

II. B. 89.

BIBLIOTHECA INDICA:

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY

THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, Nos. 189, 197, 201, & 291.

Agni Purāna,

A COLLECTION OF HINDU MYTHOLOGY AND TRADITIONS

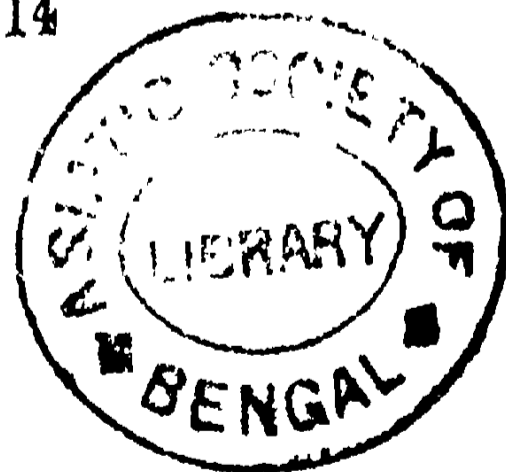
EDITED BY

RÁJENDRALÁLA MITRA.

VOE. I. CHAP. 1 TO 114

CALCUTTA:

PRINTED AT THE GANES' A PRESS.

1873.

969

B
9
65
VI

15938

PREFACE.

This edition of the Agni Purāṇa was originally undertaken by the late Paṇḍit Harachandra Vidyābhūṣaṇa whose thorough knowledge of the different branches of Sanskrit learning treated of in the work rendered him peculiarly fitted to do it justice. On his death, at the close of the year 1871, just after the publication of the third fasciculus, the work had to be left in abeyance, until about four months ago, when it was made over to the writer of this note. The Paṇḍit, like the generality of scholars of his country, was very averse to note down *varæ lectiones*: he thought such a course was calculated to injure the authenticity of the text and preferred to rely on his own discretion in reconciling differences and discrepancies caused by the errors of transcribers, then to be bound by his manuscripts, and, by quoting differences of reading, leave it uncertain which was the correct text. At the earnest request of the present editor, he noted a few different readings only, such as he thought were really material, but would not on any account copy all. To persons believing in the inspired character of the work, and relying on it as a divine revelation, such a course was excusable. But the present editor could not adopt it, as he felt that he would be wanting in faith to the public if he allowed himself to become the arbiter of what really was the original reading of his text, except in the cases of obvious errors of spelling and grammar, and placed before them revisions without reference to his MSS.—revisions which would practically amount to tampering with the text. The last fasciculus has, therefore, been overloaded with footnotes to preserve the character of the different MSS. consulted, and to leave future scholars to judge for themselves. This has produced a dissimilarity, which, under the peculiar circumstance of the work being printed under the superintendence of two independent editors, could not be helped.

The MSS. consulted in preparing the text for the press include :—

I. क. Purchased at Benares for the Asiatic Society of Bengal. 386 folia, each $14 \times 5\frac{1}{2}$ inches, having eleven lines on each page. It has no date, but it is apparently a modern copy; it is badly written in the Nágari character, and is very incorrect.

II. ख. From the Honorable Rájá Jotindramohan Tagore's Library. 330 folia, each $19\frac{1}{2} \times 7$ inches, and bearing 10 lines on each page. It is neatly written in the *trivalli* form in the Bengali character. It has no date, but apparently it is a modern copy. It is complete and generally correct.

III. ग. From Rájá Komalkrishna Bahadur's Library. 395 folia, each 18×3 inches, bearing on each page from 6 to 8 lines of writing in the Bengali character; no date, apparently old, but corrupt.

IV. घ. From Rájá Rájendranáráyana Báhádur's Library. 429 folia, each 19×3 inches of yellow paper mounted on foolscap; the whole bound in a volume. There are six lines of writing in the Bengali character on each page. This MS. bears date 1595 S'aka, and is complete, but incorrect.

V. ङ. From the Library of the Sanskrit College of Calcutta. 377 folia, each $14 \times 9\frac{1}{2}$ inches; bound in a volume, written in a bold hand, but modern and incorrect.

VI. च. From ditto. a corrupt MS.

VII. छ. From Bábu Subaldás Mallika's Library, Calcutta. 278 folia, each $18 \times 6\frac{1}{2}$ inches, having on each page 11 lines of writing in the Bengali character. No date, probably about a hundred years old, carefully revised and generally correct.

VIII. ज. From Bábu Pramadádása Mitra of Benares. 189 folia, each $13 \times 6\frac{1}{2}$ inches, and having on each page eighteen lines of writing in the Nágari character. No date; apparently somewhat older than the last; generally correct, but not revised, and full of lacunæ about the latter part.

1X. ४. From Mr. Lallubhái Motilál of Baroda, obtained through Dr. G. Buhler of Bombay. 372 folia, each $12\frac{1}{2} \times 5\frac{1}{2}$ inches, having on each page ten lines of neat writing in the Nágari character ; unrevised and incorrect.

The last three MSS were obtained after the first three fasciculi of the work had been published.

An abstract of the contents of the work will be annexed to the last volume.

MANIKTOLLAH }
25th. Decr 1873. }

R M.

अथाग्निपुराणानुक्रमणिका ।

अध्याये	विषयः	पृष्ठे ।	अध्याये	विषयः	पृष्ठे ।
१	पुराणप्रश्नः ...	१	२२	दीक्षितसंस्कारः ..	८९
२	मत्स्यावतारवर्णनम् ..	३	२३	विष्णु, पवित्रारोहणादिविधानम्	९३
३	कूर्मावतारवर्णनम् ...	५	३७	सर्वदेवपवित्रारोहणविधिः	१०७
४	वराह-नृसिंह-वामन-परशुरामाव- तारवर्णनम् ...	८	३८	देवालयनिर्माणफलम् ..	१०८
५	रामावतारवर्णनम् ...	१०	३९	भूमिपरिग्रहः ...	११४
१२	हरिवंशकथनम् ...	२८	४०	अर्घदानविधिः ...	११६
१३	भारताख्यानम् ...	३३	४१	शिलाविन्यासः ...	११८
१६	बुद्धकल्पवतारकथनम्	३८	४२	प्रासादलक्षणकथनम् ..	१२२
१७	नवसर्गप्रदर्शनं ..	४०	४३	प्रासाददेवतास्थापनादिकथनम्	१२५
२१	आगमोक्तविष्णुादिदेवतासामान्य- पूजा ...	५२	४४	वासुदेवादिप्रतिमालक्षणकथनम्	१२८
२२	स्नानविधिः ..	५५	४५	पिण्डकालक्षणम् ...	१३२
२३	वासुदेवादिपूजाविधिः ...	५६	४६	शालग्रामादिमूर्तिलक्षणम्	१३४
२४	कुण्डनिर्माणायुग्निकार्यकथनम्	५८	४७	शालग्रामादिपूजा ...	१३५
२५	वासुदेवादिमन्त्रनिरूपणम्	६५	४८	विष्णु, चतुर्विंशतिमूर्तिस्तोत्रं	१३७
२६	मुद्रालक्षणकथनम् ...	७०	४९	मत्स्यादिप्रतिमालक्षणम्	१३८
२७	सर्वदीक्षाकथनम् ...	७१	५०	देवीप्रतिमालक्षणम् ..	१४१
२८	आचार्याभिषेकः ...	७९	५१	सूर्यादिप्रतिमालक्षणम्	१४५
२९	सर्वतोभद्रमण्डलादिलक्षणम्	७९	५२	योगिनीप्रतिमालक्षणम्	१४७
३०	मण्डलविधिः ...	८५	५३	लिङ्गलक्षणम् ...	१५०
३१	कुशापामार्जनकथनम् ...	८७	५४	व्यक्ताव्यक्तलिङ्गलक्षणम् ..	१५२
			५५	लिङ्गपिण्डकालक्षणम्...	१५७
			५६	दिक्पालयागकथनम् ..	१५८

अध्याये	विषयः	पृष्ठे ।	अध्याये	विषयः	पृष्ठे ।
५७	कलशाधिवासः ..	१६१	८४	निर्वाणदीक्षा ...	२६२
५८	देवस्नपनविधिः ...	१६४	८५	एकतत्त्वदीक्षा ...	२८४
५९	देवाधिवासनविधिः ...	१६७	९०	निर्वाणदीक्षाङ्गीभूताभिषेककथनं २८५	
६०	वासुदेवप्रतिष्ठा ...	१७३	९१	नानामन्त्रकथनम् ...	२८६
६१	द्वारप्रतिष्ठाध्वजारोहणादिकथनं १७७		९२	पातालशिलान्यासः ...	२८८
६२	लक्ष्मीप्रतिष्ठा ..	१८२	९३	वास्तुपूजा ...	२९५
६३	सुदर्शनचक्रादिप्रतिष्ठा	१८४	९४	प्रासादशिलान्यासः ..	३००
६४	कृपादिप्रतिष्ठा ..	१८३	९५	शिवलिङ्गप्रतिष्ठासामग्र्यो	३०२
६५	सभागृहस्थापनम् ...	१९१	९६	शिवलिङ्गाधिवासनविधिः	३१०
६६	साधारणप्रतिष्ठा ...	१९४	९७	शिवलिङ्गप्रतिष्ठाविधिः...	३२७
६७	जीर्णमूर्त्युद्धारः ..	१९७	९८	गौरीप्रतिष्ठाविधिः ...	३३९
६८	देवयाचोत्सवः ...	१९८	९९	मूर्ध्निप्रतिष्ठाविधिः ..	३५१
६९	यज्ञावभृथस्नानं ...	२००	१००	द्वारप्रतिष्ठा ...	३४२
७०	ष्टचारामादिप्रतिष्ठा ...	२०२	१०१	प्रासादकृत्यप्रतिष्ठा ...	३४३
७१	विनायकपूजा ..	२०९	१०२	ध्वजारोहणम् ...	३४५
७२	विशेषस्नानादिकथनम् ...	२०४	१०३	जीर्णशिवलिङ्गोद्धारः...	३४९
७३	सूर्यार्चनं ..	२०९	१०४	प्रासादसामान्यलक्षणम्	३५२
७४	शिवपूजा ..	१११	१०५	गृहादिवास्तु कथनम् ...	३५६
७५	अग्निस्थापनादिकथनम्	२२०	१०६	नगरादिवास्तु कथनम् ..	३६२
७६	चण्डपूजा ..	२२७	१०७	स्वायम्भुवसर्गकथनम् ...	३६५
७७	कपिलादिपूजनम् ..	२२८	१०८	भुवनकोषवर्णनम् ...	३६७
७८	पवित्राधिवासनविधिः ...	२३२	१०९	तीर्थमाहात्म्यम् ...	३७१
७९	पवित्रारोहणम् ...	२३८	११०	गङ्गामाहात्म्यम् ..	३७४
८०	दमनकारीहणविधिः ..	२४२	१११	प्रयागमाहात्म्यम् ...	३७५
८१	समयदीक्षा ..	२४४	११२	वाराणसीमाहात्म्यकथनम्	३७७
८२	संस्कारदीक्षा ...	२५३	११३	नर्मदादिमाहात्म्यकथनम्	३७९
८३	निर्वाणदीक्षाधिवासनं ...	२५६	११४	गयामाहात्म्यकथनम् ...	३८०

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

०१०

अग्निपुराणम् ।

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

ग्रन्थ प्रस्तावना ।

श्रियं^(१) सरस्वतीं गौरीं गणेशं स्कन्दमीश्वरम् ।

ब्रह्माणं वक्रिभिन्नादीन्वासुदेवं नमाम्यहम् ॥ १ ॥

नैमिषे हरिमीजाना ऋषयः शौनकादयः ।

तीर्थयात्राप्रसङ्गेन स्वागतं सूतमब्रुवन् ॥ २ ॥

ऋषय ऊचुः । सूत त्वं पूजितोऽस्माभिः सारात्सारं वदस्व नः ।

येन विज्ञानमात्रेण^(२) सर्वज्ञत्वं प्रजायते ॥ ३ ॥

सूत उवाच । सारात्सारो हि भगवान् विष्णुः सर्गादिकृदिभुः ।

ब्रह्माहमस्मि तं ज्ञात्वा सर्वज्ञत्वं प्रजायते ॥ ४ ॥

दे ब्रह्मणी वेदितये शब्दब्रह्म परं च यत्^(३) ।

दे विद्ये वेदितये हि इति चाथर्वणी श्रुतिः ॥ ५ ॥

अहं शुकश्च पैलाद्या गत्वा वदरिकाश्रमम् ।

व्यासं नत्वा पृथ्वन्तः सोऽस्मान् सारमथाब्रवीत् ।

व्यास उवाच । शुकार्थैः पृष्टुः सूत त्वं वशिष्ठो मां यथाऽब्रुव

ब्रह्मसारं हि पृच्छन्तं मुनिभिश्च परात्परम् ॥ ७ ॥

१ लक्ष्मीमिति घ चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ विज्ञानमात्रेण इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ अपरञ्च परञ्च यदिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ यदब्रवीदिति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

वसिष्ठ उवाच । द्वैविध्यं ब्रह्म^(१) वक्ष्यामि षड्गु व्यासाखिलानुगम्^(२) ।

यथाऽग्निर्मां पुरा प्राह मुनिभिर्देवतैः सह ॥ ८ ॥

पुराणं परमाद्यं ब्रह्मविद्यात्तरं परम् ।

ऋग्वेदाद्यपरं ब्रह्म सर्वदेवसुखावहम्^(३) ॥ ९ ॥

अग्निनोक्तं पुराणं यदाद्यं ब्रह्मसम्मितम्^(४) ।

भुक्तिमुक्तिप्रदं दिव्यं^(५) पठतां षड्गुतां नृणाम् ॥ १० ॥

कालाग्निरूपिणं विष्णुं ज्योतिर्ब्रह्म परात्परम् ।

मुनिभिः पृष्टवान् देवं पूजितं ज्ञानकर्म्मभिः ॥ ११ ॥

वसिष्ठ उवाच । संसारसागरोत्तारनावं ब्रह्मेश्वरं वद ।

विद्यासारं यद्विदित्वा^(६) सर्वज्ञो जायते नरः ॥ १२ ॥

उवाच । विष्णुः कालाग्निश्चोऽहं^(७) विद्यासारं वदामि ते ।

विद्यासारं पुराणं^(८) यत्सर्वं सर्वस्य कारणम् ॥ १३ ॥

सर्गस्य प्रतिसर्गस्य वंशमन्वन्तरस्य च ।

ज्ञानुचरितादेश्च, मत्स्यकूर्मादिरूपधृक् ॥ १४ ॥

विद्ये भगवान् विष्णुः परा चैवापरा च ह ।

जुःसामाथर्वाख्या वेदाङ्गानि च षड् दिज^(९) ॥ १५ ॥

दिकम्

इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

इति ष, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

तपुस्तकपाठः ।

चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

पुस्तकपाठः ।

शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषाङ्गतिः ।
 कन्दोऽभिधानं मीमांसा धर्मशास्त्रं पुराणकम् ॥ १६ ॥
 न्यायवैद्यकगान्धर्वं धनुर्वेदोऽर्थशास्त्रकम् ।
 अपरेयं परा विद्या यथा ब्रह्माभिगम्यते^(१) ॥ १७ ॥
 यत्तददृश्यमग्राह्यमगोत्रचरणं ध्रुवम्^(२) ।
 विष्णुनोक्तं यथा मह्यं देवेभ्यो ब्रह्मणा पुरा ।
 तथा ते कथयिष्यामि हेतुं मत्स्यादिरूपिणम् ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रश्नो नाम
 प्रथमोध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

मत्स्यावतारवर्णनं ।

वसिष्ठ उवाच । मत्स्यादिरूपिणं विष्णुं ब्रूहि सर्गदिकारणम् ।
 पुराणं ब्रह्म चाग्नेयं यथा विष्णोः पुरा श्रुतम् ॥ १ ॥
 अथिषुवाच । मत्स्यावतारं वक्ष्येऽहं वसिष्ठ षड्गु वै हरेः ।
 अवतारक्रिया दुष्टनष्टे सत्यालनाय हि ॥ २ ॥
 आसीदतीतकल्पान्ते ब्राह्मो नैमित्तिकी लयः ।
 समुद्रोपभ्रुतास्तत्र लोका भूरादिका मुने ॥ ३ ॥
 मनुर्वैवस्वतस्तेपे तपो वै भुक्तिमुक्तये ।
 एकदा कृतमालायां कुर्वतो जलतर्पणम् ॥ ४ ॥
 तस्याङ्गल्पदके मत्स्यः स्वल्प एकोऽभ्यपद्यत ।
 क्षेमकामं जले प्राह न मां क्षिप नरोत्तम^(१) ॥ ५ ॥

१ ब्रह्मावगम्यते इति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ अगोत्रचरण परमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ न मां क्षिप नृपोत्तम इति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

ग्राह्यादिभ्यो भयं मेऽद्य^(१) तच्छ्रुत्वा कलशेऽक्षिपत् ।
 स तु वृद्धः पुनर्मत्स्यः प्राह तं देहि मे वृहत् ॥ ६ ॥
 स्थानमेतद्वचः श्रुत्वा राजाऽथोदञ्चनेऽक्षिपत् ।
 तत्र वृद्धोऽब्रवीद्भूपं पृथु देहि पदं मनो ॥ ७ ॥
 सरोवरे पुनः क्षिप्तो ववृधे तत्प्रमाणवान् ।
 ऊचे देहि वृहत् स्थानं^(२) प्राक्षिपच्चाम्बुधौ ततः^(३) ॥ ८ ॥
 लक्ष्ययोजनविस्तीर्णः क्षणमात्रेण सोऽभवत् ।
 मत्स्यं तमद्भुतं दृष्ट्वा विस्मितः प्राब्रवीन्मनुः ॥ ९ ॥
 को भवान्ननु वै विष्णु^(४) नारायण नमो स्तुते ।
 मायया मोहयसि मां किमर्थं त्वं जनार्दन ॥ १० ॥
 मनुनोक्तोऽब्रवीन्मत्स्यो मनुं वै पालने रतम् ।
 अष्टवीणा भवायास्य जगतो दुष्टनष्टये ॥ ११ ॥
 सप्तमे दिवसे त्वद्भिः ज्ञावयिष्यति वै जगत् ।
 उपस्थितायां नावि त्वं बीजादीनि विधाय च ॥ १२ ॥
 सप्तर्षिभिः परिवृतो निशां ब्राह्मीं चरिष्यसि ।
 उपस्थितस्य मे षट्ङ्गे निबध्नीहि महाहिना ॥ १३ ॥
 इत्युक्तान्तर्द्धे मत्स्यो^(५) मनुः कालप्रतीक्षकः^(६) ।
 स्थितः समुद्र उद्वेले नावमारुरुहे तदा ॥ १४ ॥
 एकषट्ङ्गधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजनः ।

१ मेऽत्र इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ पुनः स्थानमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ अम्बुधौ मनुरिति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ ननु विष्णुस्त्वमिति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

५ इत्युक्तान्तर्द्धे मत्स्य इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ इत्युक्त्वा देवमत्स्यात्मा बृहत्कारणसङ्गत इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

नावम्बन्ध तच्छृङ्गे^(१) मत्स्याख्यं च पुराणकम् ॥ १५ ॥
 शुश्राव मत्स्यात्पापघ्नं संस्तुवन् स्तुतिभिश्च तं^(२) ।
 ब्रह्मवेदप्रहर्त्तारं हयग्रीवश्च दानवम् ॥ १६ ॥
 अवधीत्, वेदमन्त्राद्यान् पालयामास केशवः ।
 प्राप्ते कल्पेऽथ वाराहे कूर्मरूपोऽभवद्दरिः ॥ १७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मत्स्यावतारौ नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कूर्मावतारवर्णनं ।

अमित्रवाच । वक्ष्ये कूर्मावतारश्च श्रुत्वा पापप्रणाशनम्^(१) ।
 पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः ॥ १ ॥
 दुर्वाससश्च शापेन निश्रीकाश्चाभवंस्तदा ।
 स्तुत्वा क्षीराब्धिगं^(४) विष्णुमृचुः पालय चासुरात् ॥ २ ॥
 ब्रह्मादिकान् हरिः प्राह सन्धिं कुर्वन्तु चासुरैः^(५)
 क्षीराब्धिमथनाथं हि अमृतार्थं त्रियेऽसुराः ॥ ३ ॥
 अरयोऽपि हि सन्धेयाः सति कार्यार्थगौरवे ।
 युष्मानमृतभाजो हि कारयामि^(६) न दानवान् ॥ ४ ॥

१ नावं बध्वा तस्य शृङ्गे इति ख, घ. चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ स्तुतिभिर्मनुरिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ संश्रुतं पापनाशनमिति ख, ग, घ चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

४ सुरा क्षीराब्धिगमिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

५ सन्धिं कुर्वन्तु चासुररिति ज, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ भाजो हि करिष्यामि इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु^(१) वासुकिम् ।
 क्षीराब्धिं मत्स्यहायेन निर्मथध्वमतन्त्रिताः ॥ ५ ॥
 विष्णुक्तां संविदं कृत्वा दैत्यैः क्षीराब्धिमागताः ।
 ततो मधितुमारब्धाः यतः पुकन्ततः सुराः ॥ ६ ॥
 ऋषिनिःश्वाससन्तप्ता^(२) हरिणाप्यायिताः सुराः ।
 मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्रिरनाधारो ह्यपोऽविष्णत् ॥ ७ ॥
 कूर्मरूपं समास्थाय दध्रे विष्णुश्चमन्दरम् ।
 क्षीराब्धेर्मथ्यमानाच्च विषं हालाहलं ह्यभूत् ॥ ८ ॥
 हरेण धारितं कण्ठे नीलकण्ठस्ततोऽभवत्^(३) ।
 ततोऽभूदाशुषी देवी पारिजातस्तु कौस्तुभः ॥ ९ ॥
 गावश्चाप्सरसो दिव्या लक्ष्मीर्देवी हरिङ्गता ।
 पश्यन्तः सर्वदेवास्तां स्तुवन्तः सत्रियोऽभवन् ॥ १० ॥
 ततो धन्वन्तरिर्विष्णुरायुर्वेदप्रवर्तकः^(४) ।
 विभ्रत कमण्डलुम्पूर्णममृतेन समुत्थितः ॥ ११ ॥
 अमृतं तत्करादैत्या सुरेभ्योऽर्द्धं प्रदाय च ।
 गृहीत्वा जग्भुर्जम्भाद्याऽविष्णुः स्त्रीरूपधृक् ततः ॥ १२ ॥
 तां दृष्ट्वा रूपसम्पन्नां दैत्याः प्रोचुर्विमोहिताः ।
 भव भार्याऽमृतं गृह्य पाययात्मान् वरानने ॥ १३ ॥
 तथेत्युक्त्वा हरिस्तेभ्यो गृहीत्वाऽपाययत्सुरान् ।
 चन्द्ररूपधरो राज्ञः पिवंश्चार्कन्दुनार्पितः^(५) ॥ १४ ॥

१ रज्जं कृत्वा तु इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ निःश्वाससंज्ञाना इति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ ततो हर इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ प्रदर्शक इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

५ अकन्दुसूचित इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

हरिणाप्यरिणा च्छिन्नं^(१) स राजस्तकिरः पृथक् ।
 कृपयाऽमरताम्रीतं वरदं हरिमब्रवीत् ॥ १५ ॥
 राजर्मत्तस्तु चन्द्राकां प्राप्स्येते ग्रहणं ग्रहः ।
 तस्मिन् काले च यदानं दास्यन्ते, स्यात्तदक्षयम्^(२) ॥ १६ ॥
 तथेत्याहाय तं विष्णुस्ततः सर्वैः सहामरैः ।
 स्त्रीरूपं समरित्यन्य हरेणोक्तः प्रदर्शय ॥ १७ ॥
 दर्शयामास रुद्राय स्त्रीरूपं भगवान् हरिः ।
 मायया मोहितः शम्भुः गौरीं त्यक्त्वा स्त्रियङ्गतः ॥ १८ ॥
 नम्र उन्मत्तरूपोऽभूत् स्त्रियः केशानधारयत्^(३) ।
 अगादिमुच्य केशान् स्त्री अन्वधावच्च ताङ्गताम् ॥ १९ ॥
 स्वलितं तस्य वीर्यं कौ यत्र यत्र हरस्य हि ।
 तत्र तत्राभवत् क्षेत्रं लिङ्गानां कनकस्य च^(४) ॥ २० ॥
 मायेयमिति तां ज्ञात्वा स्वरूपस्थोऽभवद्धरः ।
 शिवमाह हरी रुद्र जिता माया त्वया हि मे ॥ २१ ॥
 न जेतुमेनां शक्तो मे त्वदृतेऽन्यः पुमान् भुवि ।
 अप्राप्याथामृतं दैत्या देवैर्युद्धे निपातिताः ।
 त्रिदिवस्थाः सुराश्चासन् यः पठेत् त्रिदिवं व्रजेत् ॥ २२ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कूर्मावतारो नाम
 तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

१ हरिणा चासिना च्छिन्नमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ भवेयं ये तदा दानं दास्यन्ते स्यात्तदक्षयमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ मायया मोहितो रुद्रस्तरसा तां जगाम ह । मोहिनीं प्राप्य मतिमान् स्त्रियः केशानधारयदिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ तत्र तत्र महातीर्थं क्षेत्राणामुत्तमोत्तममिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

वराहाद्यवतारवर्णनं ।

अग्निरुवाच । अवतारं वराहस्य वक्ष्येऽहं पापनाशनम् ।

हिरण्याक्षोऽसुरेशोऽभूत्^(१) देवान् जिवा^(२)दिवि स्थितः ॥ १ ॥

देवैर्गर्वा स्तुतो विष्णुर्यज्ञरूपो वराहकः ।

अभूत्, तं दानवं हत्वा दैत्यैः साकञ्च कण्टकम्^(३) ॥ २ ॥

धर्मदेवादिरक्षाकृत् ततः सोऽन्तर्दधे हरिः ।

हिरण्याक्षस्य वै भ्राता हिरण्यकशिपुस्तथा^(४) ॥ ३ ॥

जितदेवयज्ञभागः सर्वदेवाधिकारकृत् ।

नारसिंहवपुः कृत्वा तं जघान सुरैः सह ॥ ४ ॥

स्वपदस्थान् सुरांश्चक्रे नारसिंहः सुरैः स्तुतः ।

देवासुरे पुरा युद्धे बलिप्रभृतिभिः सुराः ॥ ५ ॥

जिताः स्वर्गात्परिभ्रष्टा हरिं वै^(५) शरणां गताः ।

सुराणामभयं दत्त्वा अदित्या कश्यपेन च ॥ ६ ॥

स्तुतोऽसौ वामनो भूत्वा ह्यदित्यां स क्रतुं ययौ ।

बलेः श्रीयजमानस्य, राजद्वारेऽगृणात् श्रुतिं ॥ ७ ॥

वेदान् पठन्तं तं श्रुत्वा वामनं वरदोऽब्रवीत् ।

निवारितोऽपि शुक्रेण बलिर्ब्रूहि यदिक्वसि ॥ ८ ॥

तत्तेऽहं सम्प्रदास्यामि, वामनो बलिमब्रवीत् ।

१ सुरेन्द्रोभूदिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सुरान् जित्वेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ सार्द्धन्तु कण्टकमिति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ हिरण्यकशिपुस्तदेति घ, चिठितपुस्तकपाठः ।

५ हरिन्ने इति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

पदत्रयं हि गुर्वथं^(१) देहि दास्ये तमब्रवीत् ॥ ९ ॥
 तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूदवामनः ।
 भूर्लोकं स भुवर्लोकं स्वर्लोकञ्च पदत्रयम् ॥ १० ॥
 चक्रे बलिञ्च सृतलं तच्छक्राय ददौ हरिः ।
 शक्री देवैर्हरिं स्तुत्वा भुवनेशः मुखी त्वभूत् ॥ ११ ॥
 वक्ष्ये परशुरामस्य चावतारं षट्शु द्विज ।
 उद्धतान् क्षत्रियान् मत्वा भृभारहरणाय सः ॥ १२ ॥
 अवतीर्णा हरिः शान्तेः देवविप्रादिपालकः ।
 जमदग्ने रेणुकायां भार्गवः शस्त्रधारणः ॥ १३ ॥
 दत्तात्रेयप्रसादेन कार्त्तवीर्यो नृपन्वभूत् ।
 सहस्रबाहुः सर्वावीर्यपतिः स मृगयां गतः ॥ १४ ॥
 श्रान्तो^(२) निमन्वितोऽरण्ये मुनिना जमदग्निना ।
 कामधेनुप्रभावेण भोजितः सबलो नृपः ॥ १५ ॥
 अप्रार्थयत् कामधेनुं^(३) यदा स न ददौ तदा ।
 हृतवानथ रामेण शिरश्चित्वा निपातितः ॥ १६ ॥
 रुद्धे परशुना राजा धेनुः स्वाश्रममाधर्यौ^(४) ।
 कार्त्तवीर्यस्य पुत्रैस्तु जमदग्निर्जिपातितः ॥ १७ ॥
 रामे वनं गते वैरादथ रामः समागतः ।
 पितरं निहतं दृष्ट्वा पितृनाशाभिर्मर्षितः ॥ १८ ॥
 त्रिःसप्तकृत्तवः पृथिवीं निःक्षत्रामकरोद्विभुः ।
 कुरुक्षेत्रे पञ्च कुण्डान् कृत्वा सन्तर्ष्य वै पितॄन् ॥ १९ ॥

१ मे गुर्वथमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ भ्रान्त इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ अप्रार्थयद्दोमधेनुमिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ सधेनु, श्यायस यथौ इति ख, घ, ड चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

काश्यपाय मर्हो दत्त्वा महेन्द्रे पर्वते स्थितः ।
 कूर्मस्य च वराहस्य नृसिंहस्य च वामनं ।
 अवतारं च रामस्य श्रुत्वा याति दिवं नरः ॥ २० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वराहनृसिंहाद्यवतारो नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

श्रीरामावतारवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । रामायणमहं वक्ष्ये नारदेनोदितं पुरा ।
 वाल्मीक्ये यथा तद्वत् पठितं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १ ॥
 नारद उवाच । विष्णुनाभ्यञ्जो ब्रह्मा मरीचिर्ब्रह्मणः सुतः ।
 मरीचिः कश्यपस्तस्मात् सूर्यो वैवस्वतो मनुः ॥ २ ॥
 ततस्तस्मात्तथेक्ष्वाकुस्तस्य वंशे ककुत्स्थकः ।
 ककुत्स्थस्य रघुस्तस्मादजो दशरथस्ततः ॥ ३ ॥
 रावणादेर्बधार्थाय चतुर्द्धाभूत् स्वयं हरिः ।
 राज्ञो दशरथाद्रामः कौशल्यायां बभूव ह ॥ ४ ॥
 कैकेय्यां भरतः पुत्रः सुमित्रायाश्च लक्ष्मणः ।
 शत्रुघ्न ऋष्यशृङ्गेण तामु सन्दत्तप्रायसात् ॥ ५ ॥
 प्राणितायज्ञसंसिद्धाद्रामाद्याश्च समाः पितुः ।
 यज्ञविघ्नविनाशाय विश्वामित्रार्थितो नृपः ॥ ६ ॥
 रामं सम्प्रेषयामास लक्ष्मणं मुनिना सह ।

रामो गतोऽस्त्रशस्त्राणि शिञ्चितस्ताडकान्तकृत्^(१) ॥ ७ ॥

मारीचं मानवास्त्रेण मोहितं दूरतोऽनयत् ।

मुबाहुं यज्ञहन्तारं सबलञ्चाबधोत् बली ॥ ८ ॥

सिद्धाश्रमनिवासी च विश्वामित्रादिभिः सह ।

गतः क्रतुं मैथिलस्य द्रष्टुञ्चापं सहानुजः ॥ ९ ॥

शतानन्दनिमित्तेन विश्वामित्रप्रभावतः ।

रामाय कथितो राज्ञा समुनिः पूजितः क्रतौ ॥ १० ॥

धनुःपूरयामास लीलया स बभञ्ज तत्^(२) ।

वीर्यशुक्लाश्च जनकः सीतां कन्यान्ययोनिकाम् ॥ ११ ॥

ददौ रामाय रामोऽपि पित्रादौ हि समागते ।

उपयेमे जानकीन्तामुर्मिलां लक्ष्मणस्तथा^(३) ॥ १२ ॥

श्रुतकीर्तिं माण्डवीञ्च कुशध्वजसुते तथा ।

जनकस्यानुजस्यैते शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ १३ ॥

कन्ये द्वे उपयेमाते जनकेन सुपूजितः ।

रामोऽगात्सवशिष्ठाद्यैर्जामदग्रं विजित्य च ॥

अयोध्यां भरतोभ्यागात्^(४) सशत्रुघ्नो युधाजितः ॥ १४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे बालकाण्डवर्णनं नाम

पञ्चमोऽध्यायः ।

१ ताडकापहृदिति ख, ग, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ बभञ्ज तदृढ धनुरिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ तदा इति ख, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

४ भरतोभ्यागात् इति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

श्रीरामावतारवर्णनं ।

नारद उवाच । भरतेऽथ गते रामः पित्रादीनभ्यपूजयत् ।

राजा दशरथो राममुवाच षट्शु राघव ॥ १ ॥

गुणानुरागाद्राज्ये त्वं प्रजाभिरभिषेचितः ।

मनसाऽहं प्रभाते ते यौवराज्यं ददामि ह ॥ २ ॥

रात्रौ त्वं सीतया सार्धं संयतः सुप्रतो भव ।

राज्यञ्च मन्त्रिणाञ्चायुः सर्वसिद्धास्तथाब्रुवन् ॥ ३ ॥

सृष्टिर्जयन्तो विजयः सिद्धार्थो राष्ट्रवर्धनः^(१) ।अशोको धर्मपालश्च सुमन्तः सर्वसिद्धकः^(२) ॥ ४ ॥

पित्रादिवचनं श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स राघवः ।

स्थितो देवार्चनं कृत्वा कौशल्यायै निवेद्य तत् ॥ ५ ॥

राजोवाच वसिष्ठादीन् रामराज्याभिषेचने ।

सम्भारान् सम्भवन्तु स्म इत्युक्त्वा कैकेयीकृतः ॥ ६ ॥

अयोध्यास्तद्धृतिं दृष्ट्वा ज्ञात्वा रामाभिषेचनं ।

भविष्यतोत्याचक्षे कैकेयीं मन्थरा सखी^(३) ॥ ७ ॥

पादौ गृह्णत्वा रामेण कर्षिता सापराधतः ।

तेन वेरेण सा रामवनवासञ्च काङ्क्षति ॥ ८ ॥

कैकयि त्वं समुत्तिष्ठ रामराज्याभिषेचनं ।

भरणं तव पुत्रस्य मम ते नात्र संशयः ॥ ९ ॥

१ राज्यवर्धन इति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ सुमन्त्रश्च वशिष्ठक इति ख, ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकचतुष्टयपाठः ।

३ मन्यरामती इति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः मन्यरा सतीमिति ग, चिह्नित-

कुञ्जयोक्तञ्च तच्छ्रुत्वा एकमाभरणं ददौ ।
 उवाच मे यथा रामस्तथा मे भरतः सुतः ॥ १० ॥
 उपायन्तु न पश्यामि भरतो येन राज्यभाक् ।
 कैकेयीमब्रवीत् क्रुद्धा हारं त्यक्त्वाऽथ मन्थरा ॥ ११ ॥
 बालिशे रक्ष भरतमात्मानं माञ्च राघवात् ।
 भविता राघवो राजा राघवस्य ततः सुतः ॥ १२ ॥
 राजवंशस्तु कैकेयि भरतात् परिहास्यते ।
 देवासुरे पुरा युद्धे शम्बरेण हताः सुराः ॥ १३ ॥
 रात्रौ भर्ता गतस्तत्र रक्षितो विद्यया त्वया ।
 वरद्वयन्तदा प्रादाद्याचेदानीं नृपञ्च तत् ॥ १४ ॥
 रामस्य च वनेवासं नव वर्षाणि पञ्च च ।
 यौवराज्यञ्च भरते तदिदानीं प्रदास्यति ॥ १५ ॥
 प्रोत्साहिता कुञ्जया सा अनर्थं चार्थदर्शिनी ।
 उवाच सद्दुपायं मे कश्चित्तं^(१) कारयिष्यति ॥ १६ ॥
 क्रोधागारं प्रविष्टाऽथ पतिता भुवि मूर्च्छिता ।
 द्विजादीनर्च्चयित्वाऽथ राजा दशरथस्तदा ॥ १७ ॥
 ददर्श केकयीं रुष्टामुवाच कथमादृशी ।
 रोगार्ता किं भयोद्विग्रा किमिच्छसि करोमि तत् ॥ १८ ॥
 येन रामेण हि विना न जीवामि मुहूर्त्तकम् ।
 शपामि तेन कुर्यां वै वाञ्छितं तव मुन्दरि ॥ १९ ॥
 सत्यं ब्रूहीति सोवाच नृपं मह्यं ददासि चेत् ।
 वरद्वयं पूर्वदत्तं सत्यात् त्वं देहि मे नृप ॥ २० ॥
 चतुर्दशसमा. रामो वने वसतु संयतः ।

१ कथितमिति ख, ड चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

सभारैरेभिरद्यैव भरतीत्राभिषेकताम् ॥ २१ ॥
 विषं पीत्वा मरिष्यामि दास्यसि त्वं न चेन्नृप ।
 तच्छ्रुत्वा मूर्च्छितो भूमौ वज्राहत इवापतत् ॥ २२ ॥
 मुहूर्त्ताचेतनां प्राप्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ।
 किं कृतं तव गामेण मया वा पापनिश्चये ॥ २३ ॥
 यन्मामेवं ब्रवीषि त्वं सर्वलोकाप्रियङ्करि ।
 केवलं त्यत्प्रियं कृत्वा भविष्यामि सुनिन्दितः ॥ २४ ॥
 या त्वं भार्या(१) कालरात्री भरती नेदृशः सुतः ।
 प्रश्नाधि विधवा राज्यं मृते मयि गते सुते ॥ २५ ॥
 सत्यपाशनिबद्धस्तु राममाह्वय चाब्रवीत् ।
 कैकय्या वधिता राम राज्यं कुरु निगृह्य मां ॥ २६ ॥
 त्वया वने तु वस्तव्यं कैकेयीभरती नृपः ।
 पितरश्चैव कैकेयीं नमस्कृत्य प्रदक्षिणं ॥ २७ ॥
 कृत्वा नत्वा च कौशल्यां समाश्रास्य सलक्ष्मणः ।
 सीतया भार्यया साङ्गं सरथः ससुमन्वकः ॥ २८ ॥
 दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यो दीनानाथेभ्य एव सः ।
 मातृभिश्चैव विप्राद्यैः श्लोकात्तैर्निर्गतः पुरात् ॥ २९ ॥
 उषित्वा तमसातीरे राज्ञौ पौरान् विहाय च ।
 प्रभाते तमपश्यन्तोऽयोध्यां ते पुनरागताः ॥ ३० ॥
 रुदन् राजापि कौशल्यागृहमागात् सुदुःखितः ।
 पौरा जना स्त्रियः सर्वा रुदन् राजयोषितः ॥ ३१ ॥
 रामो रघुस्थस्त्रीराज्यः षडङ्गवेरपुरं ययौ ।
 गुहेन पूजितस्तत्र इङ्गुदीमूलमाश्रितः(२) ॥ ३२ ॥

१ न त्वं भार्या इति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ अश्रित इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

लक्ष्मणः स गुह्यो राज्ञो यक्रतुर्जागरं हि ती ।
 सुमन्त्रं सरथं त्यक्त्वा प्रातर्भावाथ जाह्नवीं ॥ ३३ ॥
 रामलक्ष्मणसीताश्च तीर्था आपुः प्रयागकम् ।
 भरद्वाजं नमस्कृत्य विप्रकूटं गिरिं ययुः ॥ ३४ ॥
 वास्तुपूजान्ततः कृत्वा स्थिता मन्दाकिनीतटे ।
 सीतायै दर्शयामास विप्रकूटञ्च राघवः ॥ ३५ ॥
 नखैर्विदारयन्तन्तां काकन्तश्चक्षुराक्षिपत् ।
 ऐषिकास्त्रेण शरणं प्राप्तो देवान् विहायसः ॥ ३६ ॥
 रामे वनं गते राजा षष्ठेऽङ्गि निशि चाब्रवीत् ।
 कौशल्यां स कथां पौर्वां(१) यदज्ञानाद्धतः पुरा ॥ ३७ ॥
 कौमारे शरयूतीरे यज्ञदत्तकुमारकः ।
 शब्दभेदाच्च कुम्भेन शब्दं कुर्वेच्च तत्पिता ॥ ३८ ॥
 शशाप विलपन्मात्रा श्लोकं कृत्वा शदन्मुहुः ।
 पुत्रं विना मरिष्यावस्त्वं च श्लोकान्मरिष्यसि ॥ ३९ ॥
 पुत्रं विना स्मरन् श्लोकात् कौशल्ये मरणं मम ।
 कथामुक्त्वाऽथ ह्य राममुक्त्वा राजा दिवङ्गतः ॥ ४० ॥
 सुप्तं मत्त्वाऽथ कौशल्या सुप्ता श्लोकार्त्तमेव सा ।
 सुप्रभाते गायनाश्च सूतमागधवन्दिनः ॥ ४१ ॥
 प्रबोधका बोधयन्ति न च बुध्यत्यसौ मृतः(२) ।
 कौशल्या तं मृतं ज्ञात्वा ह्य हतास्मीति चाब्रवीत्(३) ॥ ४२ ॥
 नरा नामोऽथ शरदुरानीतो भरतस्तदा ।
 वशिष्ठाद्यैः सशत्रुघ्नः शीघ्रं राजगृहात्पुरीम् ॥ ४३ ॥

१ पूर्वामिति ग, ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ नृप इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ घापतदिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

दृष्ट्वा सशोकां कैकेयीं निन्दयामास दुःखितः ।
 अकीर्त्तिः पातिता मूर्द्ध्नि कौशल्यां स प्रशस्य च ॥ ४४ ॥
 पितरन्तैलद्रोणिस्थं संस्कृत्य सरयूतटे ।
 वशिष्टाद्यैर्जनैरुक्तो राज्यं कुर्विति सोऽब्रवीत् ॥ ४५ ॥
 ब्रजामि राममानेतुं रामो राजा मतो बली(१) ।
 ष्टङ्गवेरं प्रयागञ्च भरद्वाजेन भोजितः ॥ ४६ ॥
 नमस्कृत्य भरद्वाजं रामं लक्ष्मणभागतः ।
 पिता स्वर्गं गतो राम अयोध्यायां नृपो भव ॥ ४७ ॥
 अहं वनं प्रयास्यामि त्वदादेशप्रतीक्षकः ।
 रामः श्रुत्वा जलं दत्त्वा गृहीत्वा पादुके ब्रज ॥ ४८ ॥
 राज्यायाहन्नयास्यामि(२) सत्याञ्चीरजटाधरः ।
 रामोक्तो भरतश्चायान्निन्द्यामे स्थितो बली ॥
 त्यक्त्वाऽयोध्यां पादुके ते पूज्य राज्यमपालयत् ॥ ४९ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणेऽयोध्याकाण्डवर्णनं नाम
 षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

रामायणवर्णनं ।

नारद उवाच । रामो वशिष्टं मातृञ्च नत्वाऽत्रिञ्च प्रणम्य सः ।
 अनसूयाञ्च तत्पत्नीं शरभङ्गं सुतीक्ष्णकम् ॥ १ ॥

१ यतो बली इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः गतो बली इति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ नाहं राज्यं प्रयास्यामि इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः राज्यं नाहं प्रयास्यामीति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अगस्त्यभ्रातरं नत्वा अगस्त्यन्तप्रसादतः ।
 धनुःखड्गञ्च सम्प्राप्य दण्डकारण्यमागतः ॥ २ ॥
 जनस्थाने पञ्चवत्यां स्थितौ गोदावरीतटे ।
 तत्र सूर्यगखायाता भक्षितुं तान् भयङ्करी ॥ ३ ॥
 रामं सुरूपं दृष्ट्वा सा कामिनी वाक्यमब्रवीत् ।
 कस्त्वं कस्मात्समायातो भर्ता मे भव चार्थितः ॥ ४ ॥
 एतौ च भक्षयिष्यामि इत्युक्त्वा तं समुद्यता ।
 तस्या नासाञ्च कर्णा च रामोक्तौ लक्ष्मणोऽच्छिनत् ॥ ५ ॥
 रक्तं क्षरन्ती प्रययौ खरं भ्रातरमब्रवीत् ।
 मरिष्यामि विनासाऽहं खर जीवामि वै तदा ॥ ६ ॥
 रामस्य भार्या सीताऽसौ तस्यासील्लक्ष्मणोऽनुजः ।
 तेषां यद्गुधिरं^(१) सोष्णं पाययिष्यसि मां यदि ॥ ७ ॥
 खरस्तथेति तामुक्त्वा चतुर्दशसहस्रकैः ।
 रक्षसां दूषणेनागाद्योद्गुं^(२) त्रिशिरसा सह ॥ ८ ॥
 रामं रामोऽपि युयुधे शरैर्विव्याध रक्षसान् ।
 हस्यश्वरथपादात् बलं निन्ये यमक्षयं ॥ ९ ॥
 त्रिशीर्षाणं खरं रौद्रं युध्यन्तश्चैव दूषणम् ।
 ययौ सूर्यगखा लङ्कां रावणाग्रेऽपतद् भुवि ॥ १० ॥
 अब्रवीद्रावणं क्रुद्धा न त्वं राजा न रक्षकः ।
 खरादिहन्तृ रामस्य सीतां भार्यां हरस्व च ॥ ११ ॥
 रामलक्ष्मणरक्तस्य पानाज्जीवामि नान्यथा ।
 तथेत्याह च तच्छ्रुत्वा मारीचं प्राह वै व्रज ॥ १२ ॥
 स्वर्गाचिन्नमृगैर्भूत्वा रामलक्ष्मणकर्षकः ।

१. हृद्गुधिरमिति ख, ग, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठ ।

२. रक्षसां सहसा प्राथायोद्गुमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठ ।

सीताये तां हरिष्यामि अन्यथा मरणं तव ॥ १३ ॥
 मारीचो रावणं प्राह रामो मृत्युर्धनुर्धरः^(१) ।
 रावणादपि मर्त्तव्यं मर्त्तव्यं राघवादर्पि ॥ १४ ॥
 अवश्यं यदि मर्त्तव्यं वरं रामो न रावणः ।
 इति मत्वा मृगो भूत्वा सीताये व्यचरन्मुहुः ॥ १५ ॥
 सीतया प्रेरितो^(२) रामः श्रेण्यायावधीच्च तं ।
 म्रियमाणो मृगः प्राह चा सीते लक्ष्मणेति च ॥ १६ ॥
 सौमित्रिः सीतयोक्तोऽथ विरुद्धं राममागतः ।
 रावणोप्यहरत् सीतां हत्वा जटायुषं ॥ १७ ॥
 जटायुषा स भिन्नाङ्गो^(३) अङ्गेनादाय जानकीम् ।
 गतो लङ्कामशोकाख्ये धारयामास चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
 भव भार्या ममाय्या त्वं राक्षस्यो रक्ष्यतामियम् ।
 रामो हत्वा तु मारीचं दृष्ट्वा लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १९ ॥
 मायामृगोऽसौ सौमित्रे यथा त्वमिह चागतः ।
 तथा सीता हृता नूनं नापश्यत् स गतोऽथ ताम् ॥ २० ॥
 श्रुणोच विललापात्ता मान्यक्ता क्व गतासि वै ।
 लक्ष्मणाश्रासितो रामो मार्गयामास^(४) जानकीम् ॥ २१ ॥
 दृष्ट्वा जटायुस्तं प्राह रावणो हृतवांस्र ताम् ।
 मृतोऽथ संस्कृतस्तेन कबन्धश्चावधीत्ततः ॥
 शापमुक्तोऽब्रवीद्रामं स त्वं सुग्रीवमाग्रज ॥ २२ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे आरण्यककाण्डवर्णनं नाम
 सप्तमोऽध्यायः ।

१ मृत्युर्न तद्वरमिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ प्रेरित इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ विरथ इति ख, ग, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

४ आरयामास इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अथ अष्टमोऽध्यायः ।

श्रीरामावतारकथनम् ।

नारद उवाच । रामः पम्पासरो गत्वा शीघ्रं स शर्वरीं ततः(१) ।

हनुमता स सुग्रीवं(२) नीतो मित्रञ्चकार ह ॥ १ ॥

सप्त तालान् विनिर्भित्य शरैश्चैकेन पश्यतः ।

पादेन दुन्दुभेः कायश्चित्पे दशयोजनं ॥ २ ॥

तद्रिपुं बालिनं हत्वा भ्रातरं वैरकारिणम् ।

किष्किन्धां कपिरान्यश्च रामान्तरां समप्यत् ॥ ३ ॥

अष्टमूके हरीशाय किष्किन्धेशोऽब्रवीत्स च (३) । .

सीतां त्वं प्राप्स्यसे यद्वत्(४) तथा राम करोमि ते ॥ ४ ॥

तच्छ्रुत्वा माल्यवत्पृष्ठे चातुर्मास्यं चकार सः ।

किष्किन्धायाश्च सुग्रीवो यदा नायाति दर्शनं ॥ ५ ॥

तदाऽब्रवीत्तं रामोक्तं लक्ष्मणो व्रज राघवम् ।

न स सङ्गुचितः पन्था येन बाली हतो गतः ॥ ६ ॥

समये तिष्ठ सुग्रीव मा बालिपथमन्वगाः ।

सुग्रीव आह संसक्तो(५) गतं कालं न बुद्धवान् ॥ ७ ॥

इत्युक्त्वा स गतो रामं नत्वोवाच हरीश्वरः ।

अनीता वानराः सर्वे सीतायाश्च गवेघणे ॥ ८ ॥

- १ गौरवाञ्चवरीनतः इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः । शर्वरीं तत इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
- २ हनुमता वानरेन्द्रमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
- ३ अब्रवीत्त इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
- ४ प्राप्स्यसि यथा इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
- ५ सुग्रीवमाह सङ्क्रुद्ध इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः । सुग्रीव अद्विमंशु इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

त्वन्मतात् प्रेषयिष्यामि विचिन्वन्तु च जानकीम् ।
 पूर्वादी मासमायान्तु मासादूर्ध्वं निहन्मि तान् ॥ ९ ॥
 इत्युक्त्वा वानराः पूर्वपश्चिमोत्तरमार्गगाः ।
 जग्मू रामं ससुग्रीवमपश्यन्तस्तु जानकीम् ॥ १० ॥
 रामाङ्गुलीयं सङ्गृह्य हनुमान् वानरैः सह ।
 दक्षिणे मार्गयामास सुप्रभाया गुह्यान्तिके ॥ ११ ॥
 मासादूर्ध्वञ्च विन्यस्ता अपश्यन्तस्तु जानकीम् ।
 ऊचुर्वृथा मरिष्यामो जटायुर्जन्य एवसः ॥ १२ ॥
 सीतार्थं योऽत्यजत् प्राणान्नावरणेन हतो रणे ।
 तच्छ्रुत्वा प्राह सम्पातिर्विहाय कपिभक्षणां ॥ १३ ॥
 भ्राताऽसौ मे जटायुर्व मयोड्डीनोऽर्कमण्डलम् ।
 अर्कतापाद्रक्षितोऽगात् दग्धपक्षोऽहमबभ्रगः ॥ १४ ॥
 रामवार्त्ताश्रवात् पक्षौ जातौ भूयोऽथ जानकीम् ।
 पश्याम्यशोकवनिकागतां लङ्कागतां किल ॥ १५ ॥
 शतयोजनविस्तौर्णं लवणाशौ त्रिकूटके ।
 ज्ञात्वा रामं ससुग्रीवं वानराः कथयन्तु वै ॥ १६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे किष्किन्धाकाण्डवर्णनं नाम
 अष्टमोऽध्यायः ।

अथ नवमोऽध्यायः ।

श्रीरामावतारकथनं ।

नारद उवाच । सम्पातिवचनं श्रुत्वा हनुमानङ्गदादयः ।

अग्निं दृष्ट्वाऽब्रुवन्स्तेऽग्निं लङ्घयेत् को नुं जीवयेत् ॥ १ ॥

कपीनां जीवनार्थाय रामकाव्यप्रसिद्धये ।
 शतयोजनविस्तीर्णं पुञ्जवेऽब्धिं स मारुतिः ॥ २ ॥
 दृष्ट्वोत्थितश्च मैनाकं सिंहिकां विनिपात्य च ।
 लङ्कां दृष्ट्वा राक्षसानां गृहाणि वनितागृहे ॥ ३ ॥
 दशग्रीवस्य कुम्भस्य कुम्भकण्ठस्य रक्षसः ।
 विभीषणस्येन्द्रजितो गृहेऽन्येषां च रक्षसा ॥ ४ ॥
 नापश्यत् पानभूम्यादौ सीतां चिन्तापरायणः ।
 अशोकवनिकां गत्वा दृष्ट्वाक्लिंशपातले ॥ ५ ॥
 राक्षसीरक्षितां सीतां भव भार्यति वादिनं ।
 रावणं शिंशपास्थोऽथ नेति सीतान्तु वादिनीं ॥ ६ ॥
 भव भार्या रावणस्य राक्षसीर्वादिनीः कपिः ।
 गते तु रावणे प्राह राजा दशरथोऽभवत् ॥ ७ ॥
 रामोऽस्य^(१) लक्ष्मणः पुत्रौ वनवासङ्गती वरौ ।
 रामपत्नी जानकी त्वं रावणेन हृता बलात् ॥ ८ ॥
 रामः सुग्रीवमित्रस्त्वां मार्गयन् प्रेषयच्च माम्^(२) ।
 साभिज्ञानञ्चागुलीयं रामदत्तं गृहाण वै ॥ ९ ॥
 सीताऽङ्गुलीयं जग्राह साऽपश्यन्मारुतिन्तरौ ।
 भूयोऽग्रे चोपविष्टं तमुवाच यदि जीवति ॥ १० ॥
 रामः कथं न नयति शङ्कितामब्रवीत् कपिः ।
 रामः सीते न जानीते ज्ञात्वा त्वां स नयिष्यति ॥ ११ ॥
 रावणं राक्षसं हत्वा सबलं देवि मा शुच ।
 साभिज्ञानं देहि मेत्वं मणिं सीताऽदत्कपौ ॥ १२ ॥
 उवाच मां यथा रामो नयेच्छीघ्रं तथा कुरु ।

१ रामश्च इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ त्वां मार्गयन् प्रेषयच्चमामिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

काकाक्षिपातनकथाम्प्रतियाहि हि शोकह ॥ १३ ॥
 मणिं कथां गृहीत्वाह हनूमान्नेष्यते पतिः ।
 अथवा तेत्वरा काचित् पृष्ठमारुह मे शुभे ॥ १४ ॥
 अद्य त्वां दर्शयिष्यामि ससुग्रीवश्च राघवम् ।
 सीताऽब्रवीद्धनूमन्तं नयतां मां हि राघवः ॥ १५ ॥
 हनूमान् स दशग्रीवदर्शनोपायमाकरोत् ।
 वनं बभञ्ज तत्पाशान् हत्वा दन्तनखादिभिः ॥ १६ ॥
 हत्वातु किङ्करान् सर्वान् सप्त मन्त्रिसुतानपि ।
 पुत्रमक्षं कुमारश्च शक्रजिच्च बबन्ध तम् ॥ १७ ॥
 नागपाशेन पिङ्गाक्षं दर्शयामास रावणम् ।
 उवाच रावणः कस्त्वं मारुतिः प्राह रावणम् ॥ १८ ॥
 रामदूतो राघवाय सीतां देहि मरिष्यसि ।
 रामवागैर्हतः सार्द्धं लङ्कास्थे राक्षसैर्ध्रुवम् ॥ १९ ॥
 रावणो हन्तुमुद्युक्तो विभीषणनिवारितः ।
 दीपयामास लाङ्गलं दीप्तपुच्छः स मारुतिः ॥ २० ॥
 दग्ध्वा लङ्कां राक्षसांश्च दृष्ट्वा सीतां प्रणम्य ताम् ।
 समुद्रपारमागम्य दृष्ट्वा सीतेति चाब्रवीत् ॥ २१ ॥
 अङ्गदादीनङ्गदाद्यैः पीत्वा मधुवने मधु ।
 जित्वा दधिमुखादींश्च दृष्ट्वा रामश्च तेऽब्रुवन् ॥ २२ ॥
 दृष्ट्वा सीतेति रामोऽपि हृष्टः पप्रच्छ मारुतिम् ।
 कथं दृष्ट्वा त्वया सीता किमुवाच च माम्प्रति ॥ २३ ॥
 सीताकथामृतेनैव सिञ्च मां कामवह्निगम् ।
 हनूमानब्रवीद्रामं लङ्कयित्वाऽन्धमागतः ॥ २४ ॥
 सीतां दृष्ट्वा पुरीं दग्ध्वा सीतामणिं गृहाण वै ।
 हत्वा त्वं रावणं सीतां प्राप्स्यसे राम मा शुच ॥ २५ ॥
 गृहीत्वा तं मणिं रामो रुरोद विरहातुरः ।

मणिं दृष्ट्वा जानकी मे दृष्ट्वा स्तोता नयस्व माम् ॥ २६ ॥
 तथा विना न जीवामि सुयोवाद्यैः प्रबोधितः ।
 समुद्रतीरं गतवान् तत्र रामं विभीषणः ॥ २७ ॥
 गतस्त्रिरस्कृतो भ्रात्रा रावणेन दुरात्मना ।
 रामाय देहि सीतां त्वं मित्युक्तेनासहायवान् ॥ २८ ॥
 रामो विभीषणं मित्रं लङ्कैश्वर्येऽभ्यषेचयत् ।
 समुद्रं प्रार्थयन्मार्गं यदा नायात्तदा शूरेः ॥ २९ ॥
 भेदयामास रामश्च उवाचाब्धिः समागतः ।
 नलेन सेतुं बध्वाब्धौ लङ्कां व्रज गभीरकः ॥ ३० ॥
 अहं त्वया कृतः पूर्वं रामोऽपि नलसेतुना ।
 कृतेन तरुशैलाद्यैर्गतः पारं नहोदधेः ॥
 वानरैः स सुवेलस्थः सह लङ्कां ददर्श वै ॥ ३१ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आम्रये रामायणे सुन्दरकाण्डवर्णनं नाम
 नवमोऽध्यायः ।

अथ दशमोऽध्यायः ।

श्रीरामावतारवर्णनं ।

मारुद उवाच । रामोक्तश्चाङ्गदो गत्वा रावणं प्राह जानकी ।
 दीयतां राघवायाशु अन्यथा त्वं मरिष्यसि ॥ १ ॥
 रावणो हन्तुमुद्युक्तः सङ्ग्रामोद्धतराक्षसः ।
 रामायाह दशग्रीवो युद्धमेकं तु मन्यते ॥ २ ॥
 रामो युद्धाय तच्छ्रुत्वा लङ्कां सकपिराद्ययौ ।
 वानरो हनूमान् मैन्दो द्विविदो जाम्बवान्नलः ॥ ३ ॥
 नीलस्तारोङ्गदो धूमः सुषेणः केशरी गयः ।

पनसो विनतो रम्भः शरभः क्रथनो बली ॥ ४ ॥
 गवाक्षो दधिवक्त्रश्च गवयो गन्धमादनः ।
 एते चान्ये च सुग्रीव एतैर्युक्तो ह्यसङ्घकैः ॥ ५ ॥
 रक्षसां वानराणाञ्च युद्धं सङ्कुलमाबभौ ।
 राक्षसा वानरान् जघ्नुः शरशक्तिगदादिभिः ॥ ६ ॥
 वानरा राक्षसान् जघ्नुर्द्वन्द्वदन्तशिलादिभिः ।
 हस्त्यश्वरथपादातं राक्षसानां बलं हतं ॥ ७ ॥
 हनूमान् गिरिशृङ्गेण धृम्नाक्षमबधीद्रिपुम् ।
 अकम्पनं प्रहस्तञ्च युध्यन्तं नील आबधीत् ॥ ८ ॥
 इन्द्रजिष्णुरबन्धाच्च विमुक्तौ रामलक्ष्मणौ ।
 तार्क्षसन्दर्शनादागौर्जघ्नुवु राक्षसं बलम् ॥ ९ ॥
 रामः शरैर्जर्जरितं रावणञ्चाकरोद्रणे ।
 रावणः कुम्भकर्णाञ्च बोधयामास दुःखितः ॥ १० ॥
 कुम्भकर्णः प्रबुद्धोऽथ पीत्वा घटसहस्रकम् ।
 मद्यस्य महिषादीनां भक्षयित्वाह रावणम् ॥ ११ ॥
 सीताया हरणं पापं कृतन्त्वं हि गुरुर्यतः ।
 अतो गच्छामि युद्धाय रामं हन्मि सवानरम् ॥ १२ ॥
 इत्युक्त्वा वानरान् सर्वान् कुम्भकर्णा ममर्ह ह ।
 गृह्णोतस्तेन सुग्रीवः कर्णनासं चकर्त्त सः ॥ १३ ॥
 कर्णनासाविहीनोऽसौ भक्षयामास वानरान् ।
 रामोऽथ कुम्भकर्णस्य बाह्व चिच्छेद शायकैः ॥ १४ ॥
 ततः पादौ ततश्चित्वा शिरो भूमौ व्यपातयत् ।
 अथ कुम्भो निकुम्भश्च मकराक्षश्च राक्षसः ॥ १५ ॥
 महोदरो महापार्श्वो मत्त उन्मत्तराक्षसः ।
 प्रघसो भासकर्णश्च विरूपाक्षश्च संयुगे ॥ १६ ॥
 देवान्तको नरान्तश्च त्रिशिराश्चातिकायकः ।

रामेण लक्ष्मणेनैते वानरैः सर्वभीषणैः ॥ १७ ॥
 युध्यमानास्तथा ह्यन्ये राक्षसा भुवि पातिताः ।
 इन्द्रजिन्मायया युध्यन् रामादीन् सम्बबन्ध ह ॥ १८ ॥
 वरदत्तैर्नागवाणैः^(१) ओषध्या तौ विशल्यकौ ।
 विशल्ययात्रणौ कृत्वा मारुत्यानीतपर्वते ॥ १९ ॥
 हनूमान् धारयामास तत्रागं यत्र संस्थितः ।
 निकुम्भिलायां ह्योमादि कुर्वन्तं तं हि लक्ष्मणः ॥ २० ॥
 शरैरिन्द्रजितं वीरं युद्धे तं तु व्यशातयत् ।
 रावणः शोकसन्तप्तः सीतां हन्तुं समुद्यतः ॥ २१ ॥
 अविन्ध्यवारितो^(२) राजा रथस्थः सबलो ययौ ।
 इन्द्रोक्तो मातली रामं रथस्थं प्रचकार तम् ॥ २२ ॥
 रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव ।
 रावणो वानरान् हन्ति मारुत्याद्याश्च रावणम् ॥ २३ ॥
 रामः शस्त्रैस्तमस्त्रैश्च ववर्ष जलदो यथा ।
 तस्य ध्वजं स चिच्छेद रथमश्वान् च सारथिम् ॥ २४ ॥
 धनुर्बाह्वृच्छिरांस्येव उत्तिष्ठन्ति शिरांसि हि ।
 पैतामहेन हृदयं भित्वा रामेण रावणः ॥ २५ ॥
 भूतले पातितः सर्वे राक्षसै रुरुदुः स्त्रियः ।
 आश्रास्य तच्च संस्कृत्य रामाज्ञप्तो विभीषणः ॥ २६ ॥
 हनूमतानयद्रामः सीतां शुद्धां गृहीतवान् ।
 रामो वक्रौ प्रविष्टान्तां शुद्धामिन्द्रादिभिः स्तुतः ॥ २७ ॥
 ब्रह्मणा दशरथेन त्वं विष्णु राक्षसमर्दनः ।
 इन्द्रोर्चितोऽमृतवृष्ट्या जीवयामास वानरान् ॥ २८ ॥

१ नागपाशैरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सहस्रिवारितइति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

रामेण पूजिता जग्मुर्युद्धं दृष्ट्वा दिवश्च ते ।
 रामो विभीषणायादाह्वयामभ्यर्च्य वानरान् ॥ २९ ॥
 ससीतः पुष्पके स्थित्वा गतमार्गेण वै गतः(१) ।
 दर्शयन् वनदुर्गाणि सीतायै हृष्टमानसः ॥ ३० ॥
 भरद्वाजं नमस्कृत्य नन्दियामं समागतः ।
 भरतेन नतश्चागादयोध्यान्तत्र संस्थितः ॥ ३१ ॥
 वसिष्ठादीन् नमस्कृत्य कौशल्याञ्चैव केकयीम् ।
 सुमित्रां प्राप्तवान्योऽथ द्विजादीन् सोऽभ्यपूजयत् ॥ ३२ ॥
 वासुदेवं स्वमात्मानमश्वमेधैरथायजत् ।
 सर्वदानानि स ददौ पालयामास सः प्रजाः ॥ ३३ ॥
 युत्रवद्धर्मकामादीन् दुष्टनियच्छणे रतः ।
 सर्वधर्मपरो लोकः सर्वशस्या च मेदिनी ।
 नाकालमरणश्चासीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ ३४ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे युद्धकाण्डवर्णनं नाम
 दशमोऽध्यायः ।

अथ एकादशोऽध्यायः ।

श्रीरामावतारकथनं ।

नारद उवाच । राज्यस्थं राघवं जग्मुरगस्त्याद्याः सुपूजिताः ।
 धन्यस्त्वं विजयी यस्मादिन्द्रजिद्विनिपातितः ॥ १ ॥
 ब्रह्मात्मजः पुलस्त्योभूत् विश्रवास्तस्य नैकषी ।
 पुष्पोत्कटाभूत् प्रथमा तत्पुत्रोभूद्धनेश्वरः ॥ २ ॥
 नैकष्यां रावणो जज्ञे विंशद्वाङ्गर्हणाननः ।

१ स्वर्गमार्गेण वैगत इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

तपसा ब्रह्मदत्तेन वरेण जितदैवतः ॥ ३ ॥
 कुम्भकर्णः सनिद्रोऽभूद्धर्मिष्ठोऽभूद्विभीषणः ।
 स्वसा शूर्पणखा तेषां रावणाश्लेषनादकः ॥ ४ ॥
 इन्द्रं जित्वेन्द्रजिष्वाभूद्रावणादधिको बली ।
 हतस्त्वया लक्ष्मणेन देवादेः क्षेममिच्छता ॥ ५ ॥
 इत्युक्त्वा ते गता विप्रा अगस्त्याद्या नमस्कृताः ।
 देवप्रार्थितरामोक्तः शत्रुघ्नो लवणार्दनः ॥ ६ ॥
 अभूत् पूर्वमथुरा काचित् रामोक्तो भरतोऽवधीत् ।
 कोटित्रयञ्च शैलूषपुत्राणां निश्चितैः शरैः ॥ ७ ॥
 शैलूषं दुष्टगन्धवं सिन्धुतीरनिवासिनम् ।
 तक्षश्च पुष्करं पुत्रं स्थापयित्वाथ देशयोः ॥ ८ ॥
 भरतोगात्सशत्रुघ्नो राघवं पूजयन् स्थितः ।
 रामो दुष्टान्निहत्याजौ शिष्टान् सम्प्राप्य मानवः ॥ ९ ॥
 पुत्रौ कुशलवौ जातौ वाल्मीकेराश्रमे वरौ ।
 लोकापवादाच्यक्तायां ज्ञातौ सुचरितश्रवात् ॥ १० ॥
 रान्धेभिषिच्य ब्रह्माहमस्मीति ध्यानतत्परः ।
 दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ॥ ११ ॥
 रान्धं कृत्वा क्रतून् कृत्वा स्वर्गं देवार्चितो ययौ ।
 सपौरः सानुजः सीतापुत्रो जनपदान्वितः ॥ १२ ॥
 अमिथवाच । वाल्मीकिर्नारदाश्चुत्वा रामायणमकारयत् ।
 सविस्तरं यदेतच्च शृणुयात्स दिवं व्रजेत् ॥ १३ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रामायणे उत्तरकाण्डवर्णनं नाम
 एकादशोऽध्यायः ।

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

श्रीहरिवंशवर्णनं ।

अग्निरुवाच । हरिवंशमवह्यामि विष्णुनाभ्यम्बुजादजः(१) ।

ब्रह्मणोत्रिस्ततः सोमः सोमाज्जातः पुरूरवाः ॥ १ ॥

तस्मादायुरभूत्तस्मान्नङ्गघोऽतो ययातिकः ।

यदुच्च तुर्वसुन्तस्माद्देवयानी व्यजायत ॥ २ ॥

द्रुक्ष्यञ्चानुच्च पूरुच्च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।

यदोः कुले यादवाच्च वसुदेवस्तदुत्तमः ॥ ३ ॥

भुवो भारावतारार्थं देवक्यां वसुदेवतः ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राः षड्गर्भा योगनिद्रया ॥ ४ ॥

विष्णुप्रयुक्तया नीता देवकीजठरं पुरा ।

अभूच्च सप्तमो गर्भो देवक्या जठराद्वलः ॥ ५ ॥

सङ्ग्रामितोऽभूद्गोहिरण्यां रौहिणेयस्ततो हरिः ।

कृष्णायम्याच्च नभसि अर्द्धरात्रे चतुर्भुजः ॥ ६ ॥

देवक्या वसुदेवेन स्तुतो बालो द्विबाहुकः ।

वसुदेवः कंसभयाद्यशोदाशयनेऽनयत् ॥ ७ ॥

यशोदाबालिकां गृह्य देवकीशयनेऽनयत् ।

कंसो बालध्वनिं श्रुत्वा ताञ्चिच्छेप शिलातले ॥ ८ ॥

वारितोपि स देवक्या मृत्युर्गर्भाष्टमो मम ।

श्रुत्वाऽशरीरिणीं वाचं मत्तो गर्भास्तु मारिताः ॥ ९ ॥

समर्पितास्तु देवक्या विवाहसमयेरिताः ।

सा क्षिप्ता बालिका कंसमाकाशस्थाब्रवीदिदम् ॥ १० ॥

किं मया क्षिप्तया कंस जातो यस्त्वां बधिष्यति ।

१ विष्णुनाभ्यम्बुजादज इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

सर्वस्वभूतो देवानां भूभारहरणाय सः ॥ ११ ॥
 इत्युक्त्वा सा च शुम्भादीन् हत्वेन्द्रेण च संस्तुता ।
 आर्या दुर्गा वेदगर्भा अम्बिका भद्रकाल्यपि ॥ १२ ॥
 भद्रा क्षेम्या क्षेमकरी नैकबाहुर्नमामि ताम् ।
 त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नाम सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ १३ ॥
 कंसोपि पूतनादींश्चाप्रेषयद्दालनाशने ।
 यशोदापतिनन्दाय वसुदेवेन चार्पितौ ॥ १४ ॥
 रक्षणाय च कंसादेर्भितिनैव हि गोकुले ।
 रामकृष्णौ चेरतुस्तौ गोभिर्गोपालकैः सह ॥ १५ ॥
 सर्वस्य जगतः पालौ गोपालौ तौ बभूवतुः ।
 कृष्णश्चैलखले बद्धो दाम्ना व्यग्रयशोदया ॥ १६ ॥
 यमलार्जुनमध्येऽगाद् भग्नौ च यमलार्जुनौ ।
 परिवृत्तश्च शकटः पादक्षेपात् स्तनार्थिना ॥ १७ ॥
 पूतना स्नानपानेन सा हता हन्तुमुद्यता ।
 वृन्दावनगतः कृष्णः कालियं यमुनाङ्गदात् ॥ १८ ॥
 जित्वा निःसार्य चाश्विस्थश्चकार बलसंस्तुतः ।
 क्षेमं तालवनं चक्रे हत्वा धेनुकगर्हभं ॥ १९ ॥
 अरिष्टवृषभं हत्वा केषिनं हयरूपिणम् ।
 शक्रोत्सवं परित्यज्य कारितो गोत्रयज्ञकः ॥ २० ॥
 पर्वतं धारयित्वा च शक्रादृष्टिर्निवारिता ।
 नमस्कृतो महेन्द्रेण गोविन्दोऽथार्जुनोर्पितः ॥ २१ ॥
 इन्द्रोत्सवस्तु तुष्टेन भूयः कृष्णेन कारितः ।
 रथस्थो मथुराश्वागात् कंसोक्ताक्रूरसंस्तुतः । २२ ॥
 गोपीभिरनुरक्ताभिः क्रीडिताभिर्निरीक्षितः ।

रजकं चाप्रयच्छन्तं(१) हत्वा वस्त्राणि चाग्रहीत् ॥ २३ ॥

सह रामेण मालाभृन्मालाकारे वरन्ददौ ।

दत्तानुलेपनां कुब्जामृजुं चक्रेऽहनद् गजं ॥ २४ ॥

मत्तं कुवल्यापीडं द्वारि रङ्गं प्रविश्य च ।

कंसादीनां पश्यतां च मच्चस्थानां नियुद्धकं ॥ २५ ॥

चक्रे चाणूरमल्लेन मुष्टिकेन बलोऽकरोत् ।

चाणूरमुष्टिकौ ताभ्यां हतौ मल्लौ तथापरे ॥ २६ ॥

मथुराधिपतिं कंसं हत्वा तत्पितरं हरिः ।

चक्रे यादवराजानमस्तिप्राप्ती च कंसगे ॥ २७ ॥

जरासन्धस्य ते पुत्रौ जरासन्धस्तदीरितः ।

चक्रे स मथुरारोधं यादवैर्युधे शरैः ॥ २८ ॥

रामकृष्णौ च मथुरां त्यक्त्वा गोमन्तमागतौ ।

जरासन्धं विजित्वाजौ पौण्ड्रकं वासुदेवकं ॥ २९ ॥

पुरीं च द्वारकां कृत्वा न्यवसद् यादवैर्हतः ।

भौमं तु नरकं हत्वा तेनानीताश्च कन्यकाः ॥ ३० ॥

देवगन्धर्वयक्षाणां ता उवाह जनार्दनः ।

घोडशस्त्रीसहस्राणि रुक्मिण्याद्यास्तयाद्यु च ॥ ३१ ॥

सत्यभामासमायुक्तौ गरुडे नरकार्दनः ।

मणिगैलं सरतश्च इन्द्रं जित्वा हरिर्दिवि ॥ ३२ ॥

पारिजातं समानीय सत्यभामागृहेऽकरोत् ।

सान्दीपनेश्च शस्त्रास्त्रं ज्ञात्वा तद्भालकं ददौ ॥ ३२ ॥

जित्वा पञ्चजनं दैत्यं यमेन च सुपूजितः ।

अबधीत् कालयवनं मुचुकुन्देन पूजितः ॥ ३४
 वसुदेवं देवकीञ्च भक्तविप्राञ्च सोर्षयत् ।
 रेवत्यां बलभद्राञ्च यज्ञाते निशठोन्मुकौ ॥ ३५ ॥
 कृष्णात् शम्बो जाम्बवत्यामन्यास्वन्येऽभवन् सुताः ।
 प्रद्युम्नोऽभूच्च रुक्मिण्यां षष्ठेऽङ्गि स हृतो बलात् ॥ ३६ ॥
 शम्बरेणाम्बुधौ क्षिप्तो मत्स्यो जग्राह धीवरः ।
 तं मत्स्यं शम्बरायादान्मायावत्यै च शम्बरः ॥ ३७ ॥
 मायावती मत्स्यमध्ये दृष्ट्वा स्वं पतिमादरात् ।
 पयोष सा तं चोवाच रतिस्तेऽहं पतिर्मम ॥ ३८ ॥
 कामस्त्वं शम्भुनानङ्गः कृतोऽहं शम्बरेण च ।
 हृता न तस्य पत्नी त्वं मायाञ्चः शम्बरं जहि ॥ ३९ ॥
 तच्छ्रुत्वा शम्बरं हत्वा प्रद्युम्नः सह भार्यया ।
 मायावत्या ययौ कृष्णं कृष्णो हृष्टोऽथ रुक्मिणी ॥ ४० ॥
 प्रद्युम्नादनिरुद्धोभूदुषापतिरुदारधीः ।
 वाणी बलिसुतस्तस्य सुतोषा शोणितं पुरं ॥ ४१ ॥
 तपसा शिवपुत्रोऽभूत् मायूरध्वजपातितः ।
 युद्धं प्राप्यसि वाण त्वं वाणं तुष्टः शिवोभ्यधात् ॥ ४२ ॥
 शिवेन क्रीडतीं गौरीं दृष्ट्वा सस्पृहा पतौ ।
 तामाह गौरी भर्ता ते निशि सुप्तेति दर्शनात् ॥ ४३ ॥
 वैशाखमासद्वादश्यां पुंसो भर्ता भविष्यति ।
 गौर्युक्ता^(१) हर्षिता चोषा गृहे सुप्ता ददर्श तं ॥ ४४ ॥
 आत्मना सङ्गतं ज्ञात्वा तत्सख्या चित्रलेखया ।
 लिखिताद्वै चित्रपटादनिरुद्धं समानयत् ॥ ४५ ॥

१ तच्छ्रुत्वा इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

कृष्णपौत्रं द्वारकातो दुहित्वा वाणमन्त्रिणः ।
 कुम्भाखण्डस्यानिरुद्धो गात्रराम ह्युषया सह ॥ ४६ ॥
 वाणध्वजस्य सम्पातै रक्षिभिः स निवेदितः ।
 अनिरुद्धस्य वाणेन युद्धमासीत्सदारुणम् ॥ ४७ ॥
 श्रुत्वा तु नारदात् कृष्णः प्रद्युम्नबलभद्रवान् ।
 गरुडस्थोथ जित्वाग्नीन् ज्वरं माहेश्वरन्तथा ॥ ४८ ॥
 हरिशङ्करयोर्युद्धं बभूवाथ शशाशरि ।
 नन्दविनायकस्कन्दमुखास्तार्क्ष्यादिभिर्जिताः ॥ ४९ ॥
 जृम्भिते शङ्करे नष्टे जृम्भणास्त्रेण विष्णुना ।
 क्लिन्नं सहस्रं बाहूनां रुद्रेणाभयमर्थितम् ॥ ५० ॥
 विष्णुना जीवितो वाणो द्विबाहुः प्राब्रवीच्छिवम् ।
 त्वया यदभयं दत्तं वाणस्यास्य मया च तत् ॥ ५१ ॥
 आवयोर्नास्ति भेदी वै भेदी नरकमाप्नुयात् ।
 शिवाद्यैः पूजितो विष्णुः सोनिरुद्ध उषादियुक् ॥ ५२ ॥
 द्वारकान्तु गतो रेमे उग्रसेनादियादवैः ।
 अनिरुद्धात्मजो वज्रो मार्काण्डेयात्तु सर्ववित् ॥ ५३ ॥
 बलभद्रः प्रलम्बघ्नो यमुनाकर्षणो^(१)ऽभवत् ।
 द्विविदस्य कपेर्भेत्ता कौरवोन्मादनाशनः ॥ ५४ ॥
 हरी रेमेनेकमूर्त्तिं रुक्मिण्यादिभिरीश्वरः ।
 पुत्रानुत्पादयामास त्वसंख्यातान् स यादवान् ।
 हरिवंशं पठेत् यः स प्राप्तकामो हरिं व्रजेत् ॥ ५५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये हरिवंशवर्णनं नाम
 द्वादशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

कुरुपाण्डवोत्पत्त्यादिकथनं ।

अधिरुवाच । भारतं सम्प्रवक्ष्यामि कृष्णमाहात्म्यप्रलक्षणम् ।

भूभारमहरद्विष्णुर्निमित्तीकृत्य पाण्डवान् ॥ १ ॥

विष्णुनाभ्यञ्जजो ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रोऽत्रिरत्रितः ।

सोमः सोमाद्बुधस्तस्मादैल आसोत् पुरूरवाः ॥ २ ॥

तस्मादायुस्ततो राजा नऊघोऽतो ययातिकः ।

ततः पुरुस्तस्य वंशे भरतोऽथ नृपः कुरुः ॥ ३ ॥

तद्वंशे शान्तनुस्तस्माद्भ्रीशो गङ्गासुतोऽनुजौ ।

चित्राङ्गदो विचित्रश्च सत्यवत्याश्च शान्तनोः ॥ ४ ॥

स्वर्गं गते शान्तनौ च भीष्मो भार्य्याविवर्जितः ।

अपासयत् भ्रातराज्यं बालश्चित्राङ्गदो हतः ॥ ५ ॥

चित्राङ्गदेन द्वे कन्ये काशिराजस्य चाम्बिका ।

अम्बालिका च भीष्मेण आनीते विजितारिणा ॥ ६ ॥

भार्य्ये विचित्रवीर्यस्य यक्ष्मणा स दिवङ्गतः ।

सत्यवत्या ह्यनुमतादम्बिकायां नृपोभवत् ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्रोऽम्बालिकायां पाण्डुश्च व्यासतः सुतः ।

गान्धार्य्यां धृतराष्ट्राच्च दुर्योधनमुखं शतम् ॥ ८ ॥

शतशृङ्गाश्रमपद भार्यायोगाद् यतो मृतिः ।

ऋषिशापात्ततो धर्मात् कुन्त्यां पाण्डोर्युधिष्ठिरः ॥ ९ ॥

वाताङ्गीमोऽर्जुनः शक्रान्माद्रामश्चिकुमारतः ।

नकुलः सहदेवश्च पाण्डुर्माद्रीयतो मृतः ॥ १० ॥

कर्णः कुन्त्यां हि कन्यायां जातो दुर्योधनाश्रितः ।

कुरुपाण्डवयोर्वैरन्दैवयोगाद्भूव ह ॥ ११ ॥

दुर्योधनो जतुगृहे पाण्डवानदहत् कुधीः ।
 दग्धागारादिनिष्क्रान्ता मातृषष्ठास्तु पाण्डवाः ॥ १२ ॥
 ततस्तु एकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने ।
 मुनिवेशाः स्थिताः सर्वे निहत्य वकराक्षसम् ॥ १३ ॥
 ययुः पाञ्चालविषयं द्रौपद्यास्ते स्वयम्बरे ।
 सम्प्राप्ता बाहुवेधेन^(१) द्रौपदी पञ्चपाण्डवैः^(२) ॥ १४ ॥
 अर्द्धराज्यं ततः प्राप्ता ज्ञाता दुर्योधनादिभिः ।
 गाण्डीवश्च धनुर्दिव्यं पावकाद्रथमुत्तमम् ॥ १५ ॥
 सारथिञ्चाजुनः सङ्घे कृष्णमक्षय्यशायकान् ।
 ब्रह्मास्त्रादींस्तथा द्रोणात्सर्वे शस्त्रविशारदाः ॥ १६ ॥
 कृष्णेन सोऽजुनो वज्रिं खाण्डवे समतर्पयत् ।
 इन्द्रवृष्टिं वारयंश्च शरवर्षेण पाण्डवः ॥ १७ ॥
 जिना दिशः पाण्डवैश्च राज्यञ्चक्रे युधिष्ठिरः ।
 बह्वस्वर्णं^(३) राजसूयं न सेहे तं सुयोधनः ॥ १८ ॥
 भ्रात्रा दुःशासनेनोक्तः कर्णेन प्राप्तभूतिना ।
 द्यूतकार्यं शकुनिना द्यूतेन स युधिष्ठिरम् ॥ १९ ॥
 अजयत्तस्य राज्यञ्च सभास्थो माययाहसत् ।
 जितो युधिष्ठिरो भ्रातृयुक्तस्वारण्यकं ययौ ॥ २० ॥
 वने द्वादशवर्षाणि प्रतिज्ञातानि सोऽनयत् ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि भोजयन् पूर्ववद् द्विजान् ॥ २१ ॥
 सधौम्यो द्रौपदीषष्ठस्ततः प्रायाद्विराटकम् ।
 कङ्को द्विजो ह्यविज्ञातो^(४) राजा भीमोथ सूपकत् ॥ २२ ॥

१ बाहुभेदेन इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ द्रौपदीं पञ्च पाण्डवा इति ख, ग, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

३ वसुपूर्णमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः रत्नपूर्णमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ कङ्को द्विजो ह्यभूच्छेष्ठ इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

वृद्धमलाजुर्नो भार्या सैरिन्ध्री यमजौ तथा ।
 अन्यनाम्ना भीमसेनः कीचकश्चाबधीन्निशि ॥ २३ ॥
 द्रौपदीं हर्तुकामं तं अर्जुनश्चाजयत् कुरुन् ।
 कुर्वतो गीयहादींश्च तैर्ज्ञाताः पाण्डवा अथ ॥ २४ ॥
 सुभद्रा कृष्णभगिनी अर्जुनात्मजीजनत् ।
 अभिमन्युन्ददौ तस्मै विराटश्चेत्तरां सुताम् ॥ २५ ॥
 सप्ताक्षौहिणींश्च आसीद्धर्मराजो रणाय सः ।
 कृष्णो दूतो ब्रूवोद् गत्वा दुर्योधनममर्षणम् ॥ २६ ॥
 एकादशाक्षौहिणींश्च नृपं दुर्योधनं तदा ।
 युधिष्ठिरायार्द्धराज्यं देहि ग्रामांश्च पञ्च वा ॥ २७ ॥
 युध्यस्व वा वचः श्रुत्वा कृष्णमाह सुयोधनः ।
 भूसूच्यं न दास्यामि योत्स्ये सङ्गहणोद्यतः ॥ २८ ॥
 विश्वरूपन्दर्शयित्वा अधृष्यं विदुरार्चितः^(१) ।
 प्रागाद्युधिष्ठिरं प्राह योधयैनं सुयोधनम् ॥ २९ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आभेये आदिपर्वादिवर्णनं नाम
 त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

कुरुपाण्डवसङ्ग्रामवर्णनं ।

अमिरुवाच । यौधिष्ठिरो दुर्योधनो कुरुक्षेत्रं ययौ चमूः ।
 भीष्मद्रोणादिकान् दृष्ट्वा नायुध्यत गुरुनिति ॥ १ ॥
 पार्थं ह्युवाच भगवान्नशोचा भीष्ममुख्यकाः ।
 शरीराणि विनाशीनि न शरीरी विनश्यति ॥ २ ॥

१ विदुरान्वित इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अयमात्मा परं ब्रह्म अहं ब्रह्मास्मि विद्धि तम् ।
 सिद्धसिद्धोः समो योगी राजधर्मं प्रपालय ॥ ३ ॥
 कृष्णोक्तो धार्जुनोऽयुधद्रथस्थो वाद्यशब्दवान् ।
 भीष्मः सेनापतिरभूदादौ दुर्योधने बले ॥ ४ ॥
 पाण्डवानां शिखण्डी च तयोर्युद्धं बभूव ह ।
 धार्तराष्ट्राः पाण्डवांश्च जघ्नुर्युद्धे सभोष्मकाः ॥ ५ ॥
 धार्तराष्ट्रान् शिखण्डीयाद्याः पाण्डवा जघ्नुराहवे ।
 देवासुरसमं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ६ ॥
 बभूव स्वःस्थदेवानां पश्यतां प्रीतिवर्द्धनम् ।
 भीष्मोस्त्रैः पाण्डवं सैन्यं दशाहोभिर्न्यपातयत् ॥ ७ ॥
 दशमे ह्यर्जुनो वागैर्भीष्मं वीरं ववर्ष ह ।
 शिखण्डी द्रुपदोक्तोऽस्त्रैर्ववर्ष जलदो यथा ॥ ८ ॥
 हस्त्यश्वरथपादातमन्योन्यास्त्रनिपातितम्^(१) ।
 भीष्मः स्वच्छन्दमृत्युश्च युद्धमार्गं प्रदर्शय च ॥ ९ ॥
 वसूक्तो वसुलोकाय शरशय्यागतः स्थितः ।
 उत्तरायणमीक्षंश्च ध्यायन् विष्णुंस्तुवन् स्थितः ॥ १० ॥
 दुर्योधने तु शोकात्ते द्रोणः सेनापतिस्त्वभूत् ।
 पाण्डवे हर्षिते सैन्ये धृष्टद्युम्नश्चमूपतिः ॥ ११ ॥
 तयोर्युद्धं बभूवोग्रं यमराष्ट्रविवर्धनम् ।
 विराटद्रुपदाद्याश्च निमग्ना द्रोणसागरे ॥ १२ ॥
 दुर्योधनी महासेना हस्त्यश्वरथपत्तिनी ।
 धृष्टद्युम्नाधिपतिता द्रोणः काल इवाबभौ ॥ १३ ॥
 हतोश्चत्यामा चेत्युक्ते द्रोणः शस्त्राणि चात्यजत् ।
 धृष्टद्युम्नशराक्रान्तः पतितः स महीतले ॥ १४ ॥

१ अन्योन्यास्त्रनिपीडितमिति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

पञ्चमेहनि दुर्द्धः सर्वक्षत्रं प्रमथ्य च ।
 दुर्योधने तु शोकार्त्तं कर्णः सेनापतिस्त्वभूत् ॥ १५ ॥
 अर्जुनः पाण्डवानाञ्च तयोर्युद्धं बभूव ह ।
 शस्त्राशस्त्रि महारौद्रं देवासुररणोपमम् ॥ १६ ॥
 कर्णाजुनाख्ये सङ्ग्रामे कर्णोरीनबधीच्छरैः ।
 द्वितीयेहनि कर्णस्तु अर्जुनेन निपातितः ॥ १७ ॥
 शल्यो दिनाद्धं युयुधे ह्यबधीत्तं युधिष्ठिरः ।
 युयुधे भीमसेनेन हतसैन्यः सुयोधनः ॥ १८ ॥
 बहून् हत्वा नरादींश्च भीमसेनमथाब्रवीत् ।
 गदया प्रहरन्तं तु भीमस्तन्तु व्यपातयत् ॥ १९ ॥
 गदयान्यानुजास्तस्य तस्मिन्नष्टादशेहनि ।
 रात्रौ सुषुप्तञ्च बलं पाण्डवानां न्यपातयत् ॥ २० ॥
 अक्षौहिणीप्रमाणन्तु अश्वत्थामा महाबलः ।
 द्रौपदेयान् सपाञ्चालान् धृष्टद्युम्नञ्च सोऽबधीत् ॥ २१ ॥
 पुत्रहीनां द्रौपदीं तां रुदन्तीमर्जुनस्ततः ।
 शिरोमणिं तु जग्राह ऐषिकास्त्रेण तस्य च ॥ २२ ॥
 अश्वत्थामास्त्रनिर्द्गधं जीवयामास वै हरिः ।
 उत्तरायास्ततो गर्भं स परोक्षिदभून्नृपः ॥ २३ ॥
 कृतवर्म्मा कृपो द्रौणिस्त्रयो मुक्तास्ततो रणात् ।
 पाण्डवाः सात्यकिः कृष्णः सप्त मुक्ता ल चापरे ॥ २४ ॥
 स्त्रियश्चार्त्ताः समाश्रास्य भीमाद्यैः स युधिष्ठिरः ।
 संस्कृत्य प्रहृतान् वीरान् दत्तोदकधनार्दिकः ॥ २५ ॥
 भीष्माच्छान्तनवश्कुत्वा धर्मान् सर्वांश्च शान्तिदान् ।
 राजधर्मान्भोक्षधर्मान्दानधर्मान् नृपोऽभवत् ॥ २६ ॥
 अश्वमेधे ददौ दानं ब्राह्मणेभ्योरिमर्दनः ।

श्रुत्वार्जुनान्नौषलेयं^(१) यादवानाञ्च सङ्क्षयम् ।
 राज्ये परीक्षितं स्थाप्य सानुजः स्वर्गमाप्तवान्^(२) ॥ २७ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये महाभारतवर्णनं नाम
 चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

पाण्डवचरितवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । युधिष्ठिरे तु राज्यस्थे आश्रमादाश्रमान्तरम् ।
 धृतराष्ट्रो वनमगाद् गान्धारी च पृथा द्विज ॥ १ ॥
 विदुरस्त्वग्निना दग्धो वनजेन दिवङ्गतः ।
 एवं विष्णुर्भुवो भारमहरद्दानवादिकम् ॥ २ ॥
 धर्मायाधर्मनाशाय निमित्तीकृत्य पाण्डवान् ।
 स विप्रशापव्याजेन मुषलेनाहरत् कुलम् ॥ ३ ॥
 यादवानां भारकरं वज्रं राज्येभ्येषेचयत् ।
 देवादेशात् प्रभासे स देहं त्यक्त्वा स्वयं हरिः ॥ ४ ॥
 इन्द्रलोके ब्रह्मलोके पूज्यते स्वर्गवासिभिः ।
 बलभद्रोनन्तमूर्त्तिः पातालस्वर्गमीयिवान् ॥ ५ ॥
 अविनाशी हरिर्देवो ध्यानभिर्द्ध्यै एव सः ।
 विना तं द्वारकास्थानं ज्ञावयामास सागरः ॥ ६ ॥
 संस्कृत्य यादवान् पार्थो दत्तोदकधनादिकः ।
 स्त्रियोष्ठावक्रशापेन भार्या विष्णोश्च याः स्थिताः ॥ ७ ॥
 पुनस्तच्छापतो नीता गोपालैर्लगुडायुधैः ।
 अर्जुनं हि तिरस्कृत्य पार्थः शोकञ्चकार ह ॥ ८ ॥
 व्यासेनाश्रासितो मेने बलं मे कृष्णसन्निधौ ।

१ मौषलेनेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ स्वर्गमाप्त्यादिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

हस्तिनापुरमागत्य पार्थः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ९ ॥
 युधिष्ठिराय स भ्रात्रे पालकाय नृणान्तदा ।
 तद्धनुस्तानि चास्त्राणि स रथस्ते च वाजिनः ॥ १० ॥
 विना ह्यध्वेन तन्नष्टं दानञ्चाश्रीत्रिये यथा ।
 तच्छ्रुत्वा धर्मराजस्तु राज्ये स्थाप्य परीक्षितम् ॥ ११ ॥
 प्रस्थानं प्रस्थितो धीमान् द्रौपद्या भ्रातृभिः सह ।
 संसारानित्यतां ज्ञात्वा जपन्नष्टशतं हरेः ॥ १२ ॥
 महापथे तु पतिता द्रौपदी सहदेवकः ।
 नकुलः फाल्गुनो भीमो राजा शोकपरायणः ॥ १३ ॥
 इन्द्रानीतरथारूढः सानुजः स्वर्गमाप्तवान् ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनादींश्च वासुदेवं च हर्षितः ।
 एतत्ते भारतं प्रीतं यः पठेत्स दिवं व्रजेत् ॥ १४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये महाभारतवर्णनं नाम
 पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ षोडशोऽध्यायः ।

बुद्धाद्यवतारकथनम् ।

अग्निर्वाच । वक्ष्ये बुद्धावतारञ्च पठतः षट्षत्वतीर्थदम् ।
 पुरा देवासुरे युद्धे दैत्यैर्देवाः पराजिताः ॥ १ ॥
 रक्ष रक्षेति शरणं वदन्तो जग्मुरीश्वरम् ।
 मायामोहस्वरूपोसौ शुद्धोदनसुतोऽभवत् ॥ २ ॥
 मोहयामास दैत्यांस्तांस्त्याजिता वेदधर्मकम् ।
 ते च बौद्धा बभूवुर्हि तेभ्योन्ये वेदवर्जिताः ॥ ३ ॥
 आर्हतः सोऽभवत् पश्चादार्हतानकरोत् परान् ।
 एवं पाषण्डिनो जाता वेदधर्मादिवर्जिताः ॥ ४ ॥

नरकार्हे कर्म चक्रुर्गृहीथन्त्यधमादपि ।
 सर्वे कलियुगान्ते तु भविष्यन्ति च सङ्गराः ॥ ५ ॥
 दस्यवः शीलहीनाश्च वेदो वाजसनेयकः ।
 दश पञ्च च शाखा वै प्रमाणेन भविष्यति ॥ ६ ॥
 धर्मकञ्चुकसंवीता अधर्मरुचयस्तथा ।
 मानुषान् भक्षयिष्यन्ति मुञ्क्षाः पार्थिवरूपिणः ॥ ७ ॥
 कल्को विष्णुयशःपुत्रो याज्ञवल्क्यपुरोहितः ।
 उत्सादयिष्यति मुञ्क्षान् गृहीतास्त्रः कृतायुधः ॥ ८ ॥
 स्थापयिष्यति मर्यादां चातुर्वर्ण्ये यथोचिताम् ।
 आश्रमेषु च सर्वेषु प्रजाः सद्धर्मवर्त्मनि ॥ ९ ॥
 कल्किरूपं परित्यज्य हरिः स्वर्गं गमिष्यति ।
 ततः कृतयुगन्नाम पुरावत् सम्भविष्यति ॥ १० ॥
 वर्णाश्रमाश्च धर्मेषु खेषु स्थास्यन्ति सत्तम ।
 एवं सर्वेषु कल्पेषु सर्वमन्वन्तरेषु च ॥ ११ ॥
 अवतारा असङ्ख्याता अतीतानागतादयः ।
 विष्णोर्द्दशावताराख्यान् यः पठेत् षट्शतान्नरः ॥ १२ ॥
 सौवाप्तकामो विमलः सकुलः स्वर्गमाप्नुयात् ।
 धर्माधर्मव्यवस्थानमेवं वै कुरुते हरिः ।
 अवतीर्णश्च स गतः सर्गादेः कारणं हरिः ॥ १३ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये बुद्धकल्क्यवतारवर्णनं नाम
 षोडशोऽध्यायः ।

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

सृष्टिविषयकवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । जगत्सर्गादिकां क्रीडां विष्णोर्वक्ष्सेधुना षट्शतम् ।

स्वर्गादिहृत् स सर्गादिः सृष्ट्यादिः सगुणोगुणः ॥ १ ॥

ब्रह्माव्यक्तं सदायेऽभूत् न खं रात्रिदिनादिकं ।
 प्रकृतिं पुरुषं विष्णुः^(१) पविश्याद्दाभयत्ततः ॥ २ ॥
 सर्गकाले महत्तत्त्वमहद्भारस्ततोऽभवत् ।
 वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः ॥ ३ ॥
 अहङ्काराच्छन्दमात्रमाकाशमभवत्ततः ।
 स्पर्शमात्रोऽनिलस्तस्माद्रूपमात्रोऽनलस्ततः ॥ ४ ॥
 गन्धमात्रा आप इतो गन्धमात्रा महो स्मृता^(२) ।
 अहङ्कारात्तामसात्तु तैजसानोन्द्रियाणि च ॥ ५ ॥
 वैकारिका दश देवा मन एकादशेन्द्रियम् ।
 ततः स्वयम्भूर्भगवान्^(३) सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ ६ ॥
 अप एव ससर्जादौ तासु वार्यमवासृजत्^(४) ।
 आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसृजवः ॥ ७ ॥
 अयनन्तस्य ताः पर्वन्तेन नारायणः स्मृतः ।
 हिरण्यवर्गमभवत्^(५) तद्गण्डमुत्केषयत् ॥ ८ ॥
 तस्मिन् जजे स्वयं ब्रह्मा स्वयम्भूरिति नः श्रुतम् ।
 हिरण्यगर्भा^(६) भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ॥ ९ ॥
 तद्गण्डमकरोत् द्वैधन्दिवं भुवमथापि च ।
 तयोः शकलयोर्मध्ये आकाशमसृजत् प्रभुः ॥ १० ॥
 अणु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे ।
 तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिम् ॥ ११ ॥

१ विष्णुमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गन्धमात्रा धरित्रभदिति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

३ ततः स्वयम्भूर्भगवानित्यारभ्य सृष्ट्मिच्छन् प्रजापतिरित्यन्तपाठस्तु महाभारतीय-
हरिवंशपर्वण उद्धृत इति अध्वमयीयते उभयत्र क्रमेण पाठसंभ्यात ।

४ तासु वीजमथामृजदिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ हिरण्यगर्भमभवदिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ हिरण्यवर्ण इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ससर्ज सृष्टिन्तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन् प्रजापतिः ।
 विद्युतोष्णिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ॥ १२ ॥
 वयांसि च ससर्जादौ पर्जन्यश्चाथ वव्रातः ।
 ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ॥ १३ ॥
 साध्यास्तैरयजन्देवान् भूतमुच्चावचं भुजात्^(१) ।
 सनत्कुमारं रुद्रश्च ससर्ज क्रोधसम्भवम् ॥ १४ ॥
 मरीचिमन्यङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
 वसिष्ठं मानसाः सप्त ब्रह्माण इति निश्चिताः^(२) ॥ १५ ॥
 सप्तैते जनयन्ति स्म प्रजा रुद्राश्च सत्तम ।
 द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत् ॥
 अर्द्धेन नारी तस्यां स ब्रह्मा वै चासृजत् प्रजाः ॥ १६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम
 सप्तदशोऽध्यायः ।

अथ अष्टादशोऽध्यायः ।

स्वायम्भुववंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायम्भुवात् सुतौ ।
 अजीजनत्स तां कन्यां शतरूपां तपोन्विताम्^(१) ॥ १ ॥

१ भूतमुच्चावचं ह्यजादिति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः साध्यास्तैरयजन् देवान्
 भूतमुच्चावचं प्रजा इति छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ निश्चितमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ अजीजनत् सुतां कन्यां सदूपाश्च तपोन्वितामिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अजीजनत् सुतां कन्यां शतरूपां तपोन्वितामिति छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

काम्यां^(१) कर्द्दमभार्यातः सम्राट् कुक्षिर्विराट् प्रभुः ।
 सुरथ्यामुत्तमो जज्ञे पुत्र उत्तानपादतः ॥ २ ॥
 सुनीत्यान्तु ध्रुवः पुत्रस्तपस्तेपे स कीर्तये ।
 ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि हे मुने ॥ ३ ॥
 तस्मै प्रीतो हरिः प्रादान्मुन्यग्रे स्थानकं स्थिरम्^(२) ।
 श्लोकं पपाठ ह्युशना वृद्धिं दृष्ट्वा स तस्य च ॥ ४ ॥
 अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहोद्भुतम् ।
 यमद्य^(३) पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ ५ ॥
 तस्मात् शिष्टिश्च^(४) भव्यश्च ध्रुवाच्चम्बुर्व्यजायत ।
 शिष्टेराधत्त^(५) सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्पमान् ॥ ६ ॥
 रिपुं रिपुञ्जयं रिप्रं वृकलं वृकतेजसम् ।
 रिपोराधत्त वृहती चाक्षुषं सर्वतेजसम् ॥ ७ ॥
 अजीजनत् पुष्करिण्यां वीरिण्यां चाक्षुषी मनुम् ।
 मनोरजायन्त दण्ड नडूलायां सुतोत्तमाः ॥ ८ ॥
 ऊरुः^(६) पुरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक्कविः ।
 अग्निद्युरतिराजश्च सुद्युम्नश्चाभिमन्युकः ॥ ९ ॥
 ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान् ।
 अङ्गं सुमनसं स्वातिं क्रतुमङ्गिरसङ्गयम् ॥ १० ॥
 अङ्गात् सुनीथापत्यं वे वेणुमेकं व्यजायत ।

१ काम्या इति ग, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ स्थानमज्ञममिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ यदत्र इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ तस्मात् शिष्टिश्च इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

५ शिष्टे राधत्त इति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

६ उरुरिति ख, ग, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

अरक्षकः पापरतः स हतो मुनिभिः कुशैः ॥ ११ ॥
 प्रजार्थमृषयोथास्य ममन्पुर्दक्षिणं करम् ।
 वेणस्य मथिते पाणौ सम्बभूव पृथुर्नृपः ॥ १२ ॥
 तं दृष्ट्वा मुनयः प्राञ्जरेष वै मुदिताः प्रजाः ।
 करिष्यति महातेजा यशश्च प्राप्स्यते महत् ॥ १३ ॥
 स धन्वी कवची जातस्तेजसा निर्दहन्निव ।
 पृथुर्वेण्यः प्रजाः सर्वा ररक्ष क्षेत्रपूर्वजः ॥ १४ ॥
 राजसृयाभिषिक्तानामायः^(१) स पृथिवीपतिः ।
 तस्माच्चैव समुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ ॥ १५ ॥
 तत्स्तात्रश्चक्रतुर्वीरौ राजाभूज्जनरञ्जनात् ।
 दग्धा गीस्तेन शस्यार्थं प्रजानां जीवनाय च ॥ १६ ॥
 सह देवैर्मुनिगणैर्गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
 पितृभिर्दानवैः सर्पैर्वीरुद्भिः पर्वतैर्जनैः ॥ १७ ॥
 तेषु तेषु च पात्रेषु दुह्यमाना वसुन्धरा ।
 प्रादाद्यथेष्वितं क्षीरन्तेन प्राणानधारयत् ॥ १८ ॥
 पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातऽन्तर्दिपालिनौ ।
 शिखण्डिनी हविर्दानमन्तर्दानात् व्यजायत ॥ १९ ॥
 हविर्दानात् षडामेयी धीषणाजनयत् सुतान् ।
 प्राचीनवर्हिष शुक्रं^(२) गय कृषां प्रजाजिनौ ॥ २० ॥
 प्राचीनायाः कुशास्यस्य पृथिव्यां यजतो यतः ।
 प्राचीनवर्हिर्भगवान् महानासोत्प्रजापतिः ॥ २१ ॥
 सवर्णाऽधत्त^(३) सामुद्री दश प्राचीनवर्हिषः ।

१ राजसृयाभिषिक्तानामाय इति ख चिञ्जितपुस्तकपाठ ।

२ शुक्रमिति ग. लिङ्गितपुस्तकपाठ ।

सर्वे प्रचतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ २२ ॥

अष्टशर्माश्चर्मास्तैतप्यन्त महत्तपः ।

दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेणयाः ॥ २३ ॥

प्रजापतित्वं सम्प्राप्य तुष्टा विष्णोश्च निर्गताः ।

भूः खं व्याप्तं हि तरुभिस्तांस्तरुनदहंस्यते ॥ २४ ॥

मुखजाग्रिमरुद्धां च दृष्ट्वा चाथ द्रुमजयम् ।

उपगम्यावर्षीतेतान् राजा सोमः प्रजापतीन् ॥ २५ ॥

कोपं यच्छत दास्यति कन्यां दो भारिषां वराम् ।

तपस्विनो मुनः कण्डोः^(१) प्रभूोचायां ममेव च ॥ २६ ॥

भवियं जानता सृष्टा भार्या वोऽस्तु कुलद्वरिणी ।

अस्थामत्यत्यते दत्ताः प्रजाः संवर्द्धयिष्यति ॥ २७ ॥

पचेतसस्तां जगृज्जर्द्धोस्याच्च ततोऽभवत् ।

अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदीथ चतुष्पदः ॥ २८ ॥

स सृष्ट्वा मनसा^(२)दत्ताः पञ्चादसृजत स्त्रियः ।

ददौ स दश धर्माण कश्यपाय त्रयोदश ॥ २९ ॥

सप्ताविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ।

द्वे चैव बहूपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे अदात्^(३) ॥ ३० ॥

तासु देवाश्च नागाद्या मैथुनान्मसा पुगा ।

धर्मसर्गमपत्यामि दशपत्नीषु धर्मतः ॥ ३१ ॥

विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्यान साध्या व्यजायत ।

मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवोऽ भवन् ॥ ३२ ॥

भानोस्तु भानवः पुत्रा मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः ।

१ कण्ठोरिति ग, चिक्कितपुस्तकपाठः कर्णोरिति ड, चिक्कितपुस्तकपाठः ।

२ स दृष्ट्वा मनसा इति ख, ग चिक्कितपुस्तकपाठः ।

३ द्वे चैव माण्डवे तत इति ग चिक्कितपुस्तकपाठः ।

सम्बाया^(१) धर्मतो घोषो नागवीथो^(२) च यामिजा ॥ ३३ ॥

पृथिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यां व्यजायत ।

सङ्ख्यायान्तु सङ्ख्या इन्दोर्नक्षत्रतः सुताः ॥ ३४ ॥

आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोनलः^(३) ।

प्रत्यूषश्च प्रभाषश्च वसवोऽष्टौ च नामतः ॥ ३५ ॥

आपस्य पुत्रो वेतण्ड्यः अमः शान्तो मुनिस्तथा ।

ध्रुवस्य कालो लोकान्तो वर्चाः सोमस्य वै सुतः ॥ ३६ ॥

धरस्य पुत्रो द्रविणो^(४) ऊतद्व्यवहस्तथा ।

मनोहरायाः शिशिरः प्राणोय रमणस्तथा^(५) ॥ ३७ ॥

पुरीजवोनिलस्यासीद्विज्ञातोऽनलस्य च ।

अग्निपुत्रः कुमारश्च शरस्तम्बे व्यजायत ॥ ३८ ॥

तस्य शाखो विष्णस्त्रश्च नैगमेयश्च पृथुजः ।

कृत्तिकातः कार्तिकेयो यतिः सनत्कुमारकः^(६) ॥ ३९ ॥

प्रत्यूषाद्देवलो जज्ञे विश्वकर्मा प्रभाषतः ।

कर्त्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानाश्च वर्द्धकिः ॥ ४० ॥

मनुष्याश्चोपजीवन्ति शिल्पं वै भूषणादिकं ।

सुरभी^(७) कश्यपाद्गुहानेकादृशं विजजुषी ॥ ४१ ॥

महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती ।

१ लम्बाया इति ग. चिह्नितपुस्तकपाठ ।

२ नगवीथी इति ख. चिह्नितपुस्तकपाठ ।

३ धर्मसैवानिलोनल इति ख. ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठ ।

४ धरिष इति ग. चिह्नितपुस्तकपाठ ।

५ मरणस्तथेति ग. चिह्नितपुस्तकपाठ ।

६ सनत्कुमारक इति ग. चिह्नितपुस्तकपाठ ।

७ सुवती इति ग. चिह्नितपुस्तकपाठ ।

ग्रजेकपादहिर्भ्रम्रस्त्वया रुद्राश्च सत्तम^(१) ॥ ४२ ॥
 त्वष्टुश्चैवात्मजः श्रीमान्विश्वरूपो महायज्ञाः ।
 हरश्च बहूरूपश्च अम्बकश्चापराजितः ॥ ४३ ॥
 वृषाकपिश्च शम्भुश्च कपर्दी रैवतस्तथा ।
 मृगव्याधश्च सर्पश्च कपाली दश चैककः ।
 रुद्राणां च शतं लक्षं यैर्व्याप्तं सचराचरं ॥ ४४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम
 अष्टादशोऽध्यायः ।

अथोनविंशतितमोऽध्यायः ।

कश्यपवंशवर्णनम् ।

अग्निरुवाच । कश्यपस्य वदे सर्गमदित्यादिषु हे मुने ।
 चाक्षुषे तुषिता देवास्तेऽदित्यां कश्यपात्मनः ॥ १ ॥
 आसन् विष्णुश्च शक्रश्च त्वया धाता तथार्यमा ।
 पृषा विवस्वान् सविता मित्रोथ वरुणो भगः ॥ २ ॥
 अंशुश्च द्वादशादित्या आसन् वैवस्वतेन्तरे ।
 अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश ॥ ३ ॥
 ब्रह्मपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः सुताः^(१) ।
 प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठाः कृशाश्वस्य सुरायुधाः ॥ ४ ॥
 उदयास्तमने सूर्ये तद्वदेते युगे युगे ।
 हिरण्यकशिपुर्दित्यां हिरण्याक्षश्च कश्यपात् ॥ ५ ॥

१ सप्तम इति ख, ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कृता इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

सिंहेका चाभवत् कन्ता विप्रचित्तः परिग्रहः ।
 राजप्रभृतयस्तस्यां सैहिकेया इति श्रुताः ॥ ६ ॥
 हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः ।
 अनुष्ठादक्ष ऋदक्ष प्रज्ञादक्षातिवैश्वः ॥ ७ ॥
 संज्ञादक्षः सुर्थाभूत् ज्ञादपुत्रो ऋदस्तथा ।
 ऋदस्य पुत्र आयुमान्^(१) शिबिर्वास्कल एव च ॥ ८ ॥
 विरोचनस्तु प्राज्ञादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात् ।
 बलेः पुत्रशतं त्वासीद्वाण्येष्ठं^(२) महामुने ॥ ९ ॥
 पुराकल्पे हि वाणेन प्रसाद्योमापतिं वरः^(३) ।
 पार्श्वतो विहरिव्यामीत्येवं प्राप्तश्च ईश्वरात्^(४) ॥ १० ॥
 हिरण्याक्षमुताः पञ्च शम्बरः शकुनिस्त्विति^(५) ।
 द्विमूर्धा शम्बरार्यश्च^(६) शतमासन् दनोः मुताः ॥ ११ ॥
 स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोमस्तु शची स्मृता ।
 उपदानवी हयशिरा शर्मिष्ठा वार्धपर्वणी ॥ १२ ॥
 पुलोमा कालका चैव वैश्वानरमुत उभे ।
 कश्यपस्य तु भार्ये द्वे तयोः पुत्राश्च कोटयः ॥ १३ ॥
 प्रज्ञादस्य चतुष्कोट्यो निवातकवचाः कुले ।
 ताम्रायाः षट् मुताः स्युश्च काकी श्वेनी च भास्यपि ॥ १४ ॥
 मृधिका श्चि सुग्रीवा^(७) ताम्यः काकादयोऽभवन् ।

१ मञ्जादपुत्र आयुमानिति ग, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ वाण्येष्ठमिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ प्रभूमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ इत्येव प्राप्तनीश्वरादिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ शम्बरः शकुनिस्त्विति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः शकुनिस्त्विति ड, चिह्नितपुस्तक-
पाठः ।

६ द्विमूर्धा शम्बरार्यश्च इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

७ मृधिका च श्चिधीची इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः मृधिकाश्चिसुग्रीवी

इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अश्वोष्वाश्च ताम्राया अकण्ठो गण्डस्तथा ॥ १५ ॥
 विनतायाः सहस्रन्तु सर्पाश्च सुरसाभवाः ।
 काद्रवेयाः सहस्रन्तु शेषवासुकितक्षकाः ॥ १६ ॥
 दंष्ट्रिणाः क्रोधवशजा धरोत्थाः (१) पक्षिणी जले ।
 सुरभ्यां गोमहिष्यादि इरीत्यन्नास्तृणादयः ॥ १७ ॥
 खसायां यक्षरक्षांसि मुनेरप्सरसोभवन् ।
 अरिष्टायान्तु गन्धर्वाः कश्यपाद्भि स्थिरश्चरं (२) ॥ १८ ॥
 यथा पुत्रादयोऽसह्या देवैर्वै दानवा जिताः (३) ।
 दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपं ॥ १९ ॥
 पुत्रमिन्द्रप्रहृत्तारमिच्छती प्राप कश्यपात् ।
 पादाप्रक्षालनात् सुप्ता तस्या गर्भं जघान ह ॥ २० ॥
 किद्रमन्विष्य चन्द्रस्तु ते देवा मरुतोऽभवन् ।
 शक्रस्यैकोनपञ्चाशत्सहाया दीप्ततेजसः ॥ २१ ॥
 एतत् सर्वं हरिर्ब्रह्मा अभिषिच्य पृथुं नृपं ।
 ददौ क्रमेण राज्यानि अन्येषामधिपो हरिः ॥ २२ ॥
 द्विजौघधीनां चन्द्रश्च अपान्तु वरुणी नृपः ।
 राज्ञां वैश्रवणो राजा सूर्याणां विष्णुरीश्वरः ॥ २३ ॥
 वसूनां पावको राजा मरुतां वासवः प्रभुः ।
 प्रजापतीनां दक्षोथ प्रुहादो दानवाधिपः ॥ २४ ॥
 पितृणां च यमो राजा भूतादीनां हरः (४) प्रभुः ।
 हिमवांस्रैव शैलानां नदीनां सागरः प्रभुः ॥ २५ ॥

१ धरण्या रति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कश्यपाद्भि परस्परमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ देवैर्देव्याः पराजिता इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ भूतानाश्च हर इति ग, उ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

गन्धर्वाणां चित्ररथो नागानामथ वासुकिः ।
 सर्पाणां तक्षको राजा गरुडः पक्षिणामथ ॥ २६ ॥
 ऐरावतो गजेन्द्राणां गोवृषोथ गवामपि ।
 मृगाणामथ शार्दूलः स्रक्षो वनस्पतीश्वरः ॥ २७ ॥
 उच्चैःश्रवास्तथाश्वानां सुधन्वा पूर्वपालकः ।
 दक्षिणस्यां शङ्खपदः केतुमान् पालको जले ।
 हिरण्यरोमकः सौम्ये प्रतिसर्गायमीरितः ॥ २८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिसर्गवर्णनं नाम
 जनविंशतितमो अध्यायः ।

अथ विंशतितमोऽध्यायः ।

सर्गविषयकवर्णनं ।

अग्निरुवाच । प्रथमो महतः सर्गा विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः ।
 तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गा हि स स्मृतः ॥ १ ॥
 वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः ।
 इत्येष प्राकृतः सर्गः सम्भूतो बुद्धिपूर्वकः ॥ २ ॥
 मुख्यः सर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्यावराः स्मृताः ।
 तिर्यक्स्वोतास्तु यः प्रोक्तः स्तैर्यग्योन्यस्ततः स्मृतः ॥ ३ ॥
 तथोर्ध्वस्वोतसां षष्ठी देवसर्गस्तु स स्मृतः ।
 ततोर्वाक्स्वोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥ ४ ॥
 अष्टमोनुग्रहः सर्गः सात्विकस्तामसश्च यः ।
 पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृताश्च त्रयः स्मृताः ॥ ५ ॥
 प्राकृतो वैकृतश्चैव क्रौमारी नवमस्तथा ।

ब्रह्मतो नव सर्गास्तु जगतो मूलहेतवः ॥ ६ ॥
 ख्यात्याद्या दक्षकन्यास्तु भृगवाद्या उपयेमिरे ।
 नित्यो नैमित्तिकः सर्गास्त्रिधा प्रकथितो जनैः ॥ ७ ॥
 प्राकृता दैनन्दिनी स्यादन्तरप्रसयादनु ।
 जायते यत्रानुदिनं नित्यसर्गा हि सम्मतः ॥ ८ ॥
 देवौ धाताविधातारौ भृगोः ख्यातिरसूयत ।
 श्रियञ्च पत्नी विष्णोर्या स्तुता शक्रेण वृद्धये ॥ ९ ॥
 धातुर्विधातुर्देवौ पुत्रौ क्रमात् प्राणो मृकण्डुकः ।
 मार्कण्डेयो मृकण्डोश्च जज्ञे वेदशिरास्ततः ॥ १० ॥
 पौर्णमासश्च सम्भूत्यां मरीचेरभवत् सुतः ।
 स्मृत्यामङ्गिरसः पुत्राः सिनीवाली कुह्लस्तथा ॥ ११ ॥
 राकाञ्चानुमतिश्चात्रेणसूयाप्यजीजनत् ।
 सोमं दुर्वाससं पुत्रं दत्तात्रेयश्च योगिनम् ॥ १२ ॥
 प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां दत्तोर्लिस्तत्सुतोभवत् ।
 क्षमायां^(१) पुलहाज्जाताः सहिष्णुः कर्मपादिकाः ॥ १३ ॥
 सन्नत्याश्च क्रतीरासन् बालिखिल्या महौजसः ।
 अङ्गुष्ठपर्वमात्रास्ते ये हि षष्टिसहस्रिणः ॥ १४ ॥
 उर्ज्यायाश्च वशिष्ठाश्च राजा गात्रोर्ध्वबाहुकः^(२) ।
 सवनश्चालघुः शुक्रः^(३) सुतपाः सप्त चर्षयः ॥ १५ ॥
 पावकः पवमानोभूच्छुचिः स्वाहाभिजोभवत् ।

१ कुमार्यामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ रजोगोत्रोर्ध्वबाहुकं इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः राजा शात्रोर्ध्वबाहुक इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः, रजोगोत्रोर्ध्वबाहुक इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ सबलश्चानघः शुक्र इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अग्निस्त्रात्ता वर्हिषदोऽनमयः सामयो ह्यजात् (१) ॥ १६ ॥
 पितृभ्यश्च स्वधायाश्च मेना वैधारिणी सुते(१) ।
 हिंसाभार्या त्वधर्मस्य तयोर्जज्ञे तथानृतम् ॥ १७ ॥
 कन्या च निकर्तित्ताभ्यां भयन्नरकमेव च ।
 माया च वेदना चैव मिथुनन्विदमेतयोः ॥ १८ ॥
 तयोर्जज्ञेथ वै मायां मृत्युं भूतापहारिणम् ।
 वेदना च सुतं चापि दुःखं जज्ञेथ रौरवात् ॥ १९ ॥
 मृत्योर्शाधिजराणोकटष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे ।
 ब्रह्मणश्च रुदन् जातो रोदनाद्रुद्रनामकः ॥ २० ॥
 भवं शर्वमथेशानं तथा पशुपतिं द्विज ।
 भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ॥ २१ ॥
 दक्षकीपाश्च तद्भार्या देहन्तत्याज सा सती ।
 हिमवदुच्छिता भूत्वा पत्नी शम्भोरभूत् पुनः ॥ २२ ॥
 ऋषिभ्यो नारदाद्युक्ताः पूजाः स्नानादिपूर्विकाः ।
 स्वायम्भुवाद्यास्ताः कृत्वा विष्णादेर्भुक्तिमुक्तिदाः ॥ २३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जगत्सर्गवर्णनं नाम
 विंशतितमोऽध्यायः ।

अथ एकविंशोऽध्यायः ।

सामान्यपूजाकथनं ।

नारद उवाच । सामान्यपूजां विष्णादेर्वक्ष्ये मन्त्रांश्च सर्वदान् ।

समस्तपरिवाराय अच्युताय नमो यजेत् ॥ १ ॥

१ सामयो ह्यजादिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः, अग्निपाला वर्हिषदो ह्याज्याः
सामयो ह्यजादिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ वैधारिणी सुते इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

धात्रे विधात्रे गङ्गायै यमुनायै निधी तथा ।
 द्वारश्रियं वास्तुनवं शक्तिं कूर्म्ममनन्तकम् ॥ २ ॥
 पृथिवीं धर्मकं ज्ञानं वैराग्यैश्वर्यमेव च ।
 अधर्मादीन् कन्दनालपद्मकेशरकर्णिकाः ॥ ३ ॥
 ऋग्वेदाद्यं कृताद्यञ्च सत्त्वाद्यर्कादिमण्डलम् ।
 विमलोत्कर्षिणी ज्ञाना क्रिया योगा च ता यजेत् ॥ ४ ॥
 प्रक्रीं सत्यां तथेशानानुग्रहासनमूर्त्तिकाम्^(१) ।
 दुर्गां गिरङ्गां^(२) क्षेत्रं वासुदेवादिकं यजेत् ॥ ५ ॥
 हृदयञ्च शिरः शूलं वर्मनेत्रमथास्त्रकम् ।
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं श्रीवत्सं कौस्तुभं यजेत् ॥ ६ ॥
 वनमालां श्रियं पुष्टिं गरुडं गुरुमर्चयेत् ।
 इन्द्रमग्निं यमं रक्षो जलं वायुं धनेश्वरम् ॥ ७ ॥
 ईशानन्तमजं चास्त्रं वाहनं कुमुदादिकम् ।
 विष्वक्सेनं मण्डलादौ सिद्धिः पूजादिना भवेत् ॥ ८ ॥
 शिवपूजाथ सामान्या पूर्वं नन्दिनमर्चयेत् ।
 महाकालं यजेद्गङ्गां^(३) यमुनाञ्च गणादिकम् ॥ ९ ॥
 गिरं श्रियं^(४) गुरुं वास्तुं शक्त्यादीन् धर्मकादिकम्^(५) ।
 वामा ज्येष्ठा तथा रौद्री काली कलविकारिणी ॥ १० ॥
 बलविकारिणी चापि बलप्रमथिनी क्रमात् ।

१ प्रक्री सत्या तथेशानानुग्रहासनमूर्त्तिका इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ दुर्गां गिरिं गणमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः दुर्गां शिवं गणमिति घ, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

३ यजेत् दुर्गां इति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ गिरिं श्रियमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः शिवं श्रियमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ गौरीं श्रियं गुरुं चास्त्र शक्त्यादिं धर्मकादिकमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

सर्वभूतदग्नी च मदनोन्मादिनी शिवासनं ॥ ११ ॥
 ह्रां ह्रूं ह्रां शिवमूर्त्तये साङ्गवक्त्रं शिवं यजेत् ।
 ह्रीं शिवाय ह्रामित्यादि ह्रामोशानादिवक्त्रकं ॥ १२ ॥
 श्रीं गौरीं गं गणः शक्रमुखाश्चण्डोहृदादिकाः ।
 क्रमात्सूर्यार्चने मन्त्रा दण्डी पूज्यश्च पिङ्गलः ॥ १३ ॥
 उच्चैःश्रवाश्चारुणाश्च प्रभूतं विमलं यजेत् ।
 साराधोपरमसुखं^(१) स्कन्दाद्यं मध्यतो यजेत् ॥ १४ ॥
 दीप्ता सूच्या जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा ।
 अमोघा विद्युता चैव पूज्याथ सर्वतोमुखी ॥ १५ ॥
 अर्कासनं ह्रि ह्रं खं ख सोल्कायेति च मूर्त्तिकाम् ।
 क्रां क्रीं स सूर्याय नम आं नमो हृदयाय च ॥ १६ ॥
 अर्काय शिरसे तद्दग्नीशासुरवायुगान्^(२) ।
 भूर्भुवः स्वरे ज्वालिनि शिखा ऊं कवचं स्मृतं ॥ १७ ॥
 भां नेत्रं वस्तथार्कास्त्रं राक्षी शक्तिश्च निष्कुभा^(३) ।
 सोमोऽङ्गारकोथ बुधो जीवः शुक्रः शनिः क्रमात् ॥ १८ ॥
 राजः केतुस्तेजश्चण्डः सङ्के पादथ पूजनं ।
 आसनं मूर्त्तये मूलं हृदाद्यं परिचारकः ॥ १९ ॥
 विष्ण्वासनं विष्णुमूर्त्तये रौं श्रीं श्रीं श्रीधरो हरिः ।
 श्रीं सर्वमूर्त्तिमन्त्रोयमिति त्रैलोक्यमोहनः ॥ २० ॥
 श्रीं हृषीकेशः स्त्रीं विष्णुः स्वरेर्दीर्घैर्हृदादिकं ।
 समस्तैः पञ्चमी पूजा सङ्क्रामादौ जयादिदा ॥ २१ ॥

१ सावाराधोपरं दुःखमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अग्निसाययवायुगानिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । अर्काय शिरसे तद्दग्निजायायु-
तश्च तदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ शक्तिश्च निर्गता इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

चक्रं गदां क्रमाच्छङ्खं मुषलं खड्गशाङ्गकम् ।
 पाशाङ्कुशौ च श्रीवत्सं कौस्तुभं वनमालया ॥ २२ ॥
 श्रीं श्रीमहालक्ष्मीतार्क्षीं गुरुरिन्द्रादयोऽर्चनम् ।
 सरस्वत्यासनं मूर्त्तिरौं ह्रीं देवी सरस्वती ॥ २३ ॥
 हृदाद्या लक्ष्मीर्मेधा च कलातुष्टिश्च पुष्टिका ।
 गौरी प्रभामती दुर्गा गणो गुरुश्च क्षेत्रपः ॥ २४ ॥
 तथा गं गणपतये च ह्रीं गौर्यै च श्रीं त्रियै ।
 ह्रीं त्वरितायै ह्रीं सौ त्रिपुरा^(१)चतुर्थ्यन्तनमोन्तकाः ॥ २५ ॥
 प्रणवाद्याश्च नामाद्यमक्षरं विन्दुसंयुतं ।
 ओं युतं वा सर्वमन्त्रपूजनाञ्जपतः स्मृताः ॥ २६ ॥
 होमात्तिलघृताद्यैश्च धर्मकामार्थमोक्षदाः ।
 पूजामन्त्रान् पठेद्यत्तु भुक्तभोगो दिवं व्रजेत् ॥ २७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वासुदेवादिपूजाकथनं नाम
 एकविंशतितमोऽध्यायः ।

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

स्नानविधिकथनं ।

नारद उवाच । वक्ष्ये स्नानं क्रियाद्यर्थं नृसिंहेन तु मृत्तिकां ।
 गृहीत्वा तां दिधा कृत्वा मनःस्नानमथैकया ॥ १ ॥
 निमन्याचम्य विन्यस्य सिंहेन कृतरक्षकः^(२) ।

१ ह्रीं त्वरितायै, ह्रीं ऐं ह्रीं सौ त्रिपुरा इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कृतरक्षण इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

विधिसनानं ततः कुर्यात् प्राणायामपुरःसरं ॥ २ ॥
 हृदि ध्यायन् हरिज्ञानं^(१) मन्त्रेणाष्टाक्षरेण हि ।
 त्रिधा पाणितले मृत्सुं दिग्बन्धं सिंहजप्तः ॥ ३ ॥
 वासुदेवप्रजप्तेन तीर्थं सङ्कल्प्य चालभेत् ।
 गात्रं वेदादिना मन्त्रैः सम्मार्ज्याराध्य मूर्त्तिना ॥ ४ ॥
 कृत्वाघमर्षणं वस्त्रं परिधाय समाचरेत् ।
 विन्यस्य मन्त्रैर्दिर्म्मार्ज्यं पाणिस्थं जलमेव च ॥ ५ ॥
 नारायणेन संयम्य वायुमाघ्राय चोत्सृजेत् ।
 जलं ध्यायन् हरिं पश्चाद्दत्त्वाद्यं द्वादशाक्षरं ॥ ६ ॥
 जप्तान्याश्रुतशक्तस्य योगपीठादितः क्रमात् ।
 मन्त्रान् दिक्पालपर्यन्तान्दधीन् पितृगणानपि ॥ ७ ॥
 मनुष्यान् सर्वभूतानि स्थावरान्तान्यथावसेत् ।
 न्यस्य चाङ्गानि संहृत्य मन्त्रान्यागगृहं व्रजेत् ॥
 एवमन्यासु पूजासु मूलाद्यैः स्नानमाचरेत् ॥ ८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्नानविधिकथनं नाम
 द्वाविंशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

पूजाविधिकथनं ।

नारद उवाच । वक्ष्ये पूजाविधिं विप्रा यत् कृत्वा सर्वमाप्नुयात् ।
 प्रक्षालिताङ्घ्रिराचम्य वाग्यतः कृतरक्षकः ॥ १ ॥

१ ध्यायन् हरिं देवमिति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

प्राङ्मुखः स्वस्तिकं बद्ध्वा पद्माद्यपरमेव च ।
 यं वीजं नाभिमध्यस्थं धूमं चण्डानिलात्मकं ॥ २ ॥
 विशोधयेदशेषन्तु^(१) ध्यायेत् कायात्तु कल्मषं ।
 दौं हृत्पद्मजमध्यस्थं वीजं तेजोनिधिं स्मरन् ॥ ३ ॥
 अधोर्द्ध्वं तैर्यग्गाभिस्तु ज्वालाभिः कल्मषं दहेत् ।
 शशाङ्काकृतिवद्वायेदस्मरस्थं सुधागुभिः ॥ ४ ॥
 हृत्पद्मव्यापिभिर्देहं स्वकामान्दाहयेत्सुधीः^(२) ।
 सुसुम्नायोनिभागैर्गण सर्वनाडीविसर्पिभिः ॥ ५ ॥
 शोधयित्वा न्यसेत्तत्त्वं कश्चिद्दिग्धास्त्रकं ।
 व्यापकं हृत्तयोरादौ दक्षिणाङ्गुष्ठतोङ्गकं ॥ ६ ॥
 मूलं देहे द्वादशाङ्गं न्यसेन्मन्त्रैर्द्विषट्कैः ।
 हृदयं च शिरश्चैव शिवा वस्त्रास्त्रनीचने ॥ ७ ॥
 उदरं च तथा एष्टं बाहूरुजानुपादकं ।
 मुद्रां दत्त्वा स्मरेत् विष्णुं जगत्पुण्यतमर्चयेत् ॥ ८ ॥
 वामे तु वर्द्धनीं न्यस्य पूजाद्रयं तु दक्षिणे ।
 प्रक्षाल्यास्त्रेण चार्घ्येण गन्धपुष्पान्विते न्यसेत् ॥ ९ ॥
 चेतन्यं सर्वगं ज्यातिरष्टजप्तेन वाग्निना ।
 फडन्तेन तु संसिच्य हस्ते ध्यात्वा हरिं पठेदिति^(३) ॥ १० ॥
 धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं वक्रिदिङ्मुखाः ।
 अधर्मादीनि गात्राणि पूर्वादौ योगपठके ॥ ११ ॥
 कूर्मं पठेत् क्षणन्तश्च यमं^(४) सूर्यादिमण्डलं ।

१ विशोषयेदशेषन्तु इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ स्वकामान्दाहयेत् सुधीः इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः स्वकामान्दाहयेत् सुधीरिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ स्थसं तेन तु संसिच्य हस्ते ध्यात्वा हरिं पठेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ पद्ममिति ख, ग, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपठः ।

विमलाद्याः केशरस्थानुग्रहा कर्णिकास्थिता ॥ १२ ॥
 पूर्वं सङ्घट्टये ध्यात्वा आवाह्यार्चैश्च मण्डले ।
 अर्घ्यं पाद्यं तथाचामं मधुपर्कं पुनश्च तत् ॥ १३ ॥
 स्नानं वस्त्रोपवीतञ्च भूषणं गन्धपुष्पकं ।
 धूपदीपनैवेद्यानि पुण्डरीकाक्षविद्यया ॥ १४ ॥
 यजेदङ्गानि पूर्वादी दारि पूर्वं परेण्डजं ।
 दक्षे चक्रं गदां सौम्ये कोणे शङ्खं धनुर्न्यसेत् ॥ १५ ॥
 देवस्य यामतो दक्षे चेषुधी खड्गमेव च ।
 वामे चर्म श्रियं(१) दक्षे पुष्टिं वामेग्रतो न्यसेत् ॥ १६ ॥
 वनमालाञ्च श्रीवत्सकौस्तुभौ दिक्पतीन्वहिः ।
 स्वमन्त्रैः पूजयेत् सर्वान् विष्णुरर्घ्यावसानतः(२) ॥ १७ ॥
 यस्तेन च समस्तेन अङ्गैर्वीजेन वै यजेत् ।
 जप्त्वा प्रदक्षिणीकृत्य स्तुत्वार्घ्यञ्च समर्प्य च ॥ १८ ॥
 हृदये विन्यसेद्भ्यात्वा अहं ब्रह्म हरिन्त्विति ।
 आगच्छावाहने योज्यं क्षमस्वेति विसर्जने ॥ १९ ॥
 एवमष्टाक्षराद्यैश्च पूजां कृत्वा विमुक्तिभाक् ।
 एकमूर्त्यर्चनं प्रोक्तं नवव्यूहार्चनं षट्गु ॥ २० ॥
 अङ्गुष्ठकदये न्यस्य वासुदेवं बलादिकान् ।
 तर्ज्जन्यादौ शरीरेय शिरोललाटवक्त्रके ॥ २१ ॥
 हृन्नाभिगुह्यजान्वह्नी मध्ये पूर्वादिकं यजेत्(३) ।
 एकपीठं नवव्यूहं नवपीठञ्च पूर्ववत् ॥ २२ ॥

१ वामे चर्म श्रियमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अस्मिन्पुस्तकेषु विष्णुरर्घ्यावसानत इति विष्णावर्घा च मानतः इतिच पाठो वर्तते । अथन्वसमीचीन इव प्रतिभाति विष्णुमर्घ्यासनादिभिरिति तु युक्तं पाठः ।

३ मध्यगुह्ये दितः पिम्फच इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

नवाब्जे नवमूर्त्या च नवव्यूहस्य पूर्ववत् ।
इष्टं मध्ये ततः स्थाने वासुदेवस्य पूजयेत् ॥ २३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आदिमूर्त्यादिपूजाविधि
नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कुण्डनिर्माणादिविधिः ।

नारद उवाच । अग्निकाष्ठं प्रवक्ष्यामि येन स्यात्सर्वकामभाक् ।

चतुरभ्यधिकं विंशमङ्गलं चतुरस्रकं ॥ १ ॥

सूत्रेण सूत्रयित्वा तु क्षेत्रं तावत् खनेत्समं ।

खातस्य मेखला कार्या त्यक्त्वा चैवाङ्गुलद्वयं ॥ २ ॥

सत्त्वादिसञ्ज्ञा^(१) पूर्वाशा द्वादशाङ्गुलमुच्छ्रिता ।

अष्टाङ्गुला द्यङ्गुलाथ चतुरङ्गुलविस्तृता ॥ ३ ॥

योनिर्द्वादशाङ्गुला रम्या षट्चतुर्दशङ्गुलाग्रगा ।

क्रमान्निम्ना तु कर्त्तव्या पश्चिमाशाव्यवस्थिता ॥ ४ ॥

अश्वत्थपत्रसदृशी किञ्चित् कुण्डे निवेशिता ।

तुर्ग्याङ्गुलायता नालं पञ्चदशाङ्गुलायतं ॥ ५ ॥

मूलन्तु अङ्गुलं^(२) योन्या अग्रं तस्याः षडङ्गुलं ।

सक्षणाञ्चैकहस्तस्य दिग्गुणं द्विकरादिषु ॥ ६ ॥

एकत्रिमेखलं कुण्डं वर्तुलादि वदाम्यहं ।

१ सद्वादिसञ्ज्ञा इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ मूलन्तु द्वादशङ्गुलमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

कुण्डार्द्धं तु स्थितं सूत्रं कोणे यदतिरिक्तं ॥ ७ ॥
 तद्वर्द्धं दिशि संस्थाप्य भ्रामितं वर्तुलं भवेत् ।
 कुण्डार्द्धं कोणभागार्द्धं दिशस्त्रोत्तरतो वहिः ॥ ८ ॥
 पूर्वपश्चिमतो यत्राल्लान्कथित्वा तु मध्यतः ।
 संस्थाप्य भ्रामितं कुण्डमर्द्धचन्द्रं भवेत् शुभं ॥ ९ ॥
 पद्माकारे दलानि स्युर्मखलानान्तु वर्तुले ।
 बाहुदण्डप्रमाणान्तु होमार्थं कारयेत् सूत्रं ॥ १० ॥
 समपञ्चाङ्गुलं वापि चतुरस्रान्तु कारयेत् ।
 त्रिभागेन भवेद्गर्तं मध्ये वृत्तं सुशोभनम् ॥ ११ ॥
 तिर्य्यगृद्धं समं खातादहिरर्द्धान्तु शोभयेत् ।
 अङ्गुलस्य चतुर्थांशं शेषार्द्धार्द्धं तथान्ततः ॥ १२ ॥
 खातस्य मेखलां रम्यां शेषार्द्धेन तु कारयेत् ।
 कण्ठं त्रिभागविस्तारं अङ्गुलैकसमायतं ॥ १३ ॥
 सार्द्धमङ्गुलकं वा स्यात्तदग्रे तु सुखं भवेत् ।
 चतुरङ्गुलविस्तारं पञ्चाङ्गुलमथापि वा ॥ १४ ॥
 त्रिवां द्वयङ्गुलकं तत् स्यान्मध्यन्तस्य सुशोभनम् ।
 आयामस्तत्समस्तस्य मध्यनिम्नः सुशोभनः ॥ १५ ॥
 शुधिरं कण्ठदेशे स्याद्विशेद् यावत् कनीयसी ।
 शेषकुण्डान्तु कर्त्तव्यं यथारुचि विचित्रितं ॥ १६ ॥
 स्रुवन्तु हस्तमात्रं स्यादण्डकेन समन्वितं^(१) ।
 वटुकं द्वयङ्गुलं^(२) वृत्तं कर्त्तव्यन्तु सुशोभनं ॥ १७ ॥

१ कुण्डकेन समन्वितमिति ख. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कण्ठक द्वात्रिंशत्सुमिते य चिह्नितपुस्तकपाठः चन्द्राम द्वात्रिंशत्सुमिते इ, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

गोपदन्तु यथा मग्नमल्पपङ्के तथा भवेत् ।
 उपलिप्य लिखेद्रेखामङ्गलां वज्रनासिकां^(१) ॥ १८ ॥
 सौम्याया प्रथमा तस्यां रेखे पूर्वमुखे तयोः ।
 मध्ये तिस्रस्तया कुर्याद्दक्षिणादिक्रमेण तु ॥ १९ ॥
 एवमुस्त्रिख्य चाभ्युक्ष्य प्रणवेन तु मन्त्रवित् ।
 बिष्टरं कल्पयेत्तेन तस्मिन् शक्तिन्तु वैष्णवीं ॥ २० ॥
 अलं कृत्वा मूर्त्तिमतीं क्षिपेदभिं हरिं स्मरन् ।
 प्रादेशमात्राः समिधो दत्त्वा परिसमुक्ष्य तं ॥ २१ ॥
 दूर्भैस्त्रिधा परिस्तीर्य पूर्वादौ तत्र पात्रकं ।
 आसादयेदिधमवह्नी भूमौ च शुक्शुवद्वयं ॥ २२ ॥
 आज्यस्थाली चरुस्थाली कुशाज्यञ्च प्रणीतया ।
 प्रोक्षयित्वा प्रोक्षणीञ्च गृहीत्वापूर्य्य वारिणा ॥ २३ ॥
 पवित्रान्तर्हिते हस्ते परिश्राव्य च तज्जलं ।
 प्राङ्नीत्वा प्रोक्षणीपात्रं ज्योतिरये निधाय च ॥ २४ ॥
 तदद्भिस्त्रिञ्च सम्प्रोक्ष्य इधमं विनप्रस्य चाग्रतः ।
 प्रणीतायां सपुष्पायां विष्णुं ध्यात्वोत्तरेण च ॥ २५ ॥
 आज्यस्थालीमथाज्येन सम्पूर्णये निधाय च ।
 सम्प्रुवोत्पवनाभ्यान्तु कुर्यादाज्यस्य संस्कृतिं ॥ २६ ॥
 अखण्डिताग्रौ निर्गर्भौ कुशौ प्रादेशमात्रकौ ।
 ताभ्यामुत्तानपाणिभ्यामङ्गुष्ठानामिकेन तु ॥ २७ ॥
 आज्यं तयोस्तु सङ्गृह्य दिनीत्वा त्रिरवाङ्क्षिपेत्^(२) ।
 सुक्सुवौ चापि सङ्गृह्य ताभ्यां प्रक्षिप्य वारिणा ॥ २८ ॥

१ रुद्रनासिकामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः वज्रनासिकामिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ आद्यं तयोस्तु सम्प्रुवोत्पवनाभ्यान्तु वारिणाङ्गुष्ठानामिकेन तु चिह्नितपुस्तकपाठः ।

प्रतप्य दर्भैः सम्मृज्य पुनः प्रक्षाल्य चैव हि ।
 नियुष्य स्थापयित्वा^(१) तु प्रणवेनैव साधकः ॥ २९ ॥
 प्रणवादिनमोन्तेन पश्चाद्धोमं समाचरेत् ।
 गर्भाधानादिकर्माणि यावदंशव्यवस्थया ॥ ३० ॥
 नामान्तं व्रतबन्धान्तं समावर्त्तावसानकम् ।
 अधिकारावसानं वा कुर्यादङ्गानुसारतः ॥ ३१ ॥
 प्रणवेनोपचारन्तु कुर्यात्सर्वत्र साधकः ।
 अङ्गैर्होमस्तु कर्त्तव्यो यथावित्तानुसारतः ॥ ३२ ॥
 गर्भाधानन्तु प्रथमं ततः पुंसुवनं स्मृतम् ।
 सीमन्तोन्नयनं जातकर्म नामान्नप्राशनम् ॥ ३३ ॥
 चूडाकृतिं व्रतबन्धं वेदव्रतान्यशेषतः^(२) ।
 समावर्त्तनं पत्न्या च योगस्थायाधिकारकः^(३) ॥ ३४ ॥
 हृदादिक्रमतो ध्यात्वा एकैकं कर्म पूज्य च ।
 अष्टावष्टौ तु जुञ्ज्यात् प्रतिकर्माङ्गतीः पुनः ॥ ३५ ॥
 पूर्णाङ्गतिं ततो दद्यात् शुचा मूलेन साधकः ।
 वौषडन्तेन मन्त्रेण हुतं सुखरमुच्चरन् ॥ ३६ ॥
 विष्णोर्विद्भिन्तु संस्कृत्य अपयेद्वैष्णवस्वरम् ।
 आराध्य स्थण्डिले विष्णुं मन्त्रान् संस्मृत्य संप्रपेत्^(४) ॥ ३७ ॥
 चासनादिक्रमेणैव साङ्गावरणमुत्तमम् ।
 गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य ध्यात्वा देवं सुरोत्तमम् ॥ ३८ ॥
 आधायेधमथाघारावाज्यावन्नीशसंस्थितौ ।

१ नियुज्य स्थापयित्वेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ देवव्रतान्यशेषत इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ योगस्थायाधिकारत इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ मन्त्रान् मन्त्रान् संप्रपेत् इति ख, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

वायव्यनैऋताशादिप्रवृत्तौ तु यथाक्रमम् ॥ २९ ॥
 आज्यभागौ ततो ऊत्वा चक्षुषी दक्षिणोत्तरे ।
 मध्येथ जुहुयात्सर्वमन्त्रानर्चाक्रमेण तु ॥ ४० ॥
 आज्येन तर्पयेन्मूर्त्तैर्दशांशेनाङ्गहोमकम् ।
 शतं सहस्रं वाज्याद्यैः समिद्धिर्वा तिलैः सह^(१) ॥ ४१ ॥
 समाप्यार्चान्तु होमान्तां शुचीन् शिष्यानुपोषितान् ।
 आह्वयाग्रे निवेश्याथ ह्यस्त्रेण प्रोक्षयेत् पशून् ॥ ४२ ॥
 शिष्यानात्मनि संयोज्य अविद्याकर्मबन्धनैः ।
 लिङ्गानुवृत्तश्चैतन्यं सह लिङ्गेन पाशितम्^(२) ॥ ४३ ॥
 ध्यानमार्गण सम्प्रोक्ष्य वायुबीजेन शोधयेत् ।
 ततो दहनबीजेन सृष्टिं ब्रह्माण्डसर्ज्जिकाम् ॥ ४४ ॥
 निर्दग्धां सकलां ध्यायेद्भस्मकूटनिभस्थिताम् ।
 ज्ञावयेद्दारिणा भस्म संसारं वार्म्यं स्मरेत्^(३) ॥ ४५ ॥
 तत्र शक्तिं न्यसेत् पश्चात् पार्थिवीं बीजसर्ज्जिकाम् ।
 तन्मात्राभिः समस्ताभिः संवृतं पार्थिवं शुभम् ॥ ४६ ॥
 अण्डान्तदुद्भवस्थायेत्तदाधारन्तदात्मकम् ।
 तन्मध्ये चिन्तयेन्मूर्त्तिं पौरुषीं प्रणवात्मिकाम् ॥ ४७ ॥
 लिङ्गं सङ्ग्रामयेत् पश्चादात्मस्थं पूर्वसंस्कृतम्^(४) ।
 विभक्तेन्द्रियसंस्थानं क्रमाद् वृद्धं विचिन्तयेत् ॥ ४८ ॥
 ततोऽण्डमद्भमेकं तु स्थित्वा दिशकलीकृतम् ।

१ समिद्धिर्वा तिलैस्तथा इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सह लिङ्गेन दर्शितमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ संसारश्चाक्षयं स्मरेदिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ स्थण्डिले पूर्वसंस्कृतमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

द्वावापृथिव्यौ शकले तयोर्मध्ये प्रजापतिम् ॥ ४९ ॥
 जातं ध्यात्वा पुनः प्रोक्ष्य प्रणवेन तु संश्रितम् ।
 मन्त्रात्मकतनुं कृत्वा यथान्यासं पुरीदितम् ॥ ५० ॥
 विष्णुर्हस्तं ततो मृद्धिदत्त्वा ध्यात्वा तु वैष्णवम् ।
 षवमेकं बद्धन् वापि जनित्वा ध्यानयोगतः ॥ ५१ ॥
 करौ सङ्गृह्य मूलन नेत्रे बद्ध्वा तु वाससा ।
 नेत्रमन्त्रेण मन्त्रो तान् सदानेनाहतेन तु ॥ ५२ ॥
 कृतपूजो गुरुः सम्यक् देवदेवस्य तत्त्ववान् ।
 शिष्यान् पुष्पाञ्जलिभक्तः प्राङ्मुखानुपवेशयेत् ॥ ५३ ॥
 अर्चयेद्युञ्च तेष्वेवमसूता गुरुणा हृदिम् ।
 क्षिप्या पुष्पाञ्जलिं तत्र पुष्पादिभिरनन्तरम् ॥ ५४ ॥
 अमन्दमर्चनं कृत्वा^(१) गुरोः पादार्चनन्तरतः ।
 विधाय दक्षिणां दद्यात् सर्वस्वं चार्द्धमव वा ॥ ५५ ॥
 गुरुः संशिक्षयेच्छिष्यान्तेः पूज्यो नामभिर्हृदिः ।
 विश्वक्सेनं यजेदीशं शङ्खपद्मगदाद्यगम् ॥ ५६ ॥
 तज्जपन्तश्च तर्जन्या भगडलस्यं विसर्जयत् ॥ ५७ ॥
 विष्णुनिर्मलान्यमखिलं विष्वक्सेनाय चार्पयेत् ।
 प्रणोतामिस्तथात्मानमभिधिय च कुण्डलं ॥ ५८ ॥
 वशिमात्मनि संयोज्य विष्वक्सेनं विसर्जयत् ।
 बुभुक्षुः सर्वमाप्नोति मुमुक्षुर्लौकिके हरौ ॥ ५९ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अग्निकार्यादिकथनं नाम
 चतुर्विंशोऽध्यायः ।

१. असुदेवार्चनं कृत्वा इति ख, विक्रितपुष्पकपाठ ।

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

वासुदेवादिमन्त्रनिरूपणं ।

नारद उवाच । वासुदेवादिमन्त्राणां पूज्यानां लक्षणं वदे ।

वासुदेवः सङ्घर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ॥ १ ॥

नमो भगवते चादौ अ आ अं अः स्वबीजकाः^(१) ।

ओङ्काराद्या नमोन्ताश्च नमो नारायणस्ततः ॥ २ ॥

ओं तत् सत् ब्रह्मणे चैव ओं नमो विष्णवे नमः ।

ओं दौं ओं नमो भगवते नरसिंहाय वै नमः ॥ ३ ॥

ओं भूर्नमो भगवते वराहाय नराधिपाः ।

जवारुणहरिद्राभा नीलश्यामललोहिताः ॥ ४ ॥

मेघामिमधुपिङ्गाभा वल्लभा नव नायकाः ।

अङ्गानि स्वरबीजानां स्वनामान्तैर्यथाक्रमम् ॥ ५ ॥

हृदयादीनि कल्पेत् विभक्तैस्तन्त्रवेदिभिः ।

व्यञ्जनादीनि बीजानि तेषां लक्षणमन्यथा ॥ ६ ॥

दीर्घस्वरैस्तु भिन्नानि नमोन्तान्तस्थितानि तु ।

अङ्गानि ऋस्वयुक्तानि उपाङ्गानीति वर्ण्यते ॥ ७ ॥

विभक्तनामवर्णान्तस्थितानि बीजमुत्तमं^(२) ।दीर्घैर्ऋस्वैश्च संयुक्तां साङ्गोपाङ्गंस्वरैः क्रमात्^(३) ॥ ८ ॥

व्यञ्जनानां क्रमो ह्येष हृदयादिप्रकृतये ।

स्वबीजेन स्वनामान्तैर्विभक्तान्यङ्गनामभिः^(४) ॥ ९ ॥

१ द्वादशाक्षरबीजका इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ स्थितबीजार्थमुत्तममिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ दीर्घस्वरैश्च संयुक्तमङ्गोपाङ्गं स्वरैः क्रमादिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ स्वरबीजेषु नामान्तैर्विभक्तान्यङ्गनामभिरिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

युक्तानि हृदयादीनि द्वादशान्तानि पञ्चतः^(१) ।
 आरभ्य कल्पयित्वा तु जपेत् सिद्धप्ररूपतः ॥ १० ॥
 हृदयश्च शिरस्सूडा कवचं नेत्रमस्त्रकं ।
 षडङ्गामि तु बीजानां मूलस्य द्वादशाङ्गकं ॥ ११ ॥
 हृच्छिरश्च शिखा वर्म चास्त्रनेत्रन्तथोदरं ।
 पृष्ठबाह्वरजानूँश्च जङ्घा पादौ क्रमात्प्रसेत् ॥ १२ ॥
 कं टं पं शं वैनतेयः खं ठं फं घं गदामनुः^(२) ।
 गं ङं बं सं पुष्टिमन्त्रौ घं ङं भं हं श्रियै नमः ॥ १३ ॥
 वं शं मं सं^(३) पाञ्चजन्यं कं तं पं^(४) कौस्तुभाय च ।
 जं खं वं सुदर्शनाय श्रीवत्साय सं वं दं चं सं^(५) ॥ १४ ॥
 ओं धं वं वनमालायै महानन्ताय वै नमः^(६) ।
 निर्वीजपदमन्त्राणां पदैरङ्गानि कल्पयेत् ॥ १५ ॥
 जात्यन्तेर्नामसंयुक्ते हृदयादीनि पञ्चधा ।
 प्रणवं हृदयादीनि ततः प्रोक्तानि पञ्चधा ॥ १६ ॥
 प्रणवं हृदयं पूर्वं परायेति शिरः शिखा ।
 नाम्नात्मना तु^(७) कवचं अस्त्रं नामान्तकं भवेत् ॥ १७ ॥

-
- १ द्वादशान्तानि यत्नत इति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 २ महागदा इति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ३ ठ णं सं सं इति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ४ दं भं पमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ५ श्रीवत्साय च पञ्चममिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः श्रीवत्सो वं चं दं ङं सं इति
 ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ६ नमोनन्ताय वै नम इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ७ नाम्नात्मनातु इति ख. ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ओं परास्त्रादिस्वनामात्मा^(१) चतुर्थन्तो नमोक्तकः ।
 एकब्यूहादिषड्विंशब्यूहात्तस्यात्मनो मनः^(२) ॥ १८ ॥
 कनिष्ठादिकराग्रेषु प्रकृतिं देहकेर्चयेत् ।
 पराय पुरुषात्मा स्यात् प्रकृत्यात्मा द्विरूपकः ॥ १९ ॥
 ओं परयाग्यात्मने चैव वायुर्का च द्विरूपकः ।
 अग्निं त्रिमूर्त्ता^(३) विनप्रस्य व्यापकं करदेहयोः ॥ २० ॥
 वायुर्का करशाखासु सव्येतरकरद्वये ।
 हृदि मूर्त्ता तनावेष त्रिव्यूहे तुय्यरूपके ॥ २१ ॥
 ऋग्वेदं व्यापकं हस्ते अङ्गुलीषु यजुर्न्यसेत् ।
 तलद्वयेथर्वरूपं शिरोहृच्चरणान्तकः ॥ २२ ॥
 आकाशं व्यापकं नप्रस्य करे देहे तु पूर्ववत् ।
 अङ्गुलीषु च वायादि शिरोहृद्गुह्यपादके ॥ २३ ॥
 वायुर्न्यातिर्जलं पृथ्वी पञ्चब्यूहः समीरितः ।
 मनः श्रोत्रन्तुग्दृग्जिह्वा घ्राणं षड्ब्यूह ईरितः ॥ २४ ॥
 व्यापकं मानसं न्यस्य ततोङ्गुष्ठादितः क्रमात् ।
 मूर्त्तास्य हृद्गुह्यपात्सु कथितः कुरुणात्मकः ॥ २५ ॥
 आदिमूर्त्तिस्तु सर्वत्र व्यापको जीवसञ्चितः ।
 भूर्भुवः स्वर्माहर्जनस्तपः सत्यञ्च सप्तधा ॥ २६ ॥
 करे देहे न्यसेदाद्यमङ्गुष्ठादिक्रमेण तु ।
 तलसंस्थः सप्तमस्र^(४) लोकेशो देहके क्रमात् ॥ २७ ॥

१ ओं परास्त्रादित्यनामात्मा इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ एवं ब्यूहादि षड्विंशं ब्यूहात्तस्यात्मनो मनुरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ अग्निं द्विमूर्त्ता इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ तलस्यः सप्तमस्रैव इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

देहे शिरोललाटास्य हृद्गुह्याङ्घ्रिषु संस्थितः ।
 अग्नियोमस्तथोक्थस्तु षोडशी वाजपेयकः ॥ २८ ॥
 अतिरात्राप्तोर्यामश्च^(१) यज्ञात्मा सप्तरूपकः ।
 धीरहं मनः शब्दश्च स्पर्शरूपरसास्ततः^(२) ॥ २९ ॥
 गन्धो बुद्धिर्यापकं तु करे देहे न्यसेत् क्रमात् ।
 न्यसेदन्यौ च^(३) तलयोः के ललाटे मुखे हृदि ॥ ३० ॥
 नाभौ गुह्ये च पादे च अष्टव्यूहः पुमान् स्मृतः^(४) ।
 जावो बुद्धिरहङ्कारो मनः शब्दो गुणोनिलः ॥ ३१ ॥
 रूपं रसो नवात्मायं जीव अङ्गुलकद्वये ।
 तर्जन्यादिक्रमाच्छेषं यावदामप्रदेशिनीं ॥ ३२ ॥
 देहे शिरोललाटास्य हृन्नाभिगुह्यजानुषु ।
 पादयोश्च दशात्मायं इन्द्रो व्यापी समास्थितः ॥ ३३ ॥
 अङ्गुलकद्वये वङ्गिस्तर्जन्यादौ परेषु च ।
 शिरोललाटवस्त्रेषु हृन्नाभिगुह्यजानुषु ॥ ३४ ॥
 पादयोरेकादशात्मा मनः श्रोत्रं त्वगेव च ।
 चक्षुर्जिह्वा तथा घ्राणं वाक्पाण्यङ्घ्रिश्च पायुकः ॥ ३५ ॥
 उपस्थं मानसो व्यापी श्रोत्रमङ्गुलकद्वये ।
 तर्जन्यादिक्रमादष्टौ अतिरिक्तं तलद्वये ॥ ३६ ॥
 उत्तमाङ्गुललाटास्य हृन्नाभावथ गुह्यके ।
 उरुयुग्मे तथा जङ्घे गुल्फपादेषु च क्रमात् ॥ ३७ ॥

१ अतिरात्राप्रयामश्च इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ रसान्ध्या इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ न्यसेदन्ते च इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । न्यसेदष्टौ च इति इ चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ क्रमात् स्मृत इति इ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

विष्णुर्माधुहरश्चैव त्रिविक्रमकवामनौ ।
 श्रीधरोथ हृषीकेशः पद्मनाभस्तथैव च ॥ ३८ ॥
 दामीदरः केशवश्च नारायणस्ततः परः ।
 माधवश्चाथ गोविन्दो विष्णुं वै व्यापकं न्यसेत् ॥ ३९ ॥
 अङ्गुष्ठादौ तले द्वौ च पादे जानुनि वै कटौ ।
 शिरःशिखरकक्षाञ्च जानुपादादिषु न्यसेत् ॥ ४० ॥
 द्वादशात्मा पञ्चविंशः षड्विंशयूहकस्तथा ।
 पुरुषो धीरहङ्कारो मर्नाश्चित्तश्च शब्दकः ॥ ४१ ॥
 तथा स्पर्शा रसो रूपं गन्धः श्रोत्रं त्वचस्तथा ।
 चक्षुर्जिह्वा नासिका च वाक्पाण्यङ्घ्रिश्च पायवः ॥ ४२ ॥
 उपस्थो भूर्जलन्तेजो वायुराकाशमेव च ।
 पुरुषं व्यापकं न्यस्य अङ्गुष्ठादौ दश न्यसेत् ॥ ४३ ॥
 शेषान् हस्ततले न्यस्य शिरस्यथ ललाटके ।
 मुखहृन्नाभिगुह्योरुजान्वङ्घ्रौ करणोदृतौ ॥ ४४ ॥
 पादे जान्वोरुपस्थे च हृदये मूर्द्ध्नि च क्रमात् ।
 परश्च पुरुषात्मादौ षड्विंशो पूर्ववत्परं ॥ ४५ ॥
 सच्चिन्त्य मण्डलैके तु प्रकृतिं पूजयेद्बुधः ।
 पूर्वयाम्याप्यसौमेरुषु हृदयादीनि पूजयेत् ॥ ४६ ॥
 अस्त्रममरादिकोणेषु^(१) वैनतेयादि पूर्ववत् ।
 दिक्पालांश्च विधिस्त्वन्यः^(२) त्रिव्यूहेऽपि मध्यतः ॥ ४७ ॥
 पूर्वादिदिग्बलावासोराज्यादिभिरलङ्कृतः ।
 कर्णिकायां नाभसश्च मानसः कर्णिकास्थितः ॥ ४८ ॥

१ अस्त्रममरादिपत्रेषु इति ख, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ दिक्पालांश्च विधिस्तस्य इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः दिक्पालादौ विधिस्तस्य
इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

विश्वरूपं सर्वस्थित्यै^(१) यजेद्रान्यजयाय च ।
 सर्वव्यूहैः समायुक्कमङ्कुरैरपि च पञ्चभिः ॥ ४८ ॥
 गरुडायैस्तथेन्द्रायैः सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 विश्वक्सेनं यजेन्नाम्ना वै वीजं व्योमसंस्थितं^(२) ॥ ५० ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मन्त्रप्रदर्शनं नाम
 पञ्चविंशोऽध्यायः ।

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

मुद्रालक्षणकथनं ।

नारद उवाच । मुद्राणां लक्षणं वक्ष्ये सावित्र्यादिप्रकारकं ।
 अङ्गलिः प्रथमा मुद्रा वन्दनी हृदयानुगा ॥ १ ॥
 उर्द्धाङ्गुष्ठो वाममुष्टिर्दक्षिणाङ्गुष्ठबन्धनं ।
 सद्यस्य तस्य चाङ्गुष्ठो यस्य चोर्द्ध्वं प्रकीर्तितः^(३) ॥ २ ॥
 तिस्रः साधरणा व्यूहे अथासाधरणा इमाः ।
 कनिष्ठादिविमोकेन अष्टौ मुद्रा यथाक्रमं ॥ ३ ॥
 अष्टामां पूर्व्ववोजानां क्रमशस्त्ववधारयेत् ।
 अङ्गुष्ठेन कनिष्ठान्तं नामयित्वाङ्गुलित्रयं ॥ ४ ॥
 उर्द्ध्वं कृत्वा सम्मुखञ्च वीजाय नवमाय वै ।
 वामहस्तमथोत्तानं कृत्वार्द्धं नामयेच्छनैः ॥ ५ ॥

१ मर्षसिद्धौ इति ख, उ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ वैराजं नागभद्रुतमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । वै वीजं चाङ्गुष्ठमिति उ,
 चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ यः रुग्णैः प्रकीर्तित इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

वराहस्य स्मृता मुद्रा अङ्गानाञ्च क्रमादिमाः ।
 एकैकां मोचयेद्बद्धा वाममुष्टे तथाङ्गुलीं ॥ ६ ॥
 आकुञ्चयेत् पूर्वमुद्रां दक्षिणेष्वेवमेव च ।
 उद्ध्वङ्गुष्ठा वाममुष्टिर्मुद्रासिद्धिस्ततो भवेत् ॥ ७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मुद्राप्रदर्शनं नाम
 षड्विंशोऽध्यायः ।

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

दीक्षाविधिकथनं ।

नारद उवाच । वक्ष्ये दीक्षां सर्वदाञ्च मण्डलेब्जे हरिं यजेत् ।
 दशम्यामुपसंहृत्य यागद्रव्यं समस्तकं ॥ १ ॥
 विन्यस्य नारसिंहेन सम्मन्त्र्य शतवारकं ।
 सर्षपांस्तु फडन्तेन^(१) रक्षोघ्नान् सर्व्वतः क्षिपेत् ॥ २ ॥
 शक्तिं सर्वात्मिकां तत्र नयसेत् प्रासादरूपिणीं ।
 सर्व्वौघधिं समाहृत्य विकिरानभिमन्त्रयेत् ॥ ३ ॥
 शतवारं शुभे पात्रे वासुदेवेन साधकः ।
 संसाध्य पञ्चगव्यन्तु पञ्चभिर्मूलमूर्त्तिभिः ॥ ४ ॥
 नारायणान्तैः सम्प्राप्य कुशाग्रेस्तेन तां भुवं^(२) ।
 विकिरान्वासुदेवेन क्षिपेदुत्तानपाणिना ॥ ५ ॥
 त्रिधा पूर्वमुखस्तिष्ठन् ध्यायेत् विष्णुं तथा हृदि ।
 वर्द्धनया सहिते कुम्भे साङ्गं विष्णुं प्रपूजयेत् ॥ ६ ॥

१ सर्षपांस्तुहृदस्त्रेण इति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कुशाग्रेणैव तां भुवमिति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

शतवारं मन्त्रयित्वा त्वस्त्रेणैव च वर्द्धनीं ।
 अर्च्छिन्नधारया सिञ्चन् ईशानान्तं नयेच्च तं ॥ ७ ॥
 कलसं पृष्ठतो नीत्वा स्थापयेद्विकिरोपरि ।
 संहृत्य विकिरान् दग्धैः कुम्भेशं कर्करीं यजेत् ॥ ८ ॥
 सवस्त्रं पञ्चरत्नाद्यं स्थण्डिले पृजयेद्वरिं ।
 अग्नावपि समभ्यर्च्य मन्त्रान् सञ्जप्य पूर्ववत् ॥ ९ ॥
 प्रक्षाल्य पुण्डरीकेन विलिप्यान्तः सुगन्धिना ।
 उखामाज्येन^(१) सम्पूर्य गोक्षीरेण तु साधकः ॥ १० ॥
 आलोक्य वासुदेवेन^(२) ततः सङ्घर्षणेन च ।
 तण्डुलानाज्यसंस्पृष्टान् क्षिपेत् क्षीरे सुसंस्कृते ॥ ११ ॥
 प्रद्युम्नेन समालोच्य दर्व्या सङ्घट्टयेच्छनैः ।
 पक्वमुत्तारयेत् पश्चादनिरुद्धेन देशिकः ॥ १२ ॥
 प्रक्षाल्यालिप्य तत् कुर्याद्दूर्द्ध्वं पुण्ड्रं तु भस्मना ।
 नारायणेन पार्श्वेषु चरुमेवं सुसंस्कृतं ॥ १३ ॥
 भागमेकं तु देवाय कलशाय द्वितीयकं ।
 तृतीयेन तु भागेन प्रदद्यादाङ्गतित्रयं ॥ १४ ॥
 शिष्यैः सह चतुर्थं तु गुरुरद्यादिशुद्धये^(३) ।
 नारायणेन सम्मन्त्र्य सप्तधा क्षीरवृक्षजम् ॥ १५ ॥
 दन्तकाष्ठं भक्षयित्वा त्यक्त्वा ज्ञात्वा स्वपातकं ।
 ऐन्द्रामुत्तरकेशानीमुखं पतितमुत्तमं ॥ १६ ॥
 शुभं सिंहशतं ऊत्वा^(४) व्याचम्याथ प्रविश्य च ।

१ उरथायाज्येनेति स्व, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ आलोक्य वासुदेवेन इति स्व, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ विष्टुद्धये इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ शुभं सिद्धमिति ज्ञात्वा इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

पूजागारं न्यसेन्मन्त्री प्राच्यां विष्णुं प्रदक्षिणं ॥ १७ ॥

संसारार्णवमग्नानां पशूनां पाशमुक्तये ।

त्वमेव शरणं देव सदा त्वं भक्तवत्सल ॥ १८ ॥

देवदेवानुजानीहि प्राकृतैः पाशबन्धनैः ।

पाशितान्मोचयिष्यामि त्वत्प्रसादात् पशूनिमान् ॥ १९ ॥

इति विज्ञाप्य देवेशं सम्प्रविश्य पशून्स्ततः ।

धारणाभिस्तु संशोध्य पूर्ववज्ज्वलनादिना ॥ २० ॥

संस्कृत्य मूर्त्यां संयोज्य^(१) नेत्रे बद्ध्वा प्रदर्शयेत् ।

पुष्पपूर्णाञ्जलींस्तत्र क्षिपेत्तन्नाम योजयेत् ॥ २१ ॥

अमन्त्रमर्चनं तत्र पूर्ववत् कारयेत् क्रमात् ।

यस्यां मुक्तौ पतेत् पुष्पं तस्य तन्नाम निर्दिशेत् ॥ २२ ॥

शिखान्तसम्मितं सूत्रं पादाङ्गुष्ठादि घड्गुणं ।

कन्यामु कर्तितं रत्नां^(२) पुनस्तत्त्रिगुणीकृतम् ॥ २३ ॥

यस्यां संलीयते विश्वं यतो विश्वं प्रसूयते ।

प्रकृतिं प्रक्रियाभेदैः संस्थितां तत्र चिन्तयेत् ॥ २४ ॥

तेन प्राकृतिकान् पाशान् ग्रथित्वा तत्त्वसंख्यया^(३) ।

कृत्वा शरावे तत् सूत्रं कुण्डपार्श्वे निधाय तु^(४) ॥ २५ ॥

ततस्तत्त्वानि सर्वाणि ध्यात्वा शिष्यतनौ नयसेत् ।

सृष्टिक्रमात् प्रकृत्यादिष्टयिष्यन्तानि देशिकः ॥ २६ ॥

तत्रैकधा पञ्चधा स्याद्दशद्वादशधापि वा^(५) ।

१ मूर्त्यां सम्प्रोच्य इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सूत्रमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ तत्र सङ्ख्यया इति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

४ निधीयते इति घ, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

५ तत्रार्था पञ्चधा यास्याद्दशद्वादशधापिवेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । तत्रात्मा पञ्चधा वा स्यात् दशद्वादशधापिवेति घ, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

ज्ञातव्यः सर्वभेदेन ग्रथितस्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २७ ॥
 अङ्गैः पञ्चभिरध्वानं निखिलं विकृतिक्रमात् ।
 तन्मात्रात्मनि संहृत्य मायासूत्रे पशोस्तनौ^(१) ॥ २८ ॥
 प्रकृतिर्लिङ्गशक्तिश्च कर्त्ता बुद्धिस्तथा मनः ।
 पञ्चतन्मात्रबुद्ध्याख्यं कर्माख्यं भूतपञ्चकं ॥ २९ ॥
 ध्यायेच्च द्वादशात्मानं सूत्रे देहे तथेच्छया ।
 ऊत्वा सम्पातविधिना सृष्टेः सृष्टिक्रमेण तु ॥ ३० ॥
 एकैकं शतहोमेन दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः ।
 शरावे सम्पुटीकृत्य कुम्भेशाय निवेदयेत् ॥ ३१ ॥
 अधिवास्य यथा नयायं भक्तं शिष्यं तु दीक्षयेत् ।
 करणीं कर्त्तरीं वापि^(२) रजांसि खटिकामपि ॥ ३२ ॥
 अन्यदप्युपयोगि स्यात् सर्वं तद्वायुगोचरे ।
 संस्थाप्य मूलमन्त्रेण परामृष्ट्याधिवासयेत् ॥ ३३ ॥
 नमो भूतेभ्यश्च बलिः कुशे शैति स्मरन् हरिं ।
 मण्डपं भूर्धायत्वाथ वितानघटलङ्कुः^(३) ॥ ३४ ॥
 मण्डलेथ यजेद्विष्णुं ततः सन्तर्प्य पावकं ।
 आह्वय दीक्षयेच्छिष्यान् बद्धपद्मासनस्थितान् ॥ ३५ ॥
 सम्प्रोक्ष्य विष्णुं हस्तेन मूर्धानं स्पृश्य वै क्रमात् ।
 प्रकृत्यादिविकृत्यन्तां साधिभूताधिदेवतां ॥ ३६ ॥
 सृष्टिमाध्यात्मिकीं कृत्वा हृदि तां संहरेत् क्रमात् ।
 तन्मात्रभूतां सकलां जीवेन समतां गतां ॥ ३७ ॥
 ततः सम्प्रार्थ्य कुम्भेशं सूत्रं संहृत्य देशिकः ।

१ मायासूत्रे सुशोभने इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कराल कर्त्तरीश्चापि इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ वितानभवगन्धकैरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । वितानपटकेन्द्रियैरिति ग, घ,
चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

अग्नेः समीपमागत्य पार्श्वं तं सन्निवेश्य तु ॥ ३८ ॥
 मूलमन्त्रेण सृष्टीशमाज्जतीनां श्रुतेन तं ।
 उदासीनमथासाद्य पूर्णाज्जत्या च देशिकः ॥ ३९ ॥
 शुक्लं रजः समादाय मूलेन श्रुतमन्त्रितं ।
 सन्ताड्य हृदयन्तेन जंफट्कारान्तसंयुतैः ॥ ४० ॥
 वियोगपदसंयुक्तैर्वीजैः पादादिभिः क्रमात् ।
 पृथिव्यादीनि तत्त्वानि विश्लिष्य जुञ्जयात्ततः ॥ ४१ ॥
 वज्रावखिलतत्त्वानामालये व्याहृते हरौ ।
 नीयमानं क्रमात्सर्वं तत्राध्वानं स्मरेद्बुधः ॥ ४२ ॥
 ताडनेन वियोज्यैवं^(१) आदायापाद्य शाम्यतां ।
 प्रकृत्याहृत्य जुञ्जयाद्यथोक्ते जातवेदसि ॥ ४३ ॥
 गर्भाधानं जातकर्म भोगश्चैव लयन्तथा ।
 ऊत्वाद्यौ तत्र तत्रैव ततः शुद्धिन्तु होमयेत् ॥ ४४ ॥
 शुद्धं तत्त्वं समुद्धृत्य पूर्णाज्जत्या तु देशिकः ।
 सन्नयेद्द्विपरे तत्रे यावद्व्याहृतं क्रमात् ॥ ४५ ॥
 तत् परं ज्ञानयोगेन विलाप्य परमात्मनि ।
 विमुक्तबन्धनं जीवं परस्मिन्नव्यये पदे ॥ ४६ ॥
 निवृत्तं परमानन्दे शुद्धे बुद्धे स्मरेद्बुधः ।
 दद्यात् पूर्णाज्जतिं पञ्चादेवं दीक्षा समाप्यते ॥ ४७ ॥
 प्रयोगमन्त्रान् वक्ष्यामि यैर्दीक्षा होमसंलयः ।

ओं यं भूतानि विशुद्धं जं फट् ।

अनेन ताडनं कुर्याद्वियोजनमिह द्वयं ॥ ४८ ॥

ओं यं भूतान्यापातयेहं । आदानं कृत्वा घानेन प्रकृत्या योजनं प्रहणु ।

१. ताडनेन विमोह्यैवमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ओं यं भूतानि पुंश्चाहो । होममन्त्रं प्रवक्ष्यामि ततः पूर्णाङ्गतेर्मनुं ॥ ४९ ॥

ओं भूतानि संहर स्वाहा । ओं अं ओं नमो भगवते वासुदेवाय वौषट् ।

पूर्णाङ्गत्यनन्तरे तु तद्वै शिष्यन्तु साधयेत्^(१) ।

एवं तत्त्वानि सर्वाणि क्रमात्संशोधयेद् बुधः ॥ ५० ॥

नमोन्तेन स्वर्वाजेन ताडनादिपुरःसरम् ।

ओं वां कर्मेन्द्रियाणि । ओं दें बुद्धीन्द्रियाणि ।

यं वीजेन समानन्तु ताडनादिप्रयोगकम् ॥ ५१ ॥

ओं सुं गन्धतन्मात्रे वियुङ्क्त्व जं फट् । ओं सम्पाहिं हा^(२) ॥ ओं स्वं

स्वं क्ष प्रकृत्या^(३) । ओं मुं जं गन्धतन्मात्रे संहर स्वाहा ।

ततः पूर्णाङ्गतिश्चैवमुत्तरेषु प्रयुज्यते ।

ओं रां रसतन्मात्रे । ओं भेरूपतन्मात्रे । ओं रंस्पर्शतन्मात्रे । ओं

रं शब्दतन्मात्रे । ओं भं नमः । ओं स्मं अहङ्कारः । ओं नं बुद्धे ।

ओं ओं प्रकृते ।

एकमूर्त्तावयं प्रोक्तो दीक्षायोगः समासतः ।

एवमेव प्रयोगस्तु नवयूहादिके स्मृतः ॥ ५२ ॥

दग्धापरस्मिन् सन्दध्यान्निर्वाणं प्रकृतिन्नरः ।

अविकारे समादध्यादीश्वरे प्रकृतिन्नरः ॥ ५३ ॥

शोधयित्वाथ भूतानि कर्माङ्गानि^(४) विशोधयेत् ।

बुद्ध्याख्यान्यथ तन्मात्रमनोज्ञानमहङ्कृतिं ॥ ५४ ॥

सिङ्गात्मानं विशोध्यान्ते प्रकृतिं शोधयेत् पुनः ।

१ तद्वै शिष्यन्तु मन्त्रयेदिति ख, घ, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ ओं सु आयाहि हामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ओं सं पाहि स्वाहा इति
१, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ अं दुं स्त्व प्रकृत्या इति ओं स्व स्वं स्त्व प्रकृत्या इति च ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ कर्माख्याणि च शोधयेदिति घ, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

पुरुषं प्राकृतं शुद्धमीश्वरे धाम्नि संस्थितं ॥ ५५ ॥
 स्वगोचरीकृताशेषभोगमुक्तौ कृतास्पदं ।
 ध्यायन् पूर्णाङ्गतिं दद्याद्दीक्षेयं त्वधिकारिणी ॥ ५६ ॥
 अङ्गैराराध्य मन्त्रस्य नीत्वा तत्त्वगणं समं ।
 क्रमादेवं विप्रो ध्यान्ते सर्वसिद्धिसमन्वितं ॥ ५७ ॥
 ध्यायन् पूर्णाङ्गतिं दद्याद्दीक्षेयं साधके स्मृता ।
 द्रव्यस्य वा न सम्पत्तिरशक्तिर्वात्मनो यदि ॥ ५८ ॥
 इष्टा देवं यथा पूर्वं सर्वोपकरणान्वितं ।
 सद्योधिवास्य द्वादश्यां दीक्षयेद्देशिकोत्तमः ॥ ५९ ॥
 भक्तो विनीतः शारीरैर्गुणैः सर्वैः समन्वितः ।
 शिष्यो नातिघनी यस्तु स्थण्डिलेभ्यश्च दीक्षयेत् ॥ ६० ॥
 अध्यानं निखिलं दैवं^(१) भूतं वाध्यात्मिकीकृतं ।
 सृष्टिक्रमेण शिष्यस्य देहे ध्यात्वा तु देशिकः ॥ ६१ ॥
 अष्टाष्टाङ्गतिभिः पूर्वं क्रमात् सन्तर्प्य सृष्टिमान् ।
 स्वमन्त्रैर्वासुदेवादीन् जननादीन् विसर्जयेत्^(२) ॥ ६२ ॥
 होमेन शोधयेत् पञ्चात्मं हारक्रमयोगतः ।
 योनिसूत्राणि बद्धानि मुक्त्वा कर्माणि देशिकः ॥ ६३ ॥
 शिष्यदेहात्समाहृत्य क्रमात्तत्त्वानि शोधयेत् ।
 अग्नौ प्राकृतिके विष्णौ लयं नीत्वाधिदैविके ॥ ६४ ॥
 शुद्धं तत्त्वमशुद्धेन पूर्णाङ्गत्या तु साधयेत्^(३) ।
 शिष्ये प्रकृतिमापने दग्ध्वा प्राकृतिकान् गुणान् ॥ ६५ ॥

१ लिखित दैवमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ पूजां कृत्वा विसर्जयेदिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः विमलादीन् विसर्जयेदिति
 ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ पूर्णाङ्गत्या तु मन्त्रयेदिति ख, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

मौचयेर्दधिकारे वा नियुञ्जगद्देशिकः शिष्यन्(१) ।
 अथान्यां शक्तिदीक्षां वा कुर्यात् भावे स्थितो गुरुः ॥ ६६ ॥
 भक्त्या समातिपन्नानां यतीनां निर्द्धनस्य च ।
 सम्पूज्य स्थण्डिले विधां पार्श्वस्थं स्थाप्य पुत्रकं ॥ ६७ ॥
 देवताभिमुखः शिष्यस्तिर्यगास्यः स्वयं स्थितः ।
 अध्वानं निखिलं ध्यात्वा पर्वभिः स्वैर्विकल्पितं ॥ ६८ ॥
 शिष्यदेहे तथा देवमाधिदेविकयाचनं ।
 ध्यानयोगेन सद्ब्रह्म पूर्ववत्ताडनादिना ॥ ६९ ॥
 क्रमात्तत्त्वानि सर्वाणि शोधयेत् स्थण्डिले हरौ ।
 ताडनेन विद्योज्याथ गृहीत्वान्मनि तत्परः(२) ॥ ७० ॥
 देवे संयोज्य संशोध्य गृहीत्वा तत् स्वभावतः ।
 ग्रानीय शुद्धभावेन सन्धयित्वा क्रमेण तु ॥ ७१ ॥
 शोधयेद्भानयोगेन सर्वतो ज्ञानमुद्रया ।
 शुद्धेयु सर्वतत्त्वेषु प्रधाने चेश्वरे स्थिते ॥ ७२ ॥
 दग्ध्वा निर्वापयेच्छिष्यान् पदे चेश्वरे नियोजयेत् ।
 निनयेत् सिद्धि मार्गं वा साधकं देशिकोत्तमः ॥ ७३ ॥
 एवमेवाधिकारस्यो गृही कर्मण्यतन्द्रितः ।
 आत्मानं शोधयंस्तिथेद् यावद्रागक्षयो भवेत् ॥ ७४ ॥
 क्षोणरागमथात्मानं ज्ञात्वा संशुद्धिकल्बिषः ।
 आरोप्य पुत्रे शिष्ये वा ह्यधिकारन्तु संयमी ॥ ७५ ॥
 दग्ध्वा मायामयं पाशं प्रव्रज्य स्वात्मनि स्थितः ।
 शरीरपातमाकाङ्क्षन्नासीताव्यक्तलिङ्गवान् ॥ ७६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सर्वदीक्षाकथनं नाम
 सप्तविंशोऽध्यायः ।

१ पशूनिधि घ, चक्रितपुस्तकपाठः ।

२ तत् पनर्गित ग, ग, घ, ड, चक्रितपुस्तकचतुष्टयपाठः ।

अथ अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अभिषेकविधानं ।

नारद उवाच । अभिषेकं प्रवक्ष्यामि यथाचार्य्यस्तु पुत्रकः ।
 सिद्धिभाक् साधको येन रोगी रोगाद्विमुच्यते ॥ १ ॥
 राज्यं राजा सुतं स्त्रीञ्च प्राप्नुयान्मलनाशनं ।
 मूर्त्तिकुम्भान् सुरताद्यान्मध्यपूर्वादितो नयसेत् ॥ २ ॥
 सहस्रावर्त्तितान् कुर्यादथवा शतवर्त्तितान् ।
 मण्डपे मण्डले विष्णुं प्राचैशानराञ्च पीठके ॥ ३ ॥
 निवेश्य शकलीकृत्य पुत्रकं साधकादिकं ।
 अभिषेकं समभ्यर्च्य कुर्याद्गीतादिपूर्वकं ॥ ४ ॥
 दद्याच्च योगपीठादीन्वनुयाच्यास्त्वया नराः ।
 गुरुञ्च समयान् व्रथाद्गुप्तः शिष्योऽथ सर्वभाक् ॥ ५ ॥

इत्यादिमहापुराणे अग्नेये आचार्य्याभिषेकी नाम
 अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथ ऊनत्रिंशोऽध्यायः ।

सर्वतोभद्रमण्डलकथनं ।

नारद उवाच । साधकः साधयेन्मन्त्रं देवतायतनादिके ।
 शुद्धभूमौ गृहे प्रार्च्य मण्डले हरिमीश्वरम् ॥ १ ॥
 चतुरस्त्रीकृते क्षेत्रे मण्डलादीनि वै लिखेत् ।
 रसवाणाक्षिकीषु सर्वतोभद्रमालिखेत् ॥ २ ॥
 षट्त्रिंशत्कोष्ठकैः पद्मं पीठं पङ्क्त्याऽवहिर्भवेत् ।
 द्वाभ्यान्तु वीथिका तस्माद् द्वाभ्यां द्वाशणि दिक्षु च ॥ ३ ॥

वत्तुलं भ्रामयित्वा तु पद्मक्षेत्रं पुरोदितम् ।
 पद्माक्षं भ्रामयित्वा तु भागं द्वादशमं वह्निः ॥ ४ ॥
 विभज्य भ्रामयेच्छेषं चतुःक्षेत्रन्तु वत्तुलम् ।
 प्रथमं कर्णिकाक्षेत्रं केशराणां द्वितीयकम् ॥ ५ ॥
 तृतीयं दलसन्धीनां दलाग्राणां चतुर्थकम् ।
 प्रसार्य कोणसूत्राणि कोणदिङ्मध्यमन्ततः ॥ ६ ॥
 निधाय केशराग्रे तु दलसन्धींस्तु लाञ्छयेत् ।
 पातयित्वाथ सूत्राणि तत्र पत्राष्टकं लिखेत् ॥ ७ ॥
 दलसन्ध्यन्तरालन्तु मानं मध्ये निधाय तु ।
 दलाग्रं भ्रामयेत्तेन तदग्रं तदनन्तरं ॥ ८ ॥
 तदन्तरालं तत्पार्श्वं कृत्वा वाह्यक्रमेण च ।
 केशरे तु लिखेद्द्वौ द्वौ दलमध्ये ततः पुनः ॥ ९ ॥
 पद्मलक्ष्मैतत् सामान्यं द्विषट्कदलमुच्यते ।
 कर्णिकाक्षेत्रेण मानेन प्राक्संस्थं भ्रामयेत् क्रमात् ॥ १० ॥
 तत्पार्श्वं भ्रमयोगेन कुण्डल्यः षड् भवन्ति हि ।
 एवं द्वादश मत्स्याः स्युर्द्विषट्कदलकञ्च तैः ॥ ११ ॥
 पञ्चपत्राभिसिद्धार्थं मत्स्यं कृत्वाैवमञ्जकम् ।
 व्योमरेखावह्निः पीठन्तत्र कोष्ठानि मार्जयेत् ॥ १२ ॥
 त्रीणि कोणेषु पादार्थं द्विद्विकान्यपराणि तु ।
 चतुर्दिक्षु विलिप्तानि गात्रकाणि भवन्त्युत ॥ १३ ॥
 ततः पङ्क्तिद्वयं दिक्षु वीथ्यर्थन्तु विलोपयेत्^(१) ।
 द्वाराण्याशामु कुर्वीत चत्वारि चतसृष्वपि ॥ १४ ॥
 द्वाराणां पार्श्वतः शोभा अष्टौ कुर्याद्विचक्षणः ।

१ पङ्क्तिद्वयं द्वयं दिक्षु वीथ्यर्थं विनियोजयेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

तत्पार्श्व उपशोभास्तु तावत्यः परिकीर्त्तिताः ॥ १५ ॥
 समीप उपशोभानां कोणास्तु परिकीर्त्तिताः^(१) ।
 चतुर्दिक्षु ततो द्वे द्वे चिन्तयेन्मध्यकोष्ठकैः ॥ १६ ॥
 घत्वारि वाह्यतो मृज्यादेकैकं पार्श्वयोरपि ।
 शोभायं पार्श्वयोस्त्रीणि त्रीणि लुम्पद्दलस्य तु ॥ १७ ॥
 तद्वद्वियर्यये कुर्यादुपशोभां ततः परम् ।
 कोणस्यान्तर्वह्निस्त्रीणि चिन्तयेद्द्विर्विभेदतः ॥ १८ ॥
 एवं षोडशकोष्ठं स्यादेवमन्यत्तु मण्डलम् ।
 द्विघट्कभागे घट्त्रिंशत्पदं पद्मन्तु वीथिका ॥ १९ ॥
 एका पङ्क्तिः पराभ्यां तु द्वारशोभादि पूर्ववत् ।
 द्वादशाङ्गुलिभिः पद्ममेकहस्ते तु मण्डले ॥ २० ॥
 द्विहस्ते हस्तमात्रं स्याद्वृद्धा द्वारेण वाचरेत् ।
 अषीठश्चतुरस्रं स्याद्विकरश्चक्रपञ्चजम् ॥ २१ ॥
 पद्मार्द्धं नवभिः प्रोक्तं नाभिस्तुतिहृत्भिः स्मृता ।
 अष्टाभिर्द्वारकान् कुर्यान्नेमिन्तु चतुरङ्गुलैः ॥ २२ ॥
 त्रिधा^(२) विभज्य च क्षत्रमन्तर्दाभ्यामथाङ्कयेत् ।
 पञ्चान्तस्वरसिद्धयर्थं^(३) तेष्व्वास्फाल्य लिखेदरान् ॥ २३ ॥
 इन्दीवरदलाकारानथवा मातुलाङ्गवत् ।
 पद्मपत्रायतान्वापि लिखेदिच्छानुरूपतः ॥ २४ ॥
 भ्रामयित्वा वह्निर्द्वावावरसन्ध्यन्तरे स्थितः ।
 भ्रामयेदरमूलन्तु सन्धिमथ्ये व्यवस्थितः ॥ २५ ॥

१ परिमार्जिता इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ द्विधा इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ पञ्चाक्षरस्वमिद्वयर्थमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः पञ्चोत्तरस्तु, सिद्धयर्थमिति क,
चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अरमध्ये स्थितो मध्यमरणिं भ्रामयेत् समम् ।
 एवं सिद्धान्तराः सम्यक् मातुलाङ्गनिभाः समाः ॥ २६ ॥
 विभज्य सप्तधा क्षेत्रं चतुर्दशकरं समम् ।
 द्विधा कृते षतं ह्यत्र षण्णवत्यधिकानि तु ॥ २७ ॥
 कोष्ठकानि चतुर्भिस्तैर्मध्ये भद्रं समालिखेत् ।
 परितो विसृजेदीथ्ये तथा दिक्षु समालिखेत् ॥ २८ ॥
 कमलानि पुनर्वीथ्ये परितः परिमृज्य तु ।
 द्वे द्वे मध्यमकोष्ठे तु ग्रीवार्यं दिक्षु लोपयेत् ॥ २९ ॥
 चत्वारि वाह्यतः पश्चात्त्रीणि त्रीणि तु लोपयेत् ।
 ग्रीवापार्श्वे वह्निस्वेका शोभा सा परिकीर्त्तिता ॥ ३० ॥
 विमृज्य वाह्यकोष्ठेषु सप्तान्तस्त्रीणि माजयेत् ।
 मण्डलं नवभागं स्यान्नवव्यूहं हरिं यजेत् ॥ ३१ ॥
 पञ्चविंशतिकव्यूहं मण्डलं विश्वरूपम् ।
 द्वात्रिंशद्दत्तकं क्षेत्रं भक्तं द्वात्रिंशता समं ॥ ३२ ॥
 एवं कृते चतुर्विंशत्यधिकन्तु सहस्रकं ।
 कोष्ठकानां समुद्विष्टं मध्ये षोडशकोष्ठकैः ॥ ३३ ॥
 भद्रकं परिलिख्याथ पार्श्वे पङ्क्तिं विमृज्य तु ।
 ततः षोडशभिः कोष्ठैर्दिक्षु भद्रायुक्तं लिखेत्^(१) ॥ ३४ ॥
 ततोपि पङ्क्तिं सम्मृज्य तद्वत् षोडशभद्रकं ।
 लिखित्वा परितः पङ्क्तिं विमृज्याथ प्रकल्पयेत् ॥ ३५ ॥
 द्वारद्वादशकं दिक्षु त्रीणि त्रीणि यथाक्रमं ।
 षड्भिः परिलुप्यान्तर्मध्ये चत्वारि पार्श्वयोः ॥ ३६ ॥
 चत्वार्यन्तर्वह्निर्द्वे तु शोभार्थं परिमृज्य तु ।
 उपदारप्रसिद्ध्यर्थं त्रीण्यन्तः पञ्च वाह्यतः ॥ ३७ ॥

१ दिक्षु तत्रायुक्तं लिखेदिति ख. ग, घ. चि. ऋतपुस्तकत्रयपाठः ।

परिमृज्य तथा शोभां पूर्ववत् परिकल्पयेत् ।
 वह्निः कोणेषु सप्तान्तस्त्रीणि कोष्ठानि मार्जयेत् ॥ ३८ ॥
 पञ्चविंशतिकव्यूहे परं ब्रह्म यजेत् कजे(१) ।
 मध्ये पूर्वादितः पद्मे वासुदेवादयः क्रमात् ॥ ३९ ॥
 वराहं पूजयित्वा च पूर्वपद्मे ततः क्रमात् ।
 व्यूहान् सम्पूजयेत्तावत् यावत् षड्विंशमी भवेत् ॥ ४० ॥
 यथोक्तं व्यूहमखिलमेकस्मिन् पद्मे क्रमात् ।
 यद्यद्यमिति यत्नेन(२) प्रचेता मन्यतेऽध्वरं(३) ॥ ४१ ॥
 सत्यन्तु मूर्त्तिभेदेन विभक्तं मन्यतेऽच्युतं ।
 चत्वारिंशत् करं क्षेत्रं च्युत्तरं(४) विभजेत् क्रमात् ॥ ४२ ॥
 एकैकं सप्तधा भूयस्तथैकं द्विधा पुनः ।
 चतुःषष्ट्युत्तरं सप्तशतान्येकं सहस्रकं ॥ ४३ ॥
 कोष्ठकानां भद्रकञ्च मध्ये षोडशकोष्टकैः ।
 पार्श्वे वीथीं ततश्चाष्टभद्राण्यथ च वीथिका ॥ ४४ ॥
 षोडशाब्जान्यथो वीथी चतुर्विंशतिपद्मजं ।
 वीथीपद्मानि द्वात्रिंशत् पङ्क्तिवीथिकजान्यथ ॥ ४५ ॥
 चत्वारिंशत्ततो वीथी शेषपङ्क्तित्रये च ।
 द्वारशोभोपशोभाः स्युर्द्विद्वु मध्ये विलोप्य च ॥ ४६ ॥
 द्विचतुःषडद्वारसिद्धौ चतुर्द्विद्वु विलोपयेत् ।
 पञ्च त्रीण्येककं वाह्ये शोभोपद्वारसिद्धये ॥ ४७ ॥

१ शुभे इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ यद्यद्यमिति यत्नेन इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः यद्यद्यमिति मन्त्रेण इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ प्रचेता मन्यते ध्रुवमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ च्युत्तममिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

द्वाराणां पार्श्वयोरन्तः षड् वा चत्वारि मध्यतः ।
 द्वे द्वे लुम्पेदेवमेव षड् भवन्त्युपशोभिकाः ॥ ४८ ॥
 एकस्यां दिशि सङ्ख्याः स्युः चतस्रः परिसङ्ख्या ॥ ४९ ॥
 एकैकस्यां दिशि त्रीणि द्वाराण्यपि भवन्त्युत्त ।
 पञ्च पञ्च तु कोणेषु पङ्क्तौ पङ्क्तौ क्रमात् मृजेत् ।
 कोष्ठकानि भवेदेवं मर्त्येच्छं मण्डलं शुभं ॥ ५० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मण्डलादिसप्तदशं नाम
 जनत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

मण्डलविधिः ।

मारुत उवाच । मध्ये पद्मे यजेद्ब्रह्म साङ्गं पूर्वैर्हनाभकं ।
 आग्नेयेञ्जे च प्रकृतिं याम्येञ्जे पुरुषं यजेत् ॥ १ ॥
 पुरुषाद्दक्षिणे वज्रं नैऋते वारुणेनिलं ।
 आदित्यमैन्दवे पद्मे ऋग्यजुश्चैश्वर्यके ॥ २ ॥
 इन्द्रादींश्च द्वितीयायां पद्मे षोडशके तथा ।
 सामाथर्वाणामाकाशं वायुं तेजस्तथा जलं ॥ ३ ॥
 पृथिवीश्च मनस्यैव त्रीत्रं त्वक् चतुरर्चयेत् ।
 रसनाश्च तथा घ्राणं भूर्भुवस्यैव षोडशं ॥ ४ ॥
 महर्जनस्तपः सत्यं तथाभियेाममेव च ।
 अत्यभियेामकं^(१) चोक्थं षोडशीं वाजपेयकं ॥ ५ ॥
 अतिरात्रश्च सम्पूज्य तथाप्तोर्याममर्चयेत् ।
 मनो बुद्धिमहर्षारं शब्दं स्पर्शश्च रूपकं ॥ ६ ॥
 रसं गन्धश्च पद्मेषु चतुर्विंशतिषु क्रमात् ।

१ प्रत्य अत्येामकमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः अत्येामकमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

जीवं मनोधियश्चाहं प्रकृतिं शब्दमात्रकं ॥ ७ ॥
 वासुदेवादिमूर्त्तिश्च तथा चैव दशात्मकं ।
 मनः श्रोत्रं त्वचं प्राञ्चत्र चक्षुश्च रसनं तथा ॥ ८ ॥
 घ्राणं वाक्पाणिपादश्च द्वात्रिंशद्धारिजेध्विमान् ।
 चतुर्थावरणे पूज्याः साङ्गाः सपरिवारकाः ॥ ९ ॥
 पायूपस्थौ च सम्पूज्य मासानां द्वादशाधिपान् ।
 पुरुषोत्तमादिषड्विंशान् वाह्यावरणके यजेत् ॥ १० ॥
 षक्राब्जे तेषु सम्पूज्या मासानां पतयः क्रमात् ।
 अष्टौ प्रकृतयः षड्वा पञ्चाथ चतुरोऽपरे ॥ ११ ॥
 रजः पातं ततः कुर्यात्स्त्रिखिते मण्डले षट्गु ।
 कर्णिका पीतवर्णा स्याद्रेखाः सर्वाः सिताः समाः ॥ १२ ॥
 द्विहस्तेऽङ्गुष्ठमात्राः स्युर्हस्ते चार्द्धसमाः सिताः ।
 पद्मं शुक्लेन सन्धीस्तु कृष्णेन श्यामतोयवा ॥ १३ ॥
 केशरा रक्तपीताः स्युः कोणान् रक्तेन पूरयेत् ।
 भूषयेद्योगपीठन्तु यथेष्टं सार्ववर्णिकेः ॥ १४ ॥
 खतावितानपत्राद्यैर्वीथिकामुपशोभयेत् ।
 पीठदारे तु शुक्लेन शोभारक्तेन पीततः ॥ १५ ॥
 उपशोभाश्च नीलेन कोणशङ्खांश्च वै सितान् ।
 भद्रके पूरणं प्रोक्तमेवमन्ये षु पूरणं ॥ १६ ॥
 त्रिकोणं सितरक्तेन कृष्णेन च विभूषयेत् ।
 द्विकोणं रक्तपीताभ्यां नाभिं कृष्णेन चक्रके ॥ १७ ॥
 अरकान् पीतरक्ताभिः श्यामान् नेमिन्तु रक्ततः ।
 सितश्यामारुणाः कृष्णाः पीता रेखास्तु वाह्यतः ॥ १८ ॥
 शालिपिष्टादि शुक्लं स्याद्रक्तं कौसुम्भकादिकम् ।
 हरिद्रया च हारिद्रं कृष्णं स्याद्गन्धधान्यतः ॥ १९ ॥

शमीपत्रादिकैः श्यामं बीजानां लक्षजाप्यतः ।
 चतुर्लक्षेस्तु मन्त्राणां विद्यानां लक्षसाधनम् ॥ २० ॥
 अयुतं बुद्धविद्यानां स्तोत्राणाञ्च सहस्रकम् ।
 पूर्वमेवाथ लक्षेण मन्त्रशुद्धिस्तथात्मनः ॥ २१ ॥
 तथापरेण लक्षेण मन्त्रः क्षेत्रीकृतो भवेत् ।
 पूर्वमेवासमो होमो बीजानां सम्प्रकीर्तितः ॥ २२ ॥
 पूर्वसेवा दशांशेन मन्त्रादीनां प्रकीर्तिता ।
 पुरश्चर्य्य तु मन्त्रे तु मासिकं व्रतमाचरेत् ॥ २३ ॥
 भुवि न्यसेद्वामपादं न गृह्णीयात् प्रतिग्रहम् ।
 एवं द्वित्रिगुणेनैव मध्यमोत्तमस्त्रिद्वयः ॥ २४ ॥
 मन्त्रध्यानं प्रवक्ष्यामि येन स्यान्मन्त्रजं फलम् ।
 स्थूलं सूक्ष्मं रूपं विग्रहं वाह्यमिद्यते ॥ २५ ॥
 सूक्ष्मां ज्योतिर्मयं रूपं हार्दं चिन्तामयं भवेत् ।
 चिन्तया रहितं यत्तु तत् परं परिकीर्तितम् ॥ २६ ॥
 वराहसिंहशक्तीनां स्थूलरूपं प्रधानतः ।
 चिन्तया रहितं रूपं वासुदेवस्य कीर्तितम् ॥ २७ ॥
 इतरेषां स्मृतं रूपं हार्दं चिन्तामयं सदा ।
 स्थूलं वैराजमाख्यातं सूक्ष्मां वै लिङ्गितं भवेत् ॥ २८ ॥
 चिन्तया रहितं रूपमैश्वरं परिकीर्तितम् ।
 हृत्पुण्डरीकनिलयञ्चैतन्यं ज्योतिरव्ययम् ॥ २९ ॥
 बीजं बीजात्मकं ध्यायेत् कदम्बकुसुमाकृतिं ।
 कुम्भान्तरगतो दीपो निरुद्धप्रसवो यथा ॥ ३० ॥
 संहतः केवलस्तिष्ठेदेवं मन्त्रेश्वरो हृदि ।
 अनेकशुषिरे कुम्भे तावन्मात्रा गभस्तयः ॥ ३१ ॥
 प्रसरन्ति वहिस्तद्वज्राडोभिर्बीजरश्मयः ।

अथावभासतो दैवीमात्मीकृत्य तनुं स्थिताः ॥ ३२ ॥
 हृदयात् प्रस्थिता नाड्यो दर्शनेन्द्रियगोचराः ।
 अग्नीषोमात्मके तासां नाड्यौ नासाग्रसंस्थिते ॥ ३३ ॥
 सम्यग्गुह्येन योगेन जित्वा देहसमीरणम् ।
 जपध्यानरतो मन्त्री मन्त्रलक्षणमश्रुते^(१) ॥ ३४ ॥
 संशुद्धभूततन्मात्रः सकामो योगमभ्यसन् ।
 अणिमादिमवाप्नोति विरक्तः प्रविलङ्घ्य च ।
 देवात्मके भूतमात्रान्मुच्यते चेन्द्रियग्रहात् ॥ ३५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मण्डलार्दिवर्णनं नाम
 त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ एकत्रिंशोऽध्यायः ।

मार्जनविधानं ।

अभिरुवाच । रक्षां स्वस्य परेषाञ्च वक्ष्ये तां मार्जनाङ्कयां ।
 यथा विमुच्यते दुःखैः सुखञ्च प्राप्नुयान्नरः^(२) ॥ १ ॥
 ओं नमः परमार्थाय पुरुषाय महात्मने ।
 अरूपबद्धरूपाय व्यापिने परमात्मने ॥ २ ॥
 निष्कल्मषाय शुद्धाय ध्यानयोगरताय च ।
 नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत् तत्स्थितु मे वचः ॥ ३ ॥
 वराहाय नृसिंहाय वामनाय महामुने ।
 नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत्स्थितु मे वचः ॥ ४ ॥

१ मन्त्रजं फलमश्रुते इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सुखं ब्रह्माप्नुयान्नर इति ख, च ऋतपुस्तकपाठः ।

त्रिविक्रमाय रामाय वैकुण्ठाय नराय च ।
 नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि यत्तत् सिध्यतु मे वचः ॥ ५ ॥
 वराह नरसिंहेश वामनेश त्रिविक्रम ।
 हृद्यग्रीवेश सर्वेश हृषीकेश हराशुभम् ॥ ६ ॥
 अपराजितचक्रायैश्वतुर्भिः परमायुधैः ।
 अखण्डितानुभावेस्त्वं^(१) सर्वदुष्टहरो भव ॥ ७ ॥
 हरामुकस्य दुरितं सर्वस्य कुशलं कुरु ।
 मृत्युबन्धार्त्तिभयदं दुरितस्य च यत् फलम् ॥ ८ ॥
 पराभिधानसहितैः प्रयुक्तश्चाभिचारकम् ।
 गदस्यर्षमहारोगप्रयोगं जरया जर ॥ ९ ॥
 ध्यां नमो वासुदेवाय नमः कृष्णाय खड्गिने ।
 नमः पुष्करनेत्राय केशवायादिचक्रिणे ॥ १० ॥
 नमः कमलकिष्कल्कपीतनिर्मलवाससे ।
 महाहरिपुस्कन्धसृष्टचक्राय चक्रिणे ॥ ११ ॥
 दंष्ट्रोद्धतक्षितिभृते^(२) त्रयेमृत्तिमते नमः ।
 महायज्ञवराहाय शेषभोगाङ्गणायिने ॥ १२ ॥
 तप्तहाटककेशाग्रज्वलत्पावकलोचन ।
 वज्राधिकनखस्यर्षं दिव्यसिंह नमोस्तु ते ॥ १३ ॥
 काश्यपायातिङ्गस्त्राय ऋग्यजुःसामभूषित ।
 तुभ्यं वामनरूपायाक्रमते गां^(३) नमो नमः ॥ १४ ॥
 वराहाशेषदुष्टानि सर्वपापफलानि वै ।
 मर्द्दं मर्द्दं महादंष्ट्रं मर्द्दं मर्द्दं च तत्फलम् ॥ १ ॥

१ अखण्डितात्मभावेस्त्वमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ दंष्ट्रोद्धतभूमिभृते इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ मज्जते गामिति ख चिह्नितपुस्तकपाठः ।

नरसिंह करालास्य दन्तप्रान्तानलोष्णल ।
 भङ्ग भङ्ग निनादेन दुष्टान्यस्यार्तिनाशन ॥ १६ ॥
 ऋग्यजुःसामगर्भाभिर्वाग्भिर्वामनरूपष्टक् ।
 प्रशमं सर्वदुःखानि नयत्वस्य जनार्दनः ॥ १७ ॥
 ऐकार्हिकं ह्याहिकश्च तथा त्रिदिवसं ज्वरम् ।
 चातुर्थकन्तथात्युग्रन्तथैव सततज्वरम् ॥ १८ ॥
 दोषोत्थं सन्निपातोत्थं तथैवागन्तुकं ज्वरम् ।
 शमं नयाशु गोविन्द च्छिन्धि च्छिन्ध्यस्य वेदनाम्^(१) ॥ १९ ॥
 नेत्रदुःखं शिरोदुःखं दुःखस्यौदरसम्भवम् ।
 अन्तःश्वासमतिश्वासं^(२) परितापं सवेपथुम् ॥ २० ॥
 गुदघ्राणाद्भिरोगांश्च कुष्ठरोगांस्तथा क्षयं^(३) ।
 कामलादींस्तथा रोगान् प्रमेहांश्चातिदारुणान् ॥ २१ ॥
 भगन्दरातिसारांश्च मुखरोगांश्च वल्गुलीम् ।
 अक्षरीं मूत्रकृच्छ्रांश्च रोगानन्यांश्च दारुणान् ॥ २२ ॥
 ये वातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः^(४) ।
 कफोद्भवाश्च ये केचित् ये चान्ये स्तान्निपातिकाः ॥ २३ ॥
 आगन्तुकाश्च ये रोगा लूता विस्फोटकादयः ।
 ते सर्वे प्रशमं यान्तु वासुदेवापमार्जिताः^(५) ॥ २४ ॥
 विलयं यान्तु ते सर्वे विष्णोरुच्चारणेन च ।
 क्षयं गच्छन्तु चाशेषान्ते चक्राभिहता हरेः ॥ २५ ॥

१ छिन्द छिन्दास्य वेदनामिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अतिश्वासमतिश्वास मिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ तथैव च इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ ये रोगाः पित्तसम्भवा इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ वासुदेवपमार्जिता इति छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अकृतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभीषिताः ।
 नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं ययं वदाम्यहम् ॥ २६ ॥
 स्थावरं जङ्गमं वापि कृत्रिमं चापि यद्विषम् ।
 दन्तोद्भवं नखभवमाकाशप्रभवं विषम् ॥ २७ ॥
 सूतादिप्रभवं यच्च विषमन्यत्तु दुःखदं ।
 श्मं नयतु तत् सर्वं कीर्त्तितोस्य जनार्दनः ॥ २८ ॥
 ग्रहान् प्रेतग्रहांश्चापि तथा वै डाकिनीग्रहान् (१) ।
 वेतालांश्च पिशाचांश्च गन्धर्वान् यक्षराक्षसान् (२) ॥ २९ ॥
 शकुनीपूतनाद्यांश्च तथा वैनायकान् ग्रहान् ।
 मुखमण्डिं तथा क्रूरां रेवतीं वृद्धरेवतीम् ॥ ३० ॥
 वृद्धकाख्यानं ग्रहांश्चोग्रांस्तथा मातृग्रहानपि ।
 बालस्य विष्णोश्चरितं हन्तु बालग्रहानिमान् ॥ ३१ ॥
 वृदाश्च ये ग्रहाः केचिद्ये च बालग्रहाः क्वचित् ।
 नरसिंहस्य ते दृष्ट्या दग्धा ये चापि यौवने ॥ ३२ ॥
 सदा (३) करालवदनो नरसिंहो महाबलः ।
 ग्रहानशेषान्निः शेषान् करोतु जगतो हितः ॥ ३३ ॥
 नरसिंह महासिंह ज्वालामालोज्ज्वलानन ।
 ग्रहानशेषान् सर्वेषु खाद खादाभिलोचन ॥ ३४ ॥
 ये रोगा ये महोत्पाता यद्विषं ये महाग्रहाः ।
 यानि च क्रूरभूतानि ग्रहपीडाश्च दारुणाः ॥ ३५ ॥
 शस्त्रक्षतेषु ये दोषा ज्वालागर्द्भकादयः ।
 तानि सर्वाणि सर्वात्मा परमात्मा जनार्दनः ॥ ३६ ॥

१ तथा वैतालिकान् ग्रहानिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गन्धर्वान् राक्षसानपि इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ शटा इति ख, इ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

किञ्चिद्रूपं समास्थाय वासुदेवास्य नाशय ॥ ३७ ॥
 क्षिप्वा सुदर्शनसूत्रं ज्वालामालातिभीषणम् ।
 सर्वदुष्टोपशमनं कुरु देववराच्युत ॥ ३८ ॥
 सुदर्शन महाज्वाल च्छिन्धि च्छिन्धि महारव (१) ।
 सर्वदुष्टानि रक्षांसि क्षयं यान्तु विभीषण ॥ ३९ ॥
 प्राच्यां प्रतीच्यां च दिशि दक्षिणोत्तरतस्तथा ।
 रक्षाङ्करोतु सर्वात्मा नरसिंहः सुगर्जितः (२) ॥ ४० ॥
 दिवि भुव्यन्तरीक्षे च पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रतः ।
 रक्षाङ्करोतु भगवान् बहुरूपी जनार्दनः ॥ ४१ ॥
 यथा विष्णुर्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं ।
 तेन सत्येन दुष्टानि शनमस्य व्रजन्तु वै (३) ॥ ४२ ॥
 यथा विष्णुः स्मृते सद्यः सङ्घं यान्ति पातकाः ।
 सत्येन तेन सकलं दुष्टमस्य प्रशाम्यतु ॥ ४३ ॥
 परमात्मा यथा विष्णुर्वेदान्तेषु च गीयते ।
 तेन सत्येन सकलं दुष्टमस्य प्रशाम्यतु ॥ ४४ ॥
 यथा यज्ञेश्वरो विष्णुर्देवेष्वपि हि गीयते ।
 सत्येन तेन सकलं यन्मयोक्तं तथास्तु तत् ॥ ४५ ॥
 शान्तिरस्तु शिवश्चास्तु दुष्टमस्य प्रशाम्यतु ।
 वासुदेवशरीरोत्थैः कुशैर्निर्मयितं मया (४) ॥ ४६ ॥
 अपमार्जतु गोविन्दो नरो नारायणस्तथा ।
 तथास्तु सर्वदुःखानां प्रशमो जपनाद्वरेः ॥ ४७ ॥

१ महाबल इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सुगर्जितैरिति ग, ख, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ प्रयान्तु वै इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ कुशैर्निर्माणितमिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

अपमार्जनकं शस्त्रं सर्वरोगादिवारणम् ।
अहं हरिः कुशो विष्णुर्हता रोगा मया तव ॥ ४८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कुशापमार्जनं नाम
एकत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

संस्कारकथनं ।

अग्निर्वाच । निवाणादिषु दीक्षासु चत्वारिंशत्तथाष्ट च ।
संस्कारान् कारयेद्दीमान् षट्शु तान्यैः सुरो भवेत् ॥ १ ॥
गर्भाधानन्तु योन्यां वै ततः पुंसवनश्चरेत् ।
सीमन्तोन्नयनञ्चैव जातकर्म च नाम च ॥ २ ॥
अग्नाशनं ततश्चूडा ब्रह्मचर्यव्रतानि च ।
चत्वारि वैष्णवी पार्थी भौतिकी श्रोत्रिकी तथा ॥ ३ ॥
गौदानं स्नातकत्वञ्च पाकयज्ञाञ्च सप्त ते(१) ।
अष्टका पार्वणाश्राद्धं श्रावण्यग्रायणीति च ॥ ४ ॥
चैत्री चाश्वयुजी सप्त हविर्यज्ञांश्च तान् षट्शु ।
आधानश्चाग्निहोत्रञ्च दर्शा वै पौर्णमासकः ॥ ५ ॥
चातुर्मास्यं पशुबन्धः सौत्रामणिरथापरः ।
सोमसंस्थाः सप्त षट्शु अग्निष्टोमः क्रतूत्तमः ॥ ६ ॥
अथग्निष्टोम उक्थञ्च षोडशी वाजपेयकः ।
अतिरात्राप्तोर्यामश्च सहस्रेशाः सवा इमे ॥ ७ ॥
हिरण्याङ्गिर्हिरण्याक्षो हिरण्यमित्र इत्यतः ।

१ मम च इति ग, ख, चिन्मत्तपुस्तकद्वयपाठः ।

हिरण्यपाणिर्हेमाक्षो हेमाङ्गो हेमसूचकः ॥ ८ ॥
हिरण्यास्यो हिरण्याङ्गो हेमजिह्वो हिरण्यवान् ।
अश्वमेधो हि सर्वशो गुणाश्चाष्टाय तान् षट्शु ॥ ९ ॥
दया च सर्वभूतेषु क्षान्तिश्चैव तथार्जवम् ।
शौचं चैवमनायासो मङ्गलं चापरो गुणः ॥ १० ॥
अकार्पण्यश्चास्पृहा च मूलेन जुहुयाच्चतम् ।
सौरशाक्तेयविष्णुशरीक्षास्वेते समाः स्मृताः ॥ ११ ॥
संस्कारैः संस्कृतश्चैतर्भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ।
सर्वरोगात् विनिर्मुक्तो देववदत्तते नरः ।
जप्याद्दोमात्पूजनाच्च ध्यानाद्देवस्य चेष्टभाक् ॥ १२ ॥
इत्यादिमहापुराणे आमेये अष्टचत्वारिंशत्संस्कारकथनं नाम
द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

पवित्रारोहणविधानं ।

अमिखवाच । पवित्रारोहणं वक्ष्ये वर्षपूजाकलंकरेः ।
आषाढादौ कात्तिकान्ते प्रतिपदनदा तिथिः^(१) ॥ १ ॥
श्रिया गौर्या गणेशस्य सरस्वत्या गृहस्य च ।
मार्त्तण्डमातृदुर्गाणां नागर्षिहरिमन्मथैः ॥ २ ॥
शिवस्य ब्रह्मणस्तद्वद्वितीयादितीथेः क्रमात् ।
यस्य देवस्य यो भक्तः पवित्रा तस्य सा तिथिः ॥ ३ ॥
आरोहणे तुल्यविधिः पृथक् नन्नादिकं यदि ।

१ वर्द्धते तिथिरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

सौवर्गं राजतं ताम्रं नेत्रकाष्पासिकादिकं ॥ ४ ॥
 ब्राह्मण्या कर्त्तितं सूत्रं तदलाभे तु संस्कृतं ।
 त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य तेन कुर्यात् पवित्रकं ॥ ५ ॥
 अष्टोत्तरशताद्दूर्ध्वं तदूर्ध्वं चोत्तमादिकं ।
 क्रियालोपविघातार्थं यत्त्वयाभिहितं प्रभो ॥ ६ ॥
 मया तत् क्रियते देव यथा यत्र पवित्रकं ।
 अविघ्नं तु भवेदत्र कुरु नाथ जयाव्यय ॥ ७ ॥
 प्रार्थ्य तन्मण्डलायादौ गायत्र्या बन्धयेन्नरः ।
 ओं नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि ॥ ८ ॥
 तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् देवदेवानुरूपतः ।
 जानूरुनाभिनामान्तं प्रतिमासु पवित्रकं ॥ ९ ॥
 पादान्ता वनमाला स्यादष्टोत्तरसहस्रतः^(१) ।
 माला तु कल्पसाध्यं वा द्विगुणं षोडशाङ्गुलात् ॥ १० ॥
 कर्णिका केशरं पत्रं नन्दाद्यं^(२) मण्डलान्तकं ।
 मण्डलाङ्गुलमात्रैकचक्राब्जाद्यौ^(३) पवित्रकं ॥ ११ ॥
 स्थण्डिलेऽङ्गुलमानेन आत्मनः सप्तविंशतिः ।
 आचार्याणां च सूत्राणि पितृमात्रादिपुस्तके ॥ १२ ॥
 नाभ्यन्तं द्वादशग्रन्थिं तथा गन्धपवित्रके ।
 षड्ङ्गुलात् कल्पनादौ दिर्माला चाष्टोत्तरं शतं ॥ १३ ॥
 अथवार्कचतुर्विंशत्त्रिंशन्मालिका द्विजः ।
 अतामामध्यमाङ्गुलैर्मन्दाद्यैः मालिकार्थिभिः^(४) ॥ १४ ॥

१ पादान्तरेण माला स्यादष्टोत्तरसहस्रतः इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गदायमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ चक्राब्जादौ पवित्रके इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ मन्दाद्यौ इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः मन्दाद्यैरिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

कनिष्ठादी दादश वा ग्रन्थयः स्युः पवित्रके ।
 रवेः कुम्भज्जताशारेः सम्भवे विष्णुवन्मतम् ॥ १५ ॥
 पीठस्य पीठमानं स्यान्मेखलान्ते च कुण्डके ।
 यथाशक्ति सूत्रग्रन्थिपरिचारेय वैष्णव ॥ १६ ॥
 सूत्राणि वा सप्तदश सूत्रेण त्रिविभक्तके(१) ।
 रौवनागुरुकर्णूरहरिद्राकुड्कुमादिभिः ॥ १७ ॥
 रज्जयेचन्दनाद्यैर्वा स्नानसञ्चयादिकन्नरः ।
 एकादश्यां यागगृहे भगवन्तं हरिं यजेत् ॥ १८ ॥
 समस्तपरिवाराय बलिं पीठे समर्चयेत् ।
 क्षौं क्षेत्रपालाय द्वारान्ते द्वारोपरि तथा त्रियं ॥ १९ ॥
 धात्रे दक्षे विधात्रे च गङ्गाञ्च यमुनां तथा ।
 शङ्खपद्मनिधी पूज्य मथ्ये वास्त्वपसारणं ॥
 स्तारङ्गायेति भूतानां भूतशुद्धिं स्थितश्चरेत् ॥ २० ॥
 ओं ऋं हः फट् ऋं(१) गन्तन्मात्रं संहरामि नमः ॥
 ओं ऋं हः फट् ऋं(२) रसतन्मात्रं संहरामि नमः ।
 ओं ऋं हः फट् ऋं(४) रूपतन्मात्रं संहरामि नमः ॥
 ओं ऋं हः फट् ऋं(५) स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः ।

१ त्रिमूर्त्राणि च भद्रके इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं हूं हः फट् हूमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ओं ह्रीं हः फट् हूमिति
 ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ओं ह्रीं हः फट् हूमिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ ओं ह्रीं हः हूं इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ओं ह्रीं हः फट् ह्रीमिति ङ,
 चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ ओं ह्रीं हः फट् इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ओं ङूं हः फट् ङूं^(१) शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ॥

पद्मोद्घातैर्गन्धतन्मात्ररूपं भूमिमण्डलं ।

चतुरस्रश्च पीतश्च कठिनं वज्रलाञ्छितं ॥ २१ ॥

इन्द्राधिदैवतं पादयुग्ममध्यगतं स्मरेत् ।

शुद्धश्च रसतन्मात्रं प्रविलिप्याथ संहरेत् ॥

रसमात्ररूपमात्रे क्रमेणानेन पूजकः ॥ २२ ॥

ओं ङीं हः फट् ङूं^(२) रसतन्मात्रं संहरामि नमः ॥

ओं ङूं हः फट्^(३) रूपतन्मात्रं संहरामि नमः ।

ओं ङीं हः फट् ङूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः ॥

ओं ङीं हः फट् ङूं^(४) शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ।

जानुनाभिमध्यगतं^(५) श्वेतं वै पद्मलाञ्छितं ।

शुक्लवर्णं चार्द्धचन्द्रं ध्यायेद्दशरुणदैवतं ॥ २३ ॥

घतुर्भिश्च तदुद्घातैः शुद्धं तद्रसमात्रकं ।

संहरेद्रूपतन्मात्रै रूपमात्रे च संहरेत् ॥ २४ ॥

ओं ङूं हः फट् ङूं रूपतन्मात्रं संहरामि नमः ।

ओं ङूं हः फट् ङूं स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः ॥

ओं ङूं हः फट् ङूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ।

इति त्रिभिस्तदुद्घातैस्त्रिकोणं वज्रिमण्डलम् ।

नाभिकण्ठमध्यगतं रत्नं खलिकलाञ्छितम् ॥ २५ ॥

ध्यात्वानलाधिदैवन्तच्छुद्धं स्युर्लयं नयत् ।

१ ओं ङां हः फट् ङ मिति ग, चिञ्जितपुस्तकपाठः ।

२ ओं ङीं फट् ङ मिति ग, चिञ्जितपुस्तकपाठः ओं ङूं हः फट् ङूमिति ङ, चिञ्जितपुस्तकपाठः ।

३ ओं ङीं हः फट् ङूं इति ङ, चिञ्जितपुस्तकपाठः ।

४ ओं ङूं हः फट् ङूमिति ङ, चिञ्जितपुस्तकपाठः ।

५ पद्ममममध्यगतमिति ङ, चिञ्जितपुस्तकपाठः ।

ओं क्लीं हः फट् क्लूं (१) स्पर्शतन्मात्रं संहरामि नमः ।

ओं क्लीं हः फट् क्लूं (२) शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ॥

कण्ठनासामध्यगतं वृत्तं वै वायुमण्डलम् ॥ २६ ॥

द्विरुद्वातैर्धूमवर्णं ध्यायेच्छुद्धेन्दुलाञ्छितम् ।

स्पर्शमात्रं शब्दमात्रैः संहरेद्भानयोगतः ॥ २७ ॥

ओं क्लीं हः फट् क्लूं शब्दतन्मात्रं संहरामि नमः ।

एकोद्वातेन चाकाशं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ।

नासापुटशिखान्तस्थमाकाशमुपसंहरेत् ॥ २८ ॥

शोषणाद्यैर्देहशुद्धिं कुर्यादेवं क्रमात्ततः ।

शुष्कं कलेवरं ध्यायेत् पादाद्यञ्च शिखान्तकम् ॥ २९ ॥

यं बीजेन वं बीजेन ज्वालामालासमायुतम्^(३) ।

देहं रमित्यनेनैव ब्रह्मरन्मादिनिर्गतम् ॥ ३० ॥

विन्दुस्थत्वा चामृतस्य तेन भस्मकलेवरम् ।

सम्प्लावयेत्समित्यस्मात् देहं सध्याद्य दिव्यकम् ॥ ३१ ॥

न्यासं कृत्वा करे देहं मानसं यागमाचरेत् ।

विष्णुं साङ्गं हृदि पद्मे मानसैः कुसुमादिभिः ॥ ३२ ॥

मूलमन्त्रेण देवेशमार्चयेद्भुक्तिमुक्तिदम् ।

खागतं देवदेवेश सन्निधौ भव केशव ॥ ३३ ॥

गृहाण मानसीं पूजां यथार्थं^(४) परिभाविताम् ।

आधारशक्तिः क्रमोऽथ पूज्योऽन्तो मही ततः ॥ ३४ ॥

मध्येऽप्रादौ च धर्माद्या अधर्मादीन्द्रमुख्यगम्^(५) ।

१ ओं क्लीं हः फट् क्लूमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं क्लीं हः फट् क्लूमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ज्वालामालासमायुतमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ यथास्त्विति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ धर्मादीन्द्रादौ विपरीतकानिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

रत्नादि मध्ये पद्मञ्च मायाविद्याख्यतत्त्वके ॥ ३५ ॥
 कालतत्त्वञ्च सूर्यादिगण्डुलं पक्षिराजकः ।
 मध्ये ततश्च वायव्यादीशान्ता गुरुपङ्क्तिः ॥ ३६ ॥
 गणाः सरस्वती पूज्या^(१) नारदी नलकूवरः ।
 गुरुर्गुरुपादुका च परी गुरुश्च पादुका ॥ ३७ ॥
 पूर्वसिद्धाः परसिद्धाः केशरेषु च शक्तयः ।
 लक्ष्मीः सरस्वती प्रीतिः कीर्तिः शान्तिश्च कान्तिका ॥ ३८ ॥
 पुष्टिस्तुष्टिर्महेन्द्राद्या मध्ये चावाहितो हरिः ।
 धृतिः श्रीगतिकान्थाद्या मूलेन स्थापितोऽच्युतः ॥ ३९ ॥
 ओं अभिमुखो भवेति प्रार्थ्य सन्निहितो भव ।
 विन्यस्यार्घ्यादिकं दत्त्वा गन्धाद्ये मूलतो यजेत् ॥ ४० ॥
 ओं भीषय भीषय हृत् शिरस्त्रासय वै पुनः ।
 मर्दय मर्दय शिवा अमरादौ शस्वतोस्त्रकं ॥ ४१ ॥
 रत्न रत्न प्रध्वंसय प्रध्वंसय कवचाय^(२) नमस्ततः ।
 ओं हूं^(३) फट् अस्त्राय नमो मूलबीजेन चाङ्गकं ॥ ४२ ॥
 पर्वदक्षाप्यसौमेप्रषु मूर्त्त्यावरणमर्चयेत् ।
 वासुदेवः मङ्गुर्घणाः प्रदुम्नश्चानिरुद्धकः ॥ ४३ ॥
 अमरादौ श्रीधृतिरतिकान्तयो मूर्त्तयो हरेः ।
 शङ्खपद्मगदापद्मममरादौ पूर्वकार्दिकं ॥ ४४ ॥
 शार्ङ्गञ्च मुष्कलं खड्गं वनमालाञ्च तद्वहिः ।
 इन्द्राद्याश्च तयानन्तो नैर्ऋत्यां वरुणस्ततः ॥ ४५ ॥
 ब्रह्मेशानयोर्मध्ये अस्त्रावरणकं वहिः ।
 ऐरावतस्ततश्चागो महियो वानरो भूषः ॥ ४६ ॥

१ गणस्य तासु पूज्योऽथ इति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ रत्न रत्न प्रध्वंसय कवचाय इति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ओं ह्रीं इति य. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

मृगः शशोऽथ वृषभः कूर्मा हंसस्तौ वहिः ।
 पृश्निगर्भः कुमुदाद्या द्वारपाला द्वयं द्वयं ॥ ४७ ॥
 पूर्वाद्युत्तरद्वारान्तं हरिं नत्वा बलिं वहिः ।
 विष्णुपार्षदेभ्यो नमो बलिपीठे बलिं ददेत् ॥ ४८ ॥
 विश्वाय विश्वक्सेनात्मने ईशानके यजेत् ।
 देवस्य दक्षिणे हस्ते रक्षासूत्रञ्च बन्धयेत् ॥ ४९ ॥
 संवत्सरकृतार्चायाः सम्पूर्णफलदायिने ।
 पवित्रारोहणायैदं कौतुकं धारय ओं नमः ॥ ५० ॥
 उपवासादिनियमं कुर्याद्वै देवत्तन्निधौ ।
 उपवासादिनियतो देवं सन्तोषयाम्यहम् ॥ ५१ ॥
 कामक्रोधादयः सर्वं मा मे तिसृन्तु सर्वथा ।
 अद्यप्रभृति देवेषु यावद्वै शेषिकं दिनम् ॥ ५२ ॥
 यजमानो ह्यशक्तश्चेत् कुर्यान्नक्तादिकं व्रती ।
 ऊत्सा विसर्जयेत् स्तुत्वा श्रीकरन्नित्यपूजनम् ॥
 ओं ह्रीं(१) श्रीं श्रीधराय त्रैलोक्यमोहनाय नमः ॥ ५३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आभेये पवित्रारोहणे श्रीधरनित्यपूजाकथनं नाम
 त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

होमादिक्रिधः ।

अग्निरुवाच । शिशोदनेन मन्त्रेण यागस्थानञ्च भूषयेत् ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवाय श्रीधरायाव्ययात्मने ॥ १ ॥

ऋग्यजुःसामरूपाय शब्ददेहाय विष्णवे ।
 विलिख्य मण्डलं सायं यागद्रव्यादि चाहरेत् ॥ २ ॥
 प्रक्षालितकराङ्गुः सन् विन्द्यस्यार्घ्यकरो नरः ।
 अर्घ्याङ्गिस्तु शिरः प्रोक्ष्य द्वारदेशादिकं तथा ॥ ३ ॥
 आरभेद् द्वारयागञ्च तोरणेशान् प्रपूजयेत् ।
 अश्वत्थोदुम्बरवटञ्चत्ताः पूर्वादिगा नगाः ॥ ४ ॥
 ऋगिन्द्रशोभनं प्राच्यां यजुर्यमसुभद्रकम् ।
 सामापञ्च सुधन्वाख्यं सोमाथर्वसुहोत्रकम् ॥ ५ ॥
 तोरणान्तः पताकाञ्च कुमुदाद्या घटद्वयम् ।
 द्वारि द्वारि स्वनामूर्त्थाः पूर्व पूर्णञ्च पुष्करः ॥ ६ ॥
 आनन्दनन्दनी दत्ते वीरसेनः सुषेणकः ।
 सम्भवप्रभवौ सौम्ये द्वारपांश्चैव पूजयेत् ॥ ७ ॥
 अस्त्रजप्तपुष्पक्षेपादिघ्नानुत्सार्थं संविशेत् ।
 भूतशुद्धिं विधायाथ विन्द्यस्य कृतमुद्रवः ॥ ८ ॥
 फट्कारान्तां शिखां जघ्ना रुर्घपान् दिक्षु निक्षिपेत् ।
 वासुदेवेन गोमूत्रं सङ्घर्षणेन गोमयम् ॥ ९ ॥
 प्रदुम्नेन पयस्तज्जात् दधि नारायणाद् घृतम् ।
 एकद्विव्यादिवाराणि घृतादौ भागतीधिकम् ॥ १० ॥
 घृतपात्रे तदेकत्र पञ्चगव्यमुदाहृतम् ।
 मण्डपप्रोक्षणायैकञ्चापरम्प्राशनाय च ॥ ११ ॥
 आनीय दशकुम्भेषु इन्द्राद्यान् लोकपान् यजेत् ।
 पूज्याक्ष्णां आवयेत्तांश्च स्थातय्यं चाज्ञया हरेः ॥ १२ ॥
 यागद्रव्यादि संरक्ष्य विकिरान् विकिरेत्ततः ।
 मूलाष्टशतसङ्गमान् कुशकूर्चान् हरेच्च तान् ॥ १३ ॥
 शेषान्यां द्विंश तत्रस्थं स्थाप्य कुम्भञ्च वर्द्धनीं ।

कुम्भे साङ्गं हरिं प्रार्थ्य वर्द्धन्यामस्त्रमर्चयेत् ॥ १४ ॥
 प्रदक्षिणं यागगृहं वर्द्धन्याच्छिन्नधारया ।
 सिञ्चन्नेत्ततः कुम्भं पूजयेच्च स्थिरासने ॥ १५ ॥
 सपञ्चरत्नवस्त्राद्यकुम्भे गन्धादिभिर्हरिम् ।
 वर्द्धन्यां हेमगर्भायां यजेदस्त्रञ्च वामतः ॥ १६ ॥
 तत्समीपे वास्तुलक्ष्मीं भूविनायकमर्चयेत् ।
 सूपनं कल्पयेद्विष्णोः सङ्गान्त्यादौ तथैव च ॥ १७ ॥
 पूर्णाकुम्भान् नव स्थाप्य नवकीर्णेषु निर्भ्रगान् ।
 पाद्यमर्घ्यमाचमनीयं पञ्चगव्यञ्च निःक्षिपेत् ॥ १८ ॥
 पूर्वादिकलसेनग्रादौ पञ्चामृतजलादिकम् ।
 दधि क्षीरं मधुष्णोदं पाद्यं स्याच्चतुरङ्गवम् ॥ १९ ॥
 पद्मश्यामाकटूर्वाश्च विष्णुपत्नी च पाद्यवम् ।
 तथाष्टाङ्गार्घ्यमाख्यातं यवगन्धफलाक्षतम् ॥ २० ॥
 कुशाः सिद्धार्थपुष्पाणि तिला द्रव्याणि चार्हणम्^(१) ।
 लवङ्गकक्कोलयुतं दद्यादाचमनीयकम् ॥ २१ ॥
 स्नापयेन्मूलमन्त्रेण देवं पञ्चामृतैरपि ।
 शुद्धोदं मथकुम्भेन देवमूर्द्ध्नि विनिःक्षिपेत् ॥ २२ ॥
 कलशान्निःसृतं तीर्थं कूर्वायं^(२) संस्पृशन्नरः ।
 शुद्धोदकेन पाद्यञ्च अर्घ्यमाचमनन्ददेत् ॥ २३ ॥
 परिमृज्य पृटेनाङ्गं सवस्त्रं मण्डलं नयेत् ।
 तत्राभ्यर्थाचरेद्धोमं कुण्डादौ प्राणसंयमी ॥ २४ ॥
 प्रक्षाल्य हस्तौ रेखाश्च तिष्ठः पूर्वाग्रगामिनीः ।

१ चार्हणा इति ख, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ दूर्वाप्रमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

दक्षिणादुत्तरान्ताश्च तिस्रश्चैवोत्तराग्रगाः ॥ २५ ॥
 अर्घ्यादकेन सम्प्रोक्ष्य योनिमुद्राम्प्रदर्शयेत् ।
 ध्यात्वाभिरूपश्चाभित्तु योन्यां कुण्डे क्षिपेन्नरः ॥ २६ ॥
 पात्राण्यासादयेत् पश्चाद्दर्भशुकशुवकादिभिः ।
 बाहुमान्नाः परिधय इहमत्रस्वनमेव च ॥ २७ ॥
 प्रणीता प्रोक्षणीपात्रमाज्यस्थाली घृतादिकम् ।
 प्रस्थद्वयं तण्डुलानां युःसं युग्ममधोमुखम् ॥ २८ ॥
 प्रणीताप्रोक्षणीपात्रे न्यसेत् प्रागग्रगं कुण्डम् ।
 अद्भिः पूर्य्य प्रणीतान्तु ध्यात्वा देवं प्रपूज्य च ॥ २९ ॥
 प्रणीतां स्थापयेदये द्रव्याणाञ्चैव मध्यतः ।
 प्रोक्षणीमद्भिः सम्पूर्य्य प्रार्थ्य दक्षे तु विन्दसेत् ॥ ३० ॥
 चरुञ्च अपयेदग्नौ ब्रह्मांगं दक्षिणे न्यसेत् ।
 कुशानास्तीर्य्य पूर्वादेौ परिधीन् स्थापयेत्ततः ॥ ३१ ॥
 वैशवीकरणं कुर्याद् गर्भाधानादिना नरः ।
 गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनञ्जनिः ॥ ३२ ॥
 नामादिसमावर्त्तनान्तं जुहुयादष्ट चाहुतीः ।
 पूर्णाहुतीः प्रतिकर्म श्रुचा सुवसुयुक्तया ॥ ३३ ॥
 कुण्डमध्ये ऋतुमतीं लक्ष्मीं सश्चिन्त्य ह्योमयेत् ।
 कुण्डलक्ष्मीः समाख्याता प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका ॥ ३४ ॥
 सा योनिः सर्वभूतानां विद्यामन्त्रगणस्य च ।
 विमुक्तेः कारणं वह्निः परमात्मा च मुक्तिदः ॥ ३५ ॥
 प्राच्यां शिरः समाख्यातं बाह्वु कौणे व्यवस्थितौ ।
 ईशानाभेयकौणे तु जङ्घे वायव्येनैर्ऋते ॥ ३६ ॥
 उदरं कुण्डमिश्रुतां योनिर्योनिर्विधोयते ।
 गृणात्रयं मेखल्लःस्युशीलेनं सगिधो दण ॥ ३७ ॥

पञ्चाधिकांस्तु जुहुयात् प्रणवान्मुष्टिमुद्रया^(१) ।
 पुनराघारी जुहुयाद्वायुमन्त्रं ततः श्रपेत् ॥ ३८ ॥
 ईशानं मूलमन्त्रेण आज्यभागौ तु होमयेत् ।
 उत्तरे द्वादशान्तेन दक्षिणे तेन मध्यतः ॥ ३९ ॥
 ब्राह्म्या पद्ममध्यस्थं ध्यायेदङ्गिन्तु संस्कृतम् ।
 वैश्वं सप्तजिह्वं च सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ४० ॥
 चन्द्रवक्रञ्च^(२) सूर्याक्षं जुहुयाच्छतमष्ट च ।
 तदर्द्धश्चाष्ट मूलेन अङ्गानाञ्च दशांशतः ॥ ४१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अभिकार्यकथनं नाम
 चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

पवित्राधिवासनादिविधिः ।

अग्निरुवाव । सम्प्राताज्जतिनासिच^(३) पवित्राण्यधिवासयेत् ।

नृसिंहमन्त्रजप्तानि गुप्तान्यस्त्रेण तानि तु ॥ १ ॥
 वस्तुसंवेष्टितान्येव पात्रस्थान्यभिमन्त्रयेत् ।
 विलायद्भिः प्रोक्षितानि मन्त्रेण चैकधा द्विधा^(४) ॥ २ ॥
 कुम्भपात्रं तु संस्थाप्य रक्षां विज्ञाप्य देशिकः ।
 दन्तकाष्ठञ्चानलकं पूर्व सङ्घर्षणेन तु ॥ ३ ॥
 प्रदुम्नेन भस्मतिलान् दक्षे गोमयमृत्तिकां ।

१ स्वस्तिमुद्रयेति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ पञ्चवक्रञ्चेति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ सम्प्राताज्जतिनाऽऽसिचेति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ मन्त्राणां चैकधा द्विधेति ख चिह्नितपुस्तकपाठः ।

वारुणे चानिरुद्धेन सौम्ये नारायणेन च ॥ ४ ॥
 दर्भादकञ्चाय हृदा अग्नौ कुङ्कुमरोचनं ।
 ऐशान्यां शिरसा धूपं शिखया नैर्ऋतेष्वथ ॥ ५ ॥
 मूलपुण्याणि दिव्यानि कवचेनाथ वायवे ।
 चन्दनाम्बुक्षतदधिदूर्वाश्च पुटिकास्थिताः ॥ ६ ॥
 गृहं त्रिसूत्रेणावेष्ट्य पुनः सिद्धार्थकान् क्षिपेत् ।
 दद्यात्पूजाक्रमेणाथ स्वैः स्वैर्गन्धपवित्रकं ॥ ७ ॥
 मन्त्रैर्वै द्वारपादिभ्यो विष्णुकुम्भे त्वनेन च ।
 विष्णुतेजोभवं रम्यं सर्वपातकनाशनं ॥ ८ ॥
 सर्वकामप्रदं देवं तवाङ्गे धारयाम्यहं ।
 सम्पूज्य धूपदोषाद्यैर्त्रेजैर्द्वारसमीपतः ॥ ९ ॥
 गन्धपुष्पाक्षतोपेतं पवित्रञ्चाखिलेष्येत् (१) ।
 पवित्रं वेष्ट्वं तेजो महापातकनाशनं ॥ १० ॥
 धर्मकामार्थसिद्ध्यर्थं स्वकेङ्गे धारयाम्यहं ।
 आसने परिवारादौ गुरौ दद्यात् पवित्रकं ॥ ११ ॥
 गन्धादिभिः समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षवादिमत् ।
 विष्णुतेजोभवेत्यादिमूलेन हृदयेष्येत् ॥ १२ ॥
 वङ्गिस्थाय ततो दत्त्वा देवं समर्थयेत्ततः ।
 क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह ॥ १३ ॥
 प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सर्वाङ्घ्रौ भव केशव ।
 इन्द्रादिभ्यस्ततो दत्त्वा विष्णुपार्षदके बलिं ॥ १४ ॥
 ततो देवाग्रतः कुम्भं वासोयुगसमन्वितं ।
 रीचनाचन्द्रकाशीरगन्धाद्युदकसंयुतं ॥ १५ ॥
 गन्धपुष्पादिनाभृश मूलमन्त्रेण पूजयेत् ।

१ पवित्रं पार्षतो नयेदिति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

मण्डपादहिरागत्य विलिप्ते मण्डलत्रये ॥ १६ ॥

पञ्चगव्यञ्चरुन्दन्तकाष्ठञ्चैव क्रमाद्भवेत् ।

पुराणश्रवणं स्तोत्रं पठन् जागरणं निशि ॥ १७ ॥

परप्रेषकबालानां स्त्रीणां भोगभुजां तथा ।

सद्योधिवासनं कुर्याद्विना गन्धपवित्रकं ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पवित्राधिवासनं नाम

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

- ००*०० -

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

पवित्रारोपणविधानं ।

अभिरुवाच । प्रातःस्नानादिकं कृत्वा द्वारपालान् (१) प्रपूज्य च ।

पविश्य गुप्ते देशे च समाकृष्याथ धारयेत् ॥ १ ॥

पूर्वाधिवासितं द्रव्यं वस्त्राभरणगन्धकं ।

निरस्य सर्वनिर्माल्यं देवं संस्थाप्य पूजयेत् ॥ २ ॥

पञ्चामृतैः कषाथैश्च शुद्धगन्धोदकैस्ततः ।

पूर्वाधिवासितं दद्यादस्त्रं गन्धं च पुष्पकं ॥ ३ ॥

अथौ ऊत्वा नित्यवच्च देवं सम्प्रार्थयेन्नमेत् (२) ।

समर्प्य कर्म देवाय पूजां नैमित्तिकीं चरेत् ॥ ४ ॥

द्वारपालविष्णुकुम्भवर्द्धनीः प्रार्थयेद्द्वारि ।

अतो देवेति मन्त्रेण मूलमन्त्रेण कुम्भके ॥ ५ ॥

कृष्ण कृष्ण नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकं ।

१ लो, कपालानिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ प्रार्थयेन्नमेदिति ग चिह्नितपुस्तकपाठः ।

पवित्रीकरणार्थाय वर्धपूजाफलप्रदं ॥ ६ ॥
 पवित्रकं कुरुष्वद्य यन्मया दुष्कृतं कृतं ।
 शुद्धो भवाम्यहं देव तत्प्रसादात् सुरेश्वर ॥ ७ ॥
 पवित्रञ्च हृदाद्यैस्तु आत्मानमभिषिच्य च ।
 विष्णुकुम्भञ्च सम्प्रोक्ष्य व्रजेदेवसमीपतः ॥ ८ ॥
 पवित्रमात्मने दद्याद्रक्षाबन्धं विसृज्य च (१) ।
 गृह्णाण ब्रह्मसूत्रञ्च यन्मया कल्पितं प्रभो ॥ ९ ॥
 कर्मणां पूरणार्थाय यथा दीघो न मे भवेत् ।
 द्वारपालासनगुरुमुख्यानाञ्च पवित्रकम् ॥ १० ॥
 कनिष्ठादि च देवाय वनमालाञ्च मूलतः ।
 हृदादिविश्वक्सेनान्ते पवित्राणि समर्पयेत् ॥ ११ ॥
 वक्रौ ऊत्वाग्निवर्त्तिभ्यो विष्णादिभ्यः पवित्रकम् ।
 प्रार्थ्य पूर्णाङ्गतिं दद्यात् प्रायश्चित्ताय मूलतः ॥ १२ ॥
 अष्टोत्तरशतं वापि पञ्चोपनिषदैस्ततः ।
 मणिविद्रुममालाभिर्मन्दारकुसुमादिभिः ॥ १३ ॥
 इयं सांवत्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज ।
 वनमाला यथा देव कौस्तुभं सततं हृदि ॥ १४ ॥
 तद्वत् पवित्रतन्तुंश्च पूजां च हृदये वह (२) ।
 कामतोऽकामतो वापि यत्कृतं नियमार्चने ॥ १५ ॥
 विधिना विघ्नलोपेन परिपूणे तदस्तु मे ।
 प्रार्थ्य नत्वा क्षमाप्याथ पवित्रं मस्तकेऽर्पयेत् ॥ १६ ॥
 दत्त्वा बलिं दक्षिणाभिर्वैष्णवन्तोषये हुक् ।

१ रक्षाबन्धं विमुच्य चेति ख. चिह्नितपुस्तकपाठः । पवित्रं मूलतो दद्याद्रक्षार्थं तद्विमृज्य चेति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ पवित्रकं त्वञ्च पूजायां हृदये वहेति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

विप्रान् भोजनवस्त्राद्यैर्दिवसं पक्षमेव वा ॥ १७ ॥
 पवित्रं स्नानकाले च अवतार्य्य समर्पयेत् ।
 अनिवारितमन्नाद्यं दद्याद्भुङ्क्तेषु च स्वयं ॥ १८ ॥
 विसर्जनेऽङ्गि सम्पूज्य पवित्राणि विसर्जयेत् ।
 सांवात्सरीमिमां पूजां सम्पाद्य विधिवन्मम ॥ १९ ॥
 प्रज पवित्रकेदानीं विष्णुलोकं विसर्जितः ।
 मध्ये सोमेशयोः प्रार्च्य विध्यक्सेनं हि तस्य च ॥ २० ॥
 पवित्राणि समभ्यर्च्य ब्राह्मणाय समर्पयेत् ।
 यावन्तस्तन्तवस्तस्मिन् पवित्रे परिकल्पिताः ॥ २१ ॥
 तावद्युगसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ।
 कुलानां शतमुद्धृत्य दश पूर्वान् दशापरान् ।
 विष्णुलोके तु संस्थाप्य स्वयं मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये विष्णुपवित्रारोहणं नाम
 षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

सर्वदेवपवित्रारोहणविधिः ।

अग्निरुवाच । सङ्क्षेपात् सर्वदेवानां पवित्रारोहणं^(१) षट्शु ।
 पवित्रं सर्वलक्ष्यं स्यात् खरस्नानलग्नं त्वपि ॥ १ ॥
 जगद्योने समागच्छ परिवारगणैः सह ।
 निमन्त्रयाम्यहं प्रातर्द्द्यान्तुभ्यं पवित्रकं ॥ २ ॥
 जगत्सृजे^(२) नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकं ।

१ पवित्रारोपणमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ जगत्सूते इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं ॥ ३ ॥
 शिवदेव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकं ।
 मणिविद्रुगमालाभिर्मन्दारकुसुमादिभिः ॥ ४ ॥
 इयं सावत्सरी पूजा तवास्तु वेदवित्पते ।
 सावत्सरीमिमां पूजां सन्ध्याय विधिवन्मम ॥ ५ ॥
 यज पवित्रकेदानीं स्वर्गलोकं विसर्जितः ।
 सूर्यदेव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकं ॥ ६ ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं ।
 शिवदेव नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकं ॥ ७ ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं ।
 वागेश्वर (१) नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकं ॥ ८ ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं ।
 शक्तिदेवि नमस्तुभ्यं गृह्णीष्वेदं पवित्रकं ॥ ९ ॥
 पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं ।
 नागयामयं सूत्रं सद्गमनिरुद्धमयं वरं (२) ॥ १० ॥
 धनधान्याद्युगारग्यप्रदं सम्यददानि ते ।
 कान्देवमयं सूत्रं सद्गमयं वरं ॥ ११ ॥
 विद्यासन्ततिसौभाग्यप्रदं सम्यददानि ते ।
 वासुदेवमयं सूत्रं धर्मकामार्थमोक्षदं ॥ १२ ॥
 संसारसागरोत्तारकारणं प्रददानि ते ।
 विश्वरूपमयं सूत्रं सर्वदं पापनाशनं ॥ १३ ॥

१ गणेश्वर इति ग, घ, ड, चि कृतपुस्तकत्रयपाठ ।

२ परमिति ड चि कृतपुस्तकपाठ ।

अतीतानागतकुलसमुद्धारं ददामि ते ।
कनिष्ठादीनि चत्वारि मनुभिस्तु क्रमाद्दे ॥ १४ ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सङ्क्षेपपवित्रारोहणं नाम
सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

दवालयनिर्माणफलं ।

अग्निरुवाच । वासुदेवाद्यालयस्य कृतौ वक्ष्ये फलादिकं ।
द्विकीर्षाद्देवधामादि सहस्रजनिपापनुत् ॥ १ ॥
मनसा सद्यकटृणां शतजन्माघनाशनं ।
येनुमोदन्ति कृष्णस्य क्रियमाणं नरा गृहं (१) ॥ २ ॥
तेपि पापैर्विनिर्मुक्ताः प्रयान्त्यरुतलोकतां ।
समतीतं भविष्यच्च कुलानामयुतं नरः ॥ ३ ॥
विष्णुलोकं नयत्याशु कारयित्वा हरेर्गृहं ।
वसन्ति (२) पितरो दृष्ट्वा (३) विष्णुलोके ह्यलङ्कृताः ॥ ४ ॥
विमुक्ता नारकैर्दुःखैः कर्तुः कृष्णस्य मन्दिरं ।
ब्रह्महत्यादिपापौघघातकं दवतालयं ॥ ५ ॥
फलं यन्नाप्यते यज्ञैर्धाम कृत्वा तदाप्यते ।
देवागारे कृते सर्वतीर्थस्नानफलं लभेत् ॥ ६ ॥
देवाद्यर्थे हतानाञ्च रणे यत्तत्फलादिकं ।
शास्त्रेण पांशुना वापि कृतं धाम च नाकदं ॥ ७ ॥

१ गृहादिकं ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ नन्दन्ति इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः । वसन्ति इति ड, चिह्नितपुस्तक
पाठः ।

३ हृष्टा इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

एकायतनकृत् स्वर्गी अगारी ब्रह्मलोकभाक् ।
 पञ्चागारी शम्भुलोकमष्टागाराद्धरौ स्थितिः ॥ ८ ॥
 षोडशाक्षयकारी तु (१) भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ।
 कनिष्ठं मध्यमं श्रेष्ठं कारयित्वा हरेर्गृहं ॥ ९ ॥
 स्वर्गं च वैष्णवं लोकं मोक्षमाप्नोति च क्रमात् ।
 श्रेष्ठमायतनं विष्णोः कृत्वा यद्जनवान् लभेत् ॥ १० ॥
 कनिष्ठेनैव तत् पुण्यं प्राप्नोत्यधनवान्नरः ।
 समुत्पाद्य धनं कृत्वा स्वल्पेनापि (२) सुरालयं ॥ ११ ॥
 कारयित्वा हरेः पुण्यं सम्प्राप्नोत्यधिकं वरं ।
 लक्ष्मणाथ सहस्रेण शतेनाद्धेन वा हरेः ॥ १२ ॥
 कारयन् भवनं याति यत्रास्ते गरुडध्वजः ।
 बाल्ये तु क्रीडमाणा ये पांशुभिर्भवनं हरेः ॥ १३ ॥
 वामुदेवस्य कुर्वन्ति तेषु तल्लोकगामिनः ।
 तीर्थे चायतने पुण्ये सिद्धक्षेत्रे तयाग्ने ॥ १४ ॥
 कर्तुरायतनं विष्णोर्यथोक्तात्त्रिगुणं फलं ।
 बन्धूकपुष्पविन्यासैः सुधापङ्केन वैष्णवं ॥ १५ ॥
 ये विलिम्पन्ति भवनं ते यान्ति भगवत्पुरं ।
 पतितं पतमानन्तु तथार्द्धपतितं नरः ॥ १६ ॥
 समुद्धृत्य हरेर्द्धाम प्राप्नोति द्विगुणं फलं ।
 पतितस्य तु यः कर्त्ता पतितस्य च रक्षिता ॥ १७ ॥
 विष्णोरायतनस्येह स नरो विष्णुलोकभाक् ।
 इष्टकानिचयस्त्रिष्टेद् यावदायतने हरेः ॥ १८ ॥
 सकुलस्तस्य वै कर्त्ता विष्णुलोके महीयते ।

१ षोडशागारकारी तु इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ स्वल्पेनैवेति ख चिह्नितपुस्तकपाठः ।

स एव पुण्यवान् पूज्य इह लोके परत्र च ॥ १९ ॥
 कृष्णस्य वासुदेवस्य यः कारयति केतनं ।
 जातः स एव सुकृती कुलन्तेनैव पावितं ॥ २० ॥
 विष्णुरुद्रार्कदेव्यादेर्गृहकर्त्ता स कीर्त्तिभाक् ।
 किं तस्य वित्तनिचयेर्मूढस्य परिरक्षिणः ॥ २१ ॥
 दुःखार्जितैर्यः कृष्णस्य न कारयति केतनं ।
 नोपभोग्यं धनं यस्य पितृधिप्रदिवीकसां ॥ २२ ॥
 नोपभोगाय बन्धूनां व्यर्थस्तस्य धनागमः ।
 यथा ध्रुवो नृणां मृत्युर्वित्तनाशस्तथा ध्रुवः ॥ २३ ॥
 मूढस्तत्राऽनुबध्नाति जीवितेषु चले धने ।
 यदा वित्तं न दानाय नोपभोगाय देहिनां ॥ २४ ॥
 नापि कीर्त्त्यै न धर्मार्थं तस्य स्वाम्येथ को गुणः ।
 तस्माद्वित्तं रुमासाद्य देवाद्वा पौरुषादथ ॥ २५ ॥
 दद्यात् सम्यग् द्विजायेभ्यः कीर्त्तनानि च कारयेत् ।
 दानेभ्यश्चाधिकं यत्नात् कीर्त्तनेभ्यो वरं यतः ॥ २६ ॥
 अतस्तत्कारयेद्दीमान् विष्णुदेर्मन्दिरादिकं ।
 विनिवेश्य हरेर्द्धान् भक्तिमद्भिर्नरोत्तमैः ॥ २७ ॥
 निवेशितं भवेत् कृत्स्नं त्रैलोक्यं सचराचरं ।
 भूतं भव्यं भविष्यच्च स्थूलं सूक्ष्मं तथेतदत् (१) ॥ २८ ॥
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं सर्वं विष्णोः समुद्रवं ।
 तस्य देवादिदेवस्य सर्वगस्य (२) महात्मनः ॥ २९ ॥
 निवेश्य भवनं विष्णोर्न भूयो भुवि जायते ।
 यथा विष्णोर्द्धान्मकृती फलं तद्वद्विवीकसां ॥ ३० ॥

१ तथैव च इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सर्वेशस्य इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

शिवब्रह्माकर्क विघ्नेशचण्डीलक्ष्म्यादिकात्मनां ।
 देवालयकृतेः पुण्यं प्रतिमाकरणेद्विधां (२) ॥ ३१ ॥
 प्रतिमास्थापने यागे फलस्यान्तो न विद्यते ।
 मण्मयाद्दारुजे पुण्यं दारुजादियुक्ताभवे ॥ ३२ ॥
 इयुकोत्प्राक्कैलजे स्याद्देमादेरधिकं फलं ।
 सप्तजन्मकृतं पापं पारम्भादेव नश्यति ॥ ३३ ॥
 देवालयस्य स्वर्गी स्यान्नरकं न स गच्छति ।
 कुलानां शतमुद्भूय विष्णुलोकं नयेन्नरः ॥ ३४ ॥
 यमो यमभटानाह देवमन्दिरकारिणः ।

यम उवाच । प्रतिमापूजादिकृतो नानेया नरकं नराः ॥ ३५ ॥
 देवालयाद्यकर्त्तार आनेयास्ते तु गोचरे (१) ।
 विचरध्वं यथान्यायन्नियोगो मम पाल्यतां (२) ॥ ३६ ॥
 नाज्ञाभङ्गं करिष्यन्ति भवतां जन्तवः क्वचित् ।
 केवलं ये जगत्तातमनन्तं समुपाग्रिताः ॥ ३७ ॥
 भवद्भिः परिहर्त्तव्यास्तेषां नात्रास्ति संस्थितिः ।
 ये च भागवता लोके तच्चित्तास्तत्परायणाः ॥ ३८ ॥
 पूजयन्ति सदा विष्णुं ते वक्ष्याज्याः सुदूरतः ।
 यस्तिष्ठन् प्रस्रपन् गच्छन्नुत्तिष्ठन् स्वलिते स्थिते (४) ॥ ३९ ॥
 सङ्कोर्त्तयन्ति गोविन्दं ते वक्ष्याज्याः सुदूरतः ।
 नियमैर्मित्तिकैर्देवं ये यजन्ति जगार्दनम् ॥ ४० ॥
 नावलीक्या भवद्भिस्ते तद्गता यान्ति तद्गतिम् ।

१ आनेयारत्वविशेषत इति ग. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ नियमो मन्त्रपाल्यतामिति ख चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ जन्तवः क्वर्त्तयन्ति ख चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ये पुष्पधूपवासोभिर्भूषणैश्चातिवह्नभैः ॥ ४१ ॥
 अर्चयन्ति न ते ग्राह्या नराः कृष्णालये गताः (१) ।
 उपलेपनकर्त्तारः सम्मार्जनपराश्च ये ॥ ४२ ॥
 कृष्णालये परित्याज्यास्तेषां पुत्रास्तथा कुलम् ।
 येन चायतनं विष्णोः कारितं तत्कुलोद्भवम् ॥ ४३ ॥
 पुंसां शतं नावलोक्यं भवद्भिर्दुष्टचेतसा ।
 यस्तु देवालयं विष्णोर्द्वारुशैलमयं तथा ॥ ४४ ॥
 कारयेन्मृगमयं वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अहन्यर्हानि यज्ञेन यजतो यन् महाफलम् ॥ ४५ ॥
 प्राप्नोति तत् फलं विष्णोर्यः कारयति केतनं ।
 कुलानां शतमागामि समतीतं तथा शतं ॥ ४६ ॥
 कारयन् भगवद्धाम नयत्यच्युतलोकतां ।
 सप्तलोकमधो विष्णुस्तस्य यः कुरुते गृहं ॥ ४७ ॥
 तारयत्यक्षयांल्लोकानक्षयान् प्रतिपद्यते ।
 इष्टकाचयविन्यासो यावन्त्यब्दानि तिष्ठति ॥ ४८ ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि तत्कर्त्तुर्दिवि संस्थितिः ।
 प्रतिमाकृद्विष्णुलोकं स्थापको लीयते हरौ ।
 देवसद्मप्रतिकृतिप्रतिष्ठाकृत्तु गोचरे ॥ ४९ ॥

अभिरुवाच । यमोक्ता नानयंस्तेथ प्रतिष्ठादिकृतं हरेः ।

हयशीर्षः प्रतिष्ठार्थं (२) देवानां ब्रह्मणेऽब्रवीत् ॥ ५० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवालयादिमाहात्म्यप्रवर्णनं नाम

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥

—०००—

१ कृष्णाश्रुये गता इति ख, घ, ड. चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ प्रतिष्ठायमिति ख ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

अथोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

भूपरिग्रहविधानं ।

हयग्रीव उवाच । विष्ण्वादीनां प्रतिष्ठादि वक्ष्ये ब्रह्मन् षट्गुण्य मे ।

प्रोक्तानि पञ्चरात्राणि सप्तरात्राणि वै मया ॥ १ ॥

व्यस्तानि मुनिभिर्लोके पञ्चविंशतिसङ्ख्यया ।

हयग्रीवं तन्वमाद्यं तन्वं त्रैलोक्यमोहनं ॥ २ ॥

वैभवं पौष्करं तन्वं प्रज्ञादङ्गार्यगालवं ।

नारदीयञ्च सम्प्रभ्रं शाण्डिल्यं वैश्वकं (१) तथा ॥ ३ ॥

सत्योक्तं शौनकं तन्वं वासिष्ठं ज्ञानसागरं ।

स्वायम्भुवं कार्पिलञ्च तार्क्ष्यं नारायणीयकं ॥ ४ ॥

आत्रेयं नारसिंहास्थमानन्दाख्यं तथारुणं ।

बौधायनं तथार्घं तु (२) विश्वोक्तं तस्य सारतः ॥ ५ ॥

प्रतिष्ठां हि द्विजः कुर्यान्मथ्यदेशादिसम्भवः ।

नकच्छदेशसम्भूतः कावेरीकेऽङ्गणोद्भूतः ॥ ६ ॥

कामरूपकालङ्गोत्थः काञ्चीकाश्मीरकोशलः (३) ।

आकाशवायुतजोस्तु भूरेताः पञ्चरात्रयः ॥ ७ ॥

अचैतन्यास्तमोद्विक्ताः पञ्चरात्रविवर्जितं ।

ब्रह्माहं विष्णुरमल इति विद्यात्स देशिकः ॥ ८ ॥

सर्वलक्षणहीनोपि स गुरुत्तन्वपारगः ।

१ चैश्वरं तथेति ग, ड, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ तथाष्टाङ्गमिति ख ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ काश्मीरके स्थित इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

नगराभिमुखाः स्थाप्या देवा न च पराङ्मुखाः ॥ ९ ॥
 कुरुक्षेत्रे गयादौ च नदीनान्तु (१) समीपतः ।
 ब्रह्मा मध्ये तु नगरे पूर्वे शक्रस्य शोभनं ॥ १० ॥
 अग्नावग्रेषु मातृणां भूतानाञ्च यमस्य च ।
 दक्षिणे चण्डिकायाश्च पितृदेव्यादिकस्य च ॥ ११ ॥
 नैर्ऋते मन्दिरं कुर्यात् वरुणादेश्च वारुणे ।
 वायोर्द्वागस्य वायवे सौम्ये यक्षगुहस्य च ॥ १२ ॥
 चण्डीशस्य महेशस्य ऐशे विष्णोश्च सर्वशः ।
 पूर्वदेवकुलं पीड्य प्रासादं स्वल्पकं त्वथ ॥ १३ ॥
 समं वाप्यधिकं वापि न कर्त्तव्यं विजानता ।
 उभयोर्द्विगुणां सीमां त्यक्त्वा चोच्छ्वसन्मितां ॥ १४ ॥
 प्रासादं कारयेदन्यं नोभयं पीडयेद् बुधः ।
 भूमौ तु शोधितायां तु कुर्याद्भूमिपरिग्रहं ॥ १५ ॥
 प्राकारसीमापर्यन्तं ततो भूतबलिं हरेत् ।
 माघं हरिद्राचूर्णान्तु सलाजं दधिसक्तुभिः ॥ १६ ॥
 अष्टाक्षरेण सप्तंश्च पातयित्वाष्टदिक्षु च ।
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च येषां क्षिप्यन्ति भूतले ॥ १७ ॥
 सर्वे ते व्यपगच्छन्तु स्थानं कुर्यामहं हरेः ।
 हलेन वाहयित्वा गां गोभिश्चैवावदारयेत् ॥ १८ ॥
 परमाण्व्युकेनैव रथरेणुः प्रकीर्तितः ।
 रथरेण्व्युकेनैव त्रसरणुः प्रकीर्त्यते ॥ १९ ॥
 तैर्युभिस्तु बालाग्रं लिख्या तैर्युभिर्मता ।
 तार्भियूकायुभिः ख्याता ताश्चायुः यवमध्यमः ॥ २० ॥

यवाष्टकैरङ्गुलं स्याच्चतुर्विंशाङ्गुलः करः ।
चतुरङ्गुलसंयुक्तः स हस्तः (१) पद्महस्तकः ॥ २१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिष्ठायां भूपरिग्रहे
नामोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अर्घ्यदानविधानं ।

भगवानुवाच । पूर्वमासीत् महद्भूतं सर्वभूतभयङ्करं ।
तदेवैर्निहितं भूमौ स वास्तुपुरुषः स्मृतः ॥ १ ॥
चतुःषष्टिपदे क्षेत्रे ईशं कोणार्द्धसंस्थितं ।
घृताक्षतैस्तर्प्येत्तं पर्जन्यं पदगं ततः ॥ २ ॥
उत्पलाद्भिर्जयन्तश्च द्विपदस्थं पताकया ।
महेन्द्रश्चैककोष्ठस्थं सर्वरत्नैः पदे रविं ॥ ३ ॥
वितानेनार्द्धपदगं सत्यं पदे भृशं घृतैः ।
व्योम शाकुनमांसेन (२) कोणार्द्धपदसंस्थितं ॥ ४ ॥
सुचा चार्द्धपदे वज्रं पूषाणं लाजयैकतः ।
स्वर्गेण वितथं दिष्ठं मथनेन गृह्णाक्षतं ॥ ५ ॥
मांसौदनेन धर्मेशमेकैकस्मिन् स्थितं द्वयं ।
गन्धर्बं द्विपदं गन्धैर्भृशं शाकुनजिह्वया ॥ ६ ॥
एकस्थमूर्द्ध्वं संस्थश्च मृगं नीलपटैस्तथा ।
पितृन् कृशरयार्द्धस्थं दन्तकाष्ठैः पदस्थितं ॥ ७ ॥

१ नृहस्त इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ व्योम शाकुलमांसेनेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

दौवारिकं द्विसंस्थञ्च सुग्रीवं यावकेन तु ।
 पुष्पदन्तं कुशस्तम्बैः पद्मैर्व्वरुणमेकतः ॥ ८ ॥
 असुरं सुरया द्विष्ठं पदे शेषं घृताम्भसा ।
 यवैः पापं पदार्द्धस्थं रोगमर्द्धं च मण्डुकैः ॥ ९ ॥
 नागपुष्पैः पदे नागं मुख्यं भक्ष्यैर्द्विसंस्थितं ।
 मुद्गौदनेन भल्लाटं पदे सोमं पदे तथा ॥ १० ॥
 मधुना पायसेनाथ शालूकेन ऋषिं द्वये ।
 पदे दितिं लोपिकाभिरर्द्धं दितिमथापरं ॥ ११ ॥
 पूरिकाभिस्ततश्चापमीशाधः पयसा पदे ।
 ततोधश्चापवत्सन्तु दध्ना चैकपदे स्थितं ॥ १२ ॥
 लड्डुकैश्च मरीचिन्तु पूर्वकीलचतुष्टये (१) ।
 सवित्रे रक्तपुण्याणि ब्रह्माधःकोणकोलके ॥ १३ ॥
 तदधःकोलके दद्यात् सावित्र्यै च कुशोदकं ।
 विवस्वतेऽरुणं दद्याच्चन्दनञ्चतुरङ्घ्रिषु ॥ १४ ॥
 रक्षोधःकोणकोले तु इन्द्रायान्नं निशान्वितं ।
 इन्द्रजयाय तस्याधो घृतान्नं कोणकोलके ॥ १५ ॥
 चतुष्टयेषु दातव्यमिन्द्राय गुडपायसं ।
 वायुधःकोणदेशे तु रुद्राय पक्वमांसकं ॥ १६ ॥
 तदधःकोणकोले तु यक्षायान्नं फलन्तथा ।
 महीधराय मांसान्नं माघञ्च चतुरङ्घ्रिषु ॥ १७ ॥
 मध्ये चतुष्टये स्थाप्या ब्रह्मणे तिलतण्डुलाः ।
 चरकीं माघसर्पिर्भ्यां स्कन्दं कृशरयासृजा ॥ १८ ॥
 रक्तपद्मैर्विदारीञ्च कन्दर्पञ्च पलोदनैः ।
 पूतनां पलपित्ताभ्यां मांसासृग्भ्याञ्च जम्भकं ॥ १९ ॥

१ मध्यचतुष्टये इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

पित्तासृगस्थिभिः पापां पिलिपिञ्जं (१) खजासृजा ।
 ईशाद्यान् रक्तमांसेन अभावादक्षतैर्यजेत् ॥ २० ॥
 रक्षोमातृगणेभ्यश्च पिशाचादिभ्य एव च ।
 पितृभ्यः क्षेत्रपालेभ्यो बलीन् दद्यात् प्रकामतः ॥ २१ ॥
 अङ्गत्वेतानसन्तर्प्य प्रासादादीन् कारयेत् ।
 ब्रह्मस्थाने हारिं लक्ष्मीं गणं पश्चात् समर्चयेत् ॥ २२ ॥
 महोश्वरं वास्तुमयं (२) वर्द्धन्या सहितं घटं ।
 ब्रह्माणं मध्यतः कुम्भे ब्रह्मादींश्च दिगीश्वरान् ॥ २३ ॥
 दद्यात् पूर्णाङ्गतिं पश्चात् स्वस्ति वाच्यं प्रणम्य च ।
 प्रगृह्य कर्करीं सम्यक् मण्डलन्तु प्रदक्षिणं ॥ २४ ॥
 सूत्रमार्गेण हे ब्रह्मन्तोयधाराञ्च भ्रामयेत् ।
 पूर्ववत्तेन मार्गेण सप्त बीजानि वापयेत् ॥ २५ ॥
 प्रारम्भं तेन मार्गेण तस्य खातस्य कारयेत् ।
 ततो गर्त्तं खनेन्मध्ये हस्तमात्रं प्रमाणतः ॥ २६ ॥
 चतुरङ्गुलकं चाधश्चोपलिप्यार्चयेत्ततः ।
 ध्यात्वा चतुर्भुजं विष्णुमर्घ्यं दद्यात्तु कुम्भतः ॥ २७ ॥
 कर्कर्या पूरयेत् श्वभ्रं शुक्लपुष्पाणि च न्यसेत् ।
 दक्षिणावर्त्तकं श्रेष्ठं बीजैर्मृद्भिश्च पूरयेत् ॥ २८ ॥
 अर्घ्यदानं विनिष्पाद्य गोवस्त्रादीन्देहुरौ ।
 कालज्ञाय स्थपतये वैष्णवादिभ्य अर्चयेत् ॥ २९ ॥
 ततस्तु खानयेद्यत्नाञ्जलान्तं यावदेव तु ।
 पुरुषाधःस्थितं शल्यं (३) न गृहे दोषदं भवेत् ॥ ३० ॥

१ पिलिपिञ्जमिति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ महोश्वरं वास्तुमयमिति ख ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ पुरुषाधिष्ठितं शल्यमिति ग चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अस्थिशल्ये भिद्यते वै भित्तिर्वै गृह्णिणोऽसुखं ।
यन्नामशब्दं शृणुयात्तत्र शल्यं तदुद्भवं ॥ ३१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अर्घ्यदानकथनं नाम
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शिलाविन्यासविधानं ।

भगवानुवाच । पादप्रतिष्ठां वक्ष्यामि शिलाविन्यासलक्षणं ।

अग्रतो मण्डपः कार्यः कुण्डानान्तु चतुष्टयं ॥ १ ॥

कुम्भन्यासेष्टकान्यासो द्वारस्तम्भोच्छ्रयं शुभं ।

पादोनं पूरयेत् खातं तत्र वास्तुं यजेत् समे ॥ २ ॥

इष्टकाश्च मुपकाः स्युर्द्वादशाङ्गुलसम्मिताः ।

सुविस्तारविभागेन वैपुल्ये न (१) समन्विताः ॥ ३ ॥

करप्रमाणा श्रेष्ठा स्याच्छिलाप्यथ शिलामये (२) ।

नव कुम्भांस्ताम्रमयान् स्थापयेदिष्टकाघटान् ॥ ४ ॥

अद्भिः पञ्चकघायेण सर्वाँ घधिजलेन च ।

गन्धतोयेन च तथा कुम्भैस्तेयसुपूरितैः ॥ ५ ॥

हिरण्यब्रीहिसंयुक्तैर्गन्धचन्दनवर्चितैः ।

आपो हि ष्ठे ति तिसृभिः शन्नो देवीति चाप्यथ ॥ ६ ॥

तरत् समन्दीरिति च (३) पावमानीभिरेव च ।

उदुत्तमं वरुणमिति कथानश्च तथैव च ॥ ७ ॥

१ सुविस्तारं विभागेन नैपुण्येनेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शिला स्यान्न शिलामये इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ भवतममन्दीरितीति ख, ग. ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

वरुणस्येति मन्त्रेण हंसः शुचिषदित्यपि ।
 श्रीसूक्तेन च तथा शिलाः संस्थाप्य संघटाः (१) ॥ ८ ॥
 शय्यायां मण्डपे प्राचां मण्डले हरिमर्चयेत् ।
 जुहुयाज्जनयित्वाग्निं समिधो द्वादशीस्ततः ॥ ९ ॥
 आघारावाज्यभागौ तु प्रणवेनैव कारयेत् ।
 अष्टाऊतीस्तथाष्टान्तेराज्यं (२) व्याहृतिभिः क्रमात् ॥ १० ॥
 लोकेशानामग्नये वै सोमायावग्रहेषु च (३) ।
 पुरुषोत्तमायेति च व्याहृतीर्जुहुयात्ततः ॥ ११ ॥
 प्रायश्चित्तं ततः पूर्णां मूर्त्तिमांसघृतांस्तिलान् ।
 वेदाद्यैर्द्वादशान्तेन (४) कुम्भेषु च पृथक् पृथक् ॥ १२ ॥
 प्राङ्मुखस्तु गुरुः कुर्यादष्टदिक्षु विलिप्य च ।
 मध्ये चैकां शिलां कुम्भं न्यसेदेतान् सुरान् क्रमात् ॥ १३ ॥
 पद्मं चैव महापद्मं मकरं कच्छपं तथा ।
 कुमुदञ्च तथा नन्दं पद्मं शङ्खञ्च पद्मिनीं ॥ १४ ॥
 कुम्भान्न चालयेत्तेषु न्यसेदष्टेष्टकाः क्रमात् ।
 ईशानान्ताश्च पूर्वार्दावियुक्तां प्रथमं न्यसेत् ॥ १५ ॥
 शक्तयो विमलाद्यास्तु इष्टकानान्तु देवताः ।
 न्यसनीया यथा योगं मध्ये न्यस्या त्वनुग्रहा ॥ १६ ॥
 अव्यङ्गे चाक्षते पूर्णं मुनेरङ्गिरसः सुते ।
 इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहं ॥ १७ ॥
 मन्त्रेणानेन विनयस्य इष्टका देशिकोत्तमः ।

१ सयुता इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अष्टाऊतीस्तथा पूर्णैराज्यमिति ग, घ, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

३ सोमाय च ग्रहाय चेति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ द्वादशार्णेन इति ख चिह्नितपुस्तकपाठः ।

गर्भाधानं ततः कुर्यान्मध्यस्थाने समाहितः ॥ १८ ॥
 कुम्भोपरिष्ठाद्देवेशं पद्मिनीं न्यस्य देवतां ।
 मृत्तिकाश्चैव पुष्पाणि घातवो रत्नमेव च (१) ॥ १९ ॥
 लौहानि दिक्पतेरस्त्रं यजेद्वै गर्भभाजने ।
 द्वादशाङ्गुलविस्तारे चतुरङ्गुलकोच्छ्रये ॥ २० ॥
 पद्माकारे ताम्रमये भाजने पृथिवीं यजेत् ।
 एकान्ते सर्वभूतेशे पर्वतासनमण्डिते ॥ २१ ॥
 समुद्रपरिवारे त्वं देवि गर्भं समाश्रय ।
 नन्दे नन्दय वासिष्ठे वसुभिः प्रजया (२) सह ॥ २२ ॥
 जये भार्गवदायादे प्रजानां विजयावहे ।
 पूर्णाङ्गिरसदायादे पूर्णकामं कुरुष्व मां ॥ २३ ॥
 भद्रे काश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम ।
 सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौषधीवृते ॥ २४ ॥
 जये सुराचरे नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह ।
 प्रजापतिस्तुते देवि चतुरस्रे महीयसि ॥ २५ ॥
 सुभगे सुप्रभे भद्रे गृहे काश्यापि रम्यतां ।
 पूजिते परमाश्चर्य्यं गन्धमाल्यैरलङ्किते ॥ २६ ॥
 भवभूतिकरी देवि गृहे भार्गवि रम्यतां ।
 देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे ॥ २७ ॥
 मनुष्यादिकतुष्टयर्थं पशुवृद्धिकरी भव ।
 एवमुक्त्वा ततः खातं गोमूत्रेण तु सेचयेत् ॥ २८ ॥
 कृत्वा निघापयेद्गर्भं गर्भाधानं भवेन्निशि ।
 गोवस्त्रादि प्रदद्याच्च गुरवेत्येषु भोजनं ॥ २९ ॥

१ रसमेव चेति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ प्रियथेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

गर्भं न्यसेयुका न्यस्य ततो गर्भं प्रपूरयेत् ।
 पीठबन्धमतः कुर्यान्मितप्रासादमानतः (१) ॥ ३० ॥
 पीठीत्तमञ्चोच्छ्रेण प्रासादस्यार्द्धविस्तरात् ।
 पादहीनं मध्यमं स्यात् कनिष्ठं चोत्तमार्द्धतः ॥ ३१ ॥
 पीठबन्धोपरिष्ठात् वास्तुयागं पुनर्यजेत् ।
 पादप्रतिष्ठाकारी तु निष्ठापो दिवि मोदते ॥ ३२ ॥
 देवागारं करोमीति मनसा यस्तु चिन्तयेत् ।
 तस्य कायगतं पापं तदङ्गा हि प्रणश्यति ॥ ३३ ॥
 कृते तु किं पुनस्तस्य प्रासादे विधिनैव तु ।
 अष्टेष्टकसमायुक्तं यः कुर्याद्देवतालयं ॥ ३४ ॥
 न तस्य फलसम्पत्तिर्वक्तुं शक्येत केनचित् ।
 अनेनैवानुमेयं हि फलं प्रासादविस्तरात् ॥ ३५ ॥
 ग्राममध्ये च पूर्वे च प्रत्यग्द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 विदिशाम् च सर्वासु ग्रामे प्रत्यङ्मुखो भवेत् ।
 दक्षिणे चोत्तरे चैव पश्चिमे प्राङ्मुखो भवेत् ॥ ३६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पातालयोगकथनं नाम
 एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

(*)

अथ द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रासादलक्षणकथनं ।

हृयग्रीव उवाच । प्रासादं सम्यक् स्यान्नि सर्वसाधारणं षट्शु ।

चतुरस्रीकृतं क्षेत्रं भजेत् षोडशधा बुधः ॥ १ ॥

मध्ये तस्य चतुर्भिस्तु कुर्यादायसुमन्वितं ।

१ मसप्रासादमानत इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

द्वादशैव तु भागानि भित्तयर्थं परिकल्पयेत् ॥ २ ॥
 जङ्घीच्छ्रायन्तु कर्त्तव्यं चतुर्भागेण चाद्यतं (१) ।
 जङ्घायां द्विगुणोच्छ्रायं मञ्जर्याः कल्पयेद् बुधः ॥ ३ ॥
 तुर्यभागेन मञ्जर्याः कार्यः सम्यक् प्रदक्षिणः (२) ।
 तन्माननिर्गमं कार्यमुभयोः पार्श्वयोः समं ॥ ४ ॥
 शिखरेण समं कार्यमग्रे जगति विस्तरं ।
 द्विगुणेनापि कर्त्तव्यं यथाशोभानुरूपतः ॥ ५ ॥
 विस्तारान्मण्डपस्याग्रे गर्भसूत्रद्वयेन तु ।
 दैर्घ्यात्पादाधिकं कुर्यान्मध्यस्तन्मैर्विभूषितं ॥ ६ ॥
 प्रासादगर्भमानं वा कुर्यात् मुखमण्डपं ।
 एकाशीतिपदैर्वास्तुं पश्चात् मण्डपमारभेत् ॥ ७ ॥
 शुकान् प्राग्द्वारविन्यासे पादान्तःस्थान् यजेत् सुरान् ।
 तथा प्राकारविन्यासे यजेद् द्वात्रिंशदन्तगान् (३) ॥ ८ ॥
 सर्वसाधारणं चैतत् प्रासादस्य च लक्षणं ।
 मानेन प्रतिमाया वा प्रासादमपरं षट्गु ॥ ९ ॥
 प्रतिमायाः प्रमाणेन कर्त्तव्या पिण्डिका शुभा ।
 गर्भस्तु पिण्डिकार्द्धेन गर्भमानास्तु भित्तयः ॥ १० ॥
 भित्तेरायाममानेन उत्सेधन्तु प्रकल्पयेत् ।
 भित्तुच्छ्रायात्तु द्विगुणं शिखरं कल्पयेद् बुधः ॥ ११ ॥
 शिखरस्य तु तुर्येण भ्रमणं परिकल्पयेत् ।
 शिखरस्य चतुर्थेन अग्रतो मुखमण्डपं ॥ १२ ॥

१ चतुर्भागेण वा युतामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । चतुर्भागेण संयुतामिति ग,
चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सम्यक् कुर्यात् प्रदक्षिणमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ द्वात्रिंशदन्तरे इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अष्टमांसेन गर्भस्य रथकानान्तु निर्गमः ।
 परिधेर्गुणभागेन रथकांस्तत्र कल्पयेत् ॥ १३ ॥
 तत्तृतीयेण (४) वा कुर्याद्रथकानान्तु निर्गमं ।
 वामत्रयं स्थापनीयं रथकत्रितये सदा ॥ १४ ॥
 शिखरार्थं हि सूत्राणि चत्वारि विनिपातयेत् ।
 शुकनाशोद्धृतः सूत्रं तिर्यग्भूतं निपातयेत् ॥ १५ ॥
 शिखरस्यार्द्धभागस्थं सिंहं तत्र तु कारयेत् ।
 शुकनासां स्थिरीकृत्य मध्यसन्धौ निधापयेत् ॥ १६ ॥
 अपरे च तथा पार्श्वे तद्वत् सूत्रं निधापयेत् ।
 तद्दृष्ट्वन्तु भवेद्देदी सकण्ठा मनसारकं ॥ १७ ॥
 स्तम्भभ्रं न कर्त्तव्यं विक्ररालं तथैव च ।
 ऊर्ध्वं च वेदिकामानात् कलशं परिकल्पयेत् ॥ १८ ॥
 विस्ताराद्द्विगुणं द्वारं कर्त्तव्यं तु सुशोभनं ।
 उदुम्बरौ तद्दूर्ध्वं च न्यसेच्छाखां सुमङ्गलैः ॥ १९ ॥
 द्वारस्य तु चतुर्थांशे काय्यौ चण्डप्रचण्डकौ ।
 विश्वसेनवत्सदण्डौ शिखोर्ध्वोऽदुम्बरे त्रियं ॥ २० ॥
 दिग्गजैः स्नाप्यमानान्तां घटैः साक्षां सुख्पिकां ।
 प्रासादस्य चतुर्थांशैः प्राकारस्योच्छ्रयो भवेत् ॥ २१ ॥
 प्रासादात् पादहीनस्तु गोपुरस्योच्छ्रयो भवेत् ।
 पञ्चहस्तस्य देवस्य एकहस्ता तु पीठिका ॥ २२ ॥
 गारुडं मण्डपश्चाये एकं भौनादिधाम च ।
 कुर्याद्वि प्रतिमायान्तु दिक्षु चाष्टासु चोपरि ॥ २३ ॥
 पूर्वं वराहं दक्षे च नृसिंहं श्रोधरं जले ।
 उत्तरे तु हयग्रीवनाभेय्यां जामदग्न्यकं ॥ २४ ॥

नैर्ऋत्यां रामकं वायौ वामनं वासुदेवकं ।
 ईशं प्रासादरचना देया वस्वर्ककार्दिभिः ।
 द्वारस्य चाष्टमाद्यंशं त्यक्त्वा बेधो न दोषभाक् ॥ २५ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रासादलक्षणं नाम
 द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रासाददेवतास्थापनं ।

भगवानुवाच । प्रासादे देवताः स्थाप्या वक्ष्ये ब्रह्मन् षट्गुण्य मे ।

पश्चायतनमध्ये तु वासुदेवं निवेशयेत् ॥ १ ॥
 वामनं नृहरिश्चाश्वशीर्षं तद्वच्च शूकरं ।
 आग्नेये नैर्ऋते चैव वायव्ये चेशगोचरे ॥ २ ॥
 अथ नारायणं मध्ये आग्नेय्यामम्बिकां न्यसेत् ।
 नैर्ऋत्यां भास्करं वायौ ब्रह्माणं लिङ्गमीशके ॥ ३ ॥
 अथवा रुद्ररूपन्तु अथवा नवधामसु ।
 वासुदेवं न्यसेन्मध्ये पूर्वादौ वामवामकान् ॥ ४ ॥
 इन्द्रादीन् लोकपालांश्च अथवा नवधामसु ।
 पश्चायतनकं कुर्यात् मध्ये तु पुरुषोत्तमं ॥ ५ ॥
 लक्ष्मीवैश्रवणौ पूर्व दक्षे मातृगणं न्यसेत् ।
 स्कन्दं गणेशमीशानं सूर्यादीन् पश्चिमे ग्रहान् ॥ ६ ॥
 उत्तरे दश मत्स्यादीनाग्नेय्यां षण्डिकां तथा ।
 नैर्ऋत्यामम्बिकां स्थाप्य वायव्ये तु सरस्वतीं ॥ ७ ॥
 पद्मामैशे वासुदेवं मध्ये नारायणञ्च वा ।
 त्रयोदशालये मध्ये विश्वरूपं न्यसेद्भरिं ॥ ८ ॥

पूर्वादी केशवादीन् वा अन्यधामस्त्रयं हरिं (१) ।
 मृगमयी दारुघटिता लोहजा रत्नजा तथा ॥ ९ ॥
 शैलजा गन्धजा चैव कौसुमी (२) सप्तधा स्मृता ।
 कौसुमी गन्धजा चैव मृगमयी प्रतिमा तथा ॥ १० ॥
 तत्कालपूजिताश्चैताः सर्वकामफलप्रदाः ।
 अथ शैलमयीं वक्ष्ये शिला यत्र च गृह्यते ॥ ११ ॥
 पर्वतानामभावे च गृह्णीयाद्गुगतां शिलां ।
 पाण्डुरा ह्यरुणा पीता कृष्णा शस्ता तु वर्णिनां ॥ १२ ॥
 न यदा लभ्यते सम्यग् वर्णिनां वर्णतः शिला ।
 वर्णाद्यापादनं तत्र जुहुयात् सिंहविद्यया ॥ १३ ॥
 शिलायां शुक्लरेखाग्र्या कृष्णाग्र्या सिंहहोमतः ।
 कांस्यघटानिनादा स्यात् पुंलिङ्गा विस्फुलिङ्गिका ॥ १४ ॥
 तन्मन्दलक्षणा (३) स्त्री स्याद्रूपाभावान्नपुंसका ।
 दृश्यते मण्डलं यस्यां सगर्भां तां विवर्जयेत् ॥ १५ ॥
 प्रतिमार्थं वनं गत्वा वनयागं समाचरेत् ।
 तत्र खालोपलिप्याथ मण्डपे तु हरिं यजेत् ॥ १६ ॥
 बलिं दत्वा कर्मशस्त्रं टङ्गादिदमथार्चयेत् ।
 ऊत्वाथ शालितोयेन अस्त्रेण प्रोक्षथेच्छिलां ॥ १७ ॥
 रक्षां कृत्वा नृसिंहेन मूलमन्त्रेण पूजयेत् (४) ।
 ऊत्वा पूर्णाऊतिं ददात्ततो भूतबलिं गुरुः ॥ १८ ॥

१ अन्यधामस यज्ञविदिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । शुग्मधामस्त्रयं हरिभिति
 य. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कौमुदी इति ख. घ. चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ उन्नतलक्षणा इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ मन्त्रथेदिति ख चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अत्र ये संस्थिताः सत्त्वा यातुधानाश्च गुह्यकाः ।
 सिद्धादयो वा ये चान्ये तान् सम्भूज्य क्षमापयेत् ॥ १९ ॥
 विष्णुविम्बार्थमस्माकं (१) यात्रैघा केशवाक्षया ।
 विष्णुर्थं यद्वेत् कार्यं युष्माकमपि तद्वेत् ॥ २० ॥
 अनेन बलिदानेन प्रीता भवत सर्वथा ।
 क्षेमैण गच्छतान्यत्र मुक्त्वा स्थानमिदं त्वरात् ॥ २१ ॥
 एवं प्रबोधिताः सत्त्वा यान्ति तप्ता यथासुखं ।
 शिल्पिभिश्च चरुं प्राश्य स्वप्नमन्त्रं जपेन्निशि ॥ २२ ॥
 ओं नमः सकललोकाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
 विश्वाय विश्वरूपाय स्वप्नाधिपतये (२) नमः ॥ २३ ॥
 आचक्ष्य देवदेवेश प्रसुप्तोऽस्मि (३) तवान्तिकं ।
 स्वप्ने सर्वाणि कार्याणि हृदिस्थानि तु यानि मे ॥ २४ ॥
 ओं ओं ह्रीं फट् विष्णवे स्वाहा (४) ।
 शुभे स्वप्ने शुभं सर्वं ह्यशुभे सिंहहोमतः ।
 प्रातरर्घ्यं शिलायां तु दत्त्वास्त्रेणास्त्रकं यजेत् ॥ २५ ॥
 कुदालटङ्कशस्त्राद्यं मध्वाज्याक्तमुखश्चरेत् ।
 आत्मानं चिन्तयेद्विष्णुं शिल्पिनं विश्वकर्मकं (५) ॥ २६ ॥
 शस्त्रं विष्णात्मकं (६) दद्यात् मुखपृष्ठादि दर्शयेत् ।
 जितेन्द्रियः टङ्कहस्तः शिल्पी तु चतुरस्रकां ॥ २७ ॥

१ लोकमिद्वयार्थमस्माकमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ विश्वाधिपतये इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ प्रसुप्तोऽस्मि इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ ओं ओं ह्रीं फडिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ विश्वकर्मणिमिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ विश्वात्मकमिति ग, घ, ङ चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

शिलां कृत्वा पिण्डिकार्थं किञ्चिद्भूयान्तु कल्पयेत् ।
 रथे स्थाप्य समानीय सवस्त्रां कारुवेषमनि ।
 पूजयित्वाथ घटयेत् प्रतिमां रु तु कर्मकृत् ॥ २६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शान्त्यादिवर्णनं नाम
 त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

— ०००—

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

वासुदेवादिप्रतिमालक्षणविधिः ।

भगवानुवाच । वासुदेवादिप्रतिमालक्षणं प्रबदानि ते ।
 प्रासादस्योत्तरे पूर्वमुखीं वा चोत्तराननां ॥ १ ॥
 संस्थाप्य पूज्य च बलिं दत्वाथो मथ्यसूत्रकं ।
 शिलां शिल्पी तु नवधा विभज्य नवमेऽशके ॥ २ ॥
 सूर्पभक्तैः शिलायां तु भागं स्वाङ्गुलमुच्यते ।
 द्वयङ्गुलं गोलकं नाम्ना कालनेत्रं तदुच्यते ॥ ३ ॥
 भागमेकं त्रिधा भक्त्वा पाष्णिभागं प्रकल्पयेत् ।
 भागमेकं तथा जानी ग्रीवायां भागमेव च ॥ ४ ॥
 मुकुटं तालमात्रं स्यात्तालमात्रं तथा मुखं ।
 तालेनैकेन कण्ठन्तु तालेन हृदयं तथा ॥ ५ ॥
 नाभिमेद्रान्तरन्तालं द्वितालावूरुकी तथा ।
 तालद्वयेन जङ्घा स्यात् सूत्राणि षट्शु साम्प्रतं ॥ ६ ॥
 कार्यं सूत्रद्वयं पादे जङ्घामध्ये तथापरं ।
 जानी सूत्रद्वयं कार्यमूर्ध्मध्ये तथापरं ॥ ७ ॥
 मेढ्रे तथापरं कार्यं कक्षां सूत्रन्तथापरं ।
 मेखलाबन्धसिद्धयर्थं नाभ्यां चैवापरन्तथा ॥ ८ ॥

हृदये च तथा कार्यं कण्ठे सृत्रद्वयं तथा ।
 ललाटे चापरं कार्यं मस्तके च तथापरं ॥ ९ ॥
 मुकुटोपरि कर्त्तव्यं सृत्रमेकं विषक्षणेः ।
 सूत्राण्युर्ध्वं प्रदेयानि सप्तैव कमलोद्भव (१) ॥ १० ॥
 कक्षात्रिकान्तरेणैव षट् सूत्राणि प्रदापयेत् ।
 भ्रूयसृत्रं तु सत्यज्य सूत्राण्येव निवेदयेत् ॥ ११ ॥
 ललाटे नास्तिकावक्त्रं कर्त्तव्यञ्चतुरङ्गुलं ।
 शीवाक्षणीं तु कर्त्तव्यौ आयागाच्चतुर्दण्डुलौ ॥ १२ ॥
 ह्यङ्गुले हनुके कार्यं विस्ताराच्चिवुकल्पया ।
 अष्टाङ्गुलं ललाटन्तु विस्तारेण प्रकीर्तितम् ॥ १३ ॥
 परेण ह्यङ्गुली शङ्खौ कर्त्तव्यावलकाश्रितौ ।
 चतुरङ्गुलमाख्यातमन्तरं कर्णनेत्रयोः ॥ १४ ॥
 ह्यङ्गुली पृथुकी कर्णा कर्णाया शार्ङ्गपद्मे ।
 भ्रूमेन तु सूत्रेण कर्णयोश्च प्रकीर्तितम् ॥ १५ ॥
 विद्धं षडङ्गुलं कर्णमविद्धञ्चतुरङ्गुलम् ।
 शिवुकेन समं विद्धमविद्धं वा षडङ्गुलम् ॥ १६ ॥
 गन्धपात्रं तथावर्त्तं शङ्खुलीं कल्पयेत्तथा ।
 ह्यङ्गुलेनाधरः कार्यस्तस्यार्द्धनोत्तराधरः ॥ १७ ॥
 अर्द्धाङ्गुलं तथा नेत्रं (२) वक्त्रन्तु चतुरङ्गुलम् ।
 आयामेन तु वेपुल्यात् सार्द्धमङ्गुलमुच्यते ॥ १८ ॥
 अथात्तमेवं स्त्रोद्धकं व्याचं च्यङ्गुलिमिष्यते ।
 नासावंशसमुद्भयं मूले त्रिकाङ्गुलं मतम् ॥ १९ ॥
 उच्छ्राया ह्यङ्गुलं चाग्रे करवीरोपमाः स्मृताः ।

१ मुकुटोपरि इति ख. चिह्नितपुत्रकपठः ।

२ तथा गे, जो इति ग, चिह्नितपुत्रकपाठः ।

अन्तरं चक्षुषोः कार्यं चतुरङ्गुलमानतः ॥ २० ॥
 द्वादशगुलं चाक्षिकीयं च द्वादशगुलं चान्तरं तयोः ।
 तारा नेत्रत्रिभागेण दृक्तरा पञ्चमांशिका ॥ २१ ॥
 त्र्यङ्गुलं नेत्रविस्तारं द्रोणी चार्द्धाङ्गुला मता ।
 तत्प्रमाणा भ्रुवोर्लेखा भ्रुवौ चैव समे मते ॥ २२ ॥
 भ्रूमध्यं द्वादशगुलं कार्यं भ्रूदैर्घ्यं चतुरङ्गुलम् (१) ।
 षट्त्रिंशद्दशगुलायामस्मस्तकस्य तु तेष्टनम् ॥ २३ ॥
 मूर्त्तीनां केशवादीनां द्वात्रिंशद्वेष्टनं भवेत् ।
 पञ्चनेत्रा लक्ष्मीग्रीवा विस्ताराद्वेष्टनं पुनः ॥ २४ ॥
 त्रिगुणं तु भवेद्दूर्द्धं विस्तृताष्टाङ्गुलं पुनः ।
 ग्रीवात्रिगुणमायामं ग्रीवावक्षीन्तरं भवेत् ॥ २५ ॥
 स्कन्धावष्टाङ्गुलौ कार्यौ त्रिकलावंशकौ शुभौ ।
 सप्तनेत्रो स्मृतौ बाहू प्रबाहू षोडशाङ्गुलौ ॥ २६ ॥
 त्रिकलौ विस्तृतौ बाहू प्रबाहू चापि तत्समौ ।
 बाहुदण्डोर्द्ध्वतो ज्ञेयः परिणाहः कला नव ॥ २७ ॥
 सप्तदशाङ्गुलो मध्ये कूर्परोर्द्ध्वं च षोडश ।
 कूर्परस्य भवेन्नाहः त्रिगुणः कमलोद्भव ॥ २८ ॥
 नाहः प्रबाहुमध्ये तु षोडशाङ्गुल उच्यते ।
 अग्रहस्ते परीणाहो द्वादशाङ्गुल उच्यते ॥ २९ ॥
 विस्तारेण करतलं कीर्त्तितं तु षडङ्गुलम् ।
 दैर्घ्यं सप्ताङ्गुलं कार्यं मध्या पञ्चाङ्गुला मता ॥ ३० ॥
 तर्ज्जन्यनाभिका चैव तस्मादूर्द्धाङ्गुलं विना ।
 कनिष्ठाङ्गुलकौ कार्यौ चतुरङ्गुलसम्मितौ ॥ ३१ ॥

१ भ्रूदैर्घ्याच्चतुरङ्गुला इति ड. चिह्नितपत्ररूपाठः ।

द्विपर्वोङ्गुलकः कार्यः शेषागुल्यस्त्रिपर्विकाः ।
 सर्वासां पर्वणोद्धेन नखमानं विधीयते ॥ ३२ ॥
 वक्षसो यत् प्रमाणान्तु जठरं तत्प्रमाणतः ।
 अङ्गुलैकं भवेन्नाभी वेधेन च प्रमाणतः ॥ ३३ ॥
 ततो मेढ्रान्तरं कार्यं तालमात्रं प्रमाणतः ।
 नाभिमध्ये परीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुलैः ॥ ३४ ॥
 अन्तरं स्तनयोः कार्यं तालमात्रं प्रमाणतः ।
 चिबुकौ (१) यवमानौ तु मण्डलं द्विपदं भवेत् ॥ ३५ ॥
 चतुःषष्ट्यङ्गुलं कार्यं वेद्यनं वक्षसः स्फुटम् ।
 चतुर्मुखञ्च तदधोवेद्यनं परिकीर्तितम् ॥ ३६ ॥
 परिणाहस्तथा कथ्यां चतुःपञ्चाशदङ्गुलैः ।
 विस्तारश्चौरुमूले तु प्रोच्यते द्वादशाङ्गुलः ॥ ३७ ॥
 तस्मादभ्याधिकं मध्ये ततो निम्नतरं क्रमात् ।
 विस्तृताष्टाङ्गुलं जानुत्रिगुणा परिणाहतः ॥ ३८ ॥
 जङ्घामध्ये तु विस्तारः सप्ताङ्गुल उदाहृतः ।
 त्रिगुणा परिधिश्चास्य जङ्घायं पञ्चविस्तरात् ॥ ३९ ॥
 त्रिगुणा परिधिश्चास्य पादौ तालप्रमाणकौ ।
 आयामादुत्थितौ पादौ चतुरङ्गुलमेव च ॥ ४० ॥
 गुल्फात् पूर्वं तु कर्त्तव्यं प्रमत्ताच्चतुरङ्गुलम् ।
 त्रिकलं विस्तृतौ पादौ त्रयङ्गुलो गुल्फकः स्मृतः ॥ ४१ ॥
 पञ्चाङ्गुलस्तु नाहोस्य दीर्घा तद्वत् प्रदेशिणी ।
 अष्टमाष्टांशतोन्मूनाः शेषाङ्गुल्यः क्रमेण तु ॥ ४२ ॥
 सपादाङ्गुलमुत्सेधमङ्गुलस्य प्रकीर्तितं ।
 यवोनमङ्गुलं कार्यमङ्गुलस्य नखं तथा ॥ ४३ ॥

१ चूचुकौ इति ड, चिक्कितपुस्तकपठः ।

अङ्गाङ्गुलं तथान्यासां^(१) क्रमान् न्यनं तु कारयेत् ।
 अङ्गुली वृषणी कार्या मेढ्रं तु चतुरङ्गुलम् ॥ ४४ ॥
 परिणाहोत्र कोषाग्रं कर्त्तव्यञ्चतुरङ्गुलम् ।
 षडङ्गुलपरीणाहौ वृषणी परिकीर्त्तितौ ॥ ४५ ॥
 प्रतिमा भ्रमणाद्या स्यादेतद्द्वेषलक्षणम् ।
 अन्येषु विष्णु कार्यं लोके दृष्टा तु लक्षणम् ॥ ४६ ॥
 दक्षिणे तु कणे चक्रमदस्तात् पद्ममेव च ।
 वामे षडङ्गं भद्राद्यस्तद्दामुनेदस्य लक्षणम् ॥ ४७ ॥
 श्रीपुष्टी क्षपि चर्तये पद्मपरीणाकराङ्गिते ।
 अङ्गुलीभिर्त्वि तद्वामे अल्लवि दाक्षरौ^(२) तथा ॥ ४८ ॥
 प्रभाषण्डनं चै तौ अभा ह्यद्यादिभूयसा ।
 पद्मार्भं पादपीठन्तु प्रतिपाद्यमाचरेत् ॥ ४९ ॥
 इत्यादिमहापुगणोऽग्नेये प्रतिमालक्षणं नाम

चतुःषष्टिपुष्टीध्यायः ॥

(१)

अथ पञ्चदशारिंशीध्यायः ।

पिण्डिनालक्षणकथनम् ।

भगवानुवाच । पिण्डिनालक्षणं वक्ष्ये देव्यं प्रतिमासमा ।
 उपशयं प्रतिमार्कन्तु चतुःषष्टिपुष्टां^(३) च ताम् ॥ १ ॥
 त्वया पङ्क्तिद्वयं पाद्यस्तदृद्धं यत्तु क्रीष्टकम् ।

१ साङ्गाङ्गुलं तथान्यासमिति ड. विहितपुस्तकपाठः ।

२ मणिविद्याधरविति घ. विहितपुस्तकपाठः ।

३ चतुःषष्टिपुष्टामिति ड. विहितपुस्तकपाठः ।

समन्तादुभयोः पार्श्वं अन्तस्थं परिमार्जयेत् ॥ २ ॥
 ऊर्ध्वं पङ्क्तिद्वयं त्यक्त्वा अधस्तात् यत्तु क्लृप्तकम् ।
 अन्तः सममार्जयेत् यत्नात् पार्श्वयोरुभयोः समम् ॥ ३ ॥
 तयोर्गन्धगतौ तत्र चतुष्पत्तौ मार्जयेत्ततः ।
 चतुर्धा भाजयित्वा तु ऊर्ध्वं पङ्क्तिद्वयं बुधः ॥ ४ ॥
 मेलन्त्या भागमात्रा स्यात् स्नात तत्रार्धमानतः ।
 भागं भागं परिमार्जयेत् पार्श्वयोरुभयोः समं ॥ ५ ॥
 दत्त्वा चेकं पदं वाच्ये प्रमाणं वाग्धेत् बुधः ।
 त्रिभागेन च भागव्याये स्यात्तद्यविजिर्गमः ॥ ६ ॥
 नानाप्रकारभेदेन भेदेन (१) पिण्डिका शुभा ।
 अयुतात्मा तु कर्त्तव्या देवी लक्ष्मीन्तथा सिद्धः ॥ ७ ॥
 शुभौ यथायिने कार्ये यदहीना तु कारिणा ।
 गौतमेन्द्रादिभिः दत्तमूर्ध्वं तिर्यग्निर्वर्जितं ॥ ८ ॥
 प्रायते जयने पात्य त्रिभागेर्देवैः सिद्धः ।
 तदक्षेण तु वैष्णव्यं लक्ष्मीः पश्चिक्कवत् ॥ ९ ॥
 कर्णमागोऽधिकः कार्यः रुक्कवोऽसपरुत्रतः ।
 नम्रं कलाविहीनस्तु कुर्व्यात्संशयं तथा ॥ १० ॥
 शीवा सार्द्धकला कार्य्या तद्विनाशेदशोभिता ।
 नेत्रं विना तु विनाशौ उरु जातं च विनिर्गता ॥ ११ ॥
 अङ्गिष्ठेन सिद्धौ कर्त्तव्यं यथायोगं प्रकल्पयत् ।
 सप्तांशोनास्तथा शुभो दं यं दिव्याग्नादाहृतं ॥ १२ ॥
 नेत्रे कवर्जितायमा जगैरु च तथा कटिः ।
 मध्यपार्श्वं च तद्वृत्तं यनं पीनं कुचद्वयं ॥ १३ ॥

तालमात्रौ स्तनौ काय्यौ कटिः सार्द्धकलाधिका ।
 लक्ष्यं शेषं पुरावत्सग्रात् दक्षिणे चाम्बुजं करे ॥ १५ ॥
 वामे विश्वं स्त्रियौ पार्श्वे शुभे चामरहस्तके ।
 दीर्घघोणस्तगरुडश्चक्राङ्गाद्यानथो वदे ॥ १६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पिण्डिकालक्ष्मादिलक्षणं नाम
 पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्रामादिमूर्त्तिलक्षणकथनं ।

भगवानुवाच । शालग्रामादिमूर्त्तिश्च वक्ष्ये हं भुक्तिमुक्तिदाः ।

वासुदेवोऽसितो द्वारे शिलालमद्विचक्रकः ॥ १ ॥

ज्ञेयः सङ्घर्षणो लमद्विचक्रो रक्त उत्तमः ।

सूक्ष्मचक्रो बज्रच्छिद्रः प्रद्युम्नो नीलदीर्घकः ॥ २ ॥

पीतो निरुद्धः पद्माङ्गो वर्तुलो द्वित्रिरेखवान् ।

कृष्णो नारायणो नाभ्युन्नतः शुषिरदीर्घवान् ॥ ३ ॥

परमेष्ठो साञ्जचक्रः पृष्ठच्छिद्रश्च (१) विन्दुमान् ।

स्थूलचक्रोऽसितो विष्णुर्मध्ये रेखा गदाकृतिः ॥ ४ ॥

नृसिंहः कपिलः स्थूलवक्रः स्यात् पञ्चविन्दुकः ।

वराहः शक्तिलिङ्गः स्यात् तच्चक्रौ विषमौ सृती ॥ ५ ॥

इन्द्रनीलनिभः स्थूलस्त्रिरेखालाञ्कितः शुभः ।

कूर्मस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तकोऽसितः ॥ ६ ॥

हयग्रीवोऽशुशावाररेखो नीलः सविन्दुकः ।

१ प्रद्युम्नश्चेति उ, विक्रितपुस्तकपाठः ।

वैकुण्ठः एकचक्रोऽब्जो मणिभः पुच्छरेखकः ॥ ७ ॥
 मत्स्यो दीर्घस्त्रिविन्दुः स्यात् काचवर्णस्तु पूरितः ।
 श्रीधरो वनमालाङ्गः पञ्चरेखस्तु वर्तुलः ॥ ८ ॥
 वामनो वर्तुलश्चातिङ्गसो नीलः सविन्दुकः ।
 श्यामस्त्रिविक्रमो दक्षरेखो वामेन विन्दुकः ॥ ९ ॥
 अनन्तो नागभोगाङ्गो नैकाभो नैकमूर्तिमान् ।
 स्थूलो दामोदरो मध्यचक्रो द्वाःसूक्ष्मविन्दुकः (१) ॥ १० ॥
 सुदर्शनस्त्रेकचक्रो लक्ष्मीनारायणो दयात् ।
 त्रिचक्रश्चाच्यतो देवस्त्रिचक्रो वा त्रिविक्रमः ॥ ११ ॥
 जनार्दनश्चतुश्चक्रो वासुदेवश्च पञ्चभिः ।
 घट्वक्रश्चैव प्रद्युम्नः सङ्घर्षणश्च सप्तभिः ॥ १२ ॥
 पुरुषोत्तमोऽष्टचक्रो नवव्यूहो नवाङ्कितः ।
 दशावतारो दशभिर्दशैकेनानिरुद्धकः ।
 द्वादशात्मा द्वादशभिरत ऊर्ध्वमनन्तकः ॥ १३ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शालग्रामादिमूर्तिलक्षणं नाम
 घट्वत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शालग्रामादिपूजाकथनं ।

भगवानुवाच । शालग्रामादिचक्राङ्गपूजाः सिद्धौ वदामि ते ।
 त्रिविधा स्याद्धरेः पूजा काम्याकाम्योभयात्मिका ॥ १ ॥
 मीनादीनान्तु पञ्चानां काम्याथो वोभयात्मिका (१) ।

१ मध्यचक्राधः सूक्ष्मविन्दुक इति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ काम्यार्थोभयात्मिकेति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

वराहस्य नृसिंहस्य वामनस्य च मुक्तये ॥ २ ॥
 चक्रादीनां त्रयाणान्तु शालग्रामार्चनं षट्पु ।
 उत्तमा निष्फला पूजा कनिष्ठा सफलार्चना ॥ ३ ॥
 मध्यमा मूर्तिपूजा स्याच्चक्राब्जे चतुरस्रके ।
 प्रणवं हृदि विन्द्यस्य षडङ्गुलरदेहयोः ॥ ४ ॥
 कृतमुद्रात्रयश्चक्राद् बहिः पूर्वं गुह्यं यजेत् ।
 आप्ते गणं वायवे च धातारं नैऋते यजेत् ॥ ५ ॥
 विधातारश्च कर्त्तारं हर्त्तारं दक्षसौम्ययोः ।
 विश्वक्सेनं यजेदीशे आग्नेये क्षेत्रपालकं ॥ ६ ॥
 ऋगादिवेरान् प्रागादौ आधारानन्तकं भुवं ।
 पीठं पद्मं चार्कचन्द्रवङ्गप्राख्यं मण्डलत्रयं ॥ ७ ॥
 आसनं द्वादशांगं तत्र स्थाप्य शिलां यजेत् ।
 व्यस्तेन च समस्तेन स्ववीजेन यजेत् क्रमात् ॥ ८ ॥
 पूर्वादावथ वेदाद्यैर्गायत्रीभ्यां जितादिना ।
 प्रणवेनार्चयेत् पश्चान्मुद्रास्तिस्रः प्रदर्शयेत् ॥ ९ ॥
 विश्वक्सेनस्य चक्रस्य क्षेत्रपालस्य दर्शयेत् ।
 शालग्रामस्य प्रथमा पूजाथो निष्फलोद्भवे ॥ १० ॥
 पूर्ववत् षोडशारश्च सपद्मं मण्डलं लिखेत् ।
 षड्ब्रह्मचक्रगदाखड्गैर्गुर्वाद्यं पूर्ववद्यजेत् (१) ॥ ११ ॥
 पूर्वं सौम्ये धनुर्वाणान् वेदाद्यैरासनं ददेत् ।
 शिलां न्यसेद् द्वादशांगैस्तृतीयं पूजनं षट्पु ॥ १२ ॥
 अष्टारमञ्जं विलिखेत् गुर्वाद्यं (१) पूर्ववद्यजेत् ।

१ चतुर्भिः पूर्ववद्यजेदिति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गन्धार्थैरिति ड. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अष्टांगनासनं दत्त्वा तेनैव च शिलां न्यसेत् ।
 पूजयेद्दशधा तेन गायत्रीभ्यां जितं तथा^(१) ॥ १३ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शालग्रामादिपूजाकथनं नाम
 सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

चतुर्विंशतिमूर्त्तिस्तोत्रकथनं ।

भगवानुवाच । ओंरूपः केशवः पद्मशङ्खचक्रगदाधरः ।

नारायणः शङ्खपद्मगदाचक्री प्रदक्षिणं ॥ १ ॥
 ततो गदी माधवोरिशङ्खपद्मी नमामि तं ।
 चक्रकौमोदकीपद्मशङ्खी गोविन्द ऊर्जितः ॥ २ ॥
 मोक्षदः श्रीगदी पद्मी शङ्खी विष्णुश्च चक्रधृक् ।
 शङ्खचक्राब्जगदिनं मधुसूदनमानमे ॥ ३ ॥
 भक्त्या त्रिविक्रमः पद्मगदी चक्री च शङ्ख्यपि ।
 शङ्खचक्रगदापद्मी वामनः पातु मां सदा ॥ ४ ॥
 गतिदः श्रीधरः पद्मी चक्रशार्ङ्गी च शङ्ख्यपि^(२) ।
 हृषीकेशो गदाचक्री पद्मी शङ्खी च पातु नः ॥ ५ ॥
 वरदः पद्मनाभस्तु शङ्खाब्जारिगदाधरः ।
 दामोदरः पद्मशङ्खगदाचक्री नमामि तं ॥ ६ ॥
 तेने गदी शङ्खचक्री वासुदेवोऽब्जभृञ्जगत् ।
 सङ्घर्षणो गदी शङ्खी पद्मी चक्री च पातु वः ॥ ७ ॥

१ जितं तत इति ख, ग, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ चक्री गद्यथ शङ्ख्यपि इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

गदी चक्री शङ्खगदी (१) प्रद्युम्नः पद्मभृत् प्रभुः ।
 अनिरुद्धश्चक्रगदी शङ्खी पद्मी च पातु नः ॥ ८ ॥
 सुरेशोर्यञ्जशङ्खाद्यः श्रीगदी युवधोत्तमः ।
 अधोक्षजः पद्मगदी शङ्खी चक्री च पातु वः ॥ ९ ॥
 देवो नृसिंहश्चक्राञ्जगदाशङ्खी नमामि तम् ।
 अच्युतः श्रीगदी पद्मी चक्री शङ्खी च पातु वः ॥ १० ॥
 बालरूपी शङ्खगदी उपेन्द्रश्चक्रपद्मपि ।
 जनार्दनः पद्मचक्री शङ्खधारी गदाधरः ॥ ११ ॥
 शङ्खी पद्मी च चक्री च हरिः कौमोदकीधरः ।
 कृष्णः शङ्खी गदी पद्मी चक्री मे भुक्तिमुक्तिदः ॥ १२ ॥
 आदिमूर्त्तिर्वासुदेवस्तस्मात् सङ्घर्षणीभवत् ।
 सङ्घर्षणाच्च प्रद्युम्नः प्रद्युम्नादनिरुद्धकः ॥ १३ ॥
 केशवादिप्रभेदेन एकैकस्य त्रिधा क्रमात् ।
 द्वादशाक्षरकं स्तोत्रं चतुर्विंशतिमूर्त्तिमत् ।
 यः पठेच्छृणुयाद्वापि निर्मलः सर्वमाप्नुयात् ॥ १४ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये चतुर्विंशतिमूर्त्तिस्तोत्रं नाम
 अष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

मत्स्यादिलक्षणवर्णनम् ।

भगवानुवाच । दशावतारं मत्स्यादिलक्षणं प्रवदामि ते ।

मत्स्याकारस्तु मत्स्यः स्यात् कूर्मः कूर्माकृतिर्भवेत् ॥ १ ॥

नराङ्गो वाय कर्त्तव्यो भूवराहो गदादिभृत् ।
 दक्षिणे वामके शङ्खं लक्ष्मीर्वा पद्ममेव वा ॥ २ ॥
 श्रीर्वामकूर्परस्था तु प्लानन्तौ चरणानुगौ ।
 वराहस्थापनाद्राज्यं भवाब्धितरणं भवेत् ॥ ३ ॥
 नरसिंहो विवृत्तास्यो वामोत्ततदानवः (१) ।
 लक्ष्मी दारयन्माली स्फुरच्चक्रगदाधरः ॥ ४ ॥
 कृत्नी दण्डी वामनः स्यादथवा स्याच्चतुर्भुजः ।
 रामश्चापेषुहस्तः स्यात् खड्गी परशुनान्वितः ॥ ५ ॥
 रामश्चापी शरी खड्गी शङ्खी वा द्विभुजः स्मृतः ।
 गदालाङ्गलधारी च रामो वाथ चतुर्भुजः ॥ ६ ॥
 वामोर्द्ध्वं लाङ्गलं दद्यादधः शङ्खं सुशोभनं ।
 मुषलं दक्षिणोर्द्ध्वं तु चक्रश्चाधः सुशोभनं ॥ ७ ॥
 शान्तात्मा लम्बकर्णश्च गौराङ्गश्चाधरावृतः (२) ।
 ऊर्ध्वं पद्मस्थितो बुद्धो वरदाभयदायकः ॥ ८ ॥
 धनुस्तूणान्वितः (३) कल्को मूच्छोत्सादकरो द्विजः ।
 अथवाश्वस्थितः खड्गी शङ्खचक्रशरान्वितः ॥ ९ ॥
 लक्षणं वासुदेवादिनवकस्य वदामि ते ।
 दक्षिणोर्द्ध्वं गदा वामे वामोर्द्ध्वं चक्रमुत्तमं ॥ १० ॥
 ब्रह्मेशी पार्श्वगौ निष्णं वासुदेवोस्ति पूर्ववत् ।
 शङ्खी स वरदो वाथ द्विभुजो वा चतुर्भुजः ॥ ११ ॥
 लाङ्गली मुषली रामो गदामङ्गधरः स्मृतः ।

१ वामोत्ततदानव इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गौराङ्गश्चाधरावृत इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ धनुर्वाणान्वित इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

प्रद्युम्नो दक्षिणे वज्रं (१) शङ्खं वामे धनुः करे ॥ १२ ॥
 गदानाभ्यावृतः (२) प्रीत्या प्रद्युम्नो वा धनुःशरी ।
 चतुर्भुजो निरुद्धः स्यात्तथा नारायणो विभुः ॥ १३ ॥
 चतुर्मुखश्चतुर्बाहुर्वृहज्जठरमण्डलः ।
 लम्बकूर्चो (३) जटायुक्तो ब्रह्मा हंसाग्रवाहनः ॥ १४ ॥
 दक्षिणे चाक्षसूत्रश्च सुवो वामे तु कुण्डिका ।
 आन्यस्थाली सरस्वती सावित्री वामदक्षिणे ॥ १५ ॥
 विष्णुरष्टभुजस्तार्क्ष्यं करे खड्गस्तु दक्षिणे ।
 गदा शरश्च वरदो वामे कार्मुकखेटके ॥ १६ ॥
 चक्रशङ्खौ चतुर्बाहुर्भ्ररसिंहश्चतुर्भुजः ।
 शङ्खचक्रधरो वापि विदारितमहासुरः ॥ १७ ॥
 चतुर्बाहुर्वराहस्तु शेषः पाणितले धृतः ।
 धारयन् बाहुना पृथ्वीं वामेन कमलाधरः (४) ॥ १८ ॥
 पादलला धरा कार्य्या पदा लक्ष्मीर्व्यवस्थिता ।
 त्रैलोक्यमोहनस्तार्क्ष्यं अष्टबाहुस्तु दक्षिणे ॥ १९ ॥
 चक्रं खड्गं च मुषलं अङ्गुष्ठं वामके करे ।
 शङ्खशाङ्कगदापाशान् पद्मवीणासमन्विते ॥ २० ॥
 लक्ष्मीः सरस्वती कार्य्ये विश्वरूपोऽथ दक्षिणे ।
 मुद्गरं च तथा पाशं शक्तिशूलं शरं करे ॥ २१ ॥
 वामे शङ्खश्च शाङ्कश्च गदां पाशं च तीमरं ।

१ दक्षिणे चक्रमिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गदी रत्यावृत इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ लम्बभुव इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ धारयन्नाकुलां पृथ्वीं वामेन कमलामध इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

लाङ्गलं परशुं दण्डं कुरिकां चर्मक्षेपणं (१) ॥ २२ ॥
 विंशद्बाहुश्चतुर्वक्त्रो दक्षिणस्थोथ वामके ।
 त्रिनेत्रो वामपार्श्वेन शयितो जलशाय्यपि ॥ २३ ॥
 श्रिया धृतैकचरणो विमलाद्याभिरोडितः ।
 नाभिपद्मचतुर्वक्त्रो हरिशङ्करको हरिः ॥ २४ ॥
 शूलर्षिधारी दक्षे च गदाचक्रधरो पदे ।
 रुद्रकेशवलक्ष्माङ्गो गौरी लक्ष्मीसमन्वितः ॥ २५ ॥
 शङ्खचक्रगदावेदपाणिश्चाश्वशिरा हरिः ।
 वामपादो धृतः शेषे दक्षिणः कूर्मपृष्ठगः ॥ २६ ॥
 दत्तात्रेयो द्विबाहुः स्यादामोत्सङ्गे श्रिया सह ।
 विश्वक्सेनश्चक्रगदी हस्ती शङ्खी हरेर्गणः ॥ २७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिमालक्षणं नाम
 जनपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चाशोऽध्यायः ।

देवीप्रतिमालक्षणकथनं ।

भगवानुवाच । चण्डी विंशतिबाहुः स्याद्विभ्रती दक्षिणैः करः ।
 शूलासिशक्तिचक्राणि पाशं खेटायुधाभयं ॥ १ ॥
 डमरुं शक्तिकां वामैर्बागपाशश्च खेटकं ।
 कुठाराङ्गुशचापांश्च घण्टाध्वजगदास्तथा ॥ २ ॥
 आदर्शमुद्गरान् हस्तैश्चण्डी वा दशबाहुका ।
 तदधो महिर्घाश्चिन्नमूर्द्धा पातितमस्तकः ॥ ३ ॥

१ चर्म चोत्तममिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ॥

शस्त्रीद्यतकरः क्रुद्धस्तद्ग्रीवासम्भवः पुमान् ।
 शूलहस्ता वमद्रक्तो रक्तखड्गमूर्द्धजेक्ष्णः ॥ ४ ॥
 सिंहेनाखाद्यमानस्तु पाशबद्धो गले भृशं ।
 याम्याङ्घ्राक्रान्तसिंहा च सव्याङ्घ्रिर्नीचगासुरे ॥ ५ ॥
 चण्डिकेयं त्रिनेत्रा च सशस्त्रा रिपुमर्दनी ।
 नवपद्मात्मके स्थाने पूज्या दुर्गा स्वमूर्त्तितः ॥ ६ ॥
 आदौ मध्ये तथेन्द्रादौ नवतत्त्वात्मभिः (१) क्रमात् ।
 अष्टादशभुजैका तु दक्षे मुखं च खेटकं ॥ ७ ॥
 आदर्शतर्जनीचापं ध्वजं डमरुकं तथा ।
 पाशं वामे बिभ्रती च शक्तिमुरुरशूलकं ॥ ८ ॥
 वज्रखड्गाङ्गुशशरान् चक्रन्देवी शलाकया ।
 रतैरेवायुधैर्युक्ता शेषाः षोडशबाहुकाः ॥ ९ ॥
 डमरुं तर्जनीं त्यक्त्वा रुद्रचण्डादयो नव ।
 रुद्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ॥ १० ॥
 चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपातिचण्डिका ।
 उग्रचण्डा च मध्यस्था रोचनाभारुणासिता ॥ ११ ॥
 नीला शुक्ला धूम्रिका च पीता श्वेता च सिंहगाः ।
 महिषीथ पुमान् शस्त्री तत्कचग्रहमुष्टिकाः ॥ १२ ॥
 आलीढा नव(१) दुर्गाः स्युः स्थाप्याः पुत्रादियुद्धये ।
 तथा गौरी चण्डिकाद्या कुण्डप्रक्षररदाभिष्टक् ॥ १३ ॥
 सैव रम्भा वने सिद्धाऽभिहीना ललिता तथा ।
 स्कन्दमूर्द्धकरा वामे द्वितीये धृतदर्पणा ॥ १४ ॥

१ नवतत्त्वादिभिर्मिति ७, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शास्त्रासु नव इति ७, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

याम्ये फलाञ्जलिहस्ता सौभाग्या तत्र चोद्धुंका ।
 लक्ष्मीर्याम्यकराम्भोजा वामे श्रीफलसंयुता ॥ १५ ॥
 पुस्ताक्षमालिकाहस्ता वीणाहस्ता सरस्वती ।
 कुम्भाञ्जहस्ता श्वेताभा मकरोपरि जाङ्गवी(१) ॥ १६ ॥
 कूर्मगा यमुना कुम्भकरा श्यामा च पूज्यते ।
 सवीणास्तुम्बुरः शुकलः शूली मात्रग्रतो वृषे ॥ १७ ॥
 गौरी चतुर्मुखी ब्राह्मी अक्षमालासुरान्विता ।
 कुण्डाक्षपात्रिणी वामे हंसगा शाङ्करी सिता ॥ १८ ॥
 शरचापौ दक्षिणेऽस्या वामे चक्रं (२) धनुर्वृषे ।
 कौमारी शिखिगा रक्ता शक्तिहस्ता दिवाङ्गका ॥ १९ ॥
 चक्रशङ्खधरा सव्ये वामे लक्ष्मीर्गदाञ्जष्टक ।
 दण्डशङ्खासि (३) गदया वाराही महिषस्थिता ॥ २० ॥
 ऐन्द्री वामे वज्रहस्ता सहस्राक्षी तु सिद्धये ।
 चामुण्डा कोटराक्षी स्यान्निर्मांसा तु त्रिलोचना ॥ २१ ॥
 निर्मांसा अस्थिसारा वा ऊर्ध्वकेशी कृशीदरी ।
 दीपिचर्मधरा वामे कपालं पट्टिशङ्करे ॥ २२ ॥
 शूलं कर्त्री दक्षिणेऽस्याः श्वाखण्डास्थिभूषणा ।
 विनायको नराकारो वृहत्कुक्षिर्गजाननः ॥ २३ ॥
 वृहच्छुण्डी ह्युपवीती मुखं सप्तकलं भवेत् ।
 विस्ताराद्दैर्घ्यतश्चैव शुण्डं षट्त्रिंशदङ्गुलं ॥ २४ ॥
 कला द्वादश नाडी तु यीवा सार्द्धकलोच्छ्रिता ।
 षट्त्रिंशदङ्गुलं कण्ठं गुह्यमध्यर्द्धमङ्गुलं ॥ २५ ॥

१ मकरेइरि जाङ्गनीति ख, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ वामे वक्रमिति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ शङ्खारि इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

नाभिरूह द्वादशश्च जङ्घे पादे तु दक्षिणे ।
 खदन्तं परशुं वामे लङ्ङुकञ्चोत्पलं शये ॥ २६ ॥
 सुमुखी च विडालाक्षी पार्श्वे स्कन्दो मयूरगः ।
 स्वामी शाखी विशाखश्च द्विभुजो बालरूपधृक् ॥ २७ ॥
 दक्षे शक्तिः कुक्कुटोय एकवक्त्रोय घणमुखः ।
 षड्भुजो वा द्वादशभिर्यामेरण्ये द्विबाहुकः ॥ २८ ॥
 शक्तीषुपाशनिस्त्रिंशतोन्नदोस्तर्जनीयुतः ।
 शक्त्या दक्षिणहस्तेषु षट्सु वामे करे तथा ॥ २९ ॥
 शिखिपिच्छन्धनुः खेटं पताकाभयकुक्कुटे ।
 कपालकर्तरीशूलपाशभयाम्यसौम्ययोः ॥ ३० ॥
 गजचर्मभद्रदूर्वास्यपादा स्यात् रुद्रचर्चिका ।
 सेव चाष्टभुजा देवी शिरोडमरुकान्विता ॥ ३१ ॥
 तेन सा रुद्रचामुण्डा नाटेश्वर्यथ नृत्यती ।
 इयमेव महालक्ष्मीरूपविद्या चतुर्मुखी ॥ ३२ ॥
 नृवाजिमहिषेभांश्च खादन्ती च करे स्थितान् ।
 दशबाहुस्त्रिनेत्रा च शस्त्रासिडमरुत्रिकं ॥ ३३ ॥
 विभ्रती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टां च खेटकं ।
 खट्वाङ्गं च त्रिशूलश्च सिद्धचामुण्डकाङ्कया ॥ ३४ ॥
 सिद्धयोगेश्वरी देवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ।
 एतद्रूपा भवेदन्या पाशाङ्गुशयुतारुणा ॥ ३५ ॥
 भैरवी रूपविद्या तु भुजैर्द्वादशभिर्युता ।
 एताः षडशानजा रौद्रा अम्बाष्टकमिदं (१) स्मृतं ॥ ३६ ॥

१ आम्बाष्टकमिदमिति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

क्षमा शिवावृता (१) वृद्धा विभुजा विद्यतानना ।
 दन्तुरा क्षेमकारी स्याद्भूमौ जानुकरा स्थिता ॥ ३७ ॥
 यच्चिण्यस्तम्भदीर्घाक्षाः शाकिन्यो वक्रदृष्टयः (२) ।
 पिङ्गाक्षाः स्युर्नहारम्या रूपिण्योप्सरसः(३) सदा ॥ ३८ ॥
 साक्षमाली त्रिशूली च नन्दीशो हारपालकः ।
 महाकालोसिमुण्डो स्याच्छूलखटकवांस्तथा ॥ ३९ ॥
 क्षणो भङ्गी च नृत्यन् वै कुष्माण्डस्थूलखर्ववान् ।
 गजगोकर्णवक्त्राद्या वीरभद्रादयो गणाः ॥ ४० ॥
 घण्टाकर्णोऽष्टदशदोः पापरोगं विदारयन् ।
 वज्रासिदण्डचक्रं घुमुघलाङ्गुशमुद्गरान् ॥ ४१ ॥
 दक्षिणे तर्जनीं खेटं शक्तिं मुण्डश्च पाणकं ।
 चापं घण्टां कुठारश्च दाभ्याश्चैव त्रिशूलकं ।
 घण्टामालाकुलो देवो विस्फोटकविमर्दनः (४) ॥ ४२ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवीप्रतिमालक्षणं नाम
 पञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ एकपञ्चाशोऽध्यायः ।

सूर्यादिप्रतिमालक्षणं ।

भगवानुवाच । सप्तमाश्वे सैकचक्रे रथे सूर्यो द्विपद्मवृक् ।
 मसीभाजनलेखन्यौ विभक्तकुण्डो तु दक्षिणे ॥ १ ॥
 वामे तु पिङ्गलो द्वारि दण्डभृत् स रवेर्गणः ।

१ शिवायुतेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ वक्रदृष्टय इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ महारथ्यो रूपिण्योऽप्सरस इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ विस्फोटकवर्दन इति ग, ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

बालव्यजनधारिणी पार्श्वे राक्षी च निष्प्रभा ॥ २ ॥
 अथवाश्वसमाहृतः कार्य्यं एकस्तु भास्करः ।
 वरदा ह्यञ्जिनः सर्वे दिक्पालास्त्रकराः क्रमात् ॥ ३ ॥
 मुद्गरशूलचक्राञ्जितोग्न्यादिविदिक्स्थिताः ।
 सूर्यार्यमादिरक्षोन्ताश्चतुर्हस्ता द्विषड्दले ॥ ४ ॥
 वरुणः सूर्यनामा च सहस्रांशुस्तथापरः ।
 धाता तपनसञ्ज्ञश्च सविताथ गभस्तिकः ॥ ५ ॥
 रविश्चैवाथ पर्जन्यस्त्वष्टा मित्रोथ विष्णुकः ।
 मेघादिराशिसंस्थाश्च मार्गादिकार्त्तिकान्तकाः ॥ ६ ॥
 कृष्णो रक्तो मनाग्रक्तः पीतः पाण्डुरकः सितः ।
 कपिलः पीतवर्णश्च शुकाभो धवलस्तथा ॥ ७ ॥
 धूम्रो नीलः क्रमादग्नाः शक्तयः केशराग्रगाः ।
 इडा सुषुम्णा विश्वार्चिरिन्दुसञ्ज्ञा प्रमर्दिनी^(१) ॥ ८ ॥
 प्रहर्षणी महाकाली कपिला च प्रबोधनी ।
 नीलाम्बरा घनान्तस्था अमृताख्या च शक्तयः ॥ ९ ॥
 वरुणादेश्च तदग्नाः केशराग्रेषु विन्यसेत् ।
 तेजश्चण्डो महावक्रो^(२) द्विभुजः पद्मखट्वाभृत्^(३) ॥ १० ॥
 कुण्डिकाजप्यमालीन्दुः कुजः शक्त्यक्षमालिकः ।
 बुधश्चापाक्षपाणिः स्याज्जीवः कुण्डप्रक्षमालिकः ॥ ११ ॥

१ विश्वार्ची विन्दुसञ्ज्ञा प्रवर्दिनी इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ महारक्त इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । मार्तण्डश्च महारक्त इति ड, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

३ पद्मखट्वाभृत् इति म, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः । अङ्गचर्मभृदिति ड, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

शुक्रः कुण्डप्रक्षाली स्यात् किष्किणीसूत्रवाञ्छनिः^(१) ।
 अर्द्धचन्द्रधरो राहुः केतुः खड्गी च दीपभृत् ॥ १२ ॥
 अनन्तस्तक्षकः कर्कः पद्मी महालः शङ्खकः ।
 कुलिकः सूत्रिणः सर्वे फणवक्रा महाप्रभाः ॥ १३ ॥
 इन्द्रो वज्री गजारूढश्चागगोभिश्च शक्तिमान् ।
 यमो दण्डी च मर्हिषे नैर्ऋतः खड्गवान् करे ॥ १४ ॥
 मकरे वरुणः पाशो वायुर्ध्वजधरो मृगे ।
 गदो^(२) कुवेरो मेघस्थ ईशानश्च जटो वृषे ॥ १५ ॥
 द्विबाहवो लोकपाला विश्वकर्माक्षसूत्रभृत् ।
 हनूमान् वज्रहस्तः स्यात् पद्भ्यां सम्पीडिताश्रयः ॥ १६ ॥
 वीणाहस्ताः किन्नराः स्युर्माताविद्याधराश्च खे^(३) ।
 दुर्बलाङ्गाः पिशाचाः स्युर्वताला विकृताननाः^(४) ।
 क्षेत्रपालाः शूलवन्तः^(५) प्रेता महोदराः कृशाः ॥ १७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिमालक्षणं नाम
 एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

देवीप्रतिमालक्षणं ।

भगवानुवाच । योगिन्यष्टाष्टकं वक्ष्ये ऐन्द्रादीशान्ततः क्रमात् ।

-
- १ शिखिनीसूत्रवान् शनिरिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।
 २ खड्गी इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ३ मणिविद्याधराश्च खे इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ४ विकृतानना इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ५ शूलयुता इति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

अक्षीभ्या रूक्षकर्णी च राक्षसी क्षपणाक्षया (१) ॥ १ ॥
 पिङ्गाक्षी च क्षया क्षेमा इला लीलाक्षया तथा ।
 लोला लला बलाकेशी(२) लालसा विमला पुनः(३) ॥ २ ॥
 ऊताशा च विशालाक्षी ऊङ्गारा वडवामुखी ।
 महाक्रूरा क्रोधना तु भयङ्करी महानना ॥ ३ ॥
 सर्वज्ञा तरला तारा ऋग्वेदा तु हयानना ।
 साराख्या रससङ्ग्राही(४) सम्बरा तालजङ्घिका ॥ ४ ॥
 रक्षाक्षी सुप्रसिद्धा तु विद्युज्जिह्वा करङ्गिणी ।
 मेघनादा प्रचण्डोग्रा कालकर्णी(५) वरप्रदा ॥ ५ ॥
 चन्द्रा चन्द्रावली(६) चैव प्रपञ्चा प्रलयान्तिका ।
 शिशुवक्रा पिशाची च पिशिताशा च लोलुपा ॥ ६ ॥
 धमनी तापनी चैव रागिणी(७) विद्यतानना ।
 वायुवेगा वृहत्कुक्षिर्विक्रता विश्वरूपिका ॥ ७ ॥
 यमजिह्वा जयन्ती च दुर्जया च जयन्तिका ।
 विडाली रेवती चैव पूतना विजयान्तिका ॥ ८ ॥
 अष्टहस्ताश्चतुर्हस्ता इच्छास्त्राः सर्वसिद्धिदाः ।

१ क्षपणा क्षमा इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । क्षपणा क्षपा इति ग, घ, चिह्नित-
पुस्तकद्वयपाठः ।

२ लोला रक्षा च लोकेशो इति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

३ विमला तत इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ रससङ्ग्राही इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । वसुसङ्ग्राही इति घ, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

५ कालवर्णी इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

६ चण्डा चण्डवतीति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

७ नामनी इति ख, ग, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

भैरवश्चार्कहस्तः स्यात् कूर्परास्यो(१) जटेन्दुभृत् ॥ ९ ॥
 खड्गाङ्गुशकुठारेषुविश्राभयभृदेकतः ।
 चापत्रिशूलखट्वाङ्गपाशकार्द्वरोद्यतः ॥ १० ॥
 गजचर्मधरो द्वाभ्यां कृत्तिवासीहिभूषितः ।
 प्रेताशनो मातृमध्ये पूज्यः पञ्चाननोथवा ॥ ११ ॥
 अबिलोमाभिपर्यन्तं दीर्घाष्टकैकभेदितं ।
 तत्षडङ्गानि जात्यनैरन्वितं च क्रमाद् यजेत् ॥ १२ ॥
 मन्दिराग्निदलारूढं(२) सुवर्णरसकान्वितं ।
 नादविन्दिन्दुसंयुक्तं मातृनाथाङ्गदीपितं ॥ १३ ॥
 वीरभद्रो वृषारूढो मात्रये स चतुर्मुखः ।
 गौरी तु द्विभुजा यक्षा शूलिनी दर्पणान्विता ॥ १४ ॥
 शूलं गलन्तिका कुण्डी(३) वरदा च चतुर्भुजा ।
 अञ्जस्था ललिता स्कन्दगणादर्शशलाकया (४) ॥ १५ ॥
 चण्डिका दशहस्ता स्यात् खड्गशूलारिशक्तिधृक् ।
 दक्षे वामे नागपाशं चर्माङ्गुशकुठारकं ।
 धनुः सिंहे च महिषः शूलेन प्रहृतोद्यतः ॥ १६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रतिमालक्षणं नाम
 द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

१ दम्बुरास्य इति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ मण्डलाग्निदलारूढमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ शूलं गलन्ती कुण्डी चेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ स्कन्दगणा दश विनायका इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ अत्र चण्डिकादशहस्तेषु खड्गशूलारिशक्तिधृति युक्तः पाठः । अक्षयम्पुस्तक-
 पत्रकेषु नायं पाठः ।

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गलक्षणं ।

भगवानुवाच । लिङ्गादिलक्षणं वक्ष्ये कमलोद्भव तच्छृणु ।
 दैर्घ्याद्धं वसुभिर्भक्त्वा त्यक्त्वा भागत्रयं ततः ॥ १ ॥
 विष्कम्भं भूतभागैस्तु चतुरस्रन्तु कारयेत् ।
 आयामं मूर्त्तिभिर्भक्त्वा एकद्वित्रिक्रमान् न्यसेत् ॥ २ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवांशेषु वर्द्धमानोयमुच्यते ।
 चतुरस्रेस्य वर्णाद्धं गुह्यकोशेषु लाञ्छयेत् ॥ ३ ॥
 अष्टाग्रं वैष्णवं भागं सिध्यत्येव न संशयः ।
 षोडशास्रं ततः कुर्याद्वात्रिंशास्रं ततः पुनः ॥ ४ ॥
 चतुःषष्ट्यस्रकं कृत्वा वर्त्तुलं साधयेत्ततः ।
 ऋतयेदथ लिङ्गस्य शिरो वै देशिकोत्तमः ॥ ५ ॥
 विस्तारमथ लिङ्गस्य अष्टधा संविभाजयेत् ।
 भागाद्वाद्धन्तु सन्त्यज्य च्छत्राकारं शिरो भवेत् ॥ ६ ॥
 त्रिषु भागेषु सदृशमायामं यस्य विस्तरं ।
 तद्विभागसमं लिङ्गं सर्वकामफलप्रदं ॥ ७ ॥
 दैर्घ्यस्य तु चतुर्थेन विष्कम्भं देवपूजिते ।
 सर्वेषामेव लिङ्गानां लक्षणं षट्शु साम्प्रतम् ॥ ८ ॥
 मध्यसूत्रं समासाद्य ब्रह्मरुद्रान्तिदा(१) बुधः ।
 षोडशाङ्गुललिङ्गस्य षड्भागैर्भाजितो यथा ॥ ९ ॥
 तद्वैयमनसूत्राभ्यां मानमन्तरमुच्यते ।
 यवाष्टमुत्तरे कार्यं शेषाणां यवहानितः ॥ १० ॥
 अधोभागं त्रिधा कृत्वा त्वर्द्धमेकं परित्यजेत् ।

१ ब्रजेदात्यन्तिकमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अष्टधा तद्वयं कृत्वा ऊर्ध्वभागत्रयं त्यजेत् ॥ ११ ॥
 ऊर्ध्वं च पञ्चमाङ्गाद् भाम्य रेखां प्रलम्बयेत् ।
 भागमेकं परित्यज्य सङ्गमं कारयेत्तयोः ॥ १२ ॥
 एतत् साधारणं प्रीतं लिङ्गानां लक्षणं मया ।
 सर्वसाधारणं वक्ष्ये पिण्डिकान्तान्निबोध मे ॥ १३ ॥
 ब्रह्मभागप्रवेशश्च ज्ञात्वा लिङ्गस्य चोच्छ्रयं ।
 न्यसेद् ब्रह्मशिलां विद्वान् सम्यक्कर्मशिलोपरि ॥ १४ ॥
 तथा समुच्छ्रयं ज्ञात्वा पिण्डिकां प्रविभाजयेत् ।
 द्विभागमुच्छ्रितं पीठं विस्तारं लिङ्गसम्मितम् ॥ १५ ॥
 त्रिभागं मध्यतः खातं कृत्वा पीठं^(१) विभाजयेत् ।
 स्वमानार्द्धत्रिभागेण बाहुल्यं परिकल्पयेत् ॥ १६ ॥
 बाहुल्यस्य त्रिभागेण मेखलामथ कल्पयेत् ।
 खातं स्यान्मेखलातुल्यं क्रमान्निम्नन्तु कारयेत् ॥ १७ ॥
 मेखलाषोडशांशेन खातं वा तत्प्रमाणतः ।
 उच्छ्रायं तस्य पीठस्य विकाराङ्गं तु^(२) कारयेत् ॥ १८ ॥
 भूमौ प्रविष्टमेकं तु भागैकैकेन^(३) पिण्डिका ।
 कण्ठं भागैस्त्रिभिः कार्यं भागेनैकेन पट्टिका ॥ १९ ॥
 ह्यंशेन चोर्ध्वं पट्टन्तु^(४) एकांशाः शेषपट्टिकाः ।
 भागं भागं प्रविष्टन्तु यावत् कण्ठं ततः पुन ॥ २० ॥
 निर्गमं भागमेकं तु यावद्वै शेषपट्टिका ।
 प्रणालस्य त्रिभागेन निर्गमस्तु त्रिभागतः ॥ २१ ॥

१ मध्यतः कृत्वा ततः पीठमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ विकारांशांशेति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ भागेनैकेनेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ एकांशं पट्टन्तु इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

मूलेऽङ्गुल्यग्रविकारमये व्यंशेन चार्द्धतः ।
 ईर्षमिन्नु कुर्वीत खातं तच्चोत्तरेण वै ।
 पिण्डिकासहितं लिङ्गमेतत् साधारणं स्मृतम् ॥ २२ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये लिङ्गलक्षणं नाम
 त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ चतुः पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

लिङ्गमानादिकथनं ।

भगवानुवाच । वक्ष्याम्यन्यप्रकारेण^(१) लिङ्गमानादिकं षट्शु ।

वक्ष्ये लवणजं लिङ्गं घृतजं बुद्धिवर्द्धनम् ॥ १ ॥

भूतये वस्त्रलिङ्गन्तु लिङ्गन्तात्कार्तिकं विदुः ।

पक्वापकं मृण्मयं स्यादपक्वात् पक्वजं वरं ॥ २ ॥

ततो दास्यमयं पुण्यं दास्यजात् शैलजं वरं ।

शैलादरं तु मुक्ताजं ततो लौहं सुवर्णजं ॥ ३ ॥

राजतं कीर्त्तितं ताम्रं पैत्तलं भुक्तिमुक्तिदं ।

रङ्गजं^(२) रसलिङ्गञ्च भुक्तिमुक्तिप्रदं वरं ॥ ४ ॥

रसजं रसलोहार्दिरत्नगर्भन्तु वर्धयेत् ।

नानादिनेष्टं सिद्धादि स्थापितेथ स्वयम्भुवि ॥ ५ ॥

वामे च खेच्छया तेषां पीठप्रासादकल्पना ।

पूजयेत् सूर्यविम्बस्थं दर्पणे प्रतिविम्बितं ॥ ६ ॥

पूज्यो हरस्तु सर्वत्र लिङ्गे पूर्णार्चनं भवेत् ।

हस्तोत्तरविधं शैलं^(३) दास्यजं तददेव हि ॥ ७ ॥

१ प्रवक्ष्येऽहं प्रकारेणेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ रत्नजमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ हस्ते तु विविधं शैलमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

वनमङ्गलमानेन द्वारगर्भकरैः स्थितम् (१) ।
 अङ्गुलाद् गृहलङ्गं स्याद्यावत् पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ ८ ॥
 द्वारमानात् त्रिसङ्घाकं नवधा गर्भमानतः ।
 नवधा गर्भमानेन लिङ्गान्धाम्नि च पूजयेत् ॥ ९ ॥
 एवं लिङ्गानि षट्त्रिंशत् ज्ञेयानि ज्येष्ठमानतः ।
 मध्यमानेन षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशदधमेन च ॥ १० ॥
 इत्यमैकेन लिङ्गानां शतमष्टोत्तरं भवेत् ।
 एकाङ्गुलादिपञ्चान्तं कन्यसङ्घलमुच्यते ॥ ११ ॥
 षडादिदशपर्यन्तस्रलं लिङ्गञ्च मध्यमं ।
 एकादशाङ्गुलादि स्यात् ज्येष्ठं पञ्चदशान्तकम् ॥ १२ ॥
 षडङ्गुलं महारत्नै रत्नैरन्यैर्नवाङ्गुलम् ।
 रविभिर्हैमभारोत्यं लिङ्गं शेषैस्त्रिपञ्चभिः ॥ १३ ॥
 षोडशांशे च वेदांशे युगं लुप्तोद्ध्वं देशतः ।
 द्वात्रिंशत्षोडशांशांश्च (२) कोणयोस्तु विस्रोपयेत् ॥ १४ ॥
 चतुर्निवेशनात् कण्ठो विंशतिस्त्रियुगैस्तथा (३) ।
 पार्श्वीभ्यां तु विस्रोप्याभ्यां चललिङ्गं भवेद्दरं (४) ॥ १५ ॥
 धाम्नो युगत्तु नागांशैर्द्वारं हीनादितः क्रमात् ।
 लिङ्गद्वारोच्छ्रयादवाग् भवेत् पादोनतः क्रमात् ॥ १६ ॥
 गर्भाद्धैनाधमं लिङ्गं भूतांशैः स्यात् त्रिभिर्वरं ।
 तयोर्मध्ये च सूत्राणि सप्त सम्पातयेत् समं ॥ १७ ॥

१ वनमङ्गलमानेन द्वारगर्भकरैः स्थितमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ द्वात्रिंशत्षोडशांशांश्चेति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

३ विंशतिस्त्रियुगैस्तथेति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ वनलिङ्गं भवेद्दरमिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः । चललिङ्गं भवेद् भ्रुवमिति
 ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

एवं स्युर्नव सूत्राणि भूतसूत्रैश्च मध्यमं ।
 ह्यन्तरो वामवामश्च^(१) लिङ्गानां दीर्घता नव ॥ १८ ॥
 हस्तादिवर्द्धते हस्ता यावत्सुर्नव पाणयः ।
 हीनमथोत्तमं लिङ्गं त्रिविधं त्रिविधात्मकम् ॥ १९ ॥
 एकैकलिङ्गमध्येषु त्रीणि त्रीणि च पादशः ।
 लिङ्गानि घटयेद्दीमान् घट्सु चाद्योत्तरेषु च ॥ २० ॥
 स्थिरदीर्घप्रमेयात्तु द्वारगर्भकरात्मिका ।
 भागेश्चाप्यमीशश्च देवेज्यन्तुल्यसञ्चितं ॥ २१ ॥
 चत्वारि लिङ्गरूपाणि विष्कम्भेण तु लक्षयेत् ।
 दीर्घमायान्वितं कृत्वा लिङ्गं कुर्यात् त्रिरूपकं ॥ २२ ॥
 चतुरष्टाष्टत्तश्च तत्त्वत्रयगुणात्मकं ।
 लिङ्गानामीषितं दैर्घ्यं तेन कृत्वाङ्गुलानि वै ॥ २३ ॥
 ध्वजाद्यायैः सुरैर्भूतैः शिखिभिर्व्या हरेत् कर्तितं ।
 तान्यङ्गुलानि यच्छेषं लक्षयेच्च शुभाशुभं ॥ २४ ॥
 ध्वजाद्या ध्वजसिंहेभ्यः श्रेष्ठाः परे शुभाः ।
 स्वरेषु षड्जगान्धारपञ्चमाः शुभदायकाः ॥ २५ ॥
 भूतेषु च शुभा भूः स्यादग्निष्वाहवनीयकः ।
 उक्तायामस्य चार्द्धांशे नागांशैर्भाजिते क्रमात् ॥ २६ ॥
 रसभूतांशषष्ठांशत्र्यंशाधिकशरैर्भवेत् ।
 आद्यानाद्यसुरेज्यार्कतुल्यानाञ्चतुरस्रता ॥ २७ ॥
 पञ्चमं वर्द्धमानाख्यं व्यासान्नाहप्रवृद्धितः ।
 द्विधा भेदा बह्वन्यत्र वक्ष्यन्ते विश्वकर्मातः ॥ २८ ॥
 आद्यादीनां त्रिधा स्थौल्याद्यवधूतं तदष्टधा^(२) ।

१ अन्तरे वामवामे चेति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ स्थौल्याद् यव्हा तदष्टधा इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

त्रिधा हस्ताज्जिनाख्यश्च युक्तं सर्वसमेन च (१) ॥ २९ ॥
 पञ्चविंशतिलिङ्गानि नाद्ये(२) देवार्चिते तथा ।
 पञ्चसप्तभिरेकत्वाज्जिनैर्भक्तैर्भवन्ति हि ॥ ३० ॥
 चतुर्दशसहस्राणि चतुर्दशशतानि च ।
 एवमष्टाङ्गुलविस्तारो(३) नवैककरगर्भतः ॥ ३१ ॥
 तेषां कोणाद्द्विकोणस्थैश्चिन्त्यात् कोणानि (४) सूत्रकैः ।
 विस्तारं मध्यतः कृत्वा स्थाप्यं वा मध्यतस्त्रयं ॥ ३२ ॥
 विभागाद्दूर्द्ध्वमष्टास्रो(५) द्यष्टास्रः स्याच्छिदांशकः ।
 यादाज्जान्वन्तको ब्रह्मा नाभ्यन्तो विष्णुरित्यतः ॥ ३३ ॥
 मूर्द्ध्वान्तो भूतभागेशो व्यक्तेऽव्यक्ते च तद्वति ।
 पञ्चलिङ्गव्यवस्थायां शिरो वर्तुलमुच्यते ॥ ३४ ॥
 कृत्राभं कुक्कुटाभं वा बालेन्दुप्रतिमाकृतिः (६) ।
 एकैकस्य चतुर्भेदैः (७) काम्यभेदात् फलं वदे ॥ ३५ ॥
 लिङ्गमस्तकविस्तारं वसुभक्तान्तु कारयेत् ।
 आद्यभागं चतुर्द्धा तु(८) विस्तारोच्छ्रायतो भजेत् ॥ ३६ ॥
 चत्वारि तत्र सूत्राणि(९) भागभागानुपातनात् ।

१ पूजयेत् सर्वमेव चेति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ नाद्ये देवार्चित इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ एवमष्टाङ्गुलविन्यास इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ द्विन्द्यात् कोणानीति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । द्विन्द्यात् कोणाणि इति ङ,

चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ द्विभागाद्दूर्द्ध्वमष्टास्र इति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ बालेन्दुवपुषाकृतिरिति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

७ चतुर्भेदैरिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

८ अन्त्यभागमिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

९ चत्वारि तत्र सूत्राणि इति ख, ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकचतुष्टयपाठः ।

पुण्डरीकन्तु भागेन विशालाख्यं विलोपनात् ॥ ३७ ॥

त्रिशातनात्तु श्रीवत्सं शत्रुहृद्देदलोपनात् ।

शिरः सर्वसमे श्रेष्ठं कुक्कुटाभं सुराङ्गये(१) ॥ ३८ ॥

चतुर्भागात्मके लिङ्गे अपुषं द्वयलोपनात् ।

अनाद्यस्य शिरः प्रोक्तमर्द्धचन्द्रं शिरः षड्गु ॥ ३९ ॥

अंशात् प्रान्ते युगांशैश्च त्वेकहान्यामृताक्षकं (२) ।

पूर्णाबालेन्दुकुमुदं द्वित्रिवेदक्षयात् क्रमात् ॥ ४० ॥

चतुस्त्रिरेकवदनं मुखलिङ्गमतः षड्गु ।

पूजाभागं प्रकर्त्तव्यं मूर्च्छप्रिपदकल्पितं (३) ॥ ४१ ॥

अर्कांशं पूर्ववत् त्यक्त्वा षट् स्थानानि विवर्त्तयेत् ।

शिरोमूर्तिः प्रकर्त्तव्या ललाटं नासिका ततः ॥ ४२ ॥

वदनं चिबुकं ग्रीवा युगभागैर्भुजाक्षिभिः ।

कराभ्यां मुकुलीकृत्य(४) प्रतिमायाः प्रमाणातः ॥ ४३ ॥

मुखं प्रति क्षमः कार्यो विस्तरादष्टमांशतः ।

चतुर्मुखं मया प्रोक्तं त्रिमुखश्चोच्यते षड्गु ॥ ४४ ॥

कर्णपादाधिकास्तस्य ललाटादीनि निर्दिशेत् ।

भुजौ चतुर्भिर्भागैस्तु कर्त्तव्यौ पश्चिमोर्जितं ॥ ४५ ॥

विस्तरादष्टमांशेन मुखानां प्रतिनिर्गमः ।

एकवक्त्रं तथा कार्यं पूर्वस्यां सौम्यलोचनं ॥ ४६ ॥

ललाटनासिकावक्त्रग्रीवायाश्च विवर्त्तयेत् ।

१ कुक्कुटाण्डं सुभाङ्गये इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ द्वैकहान्या सुताङ्गयमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ अक्षप्रिपदकल्पितमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः, मुखभागं प्रकर्त्तव्यं मूलाप्रिपद-
कल्पितमिति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ कर्णाभ्यां मुकुलीकृत्येति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

भुजाश्च पञ्चमांशेन^(१) भुजहीनं विवर्तयेत् ॥ ४७ ॥

विस्तारस्य षडंशेन मुखे निर्गमनं हितं ।

सर्वेषां मुखलिङ्गानां अपुषं वायु कुक्कुट ॥ ४८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये यत्तावत्कालक्षणं नाम

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

पिण्डिकालक्षणकथनं ।

भगवानुवाच । अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिमानान्तु पिण्डिकाम् ।

दैर्घ्येण प्रतिमातुल्या तदूर्ध्वेन तु विस्तृता ॥ १ ॥

उच्छ्रितायामतोर्ध्वेन सुविस्तारार्द्धभागतः ।

तृतीयेन तु वा तुल्यं^(२) तन्निभागेण मेखला ॥ २ ॥

खातं च तत्प्रमाणं तु किञ्चिदुत्तरतो नतम् ।

विस्तारस्य चतुर्थेन प्रणालस्य विनिर्गमः ॥ ३ ॥

सममूलस्य विस्तारमये कुर्यात्तदूर्ध्वतः ।

विस्तारस्य तृतीयेन त्रियमार्गन्तु कारयेत् ॥ ४ ॥

पिण्डिकार्धेन वा तुल्यं^(३) दैर्घ्यमीशस्य^(४) कीर्तितम् ।

ईशं वा^(५) तुल्यदीर्घञ्ज्ञात्वा सूत्रं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥

१ भुजाद्द्विपञ्चमांशेनेति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ त्रिभागेन तु वाच्यमिति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ पिण्डिकार्धेन वाच्यमिति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ दैर्घ्यं कुशस्येति ग, उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ कुशम्माञ्जलादीर्घञ्ज्ञेति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

उच्छ्रायं पूर्ववत् कुर्याद्भागघोडशसङ्ख्याया ।
 अधः षट्कं द्विभागन्तु कण्ठं कुर्यात्त्रिभागकम् ॥ ६ ॥
 शेषास्त्रैकैकशः कार्याः प्रतिष्ठानिर्गमास्तथा ।
 पट्टिका पिण्डिका चैयं सामान्यप्रतिमासु च ॥ ७ ॥
 प्रासादद्वारमानेन प्रतिमाद्वारमुच्यते^(१) ।
 गजव्यालकसंयुक्ता प्रभा स्यात् प्रतिमासु च ॥ ८ ॥
 पिण्डिकापि यथाशोभं कर्त्तव्या सततं हरेः ।
 सर्वेषामेव देवानां विष्णुक्तं मानमुच्यते ।
 देवीनामपि सर्वासां लक्ष्म्युक्तं मानमुच्यते ॥ ९ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पिण्डिकालक्षणं नाम
 पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

दिक्पालयागकथनं ।

भगवानुवाच । प्रतिष्ठापञ्चकं वक्ष्ये प्रतिमात्मा तु पूरुषः ।
 प्रकृतिः पिण्डिका लक्ष्मीः प्रतिष्ठा योगकस्तयोः ॥ १ ॥
 इच्छाफलार्थिभिस्तस्मात्प्रतिष्ठा क्रियते नरैः ।
 गर्भसूत्रं तु निःसार्य^(२) प्रासादस्यायतो गुरुः ॥ २ ॥
 अष्टघोडशविंशान्तं मण्डपञ्चाधमादिकम् ।
 स्नानार्थं कलशार्थञ्च यागद्रव्यार्थमर्द्धतः ॥ ३ ॥
 त्रिभागेणार्द्धभागेन वेदिं कुर्यात्तु शोभनाम् ।

१ प्रतिमाद्रव्यमुच्यते इति ख, छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गर्भसूत्रं निर्मायेति छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

कलशैर्घटिकाभिश्च वितानार्थैश्च भूषयेत् ॥ ४ ॥
 पञ्चगव्येन सम्प्राक्ष्य सर्वद्रव्याणि धारयेत् ।
 अलङ्कृतो गुरुर्विष्णुं ध्यात्वात्मानं प्रपूजयेत् ॥ ५ ॥
 अङ्गुलीयप्रभृतिभिर्मूर्त्तिपान् वलयादिभिः ।
 कुण्डे कुण्डे स्थापयेच्च मूर्त्तिपांस्तत्र पारगान् ॥ ६ ॥
 चतुष्कोणे चार्द्धकोणे वर्तुले पद्मसन्निभे ।
 पूर्वादौ तोरणार्थन्तु पिप्यलोडुम्बरौ वट ॥ ७ ॥
 स्रक्षं सुशोभनं पूर्वं सुभद्रन्दक्षतोरणं ।
 सुकर्म च सुहोत्रश्च आप्ये सौमेत्र समुच्चयम् ॥ ८ ॥
 पञ्चहस्तं तु संस्थाप्य स्योनाष्ट्यौति पूजयेत् ।
 तोरणस्तम्भमूले तु कलशान्मङ्गलाङ्गुरान् ॥ ९ ॥
 प्रदद्यादुपरिष्ठाच्च कुर्याच्चक्रं सुदर्शनं ।
 पञ्चहस्तप्रमाणन्तु ध्वजं कुर्याद्विचक्षणः ॥ १० ॥
 वैपुल्यं चास्य कुर्वीत षोडशाङ्गुलसन्निभं ।
 सप्तहस्तोच्छ्रितं वास्य कुर्यात् कुण्डं सुरोत्तमं^(१) ॥ ११ ॥
 अरुणोमिनिभश्चैव ह्यव्यः शुक्लोथ पीतकः ।
 रक्तवर्णस्तथा श्वेतः श्वेतवर्णादिकक्रमात्^(२) ॥ १२ ॥
 कुमुदः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोथ वामनः ।
 शङ्कुकर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः ॥ १३ ॥
 पूज्या कोटिगुणैर्युक्ताः पूर्वाद्या ध्वजदेवताः ।
 जलाढकसुपूरास्तु पक्षविम्बोपमा घटाः ॥ १४ ॥

१ समाहित इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ श्वेतवर्णक्रमात् ध्वजा इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः । ह्यव्यवर्णः क्रमाद्भवति इति
 ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अष्टाविंशाधिकशतं कालमखनवर्जिताः ।
 सहिरण्या वस्त्रकण्ठाः सोदकाकूरीणाद्वहिः ॥ १५ ॥
 घटाः स्थाप्याश्च पूर्वादीं वेदिकायाश्च कोणगान् ।
 चतुरः स्थापयेत् कुम्भानाजिघृति च मन्त्रतः ॥ १६ ॥
 कुम्भेष्ववाह्य शक्रादीन् पूर्वादीं पूजयेत् क्रमात् ।
 इन्द्रागच्छ देवराज वज्रहस्त गर्जस्थित ॥ १७ ॥
 पूर्वद्वारं मे रक्ष देवैः सह नमोस्तु ते ।
 आतारमिन्द्रमन्त्रेण अर्चयित्वा यजेद् बुधः ॥ १८ ॥
 आगच्छामे शक्तियुत(१) आगस्थ बलसंयुत ।
 रक्षामेयीं दिशं देवैः पूजां गृह्ण नमोस्तु ते ॥ १९ ॥
 अभिर्भूतेति मन्त्रेण(२) यजेद्वा अग्रे नमः ।
 महिषस्य यमागच्छ दण्डहस्त महाबल ॥ २० ॥
 रक्ष त्वं दक्षिणद्वारं वैवस्वत नमोस्तु ते ।
 वैवस्वतं सङ्गमनमित्यनेन यजेद्यमं ॥ २१ ॥
 नैर्ऋतागच्छ खड्गाद्य बलवाहनसंयुत(३) ।
 इदमर्घ्यमिदं पाद्यं रक्ष त्वं नैर्ऋतीं दिशं ॥ २२ ॥
 एष ते नैर्ऋते मन्त्रेण यजेदर्घ्यादिभिर्गुरः ।
 मकरारूढ वरुण पाशहस्त महाबल ॥ २३ ॥
 आगच्छ पश्चिमं द्वारं रक्ष रक्ष नमोस्तु ते ।
 उरुं हि राजा वरुणं यजेदर्घ्यादिभिर्गुरः ॥ २४ ॥
 आगच्छ वायो सबल ध्वजहस्त सवाहन ।
 वायव्यं रक्ष देवैस्त्वं समस्तद्विर्भ्रमोस्तु ते ॥ २५ ॥

१ शक्तियुत इति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अभिर्भूतेति अर्घ्यादेरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ मरवाहनसंयुत इति ख, क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

वात इत्यादिभिश्चार्चोद्गमो वायवेपि वा ।
 आगच्छ सोम सबल गदाहस्त सवाहन ॥ २६ ॥
 रक्ष त्वमुत्तरद्वारं सकुवेर नमोस्तु ते ।
 सोमं राजानमिति वा यजेत्सोमाय वै नमः ॥ २७ ॥
 आगच्छेशान सबल शूलहस्त वृषस्थित ।
 यज्ञमण्डपस्यैशानीं दिशं रक्ष नमोस्तु ते ॥ २८ ॥
 ईशानमस्येति यजेदीशानाय नमोपि वा ।
 ब्रह्मन्नागच्छ हंसस्थ सुक्सुवयग्रहस्तक ॥ २९ ॥
 सलीकोद्धृतिं दिशं रक्ष यज्ञस्याज नमोस्तु ते ।
 हिरण्यगर्भेति यजेन्नमस्ते ब्रह्मणेपि वा ॥ ३० ॥
 अनन्तागच्छ चक्राक्ष कूर्मस्थाहिगणेश्वर ।
 अधोदिशं रक्ष रक्ष अनन्तेश नमोस्तु ते ।
 नमोस्तु सर्पेति यजेदनन्ताय नमोपि वा ॥ ३१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये दिक्पतियागो नाम
 षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

कुम्भाधिवासविधिः ।

भगवानुवाच । भूमेः परियग्रहं कुर्यात् क्षिपेद्भीहींश्च सर्षपान् ।
 नारसिंहेन रक्षोघ्नान् प्रोक्षयेत् पञ्चमथतः ॥ १ ॥
 भूमिं घटे तु सम्पूज्य सरत्ने साङ्गकं हरिं ।
 अस्त्रमन्त्रेण करकं^(१) तत्र चाष्टशतं यजेत् ॥ २ ॥
 अस्त्रिधरया सिद्धन् ब्रीहान् संस्कृत्य धारयेत् ।

१ अस्त्रमन्त्रेण कवचमिति इ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

प्रदक्षिणं परिभ्राम्य कलशं विकिरीपरि ॥ ३ ॥
 सवस्त्रे कलशे भूयः पूजयेदक्षुतं श्रियं ।
 योगे योगेति मन्त्रेण न्यसेच्छय्यान्तु मण्डले ॥ ४ ॥
 कुशोपरि तूलिकाश्च शय्यायां दिग्बिदिक्षु च ।
 विद्याधिपान् यजेद्विष्णुं मधुघातं त्रिविक्रमं ॥ ५ ॥
 वामनं दिक्षु वाय्वादौ^(१) श्रीधरश्च हृषीकेशं ।
 पद्मनाभं दामोदरमैशान्यां स्नानमण्डपे ॥ ६ ॥
 अभ्यर्च्य पश्चादैशान्यां चतुष्कुम्भे^(२) सवेदिके ।
 स्नानमण्डपके सर्वद्रव्याण्यानीय निक्षिपेत् ॥ ७ ॥
 स्नानकुम्भेषु कुम्भांस्तांश्चतुर्दिक्ष्वधिवासयेत् ।
 कलशाः स्थापनीयास्तु अभिषेकार्थमादरात् ॥ ८ ॥
 वटोदुस्वरकाश्वत्थांश्चम्पकाशोकश्रीद्रुमान्^(३) ।
 पलाशार्जुनप्लक्षांस्तु कदम्बवकुलामृकान् ॥ ९ ॥
 पल्लवांस्तु समानीय पूर्वकुम्भे^(४) विनिक्षिपेत् ।
 पद्मकं रोचनां दूर्वां दर्भपिञ्जलमेव च ॥ १० ॥
 जातीपुष्पं कुन्दपुष्पञ्चन्दनं रक्तचन्दनं ।
 सिद्धार्थं तगरञ्चैव तण्डुलं दक्षिणे न्यसेत् ॥ ११ ॥
 सुवर्णं रजतञ्चैव कूलद्वयमृदन्तथा ।
 नद्याः समुद्रगामिन्या विशेखात् जाङ्गवीमृदं ॥ १२ ॥
 गोमयञ्च यवान् शालींस्तिलांश्चैवापरे न्यसेत् ।
 विष्णुपर्णी^(५) श्यामलतां भृङ्गराजं शतावरीं ॥ १३ ॥

१ दिक्षु वज्रादाविति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ चतुस्तम्भे इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ पद्मकाशोकश्रीद्रुमानिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ पर्णकुम्भ इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

सहदेवां महारेवीं(१) बलां श्याघ्रीं सलक्ष्मणां ।
 ऐशान्यामपरे कुम्भे मङ्गल्यान्विनिवेशयेत् ॥ १४ ॥
 वल्लीकमृत्तिकां सप्तस्थानोत्थामपरे न्यसेत् ।
 आङ्गवीवाणुकातीयं विन्यसेदपरे घटे ॥ १५ ॥
 वराहवृषनागेन्द्रविषाणोद्धृतमृत्तिकां ।
 मृत्तिकां पद्ममूलस्य कुशस्य त्वपरे न्यसेत् ॥ १६ ॥
 तीर्थपर्वतमृद्भिश्च युक्तमप्यपरे न्यसेत् ।
 नागकेशरपुष्पञ्च काश्रोरमपरे न्यसेत् ॥ १७ ॥
 चन्दनागुरुकपूरैः पुष्पं चैवापरे न्यसेत् ।
 वैदूर्यं विद्रुमं मुक्तां स्पष्टिकं वज्रमेव च ॥ १८ ॥
 एतान्येकत्र निक्षिप्य स्थापयेद्देवसत्तम ।
 नदीनदतडागानां सलिलैरपरं न्यसेत् ॥ १९ ॥
 एकाशीतिपदे घान्यान्मण्डपे कलशान् न्यसेत् ।
 गन्धोदकाद्यैः समूर्णान् श्रीसूक्तेनाभिमन्त्रयेत् ॥ २० ॥
 यवं सिद्धार्थकं गन्धं कुशाग्रं चाक्षतं तथा ।
 तिलान् फलं तथा पुष्पमर्घ्यार्थं पूर्वतो न्यसेत् ॥ २१ ॥
 पद्मं श्यामलतां दूर्वां विष्णुपर्णीं कुशांस्तथा ।
 पादार्थं दक्षिणे भागे मधुपर्कं तु दक्षिणे(२) ॥ २२ ॥
 कक्कोलकं लवङ्गञ्च तथा जातीफलं शुभं ।
 उत्तरे ह्याचमनाय अग्रौ दूर्वाक्षतान्वितं ॥ २३ ॥
 पात्रं नीराजनार्थं च तथोदत्तनमानिले ।
 गन्धपुष्पान्वितं पात्रमैशान्यां पात्रके न्यसेत् ॥ २४ ॥

१ सहदेवां सिंहपुच्छीमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । सहदेवां जवां मिन्दीमिति
 छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ मधुपर्कं पश्चिमे इति छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

मुरामांसीं चामलकं सहदेवां निशादिकं ।
 षष्टिदीपान्नयसेदृष्टौ न्यसेन्नीराजनाय च ॥ २५ ॥
 शङ्खं चक्रञ्च श्रीवत्सं कुलिशं पङ्कजादिकं ।
 हेमादिपात्रे कृत्वा तु नानावर्णादिपुष्पकं ॥ २६ ॥

इत्यादिमहापुराणे अग्नेये कलशाधिवासी नाम
 सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

स्नानादिविधिः ।

भगवानुवाच । ऐशान्यां जनयेत् कुण्डं गुरुर्वर्जिञ्च वै श्वं ।
 गायत्र्याष्टशतं कृत्वा सम्पातविधिना घटान् ॥ १ ॥
 प्रोक्षयेत् कारुशालायां शिल्पिभिर्मूर्त्तिपैर्व्रजेत् ।
 तूर्य्यशब्देः कौतुकञ्च बन्धयेद्दक्षिणे करे ॥ २ ॥
 विष्णवे शिपिवियेति ऊर्णासूत्रेण सर्षपैः ।
 पट्टवस्त्रेण कर्त्तव्यं देशिकस्यापि कौतुकं ॥ ३ ॥
 मण्डपे(१) प्रतिमां स्थाप्य सवस्त्रां पूजितां स्तुवन् ।
 नमस्तेर्धुं सुरेशानि प्रणीते विश्वकर्म्मणा ॥ ४ ॥
 प्रभाविताशेषजगद्धात्रि तुभ्यं नमो नमः ।
 त्वयि सम्पूजयामीशे नारायणमनामयं ॥ ५ ॥
 रहिता शिल्पिदोषैस्त्वमृद्धियुक्ता सदा भव ।
 एवं विज्ञाप्य प्रतिमां नयेत्तां स्नानमण्डपं ॥ ६ ॥
 शिल्पिनन्तोषयेद्द्रव्यैर्गुरवे गां प्रदापयेत् ।
 चित्रं देवेति मन्त्रेण नेत्रे चोन्मीलयेत्ततः ॥ ७ ॥

१ मण्डले इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अग्निर्ज्यातीति दृष्टिञ्च दद्याद्द्वै भद्रपीठके ।
 ततः शुक्लानि पुष्पाणि घृतं सिद्धार्थकं तथा ॥ ८ ॥
 दूर्वां कुशाग्रं देवस्य दद्याच्छिरसि देशिकः ।
 मधुवातेति मन्त्रेण नेत्रे चाभ्यञ्जयेद् गुरुः ॥ ९ ॥
 हिरण्यगर्भमन्त्रेण इमं मेति च कीर्त्तयेत् ।
 घृतेनाभ्यञ्जयेत् पश्चात् पठन् घृतवतीं पुनः ॥ १० ॥
 मसूरपिष्टे नोद्वर्त्य^(१) अतो देवेति कीर्त्तयन् ।
 क्षालयेदुष्णतोयेन सप्त तेऽमेति देशिकः ॥ ११ ॥
 द्रुपदादिवेत्यनुलिम्बेदापो हि छेति सेचयेत् ।
 नदीजै स्तीर्थजैः स्नानं पावमानीति रत्नजैः ॥ १२ ॥
 समुद्रं गच्छ चन्दनैस्तीर्थमृत्कलशेन च ।
 शन्नो देवीः स्नापयेच्च गायत्र्याप्युवाचिणा^(२) ॥ १३ ॥
 पञ्चमूर्तिर्द्भिर्हिरण्येति स्नापयेत्परमेश्वरं ।
 सिकताद्भिरिमं मेति वल्मीकोदघटेन च ॥ १४ ॥
 तद्विष्णोरिति ओषध्यद्भिर्या ओषधीति मन्त्रतः ।
 यज्ञायज्ञेति काषायैः पञ्चभिर्गन्धकैस्ततः ॥ १५ ॥
 पयः पृथिव्यां मन्त्रेण याः फलिनी फलाम्बुभिः ।
 विश्वतश्चक्षुः सौम्येन पूर्वेण कलसेन च ॥ १६ ॥
 सोमं राजानमित्येवं विष्णो रराटं दक्षतः ।
 हंसः शुचिः पश्चिमेन कुर्यादुदत्तनं हरेः ॥ १७ ॥
 मूर्धानन्दिवमन्त्रेण धार्त्रीं मांसीं च के ददेत्^(३) ।
 मानस्लोकेति मन्त्रेण गन्धदारेति गन्धकैः ॥ १८ ॥

१ मयूरपिष्टे नोद्वर्त्य इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गायत्र्या गन्धवारिणा इति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

३ धार्त्रीमांस्युदकेन चेति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

इदमापेति च घटे रेकाशीतिपदस्थितैः ।
 एत्थेहि भगवन् विष्णो लोकानुग्रहकारक ॥ १९ ॥
 यज्ञभागं गृह्णाणेमं वासुदेव नमोस्तु ते ।
 अनेनावाह्य देवेशं कुर्यात् कौतुवमोचनं ॥ २० ॥
 मुञ्चामि त्वेति सूक्तेन देशिकस्यापि मोचयेत् ।
 हिरण्येन पाद्यं दद्यादतो देवेति चार्घ्यकं ॥ २१ ॥
 मधुवाता मधुपर्कं मधि गृह्णामि चाचमेत् ।
 अक्षममीमदन्तेति किरेद्देवाक्षतं बुधः ॥ २२ ॥
 काण्डान्निर्मन्त्रनं कुर्याद्गन्धं गन्धवतीति च ।
 उक्तयामीति(१) माल्यञ्च इदं विष्णुः पवित्रकं ॥ २३ ॥
 वृहस्पते वस्त्रयुग्मं वेदाहमित्युत्तरीयकं ।
 महाप्रतेन सकलीपुष्पं चौषधयः क्षिपेत् ॥ २४ ॥
 धूपं दद्याद्धूरसीति विभाट्सूक्तेन चाञ्जनं ।
 युञ्जन्तीति च तिलकं दीर्घायुष्टेति माल्यकं ॥ २५ ॥
 इन्द्रच्छत्रेति छत्रन्तु आदर्शन्तु विराजतः ।
 चामरन्तु विकर्णेन भूषां रथन्तरेण च ॥ २६ ॥
 व्यजनं वायुदैवत्यैर्मुञ्चामि त्वेति पुष्पकं ।
 वेदाद्यैः संस्तुतिं कुर्याद्दरेः पुरुषसूक्ततः ॥ २७ ॥
 सर्वमेतत्समं कुर्यात् पिण्डिकादौ हरार्दिके ।
 देवस्योत्थानसमये सौपर्णं सूक्तमुच्चरेत् ॥ २८ ॥
 उत्तिष्ठेति समुत्थाप्य शय्याया मण्डपे नयेत् ।
 शकुनेनैव सूक्तेन देवं ब्रह्मरथादिना ॥ २९ ॥
 अतो देवेति सूक्तेन प्रतिमां पिण्डिकां तथा ।
 श्रीसूक्तेन च शय्यायां विष्णोस्तु शकलीकृतिः ॥ ३० ॥

१ उक्तयामीति इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

मृगराजं वृषं नागं अजं कलशं तथा ।
 वैजयन्तीं तथा भेरीं दीपमित्पटमङ्गलं ॥ ३१ ॥
 दर्शयेदश्वसूक्तेन पाददेशे त्रिपादिति ।
 उखां पिधानकं पात्रमम्बिकां दक्षिणां ददेत् ॥ ३२ ॥
 मुषलीलूखलं दद्याच्छिलां सम्मार्जनीं तथा ।
 तथा भोजनभाण्डानि गृह्योपकरणानि च ॥ ३३ ॥
 शिरोदेशे च निद्रास्थं वस्त्ररत्नयुतं घटं ।
 खण्डखाद्यैः पूरयित्वा सूपनस्य विधिः स्मृतः ॥ ३४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सूपनादिविधानं नाम
 अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथोनषष्टितमोऽध्यायः ।

अधिवासनकथनं ।

भगवानुवाच । हरेः सान्निध्यकरणमधिवासनमुच्यते ।
 सर्व्वं च सर्व्वं ध्यात्वा आत्मानं पुरुषोत्तमं ॥ १ ॥
 ओंकारेण समायोज्य चिच्छक्तिमभिमानिनीं^(१) ।
 निःसार्यात्मैकतां कृत्वा स्वस्मिन्^(२) सर्व्वगते विभौ ॥ २ ॥
 योजयेन्मरुता पृथ्वीं वह्निवीजेन दीपयेत् ।
 संहरेदायुना चाग्निं वायुमाकाशतो नयेत् ॥ ३ ॥

१ मतिशालिनीमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ लला पुंसीति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अधिभूतादिदेवैस्तु साधारण्यैर्विभवैः^(१) सह ।
 तन्मात्रपात्रकान् छात्वा संहरेत्तत् क्रमाद् बुधः ॥ ४ ॥
 आकाशं मनसाहृत्य मनोहृद्द्वारेण कुरु^(२) ।
 अहृद्द्वारञ्च महति तच्चाप्यव्याकृते नयेत् ॥ ५ ॥
 अव्याकृतं ज्ञानरूपे वासुदेवः स ईरितः^(३) ।
 स तामव्याकृतिं मायामवभ्यष्ट सिसृक्षया ॥ ६ ॥
 सङ्घर्षणं सं शब्दात्मा स्पर्शाख्यमसृजत् प्रभुः ।
 क्षोभ्य मायां स प्रद्युम्नं तेजोरूपं सूचासृजत् ॥ ७ ॥
 अनिरुद्धं रसमात्रं ब्रह्माणं गन्धरूपकं ।
 अनिरुद्धः स च ब्रह्मा अप आदौ ससर्ज ह ॥ ८ ॥
 तस्मिन् हिरण्यमयश्चाण्डं सोऽसृजत् पञ्चभूतवत् ।
 तस्मिन् सङ्ग्रामिते जीवे^(४) शक्तिरात्मोपसंहृता ॥ ९ ॥
 प्राणो जीवेन संयुक्तो वृत्तिमानिति शब्दप्रते ।
 जीवोव्याहृतिसञ्ज्ञस्तु प्राणेष्वध्यात्मिकः स्मृतः ॥ १० ॥
 प्राणैर्युक्ता ततो बुद्धिः सञ्जाता चाष्टमूर्त्तिकी^(५) ।
 अहृद्द्वारस्ततो जज्ञे मनस्तस्मादजायत ॥ ११ ॥
 अथाः प्रजज्ञिरे पञ्च सङ्ख्यादियुतास्ततः ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसो गन्ध इति स्मृता ॥ १२ ॥
 ज्ञानशक्तियुतान्ये तैरारब्धानीन्द्रियाणि तु ।

१ साधारण्यैर्विभवैरिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः । साधारण्यैर्विभवैरिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ मनसाहृत्य मनोऽहृद्द्वारेण हरे इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ वासुदेवे समाहित इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ सङ्क्रमते जीव इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ चाष्टमूर्त्तिकीति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

त्वक्श्रोत्रघ्राणचक्षूंषि जिह्वाबुद्धीन्द्रियाणि तु ॥ १३ ॥
 पादौ पायुस्तथा पाणौ वागुपस्थश्च पञ्चमः ।
 कर्म्मन्द्रियाणि चैतानि पञ्चभूतान्यतः शृणु ॥ १४ ॥
 आकाशवायुतेजांसि सलिलं पृथिवी तथा ।
 स्थूलमेभिः शरीरन्तु सर्वाधारं प्रजायते ॥ १५ ॥
 एतेषां वाचका मन्त्रा न्यासायोचन्त उत्तमाः ।
 जीवभृतं मकारन्तु देवस्य^(१) व्यापकं न्यसेत् ॥ १६ ॥
 प्राणतत्त्वं भकारन्तु जीवोपाधिगतं न्यसेत् ।
 हृदयस्थं बकारन्तु बुद्धितत्त्वं न्यसेद् बुधः ॥ १७ ॥
 पकारमपि तत्रैव अहङ्कारमयं न्यसेत् ।
 मनस्तत्त्वं पकारन्तु न्यसेत्सङ्कल्पसम्भवं ॥ १८ ॥
 शब्दतन्मात्रतत्त्वं नकारं मस्तके न्यसेत् ।
 स्पर्शात्मकं धकारन्तु वक्त्रदेशे तु विन्यसेत् ॥ १९ ॥
 दकारं रूपतत्त्वं हृद्देशे विनिवेशयेत्^(२) ।
 थकारं वस्तिदेशे तु रसतन्मात्रकं न्यसेत् ॥ २० ॥
 तकारं गन्धतन्मात्रं जङ्घयोर्विनिवेशयेत् ।
 णकारं श्रोत्रयोर्न्यस्य टकारं विन्यसेत्त्वचि ॥ २१ ॥
 डकारं नेत्रयुग्मे तु रसनायां ठकारकं ।
 टकारं नासिकायान्तु अकारं वाचि विन्यसेत् ॥ २२ ॥
 भकारं करयोर्न्यस्य पाणितत्त्वं विचक्षणः ।
 जकारं पदयोर्न्यस्य ङं पायौ चमुपस्थके ॥ २३ ॥
 विन्यसेत् पृथिवीतत्त्वं उकारं पादगुण्मके ।
 वस्तुौ घकारं गं तत्त्वं तैजसं हृदि विन्यसेत् ॥ २४ ॥

१ मकारन्तु देवस्येति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ विनियोजयेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

खकारं वायुतत्त्वञ्च नासिकायां ननवेशयेत् ।
 ककारं विनयसेन्नित्यं खतत्त्वं मल्लके बुधः ॥ २५ ॥
 हृत्पुण्डरीके विनयस्य यकारं सूर्य्यदैवतं ।
 दासपतिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृताः ॥ २६ ॥
 कलाघोडशसंयुक्तं मकारं तत्र विनयसेत् ।
 तन्मध्ये चिन्तयेन्मन्त्री विन्दुं वक्रैस्तु मङ्गलं ॥ २७ ॥
 हकारं (१) विनयसेत्तत्र प्रणवेन सुरोत्तमः ।
 ओं अं परमेष्ठ्यात्मने अं नमः पुरुषात्मने ॥ २८ ॥
 ओं वां मनोनिवृत्त्यात्मने नाश्च विश्वात्मने नमः ।
 ओं वं नमः सर्वात्मने इत्युक्ताः पञ्च शक्तयः (२) ॥ २९ ॥
 स्थाने तु प्रथमा द्यौज्या द्वितीया आसने मता ।
 तृतीया शयने तद्वच्चतुर्थी दानकर्म्मणि (३) ॥ ३० ॥
 प्रत्यर्चायां (४) पञ्चमो स्यात्पञ्चोपनिषदः स्मृताः ।
 ह्रस्वारं (५) विनयसेन्मध्ये ध्यात्वा मन्त्रमयं हरिं ॥ ३१ ॥
 यां मूर्त्तिं स्थापयेत्तस्मात् (६) मूलमन्त्रं नयसेत्ततः ।
 ओं नमो भगवते वासुदेवाय मूलकं ॥ ३२ ॥
 शिरोघ्राणललाटेषु मुखकण्ठहृदि क्रमात् ।
 भुजयोर्जङ्घयोर्दुग्धयोः केशवं शिरसि न्यसेत् ॥ ३३ ॥
 नारायणं नयसेदक्त्रे ग्रीवायां माधवं नयसेत् ।

१ कृकारमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं अं परमेष्ठ्यात्मने यन्नमः पुरुषात्मने । अं नमो विश्वात्मने वं निवृत्त्यात्मने नमः ॥

३ नं नमः सर्वात्मने इत्युक्ताः पञ्च शक्तयः इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ दानकर्म्मणि इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ अभ्यर्चायामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ अकारमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

७ या मूर्त्तिः स्थाप्यते तस्यामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

गोविन्दं भुजयोर्नरस्य विष्णुं च हृदये नरसेत् ॥ ३४ ॥
 मधुसूदनकं पृष्ठे वामनं जठरे नरसेत् ।
 कथान्त्रिविक्रमं नरस्य जङ्घायां श्रीधरं नरसेत् ॥ ३५ ॥
 हृषीकेशं दक्षिणायां पद्मनाभं तु गुल्फके ।
 दामोदरं पादयोश्च हृदयादिषडङ्गकं ॥ ३६ ॥
 एतत् साधारणं प्रोक्तमादिमूर्त्तस्तु सत्तम ।
 अथवा यस्य देवस्य प्रारब्धं स्थापनं भवेत् ॥ ३७ ॥
 तस्यैव मूलमन्त्रेण सजीवकरणं विवत् ।
 यस्या मूर्त्तस्तु यन्नाम तस्याद्यं चाक्षरं च यत् ॥ ३८ ॥
 तत् स्वरैर्द्वादशैर्भेद्यं ह्यङ्गानि परिकल्पयेत् ।
 हृदयादीनि देवेश मूलञ्च दशमाक्षरं ॥ ३९ ॥
 यथा देवे तथा देहे(१) तत्त्वानि विनियोजयेत् ।
 चक्रात्मखण्डे विष्णुं यजेद्गन्धादिना तथा (२) ॥ ४० ॥
 पूर्व्ववच्चासनं ध्यायेत्सगात्रं(३) सपरिच्छदं ।
 शुभश्चक्रं द्वादशारं ह्युपरिष्ठादिचिन्तयेत् ॥ ४१ ॥
 त्रिनाभिचक्रं दिनेमि स्वरैस्तच्च समन्वितं ।
 पृष्ठदेशे ततः प्राञ्जः प्रकृत्यादीन्निवेशयेत् ॥ ४२ ॥
 पूजयेद्दरकायेषु(४) सूर्य्यं द्वादशधा पुनः ।

१ यथा तत्त्वे तथा देहे इति ख, ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकचतुष्टयपाठः ।

२ यजेद् गन्धादिना तत इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । यजेदाकृतिभिस्तथा इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ध्यायेत् तन्मात्रमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः । ध्यायेत् समाचमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ पूजयेद् द्वादशापेषु इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । पूजयेद् द्वादशारेषु इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

कलाषोडशसंयुक्तं सोमन्तत्र विचिन्तयेत् ॥ ४३ ॥
 सबलं त्रितयं नाभौ चिन्तयेद्देशिकोत्तमः ।
 पद्मञ्च द्वादशदलं पद्ममध्ये विचिन्तयेत् ॥ ४४ ॥
 तन्मध्ये पौरुषीं शक्तिं ध्यात्वाभ्यर्च्य च देशिकः (१) ।
 प्रतिमायां हरिं न्यस्य तत्र तं पूजयेत् सुरान् (२) ॥ ४५ ॥
 गन्धपुष्पादिभिः सम्यक् साङ्गं सावरणं क्रमात् ।
 द्वादशाक्षरवीजैस्तु केशवादीन् समर्चयेत् ॥ ४६ ॥
 द्वादशारे मण्डले तु लोकपालादिकं क्रमात् ।
 प्रतिमामर्चयेत् पश्चाद्गन्धपुष्पादिभिर्द्विजः ॥ ४७ ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रियाः सूक्तेन पिण्डिकां ।
 जननादिक्रमात् पश्चाज्जनयेद्दध्वावनलं ॥ ४८ ॥
 ऊत्वाग्निं वैश्ववेर्मन्त्रैः कुर्याच्छान्त्युदकं बुधः ।
 तत् सिक्वा प्रतिमामूर्द्ध्वं वज्रिप्रणयनं चरेत् ॥ ४९ ॥
 दक्षिणेभिं ऊतमिति कुण्डेभिं प्रणयेद् बुधः ।
 अग्निमभीति पूर्व तु कुण्डेभिं प्रणयेद्बुधः ॥ ५० ॥
 उत्तरे प्रणयेदग्निमग्निमग्नी हवामहे ।
 अग्निप्रणयने मन्त्रस्त्वमग्ने ह्यग्निरुच्यते ॥ ५१ ॥
 पलाशसमिधानान्तु अष्टोत्तरसहस्रकं ।
 कुण्डे कुण्डे होमयेच्च व्रीहीन् वेदादिकैस्तथा ॥ ५२ ॥
 साज्यांस्तिलान् व्याहृतिभिर्मूलमन्त्रेण वै घृतं ।
 कुर्यात्ततः शान्तिहोमं मधुरत्रितयेन च ॥ ५३ ॥
 द्वादशाणैः स्पृशेत् पादौ नाभिं हृन् मस्तकं ततः ।
 घृतं दाधि पयो ऊत्वा स्पृशेन्मूर्द्धन्यथो ततः ॥ ५४ ॥

१ ध्यात्वा पश्चात्, देशिक इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ तत्र तान् पूजयेत् सुरानिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

स्पृष्ट्वा शिरोनाभिपादांस्तस्रः स्थापयेन्नदीः (१) ।
 गङ्गा च यमुना गोदा क्रानाम्ना सरस्वती ॥ ५५ ॥
 दहेत्तु दिष्णुगायत्र्या गायत्र्या अपयेच्चरुं ।
 होमयेच्च बलिं दद्यादुत्तरे भोजयेद्विजान् ॥ ५६ ॥
 सामाधिपानां तुष्ट्यर्थं हेम गां गुरवे ददेत् ।
 दिक्प्रतिभ्यो बलिं दत्वा रात्रौ कुर्व्याच्च जागरं ।
 ब्रह्मगीतादिशब्देन सर्वभागधिवासानात् (२) ॥ ५७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अधिवासनं नाम

जनघष्ठितमोऽध्यायः ॥

अथ षष्ठितमोऽध्यायः ।

वासुदेवप्रतिष्ठादिविधिः ।

भगवानुवाच । पिण्डिकास्थापनार्थन्तु गर्भागारं तु सप्तधा ।
 विभजेत् ब्रह्मभागे तु प्रतिमां स्थापयेद् बुधः ॥ १ ॥
 देवमानुषपैशाचभागेषु न कदाचन ।
 ब्रह्मभागं परित्यज्य किञ्चिदाश्रित्य चाण्डज ॥ २ ॥
 देवमानुषभागाभ्यां स्थाप्या यत्रात्तु पिण्डिका (३) ।
 नपुंसकशिलायान्तु रत्नन्यासं समाचरेत् ॥ ३ ॥
 नारसिंहेन ङ्गत्वाथ रत्नन्यासं (४) च तेन वै ।

१ चतस्रः स्थापयेच्च गा इति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ घोषयेच्च ततो मखे इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ स्थापयेदाशु पिण्डिकामिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ वर्णन्यासमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

व्रीचीन् रत्नांस्त्रिधातुंश्च लोहादींश्चन्दनादिकान् ॥ ४ ॥
 पूर्वादिनवर्गेषु न्यसेन् मध्ये यथावच्चि ।
 अथ चेन्द्रादिमन्त्रैश्च गर्त्ता गुग्गुलुनावृतः ॥ ५ ॥
 रत्नन्यासविधिं कृत्वा प्रतिमामालभेद्गुरुः ।
 सशलाकैर्दर्भपुञ्जैः सहदेवैः समन्वितैः ॥ ६ ॥
 सवाह्यन्तैश्च संस्कृत्य पञ्चगव्येन शोधयेत् ।
 प्रोक्षयेद्दर्भतोयेन^(१) नदीतीर्थोदकेन च ॥ ७ ॥
 ह्योमार्थे स्थण्डिलं कुर्यात् सिकताभिः समन्ततः ।
 सार्द्धं हस्तप्रमाणं तु चतुरस्रं सुशीभमं ॥ ८ ॥
 अष्टदिक्षु यथान्यासं कलशानपि विन्यसेत् ।
 पूर्वाद्यानष्टवर्णेन अग्निमानीय संस्कृतं ॥ ९ ॥
 त्वमग्नेद्युभिरिति गायत्र्या समिधो ऊनेत् ।
 अष्टार्णेनाष्टशतकं^(२) आज्यं पूर्णां प्रदापयेत् ॥ १० ॥
 शान्त्युदकं आम्रपत्रैः^(३) मूलेन शतमन्त्रितं ।
 सिद्धेद्देवस्य तन्मूर्द्ध्नि श्रीश्च ते ह्यनया ऋचा ॥ ११ ॥
 ब्रह्मयानेन^(४) चोद्धृत्य उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ।
 तद्विष्णोरिति मन्त्रेण प्रासादाभिमुखं नयेत् ॥ १२ ॥
 शिविकायां चरिं स्थाप्य भ्रामयीत पुरादिकं ।
 गीतवेदादिशब्दैश्च^(५) प्रासादद्वारि धारयेत् ॥ १३ ॥

१ प्रोक्षयेद् दर्भतोयेमेति ख, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ अष्टार्णेनाष्टशतकमिति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ शान्त्युदकमाज्यपत्रैरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ ब्रह्मयानेनेति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ गीतवाद्यादिशब्दैश्च इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

स्त्रीभिर्विप्रैर्मङ्गलाष्टघटैः^(१) संस्रापयेद्धरिं ।
 ततो गन्धादिनाभ्यर्च्य मूलमन्त्रेण देशिकः ॥ १४ ॥
 अतो देवेति वस्त्राद्यमष्टाङ्गार्घ्यं निवेद्य च ।
 स्थिरे लम्बे पिण्डिकायां देवस्य त्वेति धारयेत् ॥ १५ ॥
 ओं नैलोक्यविक्रान्ताय नमस्तेस्तु त्रिविक्रम ।
 संस्थाप्य पिण्डिकायान्तु स्थिरं कुर्याद्विषक्षणाः ॥ १६ ॥
 ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण विश्वतश्चक्षुरित्यपि ।
 पञ्चगव्येन संस्राप्य क्षाल्य मन्त्रदकेन च ॥ १७ ॥
 पूजयेत् सकलीकृत्य साङ्गं सावरणं हरिं ।
 ध्यायेत् स्वं तस्य मूर्त्तिन्तु पृथिवी तस्य पीठिका ॥ १८ ॥
 कल्पयेद्विग्रहं तस्य तैजसैः परमाणुभिः ।
 जीवमावाहयिष्यामि पञ्चविंशतितत्त्वगं ॥ १९ ॥
 चैतन्यं परमामन्दं जायत्स्वप्नविवर्जितं ।
 देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहृद्धारवर्जितं ॥ २० ॥
 ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं हृदयेषु यवस्थितं ।
 हृदयात् प्रतिमाविम्बे स्थिरो भव परेश्वर ॥ २१ ॥
 सजीवं कुरु विम्बं त्वं सवाह्याभ्यन्तरस्थितः ।
 व्यङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो देहोपाधिषु संस्थितः ॥ २२ ॥
 ज्योतिर्ज्ञानं परं ब्रह्म एकमेवाद्वितीयकं ।
 सजीवीकरणं कृत्वा प्रणवेन निबोधयेत् ॥ २३ ॥
 सात्रिधकरणमाम हृदयं स्पृश्य वै जपेत् ।
 सूक्तान्तु पौरुषं ध्यायन् इदं गुह्यमनुं जपेत् ॥ २४ ॥
 नमस्तेस्तु सुरेशाय सन्तोषाविभवात्मने ।

१ मङ्गलाष्टघटे इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

ज्ञानविज्ञानरूपाय ब्रह्मतेजोनुयाधिने ॥ २५ ॥
 गुणातिक्रान्तवेशाय^(१) पुरुषाय महात्मने ।
 अक्षयाय पुराणाय विष्णो सन्निहितो भव ॥ २६ ॥
 यच्च ते परमं तत्त्वं^(२) यच्च ज्ञानमयं वपुः ।
 तत् सर्वमेकतो स्तनमस्मिन्देहे विबुध्यतां ॥ २७ ॥
 आत्मानं सन्निधीकृत्य ब्रह्मादिपरिवारकान् ।
 खनान्ना स्थापयेदन्यानायुधादीन् स्वमुद्रया ॥ २८ ॥
 यात्रावर्षादिकं दृष्ट्वा^(३) ज्ञेयः सन्निहितो हरिः ।
 नत्वा स्तुत्वा स्तवाद्यैश्च जप्त्वा चाष्टाक्षरादिकं ॥ २९ ॥
 चण्डप्रचण्डौ द्वारस्थौ निर्गत्याभ्यर्चयेद्गुरुः ।
 अभिमण्डपमासाद्य गरुडं स्थाप्य पूजयेत् ॥ ३० ॥
 दिगीशान् दिशि देवांश्च स्थाप्य सम्पूज्य देशिकः ।
 विश्वक्सेनं तु संस्थाप्य शङ्खचक्रादि पूजयेत् ॥ ३१ ॥
 सर्वपार्षदकेभ्यश्च बलिं भूतेभ्य अर्पयेत् ।
 ग्रामवस्त्रसुवर्णादि गुरवे दक्षिणां ददेत् ॥ ३२ ॥
 यामोपयोगिद्रव्याद्यमाचार्याय नरोर्पयेत् ।
 आचार्यदक्षिणां दन्तु ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां ददेत् ॥ ३३ ॥
 अन्येभ्यो दक्षिणां दद्याद्भोजयेद् ब्राह्मणांस्ततः ।
 अवारितान् फलान्^(४) दद्याद्यजमानाय वै गुरुः ॥ ३४ ॥
 विष्णुं नयेत् प्रतिष्ठाता^(५) चात्मना सकलं कुलं ।

१ गुणातिक्रान्तरूपाय इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ यच्च ते परमं गुह्यमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ यात्रावर्षादिकं कृत्वमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ अवारितफलमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ प्रतिष्ठाकृदिति ख ग, घ, ड, चिह्नितपुस्तकचतुष्टयपाठः ।

सर्वेषामेव देवानामेष साधारणो विधिः ।
 मूलमन्त्राः पृथक् तेषां शेषं कार्यं समानकं ॥ ३५ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वासुदेवप्रतिष्ठादिकथनं नाम
 षष्ठितमोऽध्यायः ॥

अथ एकषष्ठितमोऽध्यायः ।

द्वारप्रतिष्ठाध्वजारोहणादिविधिः ।

भगवानुवाच । वक्ष्ये चावभृथस्नानं विष्णोर्न त्वेति^(१) होमयेत् ।
 एकाशीतिपदे कुम्भान् स्थाप्य संस्थापयेद्धरिं ॥ १ ॥
 पूजयेद् गन्धपुष्पाद्यैर्बलिं दत्त्वा गुरुं यजेत् ।
 द्वारप्रतिष्ठां वक्ष्यामि द्वाराधो हेम वै ददेत् ॥ २ ॥
 अष्टभिः कलशैः स्थाप्य शाखोदुम्बरकौ गुरुः ।
 गन्धादिभिः समभ्यर्च्य मन्त्रैर्वेदादिभिर्गुरुः ॥ ३ ॥
 कुण्डेषु होमयेदङ्गिं समिस्ताजतिलादिभिः^(२) ।
 दत्त्वा शय्यादिकञ्चाधो दद्यादाधारशक्तिकां ॥ ४ ॥
 शाखयोर्विन्यसेन्मूले देवौ चण्डप्रचण्डकौ ।
 ऊर्ध्वो दुम्बरके देवीं लक्ष्मीं सुरगणार्चितां ॥ ५ ॥
 न्यस्याभ्यर्च्य^(३) यथान्यायं श्रीसूक्तेन चतुर्मुखं ।
 दत्त्वा तु श्रीफलादीनि आचार्यादेस्तु दक्षिणां ॥ ६ ॥
 प्रतिष्ठासिद्धद्वारस्य त्वाचार्य्यः स्थापयेद्धरिं ।

१ विष्णुर्नूकेति घ, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ समिदाञ्जतिलादिभिरिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ यथाभ्यर्चेति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

प्रासादस्य प्रतिष्ठन्तु हृत्प्रतिष्ठेति तां ष्टणु ॥ ७ ॥
 समाप्तौ शुकनाशाया(१) वेद्याः प्राग्दर्भमस्तके ।
 सौवर्णं राजतं कुम्भमथवा शुक्लनिर्मितं (२) ॥ ८ ॥
 अष्टरत्नौषधीधातुबीजलीहान्वितं शुभं ।
 सवस्त्रं पूरितं चाङ्गिर्माण्डले चाधिवासयेत् ॥ ९ ॥
 सपक्षवं नृसिंहेन ऊत्वा सम्पातसञ्चितं ।
 नारायणाख्यतत्त्वेन प्राणभूतं न्यसेत्ततः ॥ १० ॥
 वैराजभूतन्तं(३) ध्यायेत् प्रासादस्य सुरेश्वर ।
 ततः पुरुषवत्सर्व्वं प्रासादं चिन्तयेद् बुधः ॥ ११ ॥
 अधो दत्त्वा सुवर्णं तु तद्वद् भूतं(४) घटं न्यसेत् ।
 गुर्वादौ दक्षिणां दद्याद् ब्राह्मणादेश्च भोजनं ॥ १२ ॥
 ततः पश्चाद्द्वेदिबन्धं तदूर्ध्वं कण्ठबन्धनं ।
 कण्ठोपरिष्ठात् कर्त्तव्यं विमलामलसारकं ॥ १३ ॥
 तदूर्ध्वं वृकलं(५) कुर्याच्चक्रश्चाद्यं सुदर्शनं ।
 मूर्त्तिं श्रीवासुदेवस्य ग्रहगुप्तां निवेदयेत् ॥ १४ ॥
 कलशं वाथ कुर्व्वीत तदूर्ध्वं चक्रमुत्तमं ।
 वेद्याश्च परितः स्थाप्या अष्टौ विघ्नेश्वरास्त्वज (६) ॥ १५ ॥

१ वनमालायामिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शुक्लनिर्मलमिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः । शुक्लनिर्मितमिति ङ, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

३ वैराजरूपं तमिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ तत्त्वभूतमिति घ, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ तदूर्ध्वं चूर्णकं कुर्यादिति ग, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः । तदूर्ध्वं चुम्बकं कुर्या-
दिति ङ, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

६ अष्टौ विघ्नेश्वरास्त्वज इति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

चत्वारो वा चतुर्दिक्षु स्थापनीया गरुत्मतः ।
 ध्वजारोहं च वक्ष्यामि येन भूतादि नश्यति ॥ १६ ॥
 प्रासादविम्बद्रव्याणां यावन्तः परमाणवः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि तत्कर्त्ता विष्णुलोकभाक् ॥ १७ ॥
 कुम्भाण्डवेदिविम्बानां भ्रमणाद्वायुनानघ ।
 कण्ठस्यावेष्टनाञ् ज्ञेयं फलं कोटिगुणं ध्वजात् ॥ १८ ॥
 यताकां प्रकृतिं विद्धि दण्डं पुरुषरूपिणं ।
 प्रासादं वासुदेवस्य मूर्त्तिभेदं (१) निबोध मे ॥ १९ ॥
 धारणाद्वरणीं (२) विद्धि आकाशं शुषिरात्मकं ।
 तेजस्तत् पावकं विद्धि वायुं स्पर्शगतं तथा ॥ २० ॥
 पाषाणादिष्वेव जलं पार्थिवं पृथिवीगुणं (३) ।
 प्रतिशब्दोद्भवं शब्दं स्पर्शं स्यात् कर्कशादिकं ॥ २१ ॥
 शुक्लादिकं भवेद्रूपं रसमन्नादिदर्शनं (४) ।
 धूपादिगन्धं गन्धन्तु वाग् भेर्यादिषु संस्थिता ॥ २२ ॥
 शुकनासाश्रिता नासा बाह्व तद्रथकौ स्मृतौ ।
 शिरस्त्वण्डं निगदितं कलशं मूर्द्धजं स्मृतम् ॥ २३ ॥
 कण्ठं कण्ठमिति ज्ञेयं स्कन्धं वेदी निगद्यते ।
 पायूपस्थे प्रणाले तु त्वक् सुधा परिकीर्त्तिता ॥ २४ ॥
 मुखं द्वारं भवेदस्य प्रतिमा जीव उच्यते ।
 तच्छक्तिं पिण्डिकां विद्धि प्रकृतिं च तदाकृतिं ॥ २५ ॥

१ मूर्त्तिभूतमिति ख, ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ धरणाद्धारणीं विद्धि इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । धरणाद्धारणीं देवोमिति ग,
चिह्नितपुस्तकपाठः । धारणीं धरणीं विद्धि इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ पार्थिवं पृथिवीतलमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । पार्थिवं पृथिवीजलमिति म,
चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ रसमास्थाय दर्शनं रसमाङ्गादि दर्शनमिति च ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

निखलत्वञ्च गर्भास्या अधिष्ठाता तु केशवः ।
 एवमेव हरिः साक्षात्प्रासादत्वेन संस्थितः ॥ २६ ॥
 जङ्घा त्वस्य शिवो ज्ञेयः स्कन्धे धाता व्यवस्थितः ।
 ऊर्ध्वभागे स्थितो विष्णुरेवं तस्य स्थितस्य हि ॥ २७ ॥
 प्रासादस्य प्रतिष्ठान्तु ध्वजरूपेण मे षट्पण ।
 ध्वजं कृत्वा सुरैर्देव्या जिताः शस्त्रादिचिह्नितं^(१) ॥ २८ ॥
 अण्डोर्ध्वं कलशं न्यस्य तदूर्ध्वं विन्यसेद्ध्वजं ।
 विम्बार्द्धमानं दण्डस्य^(२) त्रिभागेनाथ कारयेत् ॥ २९ ॥
 अष्टारं द्वादशारं वा मध्ये मूर्त्तिमतान्वितं ।
 नारसिंहेन तार्क्ष्येण ध्वजदण्डस्तु निर्भ्रणः ॥ ३० ॥
 प्रासादस्य तु विस्तारो मानं दण्डस्य कीर्त्तितं ।
 शिखरार्द्धेन वा कुर्यात् तृतीयार्द्धेन वा पुनः ॥ ३१ ॥
 द्वारस्य दैर्घ्यात् द्विगुणं दण्डं वा परिकल्पयेत् ।
 ध्वजयष्टिर्देवगृहे ऐशान्यां वायवेथवा ॥ ३२ ॥
 क्षौमाद्यैश्च ध्वजं कुर्याद्विचित्रं वैक्रवर्णकं^(३) ।
 घण्टाचामरकिङ्किण्या भूषितं पापनाशनं ॥ ३३ ॥
 दण्डाग्राद्धरणीं यावद्धस्तैकं विस्तरेण तु ।
 महाध्वजः सर्वदः स्यात्तुर्यांशार्द्धीनतोर्चितः ॥ ३४ ॥
 ध्वजे चार्द्धेन विज्ञेया पताका मानवर्जिता ।
 विस्तारेण ध्वजः काय्यो विंशदङ्गुलसन्निभः ॥ ३५ ॥
 अधिवासविधानेन चक्रं दण्डं ध्वजं तथा ।

१ जिताः शस्त्रादिचिह्नितमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । जिताः शस्त्रादिचिह्नित-
मिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ विम्बार्द्धमानं चक्रन् इति ख. ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ मिचित्रञ्चैव वर्णकिमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

देववत् सकलं कृत्वा मण्डपसूपनादिकं ॥ ३६ ॥
 नेत्रोन्मीलनकं त्यक्त्वा पूर्वाक्षं सर्वमाचरेत् ।
 अधिवासयेच्च विधिना शय्यायां स्थाप्य देशिकः ॥ ३७ ॥
 ततः सहस्रशीर्षात् सूक्तं चक्रे न्यसेद् बुधः ।
 तथा सुदर्शनं मन्त्रं मनस्तत्त्वं निवेशयेत् ॥ ३८ ॥
 मनोरूपेण तस्यैव सजीवकरणं स्मृतं ।
 अरेषु मूर्त्तयो न्यस्याः केशवाद्याः सुरोत्तम ॥ ३९ ॥
 नाभ्यङ्गप्रतिनेमीषु न्यसेत्तत्त्वानि देशिकः ।
 नृसिंहं विश्वरूपं वा अङ्गमध्ये निवेशयेत् ॥ ४० ॥
 सकलं विन्यसेद्दण्डे सूत्रात्मानं सजीवकं ।
 निष्कलं परमात्मानं ध्वजे ध्यायन् न्यसेद्धरिं ॥ ४१ ॥
 तच्छक्तिं व्यापिनीं ध्यायेद् ध्वजरूपां बलाबलां (१) ।
 मण्डपे (२) स्थाप्य चाभ्यर्च्य ह्रीं कुण्डेषु कारयेत् ॥ ४२ ॥
 कलशे स्वर्णकलशं न्यस्य रत्नानि पञ्च च ।
 स्थापयेच्चक्रमन्त्रेण स्वर्णचक्रमधस्ततः (३) ॥ ४३ ॥
 पारदेन तु सम्प्लाव्य नेत्रपट्टेन छादयेत् (४) ।
 ततो निवेशयेच्चक्रं तन्मध्ये नृहरिं स्मरेत् ॥ ४४ ॥
 ओं क्षीं नृसिंहाय (५) नमः पूजयेत् स्थापयेद्धरिं ।
 ततो ध्वजं गृहीत्वा तु यजमानः सबान्धवः ॥ ४५ ॥

१ चलाचलामिति ख, ड, चिह्नितपुस्तकपाठः, सुलोचनामिति ग, चिह्नितपुस्तक-
पाठः ।

२ मण्डले इति ग, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ स्वर्णचक्रानु मध्यत इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ नेत्रं यत्नेन छादयेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ ओं क्षीं नृसिंहाय नम इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

दधिभक्तयुते पात्रे ध्वजस्याग्रं निवेशयेत् ।
 ध्रुवाद्येन फडन्तेन ध्वजं मन्त्रेण पूजयेत् ॥ ४६ ॥
 शिरस्याधाय तत् पात्रं नारायणमनुस्मरन् ।
 प्रदर्शयित्वा तु कुर्वीत तूर्यमङ्गलनिःस्वनैः ॥ ४७ ॥
 ततो निवेशयेत् दण्डं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण तु ।
 मुञ्चामि त्वेति सूक्तेन ध्वजं मुञ्चेद्विचक्षणः ॥ ४८ ॥
 पात्रं ध्वजं कुञ्जरादि दद्यादाचार्य्यके द्विजः ।
 एष साधारणः प्रोक्तो ध्वजस्यारोहणे विधिः ॥ ४९ ॥
 यस्य देवस्य यच्चिह्नं तन्मन्त्रेण स्थिरं चरेत् ।
 स्वर्गत्वा ध्वजदानात्तु भुवि राजा बली भवेत् ॥ ५० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये ध्वजारोहणं नाम
 एकषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

लक्ष्मीप्रतिष्ठाविधिः ।

भगवानुवाच । समुदायेन देवादेः प्रतिष्ठां प्रवदामि ते ।
 लक्ष्म्याः प्रतिष्ठा प्रथमं तथा देवीगणस्य च ॥ १ ॥
 पूर्ववत् सकलं कुर्यान्मण्डपसूपनादिकं^(१) ।
 भद्रपीठे श्रियं न्यस्य स्थापयेदष्ट वै घटान्^(२) ॥ २ ॥
 घृतेनाभ्यज्य मूलेन सूपयेत् पञ्चगव्यकैः ।
 हिरण्यवर्णा हरिणी नेत्रे चोन्मीलयेच्छ्रियाः ॥ ३ ॥

१ मण्डलस्नपनादिकमिति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ स्थापयेद्वरणे घटानिति घ, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

तन्म आवह(१) इत्येवं प्रदद्यान्मधुरत्रयम् ।
 अश्वपूर्वेति पूर्वण तां कुम्भेनाभिषेचयेत्(२) ॥ ४ ॥
 कामोत्थितेति याम्येन पश्चिमेनाभिषेचयेत् ।
 चन्द्रं प्रभासामुच्चार्यादित्यवर्गेति चोत्तरात् ॥ ५ ॥
 उपैतु मेति चाग्नेयात् क्षुत्पिपासेति नैऋतात् ।
 गन्धद्वारेति वायव्यां मनसः काममाकृतिम् ॥ ६ ॥
 ईशानकलशेनैव शिरः सौवर्णकर्ममात् ।
 एकाशीतिघटैः स्नानं मन्त्रेणापः सृजन् क्षितिम्(३) ॥ ७ ॥
 आर्द्रां पुष्करिणीं गन्धैरार्द्रामित्यादिपुष्पकैः ।
 तन्मयावह मन्त्रेण य आनन्द ऋचाखिलं(४) ॥ ८ ॥
 शायन्तीयेन शय्यायां श्रीसूक्तेन च सान्निध्यम् ।
 लक्ष्मीबीजेन चिच्छक्तिं विन्यस्याभ्यर्चयेत् पुनः ॥ ९ ॥
 श्रीसूक्तेन मण्डपेथ कुण्डेष्वञ्जानि होमयेत् ।
 करवीराणि वा ऊत्वा सहस्रं शतमेव वा ॥ १० ॥
 गृहोपकरणान्तादि श्रीसूक्तेनैव चार्पयेत् ।
 ततः प्रासादसंस्कारं सर्वं कृत्वा तु पूर्ववत् ॥ ११ ॥
 मन्त्रेण पिण्डिकां कृत्वा प्रतिष्ठानं ततः त्रियः(५) ।
 श्रीसूक्तेन च सान्निध्यं पूर्ववत् प्रत्यृचं जपेत्(६) ॥ १२ ॥
 चिच्छक्तिं बोधयित्वा तु मूलात् सान्निध्यकं चरेत् ।

१ अस्मिन्नावह इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अश्वपूर्वेति मन्त्रेण तां कुम्भेभिनिवेशयेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ मन्त्रेण चासृजत् क्षितिमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ य आनन्देति वाससमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ मन्त्रेण पिण्डिकां कृत्वा प्रतिमां स्थापयन् त्रिय इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ प्रत्यृचं यजेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

भूस्वर्गावस्त्रगोम्नादि(१) गुरवे ब्रह्मणेर्षयेत् ।
एवं देव्योऽखिलाः स्थाप्यावाह्य स्वर्गादि भावयेत् ॥ १३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये लक्ष्मीस्थापनं नाम
द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।

सुदर्शनचक्रादिप्रतिष्ठाकथनं ।

भगवानुवाच । एवं तार्क्ष्यस्य चक्रस्य ब्रह्मणी नृहरेस्तथा ।

प्रतिष्ठा विष्णुवत् कार्या स्वस्वमन्त्रेण तां षट्शु ॥ १ ॥

सुदर्शनं महाचक्रं शान्तं दुष्टभयङ्करं ।

च्छिन्दं छिन्दं भिन्दं भिन्दं विदारय विदारय

परमन्त्रान् ग्रस ग्रस भक्षय भक्षय भूतान्

त्रासय त्रासय हूं फट् सुदर्शनाय नमः ॥

अभ्यर्च्य चक्रं चानेन रणे दारयते रिपून् ॥ २ ॥

ओं क्षीं नरसिंह उग्ररूपं ज्वल ज्वल प्रज्वल प्रज्वल स्वाहा ॥

नरसिंहस्य मन्त्रोयं पातालाख्यस्य वक्ष्यते (१) ।

ओं क्षीं नमो भगवते नरसिंहाय प्रदीप्तसूर्यकोटिसहस्रसम-
तेजसे वज्रनखदंष्ट्रायुधाय स्फुटविकटविकीर्णकेसरसटाप्रक्षुभितमहार्ण-
वाम्भोददुन्दुभिनिर्घोषाय सर्वमन्त्रोत्तारणाय एह्येहि भगवन्नरसिंह
पुरुषपरापरब्रह्मसत्येन स्फुर स्फुर विजृम्भ विजृम्भ आक्रम आक्रम गर्ज
गर्ज मुञ्च मुञ्च सिंहनादान् विदारय विदारय विद्रावय विद्रावय आविष्ण

१ भूसुवर्णगोम्नादि इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ पातालाख्यस्य वक्ष्यते इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

आविश सर्वमन्त्ररूपाणि सर्वमन्त्रजातयश्च हन हन हिन्द हिन्द सङ्घिप
सङ्घिप सर सर^(१) दारय दारय स्फुट स्फुट स्फोटय स्फोटय ज्वालामाला-
सङ्घातमय सर्वतोऽनन्तज्वालावज्राशनिचक्रेण सर्वपातालान् उत्सादय
उत्सादय सर्वतोऽनन्तज्वालावज्राशरपञ्चरेण सर्वपातालान् परिवारय
परिवारय सर्वपातालासुरवातिनां हृदयान्याकर्षय आकर्षय शीघ्रं
दह दह पच पच मथ मथ शोषय शोषय निहन्तय निहन्तय ताव-
द्यावन्मे वशमागताः पातालेभ्यः फट् असुरेभ्यः फट् मन्त्ररूपेभ्यः फट्
मन्त्रजातिभ्यः फट् संशयान्मां भगवन्नरसिंहरूप विष्णो सर्वापद्भ्यः
सर्वमन्त्ररूपेभ्यो रक्ष रक्ष ऋं फट्^(२) नमोऽस्तु ते ॥

नरसिंहस्य विद्येयं हरिरूपार्थसिद्धिदा^(३) ॥ ३ ॥

त्रैलोक्यमोहनैर्मन्त्रैः स्थाप्यस्त्रैलोक्यमोहनः ।

गदी दक्षे शान्तिकरी द्विभुजी वा चतुर्भुजः ॥ ४ ॥

वामोर्द्ध्वं कारयेच्चक्रं पाञ्चजन्यमथो ह्यधः ।

श्रीपुष्टिसंयुतं कुर्याद् बलेन सह भद्रया ॥ ५ ॥

प्रासादे स्थापयेद्विष्णुं गृहे वा मण्डपेऽपि वा ।

वामनं चैव वैकुण्ठं हयास्यमनिरुद्धकं ॥ ६ ॥

स्थापयेज्जलशय्यास्थं मत्स्यादींश्चावतारकान् ।

सङ्घर्षणं विश्वरूपं लिङ्गं वै रुद्रमूर्तिकं ॥ ७ ॥

अर्धनारीश्वरं तद्वद्वरिशङ्करमाटकाः ।

भैरवं च तथा सूर्यं यद्द्विद्विनायकम् ॥ ८ ॥

१ दर दर इति ख, ग, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ रक्ष रक्ष ओं फट् इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । रक्ष रक्ष श्रीं फटिति ग,
चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ हरिरूपा सुसिद्धिदा इति ग, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

गौरीमिन्द्रादिकां लेप्यां (१) चित्रजां च बलाबलां ।
 पुस्तकानां प्रतिष्ठां च वक्ष्ये लिखनतद्विधिं ॥ ९ ॥
 स्वस्तिके मण्डलेऽभ्यर्च्य शरपत्रासने स्थितं (२) ।
 लेख्यञ्च लिखितं पुस्तं गुरुर्विद्यां हरिं यजेत् ॥ १० ॥
 यजमानो गुरुं विद्यां हरिं लिपिकृतं नरं ।
 प्राङ्मुखः पद्मिनीं ध्यायेत् लिखित्वा श्लोकपञ्चकं ॥ ११ ॥
 रौप्यस्यमस्या हैम्या च लेखन्या नागराक्षरं (३) ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या शक्त्या दद्याच्च दक्षिणां (४) ॥ १२ ॥
 गुरुं विद्यां हरिं प्रार्थ्य पुराणादि लिखेन्नरः ।
 पूर्ववन्मण्डलाद्ये (५) च ऐशानरां भद्रपीठके ॥ १३ ॥
 दर्पणे पुस्तकं दृष्ट्वा सेचयेत् पूर्व्ववद् घटैः ।
 नेत्रोन्मीलनकं कृत्वा शय्यायां तु नमसेन्नरः ॥ १४ ॥
 नमसेत्तु पौरुषं सूक्तं वेदाद्यं तत्र पुस्तके ।
 कृत्वा सजीवीकरणं प्रार्थ्य ऊत्वा चरुं ततः ॥ १५ ॥
 सम्प्राश्य दक्षिणाभिस्तु गुर्वादीन् भोजयेद्विजान् ।
 रथेन हस्तिना वापि भ्रामयेत् पुस्तकं नरैः (६) ॥ १६ ॥
 गृहे देवालययादौ तु पुस्तकं स्थाप्य पूजयेत् ।
 वस्त्रादिवेष्टितं पाठादादावन्ते समर्चयेत् (७) ॥ १७ ॥

१ इन्द्रादिकां जप्यामिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शरयन्त्रासने स्थितमिति ख, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ रौप्यमय्याऽथ हैम्या वा लेखन्याथ वराक्षरमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ प्राङ्मुखः पद्मिनीं ध्यायेत् लिखित्वा च प्रदापयेत् । ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या शक्त्या-
 दद्याच्च दक्षिणामिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ पूर्वमण्डपपार्श्वे इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ पुस्तकं नर इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

७ अन्ते सदार्चयेदिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

जगच्छान्तिश्चावधार्यं पुस्तकं वाचयेन्नरः ।
 अध्यायमेकं कुम्भाद्विर्यजमानादि सेषयेत् ॥ १८ ॥
 द्विजाय पुस्तकं दत्त्वा फलस्यान्तो न विद्यते ।
 त्रीण्याञ्जरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥ १९ ॥
 विद्यादानफलं दत्त्वा मस्यन्तं पञ्चसच्चयं ।
 यावत्तु पञ्चसङ्स्थानमक्षराणां तथाऽनघ ॥ २० ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ।
 पञ्चरात्रं पुराणानि भारतानि ददन्नरः ।
 कुलैकविंशमुद्धृत्य परे तत्त्वे तु लीयते ॥ २१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवादिप्रतिष्ठापुस्तकप्रतिष्ठाकथनं नाम
 त्रिषष्टितमोध्यायः ।

अथ चतुःषष्टितमोध्यायः ।

कूपदिप्रतिष्ठाकथनं ।

भगवानुवाच । कूपवापीतडागानां प्रतिष्ठां वच्मि तां षड्गु ।
 जलरूपेण हि हरिः सोमो वरुण उक्तमः ॥ १ ॥
 अधीषोममयं विश्वं विष्णुरापस्तु कारणं ।
 हैमं रौप्यं रत्नजं वा वरुणं कारयेन्नरः ॥ २ ॥
 द्विभुजं हंसरुच्यं दक्षिणेनाभयप्रदं ।
 वामेन नागपाशं तं नदीनागादिसंयुतं ॥ ३ ॥
 यागमण्डपमध्ये स्याद्देदिका कुण्डमण्डिता ।
 तोरणं वारुणं कुम्भं नगसेच करकान्वितं ॥ ४ ॥
 भद्रके चार्द्धचन्द्रे वा स्वस्तिके द्वारि कुम्भकान् ।
 अमराधानं चाप्यकुण्डे कृत्वा पूर्णां प्रदापयेत् ॥ ५ ॥

वरुणं स्नानपीठे तु ये ते शतेति संस्पृशेत् ।
 घृतेनाभ्यङ्गयेत् पश्चान्मूक्षमन्त्रेण देशिकः ॥ ६ ॥
 शम्भो देवीति प्रक्षाल्य शुद्धवत्या शिवोदकैः ।
 अधिवासयेदष्टकुम्भान् सामुद्रं पूर्वकुम्भके ॥ ७ ॥
 गाङ्गमग्नौ वर्षतोयं दक्षे रक्षस्तु नैर्ज्भरं ।
 नदीतोयं पश्चिमे तु वायव्ये तु नदीदकं ॥ ८ ॥
 औद्भिष्णं चोत्तरे स्थाप्य ऐशान्यां तीर्थसम्भवं ।
 अलाभे तु नदीतोयं^(१) यासां राजेति मन्त्रयेत्^(२) ॥ ९ ॥
 देवं निर्माज्यं निर्मञ्च्य दुर्मित्रियेति विचक्षणः^(३) ।
 नेत्रे चोन्मीलयेच्चित्रं तच्चक्षुर्मधुरत्रयैः ॥ १० ॥
 ज्योतिः सम्पूरयेद्दैम्यां गुरवे गामथार्पयेत् ।
 समुद्रज्येष्ठेत्यभिषिञ्चेद्वरुणं पूर्वकुम्भतः ॥ ११ ॥
 समुद्रं गच्छ गाङ्गेयात् सोमो धेन्विति वर्षकात् ।
 देवीरापो निर्ज्भराद्भिर्भ्रदाद्भिः पञ्चनद्यतः ॥ १२ ॥
 उद्भिदद्भ्यश्चोद्भिदेन पावमान्याऽथ तीर्थकैः ।
 आपो हि सा पञ्चगव्याद्विरण्यवर्णेति स्वर्गजात् ॥ १३ ॥
 आपो अस्मेति वर्षो^(४) स्त्रैर्जाहत्या कूपसम्भवैः ।
 वरुणश्च तडागोत्थैर्वरुणाद्भिस्तु वश्यतः ॥ १४ ॥
 आपो देवीति गिरिजैरेकाशीतिघटैस्ततः ।
 स्नापयेद्वरुणस्येति त्वग्नौ वरुण चार्घ्यकं ॥ १५ ॥
 व्याहृत्या मधुपर्कान्तु वृहस्पतेति वस्त्रकं ।
 वरुणेति पवित्रन्तु प्रणवेनोत्तरीयकं ॥ १६ ॥

१ नदीतोयमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ यासां वप्रेति कीर्तयेदिति ड, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ दुर्मित्रियेति विचक्षण इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

यद्द्वारस्थेन पुष्पादि प्रदद्याद्द्वारस्थाय तु ।
 घामरं दर्पणं कृत्रं यजनं वैजयन्तिकां ॥ १७ ॥
 मूलेनोत्तिष्ठेत्युत्थाप्य तां रात्रिमधिवासयेत् ।
 वरुणाश्चेति सान्निध्यं यद्द्वारस्थेन पूजयेत् ॥ १८ ॥
 सजीवीकरणं मूलात् पुनर्गन्धादिना यजेत् ।
 मण्डपे^(१) पूर्ववत् प्रार्थ्य कुण्डेषु समिदादिकं ॥ १९ ॥
 वेदादिमन्त्रैर्गन्धाद्याश्चतस्रो धेनवो दुहेत् ।
 दिक्ष्वथो वै यवचरुं ततः संस्थाप्य होमयेत् ^(२) ॥ २० ॥
 व्याहृत्या वाथ गायत्र्या मूलेनामन्त्रयेत्तथा ।
 सूर्याय प्रजापतये द्यौः स्वाहा चान्तरिक्षकः ॥ २१ ॥
 तस्यै पृथिव्यै देहृष्ट्यै इह स्वष्टये ततः ।
 इह रत्यै चेह रमत्या उग्रो भीमश्च रौद्रकः ॥ २२ ॥
 विष्णुश्च वरुणो धाता रायस्पोषो महेन्द्रकः ^(३) ।
 अग्निर्यमो नैर्ऋतोऽथ वरुणो वायुरेवच ॥ २३ ॥
 कुवेर इन्द्रोऽनन्तोऽथ ब्रह्मा राजा जलेश्वरः ।
 तस्मै स्वाहेदं विष्णुश्च तद्विप्रासेति होमयेत् ॥ २४ ॥
 सोमो धेन्विति षड् ऊत्वा इमं मेति च होमयेत् ।
 आपो हि छेति तिस्रभिरिमा रुद्रेति होमयेत् ॥ २५ ॥
 दण्डिच्छु बलिं दद्यात् गन्धपुष्पादिनाऽर्चयेत् ।
 प्रतिमां तु समुत्थाप्य मण्डले विनप्रसेद् बुधः ॥ २६ ॥
 पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्हमपुष्पादिभिः क्रमात् ।

१ मण्डले इति ख, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ मूले त्रयो च होमयेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ वायुः सोमो महेन्द्रक इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ॥

जलाशयांस्तु दिग्भागे वितस्त्रिद्वयसम्मितान् ॥ २७ ॥
 कृत्वाऽष्टौ स्याद्विज्ञान् रम्यान् सैकतान् देशिकीत्तमः ।
 वरुणस्येति मन्त्रेण साज्यमष्टशतं ततः ॥ २८ ॥
 चरुं यवमयं ऊत्वा (१) शान्तितीयं समाचरेत् ।
 सेचयेन्मूर्द्ध्नि देवं तु सजीवकरणं चरेत् ॥ २९ ॥
 ध्यायेत्तु वरुणं युक्तं गौर्या नदनदीगणैः ।
 ओं वरुणाय नमोऽभ्यर्च्य ततः सान्निध्यमाचरेत् ॥ ३० ॥
 उत्थाप्य (२) नागपृष्ठाद्यैर्भ्रामयेत्तैः समङ्गलैः ।
 आपो हि ष्टेति च क्षिपेत्त्रिमध्नाक्ते घटे जले ॥ ३१ ॥
 जलाशये मध्यगतं सुगुप्तं विनिवेशयेत् ।
 स्नात्वा ध्यायेच्च वरुणं सृष्टिं ब्रह्माण्डसञ्ज्ञिकां ॥ ३२ ॥
 अग्निबीजेन सन्दग्ध्य तद्भस्म प्लावयेद्धरां ।
 सर्वमापोमयं लोकं ध्यायेत् तत्र जलेश्वरं ॥ ३३ ॥
 तीयमध्यस्थितं देवं ततो यूपं निवेशयेत् ।
 चतुरस्रमथाष्टास्रं वर्तुलं वा प्रवर्तितं (३) ॥ ३४ ॥
 आराध्य देवतालिक्रुं दशहस्तं तु कूपके ।
 यूपं यज्ञीयवृक्षोत्थं मूले ह्यैमं फलं नप्रसेत् ॥ ३५ ॥
 वाप्यां पञ्चदशकरं पुष्करिण्यां तु विंशकं ।
 तडागे पञ्चविंशाख्यं जलमध्ये निवेशयेत् ॥ ३६ ॥
 यागमण्डपाङ्गणे वा यूपब्रह्मेति मन्त्रतः (४) ।
 स्थाप्य तद्देष्टयेदस्त्रैर्यूपोपरि पताकिकां ॥ ३७ ॥

१ चरुं सचमसं ऊत्वेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ उत्थाय इति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ सुवर्तितमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ यूपस्थामेति मन्त्रत इति ग, घ, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

तदभ्यर्च्य च गन्धाद्यैर्जगच्छान्तिं समाचरेत् ।
 दक्षिणां गुरवे दद्याद्गोहेमास्वपात्रकं ॥ ३८ ॥
 द्विजेभ्यो दक्षिणा देया आगतान् भोजयेत्तथा ।
 आब्रह्मस्तस्वपर्यन्ता ये केचित्सलिलार्थिनः ॥ ३९ ॥
 ते त्वत्तिमुपगच्छन्तु तडागस्थेन वारिणा ।
 तोयमुत्सर्जयेदेवं^(१) पञ्चगव्यं विनिक्षिपेत् ॥ ४० ॥
 आपो हि छे ति तिसृभिः शान्तिस्तोयं द्विजैः कृतं ।
 तीर्थतोयं क्षिपेत् पुण्यं गोकुलश्चाप्येद्विजान्^(२) ॥ ४१ ॥
 अनिवारितमन्नाद्यं सर्वजन्यश्च कारयेत् ।
 अश्वमेधसहस्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ॥ ४२ ॥
 एकाहं स्थापयेत्तोयं तत्पुण्यमयुतायुतं ।
 विमाने मोदते स्वर्गे नरकं न स गच्छति ॥ ४३ ॥
 गवादि पिवते यस्मात्तस्मात् कर्तुं घ्न पातकं ।
 तोयदानात्सर्वदानफलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ ४४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कूपवापीतडागादिप्रतिष्ठाकथनं नाम
 चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

सभास्थापनकथनं ।

भगवानुवाच । सभादिस्थापनं वक्ष्ये तथैतेषां प्रवर्तनं ।

भूमौ परीक्षितायाश्च वास्तुयागं समाचरेत् ॥ १ ॥

खेच्छया तु सभां कृत्वा खेच्छया स्थापयेत् सुरान् ।

१ तोयं समुत्सृजेदेवमिति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गोकुलं पाययेद् द्विजानिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

चतुष्पथे ग्रामादौ^(१) च न शून्ये कारयेत् सभां ॥ २ ॥
 निर्मलः कुलमुद्धृत्य कर्त्ता स्वर्गे विमोदते ।
 अनेन विधिना कुर्यात् सप्तभौमं हरेर्गृहं ॥ ३ ॥
 यथा राज्ञां तथाऽन्येषां पूर्वाद्याश्च ध्वजादयः ।
 कोणभुजान् वर्जयित्वा चतुःशालं तु वर्त्तयेत् ॥ ४ ॥
 त्रिशालं वा द्विशालं वा एकशालमथापि वा ।
 व्ययाधिकं न कुर्वीत व्ययदोषकरं हि तत् ॥ ५ ॥
 आयाधिके भवेत् पीडा तस्मात् कुर्यात् समं द्वयं ।
 करराशिं समस्तन्तु कुर्याद्दिसुगुणं गुरुः ॥ ६ ॥
 सप्तार्चिषा हृते भागे गर्गविद्याविचक्षणः ।
 अष्टधा भाजिते तस्मिन् यच्छेषं स व्ययी गतः ॥ ७ ॥
 अथवा करराशिं तु हनयात् सप्तार्चिषा बुधः ।
 वसुभिः संहृते भागे पृथ्वादि^(२) परिकल्पयेत् ॥ ८ ॥
 ध्वजो धूमस्तथा सिंहः श्वा वृषस्तु खरो गजः ।
 तथा ध्वाङ्क्षस्तु पूर्व्यादावुद्भवन्ति विकल्पयेत् ॥ ९ ॥
 त्रिशालकत्रयं शस्तं उदक्पूर्वं विवर्जितं ।
 याम्यां परगृहोपेतं द्विशालं लभ्यते सदा ॥ १० ॥
 याम्ये शालैकशालं तु प्रत्यक्शालमथापि वा ।
 एकशालद्वयं शस्तं शेषास्त्वन्ये भयावहाः ॥ ११ ॥
 चतुःशालं सदा शस्तं सर्वदोषविवर्जितं ।
 एकभौमादि कुर्वीत भवनं सप्तभौमकं ॥ १२ ॥
 द्वारवेद्यादिरहितं पूरणेन विवर्जितं ।
 देवगृहं देवतायाः प्रतिष्ठाविधिना सदा ॥ १३ ॥

१ पूषतुष्पथग्रामादाविति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ध्वजादि इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

संस्थाप्य मनुजानाञ्च समुदायोक्तकर्मणा ।
 प्रातः सर्वौषधीस्नानं कृत्वा शुचिरतन्द्रितः ॥ १४ ॥
 मधुरैस्तु द्विजान् भोज्य पूर्णकुम्भादिशोभितं ।
 सतीरगं स्वस्ति वाच्य द्विजान् गोपृष्ठहस्तकः (१) ॥ १५ ॥
 गृही गृहं प्रविशेच्च दैवज्ञान् प्रार्थ्य(२) संविशेत् ।
 गृहे पुष्टिकरं मन्त्रं पठेच्चेमं समाहितः ॥ १६ ॥
 ओं नन्दे नन्दय वाशिष्ठे वसुभिः प्रजया सह ।
 जये भार्गवदायादे प्रजानां विजयावहे ॥ १७ ॥
 पूर्णोऽङ्गिरसदायादे पूर्णकामं कुरुष्व मां ।
 भद्रे काश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम ॥ १८ ॥
 सर्व्ववीजौषधीयुक्ते सर्व्वरत्नौषधीवृते ।
 रुचिरे नन्दने नन्दे वासिष्ठे रम्यतामिह ॥ १९ ॥
 प्रजापतिसुते देवि चतुरस्रे महीयसि ।
 सुभगे सुव्रते देवि गृहे काश्यपि रम्यतां ॥ २० ॥
 पूजिते परमाचार्य्यैर्गन्धमाल्यैरलङ्कृते ।
 भवभूतिकरे देवि गृहे भार्गवि रम्यतां ॥ २१ ॥
 अव्यक्ते व्याकृते पूर्णे मुनेरङ्गिरसः सुते ।
 इष्टके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कारयाम्यहं ॥ २२ ॥
 देशस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे ।
 मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुवृद्धिकरी भव ॥ २३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सभागृहस्थापनं नाम
 पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥

१ गोपृष्ठहस्तक इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ देवान् प्राण्य इति म, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

साधारणप्रतिष्ठाविधानं ।

भगवानुवाच । समुदायप्रतिष्ठांश्च वक्ष्ये सा वासुदेववत् ।

आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वेऽश्विनौ तथा ॥ १ ॥

ऋषयश्च तथा सर्वे वक्ष्ये तेषां विशेषकं ।

यस्य देवस्य यन्नाम तस्याद्यं गृह्य चाक्षरं ॥ २ ॥

मात्राभिर्भेदयित्वा तु दीर्घाण्यङ्गानि भेदयेत्^(१) ।प्रथमं कल्पयेद्दीजं सविन्दुं प्रणवं नतिं^(२) ॥ ३ ॥

सर्वेषां मूलमन्त्रेण पूजनं स्थापनं तथा ।

नियमव्रतकृच्छ्राणां मठसङ्गमवेक्षणानां ॥ ४ ॥

मासोपवासं द्वादश्यां इत्यादिस्थापनं वदे ।

शिलां पूर्णघटं कांस्यं सम्भारं स्थापयेत्ततः ॥ ५ ॥

ब्रह्मकूर्चं समाहृत्य अपेद् यवमयं चरुं ।

क्षीरेण कपिलायास्तु तद्विष्णोरिति साधकः ॥ ६ ॥

प्रणवेनाभिघार्यैव दर्था सङ्घट्टयेत्ततः ।

साधयित्वाऽवतार्याथ विष्णुमभ्यर्च्य होमयेत् ॥ ७ ॥

व्याहृत्या चैव गायत्र्या तद्विप्रासेति होमयेत् ।

विश्वतश्चतुर्व्वेदाद्यैर्भूर्भुवः तथैवच ॥ ८ ॥

सूर्याय प्रजापतये अन्तरिक्षाय होमयेत् ।

द्यौः स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा पृथिवी महाराजकः ॥ ९ ॥

तस्मै सोमश्च राजानं इन्द्रायैर्होममाचरेत् ।

१ अङ्गानि कल्पयेदिति ख ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ प्रणवं गतिमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

एवं ऊत्वा(१) चरोर्भागान् दद्याद्दिग्बलिनादरात् ॥ १० ॥

समिधोऽष्टशतं ऊत्वा पालाशांश्चाव्यहोमकं ।

कुर्यात् पुरुषसूक्तेन इरावती तिलाष्टकं ॥ ११ ॥

ऊत्वा तु ब्रह्मविष्णीशदेवानामनुयायिनां ।

यद्याणामाऊती ऊत्वा लोकेशानामथो पुनः ॥ १२ ॥

पर्वतानां नदीनाञ्च समुद्राणां तथाऽऽऊतीः ।

ऊत्वा च व्याहृतीर्दद्यात् सुवपूर्णाऊतित्रयं ॥ १३ ॥

वैषडन्तेन मन्त्रेण वैष्णवेन पितामह ।

पञ्चगव्यं चरुं प्राश्य दत्त्वाचार्याय दक्षिणां ॥ १४ ॥

तिलपात्रं हेमयुक्तं सवस्त्रं गामलङ्कृतां ।

प्रीयतां भगवान् विष्णुरित्युत्सृजेद्गतं बुधः ॥ १५ ॥

मासोपवासादेरन्यां प्रतिष्ठां वच्मि पूर्णतः ।

यज्ञेनातोष्य देवेशं अपयेद्वैष्णवं चरुं ॥ १६ ॥

तिलतण्डुलनीवारैः श्यामाकैरथवा यवैः ।

आन्येनाघार्यं चोत्तार्यं होमयेन्मूर्त्तिमन्त्रकैः ॥ १७ ॥

विष्णादीनां मासपानां तदन्ते होमयेत् पुनः ।

ओं विष्णवे स्वाहा । ओं विष्णवे(२)निभूयपाय स्वाहा । ओं विष्णवे
शिपिविष्टाय स्वाहा । ओं नरसिंहाय स्वाहा । ओं पुरुषोत्तमाय
स्वाहा ।

द्वादशाश्वत्यसमिधो होमयेद्द्वृतसम्प्लुताः ॥ १८ ॥

विष्णो रराटमन्त्रेण ततो द्वादश चाऊतीः ।

१ एवं दत्त्वा इति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः । एतान् दत्त्वा इति घ, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

२ ओं विष्णवे प्रवृषाय स्वाहा इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

इदं विष्णुरिरावती चरोर्द्वादश आहुतीः ॥ १९ ॥
 ऊत्वा चाव्याहुतीस्तद्वत्तद्विप्रासेति होमयेत् ।
 शेषहोमं ततः कृत्वा दद्यात् पूर्णाहुतित्रयं ॥ २० ॥
 युञ्जतेत्यनुवाकन्तु (१) जप्त्वा प्राशीत वै चरुं ।
 प्रणवेन स्वशब्दान्ते कृत्वा पात्रे तु पैपले ॥ २१ ॥
 ततो मासाधिपानान्तु विप्रान् द्वादश भोजयेत् ।
 त्रयोदशो गुरुस्तत्र तेभ्यो दद्यात्त्रयोदश ॥ २२ ॥
 कुम्भान् स्वाद्वम्बुसंयुक्तान् (२) सञ्चत्रोपानहान्वितान् ।
 सवस्त्रहेममाल्याद्यान् व्रतपूर्त्यै त्रयोदश ॥ २३ ॥
 गावः प्रीतिं समायान्तु प्रचरन्तु प्रहृषिताः ।
 इति गोपथमुत्सृज्य यूपं तत्र निवेशयेत् ॥ २४ ॥
 दशहस्तं प्रपाऽऽराममठसङ्क्रमणादिषु ।
 गृहे च होममेवन्तु कृत्वा सर्वं यथाविधि ॥ २५ ॥
 पूर्वाक्तेन विधानेन प्रविशेच्च गृहं गृही ।
 अनिवारितमन्नाद्यं सर्वेष्वेतेषु कारयेत् ॥ २६ ॥
 द्विजेभ्यो दक्षिणा देया यथाशक्त्या विचक्षणैः ।
 आरामं कारयेद्यस्तु नन्दने स चिरं वसेत् ॥ २७ ॥
 मठप्रदानात् स्वर्लोके शक्रलोके वसेत्ततः ।
 प्रपादानादारुणेन सङ्क्रमेण वसेद्वि ॥ २८ ॥
 इष्टकासेतुकारी च गोलोके मार्गकद्रवां ।
 नियमव्रतकर्तृष्णुः कृच्छ्रकृत्सर्वपापहा ॥ २९ ॥
 गृहं दत्वा वसेत्सुर्गं यावदाभूतसम्भवं ।

१ अञ्जतेत्यनुवाकन्तु इति ग, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ स्वाद्वम्बुसंयुक्तानिति ख, ग, घ, ड, चिह्नितपुस्तकचतुष्टयपाठः ।

समुदायप्रतिष्ठेष्टा शिवादीनां गृहात्मनां ॥ ३० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये समुदायप्रतिष्ठाकथनं नाम
षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥

—०००—

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

जीर्णोद्धारविधानं ।

भगवानुवाच । जीर्णोद्धारविधिं वक्ष्ये भूषितां सूपयेद्गुरुः (१) ।

अचलां विन्यसेद्गृहे अतिजीर्णां परित्यजेत् ॥ १ ॥

व्यङ्गां भग्नां च शैलाद्यां न्यसेदन्यां च पूर्ववत् ।

संहारविधिना तत्र तत्त्वान् संहृत्य देशिकः ॥ २ ॥

सहस्रं नारसिंहेन ऊत्वा तामुद्धरेद्गुरुः ।

दारवीं दारयेदङ्गै शैलजां प्रक्षिपेज्जले ॥ ३ ॥

घातुजां रत्नजां वापि अगाधे वा जलेऽम्बुधौ ।

यानमारोप्य जीर्णाङ्गं क्वाद्य वस्त्रादिना नयेत् ॥ ४ ॥

वादित्रैः प्रक्षिपेत्तोये गुरवे दक्षिणां ददेत् ।

यत्प्रमाणा च यद्द्रव्या तन्मानां स्थापयेद्दिने ।

कूपवापीतडागादेर्जीर्णोद्दारे महाफलं ॥ ५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये जीर्णोद्धारकथनं नाम

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ अष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

यात्रोत्सवविधिकथनं ।

भगवानुवाच । वक्ष्ये विधिं योत्सवस्य स्थापिते तु सुरे चरेत् ।

तस्मिन्नब्दे चैकरात्रं त्रिरात्रञ्चाष्टरात्रकं ॥ १ ॥

उत्सवेन विना यस्मात् स्थापनं निष्फलं भवेत् ।

अयने विषुवे चापि शयनोपवने गृहे^(१) ॥ २ ॥

कारकस्यानुकूले वा यात्रान्देवस्य कारयेत् ।

मङ्गलाङ्कुरोपैस्तु गीतमृत्यादिवाद्यकैः ॥ ३ ॥

शरावघटिकापालीस्त्वङ्कुरारोहणे हिताः ।

यवाञ्छालींस्तिलान् मुद्गान् गोधूमान् सितसर्षपान् ॥ ४ ॥

कुलत्थमाषनिशावान् क्षालयित्वा तु वापयेत् ।

पूर्वाद्दौ च बलिं दद्यात् ऋमन् दीपैः पुरं निशि ॥ ५ ॥

इन्द्रादेः कुमुदादेश्च सर्वभूतेभ्य एव च ।

अनुगच्छन्ति ते तत्र प्रतिरूपधराः पुनः ॥ ६ ॥

पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं तेषां न संशयः ।

आगत्य देवतागारं देवं विज्ञापयेद् गुरुः ॥ ७ ॥

तीर्थयात्रा तु या देव श्वः कर्त्तव्या सुरोत्तम ।

तस्यारम्भमनुज्ञातुमर्हसे देव सर्वथा ॥ ८ ॥

देवमेवन्तु विज्ञाप्य ततः कर्म समाचरेत्^(२) ।

प्ररोहघटिकाभ्यान्तु वेदिकां भूषितां व्रजेत् ॥ ९ ॥

१ शयनोत्थापने गृहे इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । शयनोत्थापने हरेरिति छ,
चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ समाचरेदिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

घतुःस्तम्भान्तु तन्मध्ये स्वस्तिके प्रतिमां न्यसेत् ।
 काम्यार्थां लेख्यचित्रेषु स्थाप्य तत्राधिवासयेत् ॥ १० ॥
 वैष्णवैः सह कुर्वीत घृताभ्यङ्गन्तु मूलतः ।
 घृतधाराभिषेकं वा सकलां शर्वरीं बुधः ॥ ११ ॥
 दर्पणं दर्शयं नीराजं गीतवाद्यैश्च मङ्गलं ।
 यजनं पूजनं दीपं गन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ १२ ॥
 हरिद्रामुद्गकाष्ठीरशुक्लचूर्णादि मूर्द्धनि ।
 प्रतिमायाश्च भक्तानां सर्वतीर्थफलं धृते ॥ १३ ॥
 स्नापयित्वा समभ्यर्च्य यात्राविम्बं रथे स्थितं ।
 नयेद्गुह्यं दीर्घादौ श्वनाद्यै राघ्रपालिकाः ॥ १४ ॥
 निम्नगायोजनादूर्वाक् तत्र वेदीन्तु कारयेत् ।
 वाहनादवतार्येनं तस्यां वेद्यान्निवेशयेत् ॥ १५ ॥
 चरुं वै श्रपयेत् तत्र पायसं ह्योमयेत्ततः ।
 अब्लिङ्गैः (१) वैदिकैर्मन्त्रैस्तीर्थानावाहयेत्ततः ॥ १६ ॥
 आपो हिष्ठोपनिषदैः पूजयेदर्घ्यमुख्यकैः ।
 पुनर्देवं समादाय तोये कृत्वाऽघमर्षणं ॥ १७ ॥
 स्नायान्महाजनैर्विप्रैर्वेद्यामुत्तार्यं तं न्यसेत् ।
 पूजयित्वा तदङ्गा च प्रासादं तु नयेत्ततः ।
 पूजयेत् पावकस्थन्तु गुरुः स्याद्भुक्तिमुक्तिकृत् ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवयाज्ञोत्सवकथनं नाम
 अष्टाष्टितमोऽध्यायः ॥

अथोनसप्रतितमोऽध्यायः ।

स्नानविधानं ।

अभिरुवाच । ब्रह्मन् षट्शु प्रवक्ष्यामि स्नूपनीत्सवविस्तरं ।

प्रासादस्याग्रतः कुम्भान्मण्डपे मण्डले न्यसेत् ॥ १ ॥

कुर्याद् ध्यानार्चनं होमं हरेरादौ च कर्मसु ।

सहस्रं वा शतं वापि होमयेत् पूर्णया सह ॥ २ ॥

स्नानद्रव्याण्यथाहृत्य कलशांश्चापि विन्यसेत् ।

अधिवास्य सूत्रकण्ठान् धारयेन्मण्डले घटान् ॥ ३ ॥

चतुरस्रं पुरं कृत्वा रक्षैस्तं प्रविभाजयेत्^(१) ।

मध्येन तु चरुं स्थाप्य पार्श्वे पङ्क्तिं प्रमार्जयेत् ॥ ४ ॥

शालिचूर्णादिनापूर्य्य पूर्वादिनवकेषु च ।

कुम्भमुद्रां ततो बध्वा घटं तत्रानयेद् बुधः ॥ ५ ॥

पुण्डरीकाक्षमन्त्रेण दर्भांस्तान्स्तु विसर्जयेत् ।

अद्भिः पूर्णं सर्वरत्नयुतं मध्ये न्यसेद् घटं ॥ ६ ॥

यवव्रीहितिलांश्चैव नीवारान् श्यामकान् क्रमात् ।

कुलत्पमुद्गसिद्धार्थांस्तच्छुक्त्वा नष्टदिक्षु च ॥ ७ ॥

रेन्द्रे तु नवके मध्ये घृतपूर्णं घटं न्यसेत् ।

पलाशाश्चत्पन्यग्रोधविल्वोदुम्बरशीरिषां ॥ ८ ॥

जम्बूशमीकपित्थानां त्वक्काषायैर्घटाष्टकं ।

आग्नेयनवके मध्ये मधुपूर्णं घटं न्यसेत् ॥ ९ ॥

गोष्ठङ्गनश्वगङ्गागजेन्द्रदशनेषु च ।

तोष्यक्षेत्रखलेष्वष्टौ मृत्तिकाः स्युर्घटाष्टके ॥ १० ॥

१ प्रविभावयेदिति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

याम्ये तु नवके मध्ये तिलतैलघटं न्यसेत् ।
 नारङ्गमथ जम्बीरं खर्जूरं मुद्दिकां क्रमात् ॥ ११ ॥
 नारिकेलं न्यसेत् पूगं दाडिमं पनसं फलं ।
 नैऋते नवके मध्ये क्षीरपूजां घटं न्यसेत् ॥ १२ ॥
 कुङ्कुमं नागपुष्पञ्च चम्पकं मालतीं क्रमात् ।
 मल्लिकामथ पुन्नागं करवीरं महीत्पलं ॥ १३ ॥
 पुष्पाणि चाप्ये नवके मध्ये वै नारिकेलकम् ।
 नादेयमथ सामुद्रं सारसं कौपमेव च ॥ १४ ॥
 वर्धजं हिमतोयञ्च नैर्जम्बरङ्गाङ्गमेव च ।
 उदकान्यथ वायव्ये नवके कदलीफलं ॥ १५ ॥
 सहदेवीं कुमारीं च सिंहीं व्याघ्रीं तथाऽमृतां ।
 विष्णुपत्नीं शतशिवां ववां दिव्यीषधीर्न्यसेत् ॥ १६ ॥
 पूर्वादी सौम्यनवके मध्ये दधिघटं न्यसेत् ।
 पत्रमैलां त्वचं कुष्ठं बालकं चन्दनद्वयं ॥ १७ ॥
 सतां कस्तूरिकां चैव कृष्णागुरुमनुक्रमात् ।
 सिद्धद्रव्याणि पूर्वादी शान्तितीयमथैकतः ॥ १८ ॥
 चन्द्रतारं क्रमाच्छुक्लं गिरिसारं त्रपु न्यसेत् ।
 घनसारं^(१) तथा शीघ्रं पूर्वादी रत्नमेव च ॥ १९ ॥
 घृतेनाभ्यज्य चोदृत्य सूपयेन्मृत्तमन्त्रतः ।
 गन्धाद्यैः पूजयेदङ्गैः कृत्वा पूर्णाङ्गतिं चरेत् ॥ २० ॥
 बलिञ्च सर्वभूतेभ्यो भोजयेद् सदाक्षिणः ।
 देवैश्च मुनिभिर्भूपैर्देवं^(२) संस्थाप्य चेश्वराः ॥ २१ ॥

१ घोषसारमिति ख, ग, घ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ देवैश्च मुनिभिः सार्द्धमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः । दिव्यैश्च बलिभिर्भूपैर्देवमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

बभूवुः स्थापयित्वा स्नानोत्सवकं चरेत् ।
 अष्टोत्तरसहस्रेण घटानां सर्वभाग् भवेत् ॥ २२ ॥
 यज्ञावभृथस्नानेन पूर्णसंस्नापनं कृतम् ।
 गौरीलक्ष्मीविवाहादि चोत्सवं स्नानपूर्वकम् ॥ २३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये यज्ञावभृथस्नानं नाम
 ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

वृक्षादिप्रतिष्ठाकथनं ।

भगवानुवाच । प्रतिष्ठां पादपानाञ्च वक्ष्ये ऽहं भुक्तिमुक्तिदां ।
 सर्वाघध्युदकैस्त्रिंशान् पिष्टातकविभूषितान् ॥ १ ॥
 वृक्षान्माल्यै रक्षत्रैश्च वासोभिरभिवेष्टयेत् ।
 सूच्या सौवर्णया कार्य्यं सर्वेषां कर्णवेधनम् ॥ २ ॥
 हेमशलाकयाऽञ्जनञ्च वेद्यान्तु फलसप्तकम् ।
 अधिवासयेच्च प्रत्येकं घटान् बलिनिवेदनं ॥ ३ ॥
 इन्द्रादेरधिवासीऽथ होमः कार्य्या वनस्पतेः ।
 वृक्षमध्यादुत्सृजेद्गं ततोऽभिषेकमन्त्रतः ॥ ४ ॥
 ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च वाखणैर्मङ्गलै रवैः (१) ।
 वृक्षवेदिककुम्भैश्च (२) स्नानं दिजपुङ्गवाः ॥ ५ ॥
 तरुणां यजमानस्य कुर्युश्च यजमानकः ।
 भूषितो दक्षिणां दद्याद्गोभूभूषणवस्त्रकं ॥ ६ ॥

१ वाखणैर्मनुभिवेरैरिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ वृक्षवेदिककुम्भैस्तु इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

क्षीरेण भोजनं दद्याद्यावद्दिनचतुष्टयं ।
 ह्योमस्तिशायैः कार्यस्तु पलाशसमिधैस्तथा ॥ ७ ॥
 आचार्ये द्विगुणं दद्यात् पूर्ववन् मण्डपादिकम् ।
 पापनाशः परा सिद्धिर्दत्तारामप्रतिष्ठया ॥ ८ ॥
 स्कन्दायेशो यथा प्राह प्रतिष्ठाद्यं तथा षट्शु ।
 सूर्यशशगणशक्त्यादेः परिवारस्य वै हरेः ॥ ९ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पादपारामप्रतिष्ठाकथनं नाम
 सप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

गणेशपूजाविधिः ।

ईश्वर उवाच । गणपूजां प्रवक्ष्यामि निर्विघ्नामखिलाथैर्दा^(१) ।
 गणाय स्वाहा हृदयमेकदंष्ट्राय वै शिरः ॥ १ ॥
 गजकर्णने च ^(२)शिखा गजवस्त्राय वर्म च ।
 मर्द्दोदराय खदन्तहस्तायाच्चि^(३) तथाऽस्त्रकम् ॥ २ ॥
 गणो गुरुः पादुका च शक्त्यनन्तौ च धर्मकः ।
 मुख्यास्थिमण्डलं^(४) चाधश्चोर्द्धुच्छदनमर्चयेत् ॥ ३ ॥
 पद्मकर्णिकबीजांश्च ज्वालिनीं नन्दयाऽर्चयेत् ।
 सूर्यशा कामरूपा च उदया कामवर्तिनी ॥ ४ ॥

१ निर्विघ्नां पापनाशिनीमिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ बलकर्णने चेति ख, ग, घ, छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ मर्द्दोदराये दण्डहस्तायाच्चि इति छ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ मुख्यास्थिमण्डलमिति ख, छ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

सत्या च विघ्ननाशा च आसनं गन्धमृत्तिका ।
 यं शोषो रं च दहनं स्रवो सं वं तथाऽमृतम् ॥ ५ ॥
 लम्बोदराय विघ्नहे महोदराय धीमहि तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ।
 गणपतिर्गणाधिपो गणेशो गणनायकः ।
 गणक्रीडो वक्रतुण्ड एकदंष्ट्रो महोदरः ॥ ६ ॥
 गजवक्त्रो लम्बकुक्षिर्विकटो विघ्ननाशनः^(१) ।
 धूम्रवर्णो महेन्द्राद्याः पूज्या गणपतेः स्मृताः ॥ ७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये विनायकपूजाकथनं नाम
 एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

स्नानविशेषादिकथनं ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्यामि स्नान्द नित्याद्यं स्नानं पूजां प्रतिदया ।
 खात्वाऽसिना समुद्धृत्य मृदमष्टाङ्गुलां ततः ॥ १ ॥
 सर्वात्मना समुद्धृत्य पुनस्तेनैव पूरयेत् ।
 शिरसा पयसस्तीरे निधायास्त्रेण शोधयेत्^(२) ॥ २ ॥
 तृणानि शिखयोद्धृत्य वर्मणा विभजेत्त्रिधा ।
 एकया नाभिपादान्तं प्रक्षाल्य पुनरन्यथा ॥ ३ ॥
 चस्त्राभिलक्ष्यालभ्य दीप्तया सर्वविघ्नहं ।
 निरुद्धाक्षाणि पाणिभ्यां प्राणान् संयम्य वारिणि ॥ ४ ॥
 निमज्ज्यासीत हृद्यस्त्रं स्मरन् कालानलप्रभं ।

१ विघ्नराजक इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ निजास्त्रेण विशोधयेदिति ख, म, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

मलस्नानं विधायेत्यं समुत्थाय जलान्तरात् ॥ ५ ॥
 अरुसभ्यामुपास्याथ विधिस्नानं समाचरेत् ।
 सारस्वतादितीथानां एकमङ्गुशमुद्रया ॥ ६ ॥
 हृदाकथ तथा स्नाप्य पुनः संहारमुद्रया ।
 शेषं मृद्गागमादाय प्रविश्य नाभिवारिणि ॥ ७ ॥
 वामपाणितले कुर्याद्गागत्रयमुदङ्मुखः ।
 अङ्गैर्दक्षिणमेकाद्यं पूर्वमस्त्रेण सप्तधा ॥ ८ ॥
 शिवेन दशधा सौम्यं जपेद्गागत्रयं क्रमात् ।
 सर्वदिक्षु क्षिपेत् पूर्वं ह्रं फडन्तशरात्मना^(१) ॥ ९ ॥
 कुर्याच्छिवेन सौम्येन शिवतीर्थं भुजक्रमात् ।
 सर्वाङ्गमङ्गजप्तेन मूर्द्धादिचरणावधि ॥ १० ॥
 दक्षिणेन समासभ्य पठन्नङ्गचतुष्टयम् ।
 पिधाय खानि सर्वाणि सम्मुखीकरणेन च ॥ ११ ॥
 शिवं स्मरन्निमज्जेत हरिं गङ्गेति वा स्मरन् ।
 वीषडन्तषडङ्गेन के कुर्यादभिषेचनं ॥ १२ ॥
 कुम्भपात्रेण रक्षार्थं पूर्वादी निक्षिपेज्जलं ।
 स्नात्वा राजोपचारेण सुगन्धामलकादिभिः ॥ १३ ॥
 स्नात्वा चोत्तीर्य तत्तीर्थं संहारिण्योपसंहरेत् ।
 अथातो विधिशुद्धेन संहितामन्त्रितेन च ॥ १४ ॥
 निवृत्यादिविशुद्धेन भस्मना स्नानमाचरेत् ।
 शिरस्तः पादपर्यन्तं ऋं फडन्तशरात्मना^(१) ॥ १५ ॥
 तेन कृत्वा मलस्नानं विधिस्नानं समाचरेत् ।

१ ऋं फडन्तशरात्मना इति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ ऋं फडन्तशरात्मना इति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

ईशतत्पुषपाघोरगुह्यकाजातसञ्चरैः^(१) ॥ १६ ॥
 क्रमेणोद्धूयन्मूद्धि वक्त्रहृद्गुह्यवियहान् ।
 सन्ध्यात्रये निशीथे च वर्षापूर्वावसानयोः ॥ १७ ॥
 सुप्ता भुक्त्वा पयः पीत्वा कृत्वा चावश्यकादिकम् ।
 स्त्रीपुत्रपुंसकं शूद्रं विडालशशमूषिकम् ॥ १८ ॥
 स्नानमाप्तेयकं स्पृष्ट्वा शुचा बुद्धूलकं चरेत् ।
 सूर्याशुवर्षसम्पत्कैः प्राङ्मुखेनोर्ध्वं बाहुना ॥ १९ ॥
 माहेन्द्रं स्नानमैशेन कार्यं सप्तपदावधि ।
 गोसङ्घमध्यगः कुर्यात् खुरोत्खातकरेणुभिः^(२) ॥ २० ॥
 पावनं नवमन्त्रेण स्नानन्तद्वर्मणाऽथवा ।
 सद्योजातादिभिर्मन्त्रै रम्भोभिरभिषेचनम् ॥ २१ ॥
 मन्त्रस्नानं भवेदेवं वायुणामेययोरपि ।
 मनसा मूलमन्त्रेण प्राणायामपुरःसरम् ॥ २२ ॥
 कुर्वीत मानसं स्नानं सर्वत्र विहितं च यत् ।
 वैष्णवादी च तन्मन्त्रैरेवं स्नानादि कारयेत् ॥ २३ ॥
 सन्ध्याविधिं प्रवक्ष्यामि मन्त्रैर्भिन्नैः समं गुह्य ।
 संवीक्ष्य त्रिः पिवेदम्बु ब्रह्मतीर्थेन शङ्करैः ॥ २४ ॥
 स्वधानैरात्मतत्त्वाद्यैस्ततः खानि स्पृशेद्गृदा ।
 शकलीकरणं कृत्वा प्राणायामेन संस्थितः ॥ २५ ॥
 त्रिः समावर्तयेन् मन्त्री मनसा शिवसंहितां ।
 आचम्य न्यस्य सन्ध्याञ्च ब्राह्मीं प्रातः स्मरेन्नरः^(३) ॥ २६ ॥
 चंसपद्मासनां रक्तां चतुर्वक्त्रां चतुर्भुजां ।

१ गुह्यकाजातसंरवैरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ तत्खुरोत्खातकरेणुभिरिति ख. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ स्मरेन्नर इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

प्रसून्दमालिनीं दक्षे वामे दक्षकमखण्डं ॥ २७ ॥
 तार्क्ष्यपद्मासनां ध्यायेन्मध्याङ्गे वैष्णवीं सितां ।
 शङ्खध्वजधरां वामे दक्षिणे सगदाभयं ॥ २८ ॥
 रौद्रीं ध्यायेद् दृषाञ्जस्थां त्रिनेत्रां शशिभूषितां ।
 त्रिशूलोच्चधरां दक्षे वामे साभयशक्तिकां ॥ २९ ॥
 साक्षिणीं कर्मणां सन्ध्यां^(१) आत्मानं तत्प्रभानुगं ।
 चतुर्थीं ज्ञानिनः सन्ध्या निशीयादौ विभाव्यते ॥ ३० ॥
 हृदिन्दुबद्धरन्ध्रेषु अरूपा तु परे स्थिता ।
 शिवबोधपरा या तु सा सन्ध्या परमोच्यते ॥ ३१ ॥
 पैत्र्यं मूले प्रदेशिन्याः कनिष्ठायाः प्रजापतेः ।
 ब्राह्मणमङ्गुलमूलस्थं तीर्थं दैवं करायतः ॥ ३२ ॥
 सत्यपाणितले वज्रेस्तीर्थं सोमस्य वामतः ।
 ऋषीणां तु समग्रेषु अङ्गुलीपर्वसन्धिषु ॥ ३३ ॥
 ततः शिवात्मकैर्मन्त्रैः कृत्वा तीर्थं शिवात्मकं ।
 मार्जनं संहितामन्त्रैस्तत्तोयेन समाचरेत् ॥ ३४ ॥
 वामपाणिपतत्तोययोजनं सत्यपाणिना ।
 उत्तमाङ्गे क्रमान्मन्त्रैर्मार्जनं समुदाहृतं ॥ ३५ ॥
 नीत्वा तदुपनासायं दक्षपाणिपुटस्थितं ।
 बोधरूपं सितं तोयं वाममाकृष्य स्तम्भयेत्^(२) ॥ ३६ ॥
 तत्पापं कञ्जलाभासमिङ्गुयारिच्य मुष्टिना ।
 क्षिपेद्द्वर्जशिलायान्तु तद्भूवेदघमर्षणं ॥ ३७ ॥
 स्वाहान्तशिवमन्त्रेण कुशपुष्पाक्षतान्वितं ।
 शिवायार्घ्याञ्जलिन्दत्वा गायत्रीं शक्तितो जपेत् ॥ ३८ ॥

१ दाक्षिण्यः कर्मणां सन्ध्या इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कुशयेदिति ख, क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

तर्पणं सम्प्रवक्ष्यामि देवतीर्थेन मन्त्रकाल् ।
 तर्पयेद्द्वौ शिवायेति स्वाहान्यान् स्वाहया युतान् ॥ ३९ ॥
 ऋं हृदयाय ऋं शिरसे ऋं शिखायै ऋं कवचाय ।
 अस्त्रायास्तौ देवगणान् हृदादित्येभ्य एव च ॥ ४० ॥
 हां वसुभ्योऽथ रुद्रेभ्यो विश्वेभ्यश्चैव मरुद्भ्यः ।
 भृगुभ्यो हामर्ङ्गरोभ्य ऋषीन् कण्ठोपवीत्यथ ॥ ४१ ॥
 अत्रयेऽथ वसिष्ठाय नमस्त्राय पुलस्तये^(१) ।
 क्रतवे भारद्वाजाय विश्वामित्राय वै नमः ॥ ४२ ॥
 प्रचेतसे मनुष्यांश्च सनकाय वषट् तथा ।
 हां सनन्दाय वषट् सनातनाय वै वषट् ॥ ४३ ॥
 सनत्कुमाराय वषट् कपिलाय तथा वषट् ।
 पञ्चशिखाय युभवे संलम्करमूलतः ॥ ४४ ॥
 सर्वेभ्यो भूतेभ्यो वौषट् भूतान् देवघिट्टुनथ ।
 दक्षस्वाम्योपवीती च कुशमूलायतस्तिस्रैः ॥ ४५ ॥
 कव्यबालानलायाथ सोमाय च यमाय च ।
 अर्यम्णे चामिसोमाय वर्हिषद्भ्यः स्वधायुतान् ॥ ४६ ॥
 आन्यपाय च सोमाय विशेषसुरवत् पितृन् ।
 ओं हां ईशानाय पित्रे स्वधा दद्यात् पितामहे^(२) ॥ ४७ ॥
 शान्तप्रपितामहाय तथाप्रेतपितृंस्तथा ।
 पितृभ्यः पितामहेभ्यः स्वधाऽथ प्रपितामहे ॥ ४८ ॥
 वृद्धप्रपितामहेभ्यो मातृभ्यश्च स्वधा तथा ।
 हां मातामहेभ्यः स्वधा हां प्रमातामहेभ्यश्च ॥ ४९ ॥
 वृद्धप्रमातामहेभ्यः सर्वेभ्यः पितृभ्यस्तथा ।

१ मरीचये पुलस्त्यायेति ऋ, चिक्रितपुस्तकपाठः ।

२ हां ईशानाय पित्रे च सदाज्याय पितामहायेति ऋ, चिक्रितपुस्तकपाठः ।

सर्वभ्यः स्वधा ज्ञातिभ्यः सर्वाचार्य्यभ्य एव च ।
दिक्षां दिक्पतिसिद्धानां मातृणां ग्रहरक्षसां ॥ ५० ॥

इत्यादिमहापुराणे आमेये स्नानादिविधिर्नाम
द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

सूर्यपूजाविधिः ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये सूर्यार्चनं स्नान्द कराङ्गन्यासपूर्वकं ।
अहं तेजोमयः सूर्य इति ध्यात्वाऽर्घ्यमर्चयेत् ॥ १ ॥
पूरयेद्रक्तवर्णेन ललाटाकृष्टविन्दुना ।
सं सम्पूज्य रवेरङ्गैः कृत्वा रक्षावगुण्ठनं ॥ २ ॥
सम्पूज्य तज्जलैर्द्रव्यं पूर्वास्या भानुमर्चयेत् ।
ओं अं हृद्दीजादि(१) सर्वत्र पूजनं दण्डिपङ्कजौ ॥ ३ ॥
द्वारि दक्षे वामपार्श्वे ईशाने अं गणाय च ।
अग्रौ गुरुं पीठमध्ये प्रभूतं चासनं यजेत् ॥ ४ ॥
अग्रदादौ विमलं सारमारार्थं परमं सुखं ।
सितरक्तपीतनीलवर्णान् सिंहर्निभान् यजेत् ॥ ५ ॥
पद्ममध्ये रां च दीप्तां रीं सूक्ष्मां रं जथां क्रमात्(२) ।
रुं भद्रां रं विभूतीश्च विमलां रैममोघया ॥ ६ ॥
रों रौं विद्युता शक्तिं पूर्वाद्याः सर्वतोमुखाः ।

१ ओं अं हृद्दीजादिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ रं जथां क्रमादिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

रं मध्ये अर्कासनं स्यात् सूर्य्यसूर्तिं षडक्षरं ॥ ७ ॥
 ओं हं खं खीष्कायेति यजेदावाह्य भास्वरं ।
 ललाटाक्षयमञ्जव्यां ध्यात्वा रक्तं नम्रसेद्रविं ॥ ८ ॥
 ऋं ऋीं सः(१) सूर्य्याय नमो मुद्रयावाहनादिकं ।
 विधाय प्रीतये विम्बमुद्रां गन्धादिकं ददेत् ॥ ९ ॥
 पद्ममुद्रां विल्वमुद्रां प्रदर्श्यामी हृदीरितं ।
 ओं आं हृदयाय नमः अर्काय शिरसे तथा ॥ १० ॥
 भूर्भुवः स्वः सुरेशाय शिखायै(२) नैऋते यजेत् ।
 ऊं कवचाय(३) वायव्ये ह्यं नेत्रायेति(४) मध्यतः ॥ ११ ॥
 वः अस्त्रायेति पूर्वादा ततो मुद्राः प्रदर्शयेत् ।
 धेनुमुद्रा हृदादीनां गोविधाणा च नेत्रयोः ॥ १२ ॥
 अस्त्रस्य चासनी योन्या ग्रहाणां च नमस्त्रिया ।
 सों सोमं बुं बुधं वृश्च जीवं भं भार्गवं यजेत् ॥ १३ ॥
 दले पूर्वादिकेऽमरादौ अं भौमं शं शनैश्चरं ।
 रं राऊं के केतवे च गन्धाद्यैश्च खखोष्कया ॥ १४ ॥
 मूलां जम्बार्घ्यपात्रास्तु दत्त्वा सूर्याय संस्तुतिः ।
 नत्वा पराङ्मुखश्चार्कं(५) क्षमस्वेति ततो वदेत् ॥ १५ ॥
 शशाङ्गना फडन्तेन समाहृत्याणुसंहतिं(६) ।

-
- १ ऋीं ऋं स इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 २ सुरेशाय ज्वालिनिशिखायै इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ३ ऋं कवचाय इति ख, ऊ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।
 ४ ऋीं नेत्रायेतीति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । भां नेत्रायेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ५ पराङ्मुखश्चार्कमिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।
 ६ शशाङ्गना फडन्तेन समाहृत्याणुसंहतिमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । शशाङ्गना
 फडन्तेन समाहृत्यार्थं संहतिमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

द्वत्पद्मे शिवसूर्वेतिसंहारिण्योपसंस्कृति(१) ॥ १६ ॥
 योजयेत्तेजस्वलाय रविनिर्मात्यमर्षयेत् ।
 अम्यर्थे(२) अपाक्षानाहोमात्सर्वं रवेर्भवेत् ॥ १७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सूर्यपूजा नाम
 त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

—०००—

अथ चतुःसप्ततिमोऽध्यायः ।

शिवपूजाकथनं ।

इन्द्र उवाच । शिवपूजां प्रवक्ष्यामि आचम्य प्रणवार्घ्यवान् ।
 द्वारमस्त्राम्बुना प्रीक्ष्य ह्रीमादिद्वारपान्थजेत् ॥ १ ॥
 गणं सरस्वतीं लक्ष्मीमूर्द्धादुत्करके यजेत् ।
 नन्दिगङ्गे दक्षिणेऽथ स्थिते(३) वामगते यजेत् ॥ २ ॥
 महाकालं च यमुनां दिव्यदृष्टिनिपातितः ।
 उत्साय्य दिव्यान् विघ्नांश्च पुत्राक्षेपान्तरिक्षगान् ॥ ३ ॥
 दक्षपाष्णिभिर्घातैर्भूमिष्ठान्यागमन्दिरं ।
 देहलीं लङ्घयेद्दामशाखामाश्रित्य वै विशेत् ॥ ४ ॥
 प्रविश्य दक्षपादेन विन्यस्यास्त्रमुदुम्बुरे ।
 ओं हां वास्वधिपतये ब्रह्मणे मध्यतो यजेत् ॥ ५ ॥

१ संहारिण्योपसंहृतमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । संहारिण्योपसंहृतमिति ग, ङ,
 चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ अम्यर्थं चेति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ दक्षशाखास्थिते इति घ, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

निरीक्षणादिभिः शस्त्रैः शुद्धानाराय गड्डुकान्^(१) ।
 लब्धानुघ्नः शिवान्मौनी गङ्गादिकमनुव्रजेत् ॥ ६ ॥
 पवित्राङ्गः प्रजप्तेन वस्त्रपूतेन वारिणा ।
 पूरयेदम्बुधौ तांस्तान् गायत्र्या हृदयेन वा ॥ ७ ॥
 गन्धकाक्षत^(२) पुष्पादिसर्वद्रव्यसमुच्चयं ।
 सन्निधीकृत्य पूजार्थं भूतशुद्धादि कारयेत् ॥ ८ ॥
 देवदत्ते ततो न्यस्य सौम्यास्यश्च शरीरतः^(३) ।
 संहारमुद्रयादाय मूर्द्ध्नि मन्त्रेण^(४) धारयेत् ॥ ९ ॥
 भोग्यकम्मौपभोगार्थं पाणिकच्छपिकाख्यया ।
 हृदम्बुजे निजात्मानं द्वादशान्तपदेऽथवा ॥ १० ॥
 शोधयेत् पञ्चभूतानि सञ्चिन्त्य शुधिरन्तनौ^(५) ।
 चरणाङ्गुष्ठयोर्युग्मान् शुधिरान्तर्वह्निः स्मरेत् ॥ ११ ॥
 शक्तिं हृदयापिनीं पञ्चादोङ्कारे^(६) पावकप्रभे ।
 रन्ध्रमध्यस्थिते^(७) कृत्वा प्राणरोधं हि चिन्तकः ॥ १२ ॥
 निवेशयेद्देवकान्ते^(८) फडन्तेनाथ तेन च ।
 हृत्कण्ठतासु भ्रूमध्यब्रह्मरन्ध्रे विभिय च ॥ १३ ॥

-
- १ गन्धकान् इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः । लङ्गुकानिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 २ गङ्गुकाक्षतेति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः । गण्डूकाक्षतेति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ३ सौम्यास्यः स्वशरीरत इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ४ मूर्द्ध्निमन्त्रेणेति ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ५ स्वशिरस्तनौ इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ६ पञ्चादोङ्कारे इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ७ चन्द्रमध्यस्थिते इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । चक्रमध्यस्थिते इति ङ, चिह्नित-
 पुस्तकपाठः ।
 ८ निवेशयेद्देवकान्ते इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ग्रन्थीभिर्भिक्षुं ह्यारं मूर्द्धिं विन्यस्य जीवनं ।
 सम्पुटं हृदयेनाथ पूरकाहितचेतनं ॥ १४ ॥
 ह्यं शिखोपरि विन्यस्य शुद्धं विष्ण्वात्मकं^(१) स्मरेत् ।
 कृत्वाथ कुम्भकं श्मभौ एकोद्घातेन योजयेत् ॥ १५ ॥
 रेचकेन बीजवृत्त्या शिवे लीनोऽथ शोधयेत् ।
 प्रतिलोमं स्वदेहे तु^(२) विन्दन्तं तत्र विन्दुकं ॥ १६ ॥
 लयनीत्वा महीवातौ जलवह्नी परस्परं ।
 द्वौ द्वौ साध्यौ तथाकाशमविरोधेन तच्छृणु ॥ १७ ॥
 पार्थिवं मण्डलं पीतं कठिनं वज्रलाञ्छितं ।
 ह्यैमित्यात्मीयबीजेन^(३) तन्नित्तिकलामयं ॥ १८ ॥
 पादादारभ्य मूर्धानं विचिन्त्य चतुरस्रकं ।
 उद्घातपञ्चकेनैव वायुभूतं विचिन्तयेत् ॥ १९ ॥
 अर्द्धचन्द्रं द्रवं सौम्यं शुभ्रमम्भोजलाञ्छितं^(४) ।
 ङ्गीमित्यनेन बीजेन प्रतिष्ठारूपतां गतं ॥ २० ॥
 संयुक्तं राममन्त्रेण^(५) पुरुषान्तमकारणं ।
 अर्घ्यञ्चतुर्भिरुद्घातैर्वह्निभूतं विशोधयेत् ॥ २१ ॥
 आग्नेयं मण्डलं त्र्यस्रं रक्तं स्वस्तिकलाञ्छितं ।
 ह्यमित्यनेन बीजेन विद्यारूपं विभावयेत् ॥ २२ ॥
 घोराण्युत्रिभिरुद्घातैर्जलभूतं विशोधयेत् ।

१ विष्ण्वात्मकमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ स्वदेहो तु इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ह्यैमित्युच्चीय बीजेनेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ह्यैमित्याग्नेयबीजेनेति घ,
 चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ अर्द्धचन्द्रं मतः सौम्यं शिवं पूर्वेषु योजयेदिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ वामं मन्त्रेणेति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः । वा समन्त्रेणेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

षडक्षं मण्डलं वायोर्विन्दुभिः षड्विरङ्कितं ॥ २३ ॥
 छयां क्रेमिति वीजेन जातं शान्तिकलामयं ।
 सच्चित्योद्घातयुग्मेन पृथ्वीभूतं विशोधयेत् ॥ २४ ॥
 नभोविन्दुमयं वृत्तं विन्दुशक्तिविभूषितं ।
 व्योमाकारं सुवृत्तञ्च शुद्धस्फटिकनिर्मलं ॥ २५ ॥
 हौष्यारेण षडन्तेन शान्त्यतीतकलामयं ।
 ध्यात्वैकोद्घातयोगेन सुविशुद्धं विभावयेत् ॥ २६ ॥
 आप्याययेत्ततः सर्वं मूलेनामृतवर्षिणा(१) ।
 आधाराख्यामनन्तश्च धर्मज्ञानादिपञ्चजं ॥ २७ ॥
 हृदासनमिदं(२) ध्यात्वा मूर्त्तिमावाहयेत्ततः ।
 सृष्ट्या शिवमयं तस्यामात्मानं द्वादशान्ततः ॥ २८ ॥
 अथ तां शक्तिमन्त्रेण वीषडन्तेन सर्वतः ।
 दिव्यामृतेन सम्प्राप्य कुर्वीत सकलीकृतं ॥ २९ ॥
 हृदयादिकरान्तेषु(३) कनिष्ठाद्यङ्गुलीषु च ।
 हृदादिमन्त्रविन्यासः सकलीकरणं मतं ॥ ३० ॥
 अस्त्रेण रक्ष्यः प्राकारं तन्मन्त्रेणाथ तद्वहिः ।
 शक्तिजालमधश्चोर्ध्वं महामुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ ३१ ॥
 आपादमस्तकं यावद् भावपुष्पैः(४) शिवं हृदि ।
 पद्मे यजेत् पूरकेण आक्षय्यामृतसद्घृतैः ॥ ३२ ॥
 शिवमन्त्रैर्ग्रीभिकुण्डे तर्पयेत् शिवानलं ।

१ मूलेनामृतवेचनादिति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ हृदासनमिदमिति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ हृदयादिषडन्तेन इति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ तावत् पुष्पैरिति उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ललाटे विन्दुरूपं चिन्तयेच्छुभविघ्नं(१) ॥ ३३ ॥
 एकं स्वर्णादिपानाणां पात्रमस्त्राम्बुशीघ्रितं ।
 विन्दुप्रसूतपीयूषरूपतीयाक्षतादिना ॥ ३४ ॥
 हृदापूर्य्य षडङ्गेन पूजयित्वाऽभिमन्त्रयेत् ।
 संरक्ष्य हेति मन्त्रे वा कवचेन विगुण्ठयेत् ॥ ३५ ॥
 रचयित्वाऽर्घ्यमष्टाङ्गं सेचयेद्देनुमुद्रया(२) ।
 अभिविष्टेदथात्मानं मूर्द्ध्नि तत्तीयविन्दुना ॥ ३६ ॥
 तत्रस्थं यागसम्भारं प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ।
 अभिमन्त्र्य हृदा पिण्डैस्तनुनाभेन वेष्टयेत् ॥ ३७ ॥
 दर्शयित्वाऽमृतां मुद्रां पुष्पं दत्त्वा निजासने ।
 विधाय तिलकं मूर्द्ध्नि पुष्पं मूलेन वीजयेत् ॥ ३८ ॥
 साने देवाचने श्लोमे भोजने यागधीगयोः ।
 आवश्यके जपे धीरः सदा वाचयमी भवेत् ॥ ३९ ॥
 नादान्तोच्चारणान्मन्त्रं शोधयित्वा सुसंस्कृतं ।
 पूजनेऽभ्यर्च्य गायत्र्या सामान्यार्घ्यमुपाहरेत् ॥ ४० ॥
 ब्रह्मपञ्चकमावर्त्य माल्यमादाय लिङ्गतः ।
 ऐशानप्रान्दिशि चण्डाय हृदयेन निवेदयेत् ॥ ४१ ॥
 प्रक्षाल्य पिण्डकालिङ्गे अस्त्रतोये ततो हृदा ।
 अर्घ्यपानाम्बुना सिञ्चेदिति लिङ्गविशोधनं ॥ ४२ ॥
 आत्मद्रव्यमन्त्रलिङ्गमुद्धौ सर्वान् सुरान्यजेत् ।
 वायवे गणपतये हां गुरुभ्योऽर्चयेच्छिवे ॥ ४३ ॥

१ चिन्तयेत् रूपरिचमिति ङ, चिन्तितपुस्तकपाठः ।

२ रोचयेद्देनुमुद्रयेति ङ, चिन्तितपुस्तकपाठः ।

आधारशक्तिमङ्गुरनिभां कूर्माशिलास्थितां ।
 यजेद् ब्रह्मशिलारूढं शिवस्यानन्तमासनं ॥ ४४ ॥
 विचित्रकेशप्रख्यानमन्योन्यं पृष्ठदर्शिनः ।
 ह्यतत्रेतादिरूपेण शिवस्यासनपादुकां ॥ ४५ ॥
 धर्मं ज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्यञ्चाग्निदिङ्मुखान् ।
 कर्पूरकुङ्कुमस्वर्णकज्जलाभान् यजेत् क्रमात् ॥ ४६ ॥
 पद्मञ्च कर्णिकामध्ये पूर्वादौ मध्यतो नव ।
 वरदाभयहस्ताश्च शक्तयो धृतचामराः ॥ ४७ ॥
 वामा ज्येष्ठा च रौद्री च काली कलविकारिणी ।
 बलविकरणी पूज्या बलप्रमथनी क्रमात् ॥ ४८ ॥
 ह्यं सर्वभूतदमनी केशराग्रे मनोन्मनी ।
 क्षित्यादिशुद्धविद्यान्तु तत्त्वव्यापकमासनं ॥ ४९ ॥
 न्यसेत् सिंहासने देवं शुक्लं पञ्चमुखं विभुं ।
 दशबाहुं च खण्डेन्दुं दधानन्दक्षिणैः करैः ॥ ५० ॥
 शक्त्यृष्टिशूलखट्वाङ्गवरदं वामकैः करैः ।
 डमरुं वोजपूरञ्च नीलाङ्गं सूत्रकोत्पलं ॥ ५१ ॥
 द्वात्रिंशत्क्षत्रयोपेतां शैवीं मूर्त्तिन्तु मध्यतः ।
 ह्यं हं ह्यं शिवमूर्त्तये स्वप्रकाशं शिवं स्मरन् ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मादिकारणत्यागाम्मन्त्रं नीत्वा शिवास्पदं ।
 ततो ललाटमध्यस्थं स्फुरत्तारापतिप्रभं ॥ ५३ ॥
 षडङ्गैर्म समाकीर्णं विन्दुरूपं परं शिवं ।
 पुष्पाञ्जलिगतं ध्यात्वा लक्ष्मीमूर्त्तौ निवेशयेत् ॥ ५४ ॥
 श्यो ह्यं ह्यौ शिवाय नम आवाहन्या हृद्वा ततः ।
 आवाह्य स्थाप्य स्थापन्या सन्निधायान्तिकं शिवं ॥ ५५ ॥
 निरोधयेन्निष्ठुरया कालकान्था फडन्ततः ।

विघ्नानुत्सार्य विष्टग्राथ^(१) लिङ्गमुद्रां नमस्कृतिं ॥ ५६ ॥
 हृदावगुण्ठयेत् पश्चादावाहः सम्मुखी ततः ।
 निवेशनं स्थापनं स्यात्सन्निधानं तवास्मि भोः ॥ ५७ ॥
 आकर्म्मकाण्डपर्यन्तं सन्निधेयोपरिक्षयः ।
 स्वभक्तेष्व^(२) प्रकाशोयस्तद्भवेदवगुण्ठनं ॥ ५८ ॥
 सकलीकरणां कृत्वा मन्त्रैः षड्भिरथैकतां ।
 अङ्गानामङ्गिना सार्द्धं विदध्यादमृतीकृतं ॥ ५९ ॥
 चिच्छक्तिहृदयं शम्भोः शिव ऐश्वर्यमष्टधा^(३) ।
 शिखावशित्वं चाभेद्यं तेजः कवचमैश्वरं ॥ ६० ॥
 प्रतापी दुःसहस्रास्त्रमन्तरायापहारकं ।
 नमः स्वधा च स्वाहा च वौषट् चेति यथाक्रमं ॥ ६१ ॥
 हृत्पुरःसरमुच्चार्य पादादीनि निवेदयेत् ।
 पाद्यं पादाम्बुजद्वन्द्वे वक्ष्मिन्स्वाचमनीयकं ॥ ६२ ॥
 अर्घ्यं शिरसि देवस्य दूर्ध्वापुष्पाक्षतानि च ।
 एवं संस्कृत्य संस्कारैर्दृशभिः परमेश्वरं ॥ ६३ ॥
 यजेत् पञ्चोपचारेण विधिना कुसुमादिभिः ।
 अभ्युक्ष्योदृत्य निर्मञ्जय राजिकालवणादिभिः ॥ ६४ ॥
 अर्घ्यादविन्दुपुष्पाद्यैर्गण्डुलैः^(४) स्नापयेच्छनैः ।
 पयोदधिघृतक्षौद्रशर्कराद्यैरनुक्रमात् ॥ ६५ ॥
 ईशादिमन्त्रितर्द्रव्यैरर्घ्यं तेषां^(५) विपर्ययः ।

१ शोटाग्राथ इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अभुक्तेष्व इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ शिवमैश्वर्यमष्टधा इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ गन्धकैरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ इत्यादिमन्त्रितर्द्रव्यैरर्घ्यामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

तीयधूपान्तरैः सर्वमूलेन सूपयेच्छिवं ॥ ६६ ॥
 विरुद्ध्य यवचूर्णेन यथेष्टं शीतलैर्जलैः ।
 स्वशक्त्या गन्धतोयेन संस्राप्य शुचिवाससा ॥ ६७ ॥
 निर्माकर्षार्घ्यं प्रदद्याच्च नोपरि भ्रामयेत् करं ।
 न शून्यमस्तकं लिङ्गं पुष्पैः कुर्यात्ततो ददेत् ॥ ६८ ॥
 चन्दनाद्यैः समालभ्य पुष्पैः प्रार्थ्य शिवागुना^(१) ।
 धूपभाजनमस्त्रेण प्रोक्ष्याभ्यर्च्य शिवागुना^(२) ॥ ६९ ॥
 अस्त्रेण पूजितां घण्टां चादाय गुग्गुलुं ददेत् ।
 दद्यादाचमनं पश्चात् स्वधान्तं हृदयागुना^(३) ॥ ७० ॥
 आरात्रिकं समुत्तार्य तथैवाचामयेत् पुनः ।
 प्रणम्यादाय देवाद्यां भोगाङ्गानि प्रपूजयेत् ॥ ७१ ॥
 हृदमौ चन्द्रमं चैशे शिवं चामीकरप्रभं ।
 शिखां रक्ताक्ष नैर्ऋत्ये कृष्णं वर्मं च वायवे ॥ ७२ ॥
 चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुं^(४) दक्षस्थान्^(५) पूजयेदिमान् ।
 दंष्ट्राकरालमप्यस्त्रं पूर्वदौ वज्रसन्निभं ॥ ७३ ॥
 मूले ह्रीं शिवाय नमः ओं ह्रां ह्रूं ह्रीं ह्रीं शिरसि ।
 ह्रूं शिखायै ह्रूं वर्मं ह्रस्वास्त्रं परिवारयुताय च ॥ ७४ ॥
 शिवाय दद्यात् पाद्यञ्च आघामञ्चार्घ्यमेव च ।
 गन्धं पुष्पं धूपदीपं नैवेद्याचमनीयकं ॥ ७५ ॥
 करोद्धर्त्तनताम्बूलं मुखवासञ्च दर्पणं ।

१ शिवात्मनेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शिवात्मनेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ हृदयात्मनेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ चतुर्वक्त्रं चतुर्बाहुं इति घ, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

५ ह्रस्वाग्ने इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

शिरस्यारोप्य देवस्य दूर्वाक्षतपवित्रकं ॥ ७६ ॥
 मूलमष्टशतं जम्बा हृदयेनाभिमन्वितं ।
 चर्मणावेष्टितं खड्गं रक्षितं कुशपुष्पकैः ॥ ७७ ॥
 अक्षतैर्मुद्राया युक्तं शिवमुद्रवसञ्ज्ञया ।
 गुह्यातिगुह्यगुप्तार्थं^(१) गृह्याणात्प्रकृतं जपं ॥ ७८ ॥
 सिद्धिर्भवतु मे येन^(२) त्वत्प्रसादात्त्वयि स्थिते ।
 भोगी श्लोकं पठित्वाद्यं^(३) दक्षहस्तेन शम्भवे ॥ ७९ ॥
 मूलाणुनार्घ्यतोयेन वरहस्ते^(४) निवेदयेत् ।
 यत्किञ्चित् कुर्महे देव सदा सुकृतदुस्त्रतं ॥ ८० ॥
 तन्मे शिवपदस्थस्य ह्रं क्षः क्षेपय शङ्कर ।
 शिवो दाता शिवो भोक्ता शिवः सर्वमिदं जगत् ॥ ८१ ॥
 शिवो जयति सर्वत्र यः शिवः सोहमेव च ।
 श्लोकद्वयमधीत्यैवं जपं देवाय चार्पयेत् ॥ ८२ ॥
 शिवाङ्गानां^(५) दशांशञ्च दत्त्वाद्यं स्तुतिमाचरेत् ।
 प्रदक्षिणीकृत्य नमेषाय^(६) श्चाष्टमूर्त्तये^(६) ।
 नत्वा ध्यानादिभिश्चैव यजेच्चित्रेऽनलादिषु ॥ ८३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शिवपूजा नाम
 चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥

-
- १ गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वमिति ग, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।
 २ सिद्धिर्भवतु मे देवेति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।
 ३ पठित्वात्तुमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ४ वरहस्ते इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ५ शिवज्ञानामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ६ नमोदद्याङ्गमूर्त्तये इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

अभिस्थापनाविधिः ।

ईश्वर उवाच । अर्घपात्रकरो यायादम्रागारं सुसंवृतः ।
 यागोपकरणं सर्वं दिव्यदृष्ट्या च कल्पयेत्^(१) ॥ १ ॥
 उदङ्मुखः कुण्डमीचेत् प्रोक्ष्यं ताडनं कुशैः ।
 विदधादस्त्रमन्त्रेण वर्मणाभ्युक्ष्यं मतं ॥ २ ॥
 खड्गेन खातमुद्धारं पूर्यं समतामपि ।
 कुर्वीत वर्मणा सेकं कुट्टनन्तु शरात्मना^(२) ॥ ३ ॥
 सम्मार्जनं समालेपं कक्षारूपप्रकल्पनं ।
 त्रिसूत्रोपरिधानं च वर्मणाभ्यर्चनं सदा ॥ ४ ॥
 रेखात्रयमुदक् कुर्यादेकां पूर्वाननामघः ।
 कुशेन च शिवास्त्रेण यद्वा तासां विपर्ययः ॥ ५ ॥
 वज्रीकरणमन्त्रेण हृदा दर्भैश्चतुष्पथं ।
 अक्षपात्रन्ततनुत्रेण विन्यसेद्विष्टरं हृदा ॥ ६ ॥
 हृदा वागीश्वरीं तत्र ईशमादाह्य पूजयेत् ।
 वक्त्रं सदाश्रयानीतं शुद्धपात्रोपरिस्थितं ॥ ७ ॥
 क्रव्यादांशं परित्यज्य वीक्षणदिविशोधितं ।
 औदर्यं चैन्दवं भौतं एकैकृत्याजलत्रयं ॥ ८ ॥
 ओं हूं वक्त्रं चैतन्याय वक्त्रं वीजेन विन्यसेत् ।
 संहितामन्त्रितं वक्त्रं धेनुमुद्रामृतीकृतं ॥ ९ ॥
 रक्षितं हेतिमन्त्रेण कवचेनावगुण्ठितं ।
 पूजितन्त्रिः परिभ्राम्य कुण्डस्योर्ध्वं प्रदक्षिणं ॥ १० ॥

१ दिव्यदृष्ट्या विलोकयेदिति घ, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ शराणुनेति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

शिवबीजमिति ध्यात्वा वागीशागर्भगोचरे ।
 वागीश्वरेण देवेन क्षिप्यमानं विभावयेत् ॥ ११ ॥
 भूमिष्ठजानुको मन्त्री हृदात्मसम्मुखं क्षिपेत् ।
 ततोऽन्तस्थितबीजस्य^(१) नाभिदेशे समूहनं ॥ १२ ॥
 सम्भृतिं परिधानस्य शौचमाचमनं हृदा ।
 गर्भाग्नेः पूजनं कृत्वा तद्रक्षार्थं शरागुना^(२) ॥ १३ ॥
 बध्नीयाद्गर्भजं देव्याः ककष्याणं पाणिपल्लवे ।
 गर्भाधानाय सम्पूज्य सद्योजातेन पावकं ॥ १४ ॥
 ततो हृदयमन्त्रेण जुहुयादाहुतित्रयं ।
 पुंसवनाय वामेन तृतीये मासि पूजयेत् ॥ १५ ॥
 आहुतित्रितयं दद्याच्चिरसाम्बुकणान्वितं ।
 सीमन्तोन्नयनं षष्ठे मासि सम्पूज्य रूपिणा ॥ १६ ॥
 जुहुयादाहुतील्लिखः शिखया शिखयैव तु ।
 वक्राङ्गकल्पनां कुर्यादक्रोद्धाटननिष्कृती ॥ १७ ॥
 जातकर्म्मन्टकर्म्मभ्यां दशमे मासि पूर्ववत् ।
 वक्त्रिं सम्पूज्य दर्भाद्यैः^(३) स्नानं गर्भमलापहं ॥ १८ ॥
 सुवर्णबन्धनं देव्या कृतं ध्यात्वा हृदारचयेत् ।
 सद्यःसूतकनाशाय प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ॥ १९ ॥
 कुम्भन्तु^(४) वह्निरस्त्रेण ताडयेदकर्म्मणोक्षयेत् ।
 अस्त्रेणोत्तरपूर्व्याग्रान्नेखलासु वह्निः कुशान् ॥ २० ॥

१ ततोऽन्तस्थितदेवस्य इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शरात्मना इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ गन्धाद्यैरिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ कुण्डन्तु इति ख, उः चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

आस्थाप्य^(१) स्थापयेत्तेषु हृदा परिधिविस्तरं ।
 वक्त्राणामस्त्रमन्त्रेण ततो नालापद्मुत्तये ॥ २१ ॥
 समिधः पञ्च होतव्याः प्रान्ते मूले घृतप्लुताः ।
 ब्रह्माणं शङ्करं विष्णुमनन्तश्च हृदारचयेत् ॥ २२ ॥
 दूर्वाक्षतैश्च पर्यन्तं परिधिस्थाननुक्रमात् ।
 इन्द्रादीशानपर्यन्तान्विष्टरस्थाननुक्रमात् ॥ २३ ॥
 अग्नेरभिमुखीभूतान् निजदिक्षु हृदारचयेत् ।
 निवार्य विघ्नसङ्घातं बालकं पालयिष्यथ ॥ २४ ॥
 शैवीमाञ्जामिमान्तेषां श्रावयेत्तदनन्तरं ।
 गृह्णीत्वा सुक्खुवावूर्द्ध्वं वदनाधीमुखैः क्रमात् ॥ २५ ॥
 प्रताप्याग्नौ त्रिधा दर्भमूलमध्यायकैः स्पृशेत् ।
 कुशस्पृष्टप्रदेशे तु आत्मविद्याशिवात्मकं ॥ २६ ॥
 क्रमात्तत्त्वत्रयं न्यस्य ह्रां ह्रीं ह्रूं सं^(२) रवैः क्रमात् ।
 सुचि शक्तिं सुवे शम्भुं विन्यस्य हृदयागुना ॥ २७ ॥
 त्रिसूत्रीवेष्टितग्रोवौ पूजितौ कुसुमादिभिः ।
 कुशानामुपरिष्ठात्तौ स्थापयित्वा स्वदक्षिणे ॥ २८ ॥
 गव्यमाज्यं समादाय वीक्षणदिविशीघ्रितं ।
 खकां ब्रह्ममयीं मूर्त्तिं सञ्चिन्त्यादाय तद्घृतं ॥ २९ ॥
 कुण्डस्योर्द्ध्वं हृदावर्त्य भ्रामयित्वाग्निगोचरे ।
 पुनर्विष्णुमयीं ध्यात्वा घृतमीशानगोचरे ॥ ३० ॥
 धृत्वादाय कुशायेण स्वाहान्तं शिरसागुना^(३) ।

१ आलीर्येति घ, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ ह्रां ह्रीं ह्रूं समिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ह्रूं ह्रां क्रूं समिति ङ, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

३ शिरसात्मना इति ख चिह्नितपुस्तकपाठः ।

जुञ्जयाद्विष्णवे विन्दुं रुद्ररूपमनन्तरं ॥ ३१ ॥
 भावयन्निजमात्मानं नाभौ धृत्वाऽनुवेत्ततः ।
 प्रादेशमात्रदर्भाभ्यामङ्गुष्ठानामिकाग्रकैः ॥ ३२ ॥
 धृताभ्यां सम्मुखं वङ्गे रस्त्रेणाऽनुवमाचरेत् ।
 हृदात्मसम्मुखं तद्वत् कुर्यात् सम्प्रवनन्ततः ॥ ३३ ॥
 हृदालम्ब्यदग्धदभं शस्त्रक्षेपात् पवित्रयेत् ।
 दीप्तेनापरदर्भेण निवाह्यानेन दीपयेत् ॥ ३४ ॥
 अस्त्रमन्त्रेण निर्दग्धं वङ्गौ दर्भं पुनः क्षिपेत् ।
 क्षिप्त्वा घृते कृतग्रन्थिकुण्डं प्रादेशसम्मितं ॥ ३५ ॥
 पक्षद्वयमिडादीनां त्रयं चाज्यं विभावयेत् ।
 क्रमाद्भागत्रयादाज्यं सुवेणादाय होमयेत् ॥ ३६ ॥
 स्वेत्यग्रौ हा घृते^(१) भागं शेषमाज्यं क्षिपेत् क्रमात् ।
 ओं हां अग्नये स्वाहा । ओं हां सोमाय स्वाहा ।
 ओं हां अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा ।
 उद्घाटनाय नेत्राणां अग्नेर्नेत्रत्रये मुखे ॥ ३७ ॥
 सुवेण घृतपूर्णं चतुर्थीमाङ्गतिं यजेत् ।
 ओं हां अग्नये स्वियुक्ते स्वाहा ।
 अभिमन्त्र्य घडङ्गेन बोधयेद्देनुमुद्रया ॥ ३८ ॥
 अवगुण्ठ्य तनुत्रेण रक्षेदाज्यं शरागुना^(२) ।
 हृदाज्यविन्दुविक्षेपात् कुर्यादभ्युक्ष्य शोधनं ॥ ३९ ॥
 वक्त्राभिघारसन्धानं वक्त्रौ कोकराण्यं तथा ।
 ओं हां सद्योजाताय स्वाहा । ओं हां वामदेवाय स्वाहा । ओं हां

१ स्वाचेत्यग्रौ घृते इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शरात्समेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अघीराय स्वाहा । ओं तत्पुरुषाय स्वाहा । ओं ह्यं ईशानाय स्वाहा ।

इत्येकैकघृताहुत्या कुर्याद्ब्रह्माभिचारकं ॥ ४० ॥

ओं ह्यं सद्योजातवामदेवाभ्यां स्वाहा । ओं ह्यं वामदेवाघीराभ्यां
स्वाहा । ओं ह्यं अघीरतत्पुरुषाभ्यां स्वाहा । ओं ह्यं तत्पुरुषेशा-
नाभ्यां स्वाहा ।

इतिवक्त्रानुसन्धानं मन्त्रैरेभिः क्रमाच्चरेत् ।

अग्निती गतया वायुं निःकृतादिशिवान्तया ॥ ४१ ॥

वक्त्राणामेकतां कुर्यात् सुवेण घृतधारया ।

ओं ह्यं सद्योजातवामदेवाघीरतत्पुरुषेशानेभ्यः स्वाहा ।

इतीष्टवक्त्रे वक्त्राणामन्तर्भावस्तदाकृतिः ॥ ४२ ॥

ईशेन वक्त्रिमभ्यर्च्य दत्त्वास्त्रेणाहुतित्रयं ।

कुर्यात् सर्वात्मना नाम शिवाग्निस्त्वं ऊताशन ॥ ४३ ॥

हृदार्चितौ विसृष्ट्यौ पितरौ विधिपूरणीं ।

मूलेन वीषडन्नेन दद्यात् पूर्णां यथाविधि ॥ ४४ ॥

ततो हृदम्बुजे साङ्गं ससेनं भासुरं परं^(१) ।

यजेत् पूर्ववदावाह्यं प्रार्थ्याज्ञान्तर्प्ययेच्छिवं ॥ ४५ ॥

यागाग्निशिवयोः कृत्वा नाडीसन्धानमात्मना ।

शक्त्या मूलागुना होमं कुर्यात्सङ्घैर्दशांशतः ॥ ४६ ॥

घृतस्य कार्षिकी होमः क्षीरस्य मधुनस्तथा ।

श्रुक्तिमात्राहुतिर्द्धुः प्रसृतिः पायसस्यतु ॥ ४७ ॥

यथावत् सर्वभक्षाणां लाजानां मुष्टिसम्मितं ।

खण्डत्रयन्तु मूलानां फलानां स्वप्रमाणतः ॥ ४८ ॥

१ ससेनं भास्करं परमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । शासनं भास्करं परमिति ग,
चिह्नितपुस्तकपाठः । शासनं भासुरं परमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः । शासनं अक्षरं
परमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

यासाहमात्रमन्नां सृष्ट्यादि पञ्च होमयेत् ।
 इक्षोरापर्विकं मानं क्षतानामङ्गुलद्वयं ॥ ४९ ॥
 पुष्यं पत्रं स्वमानेन समिधां तु दशाङ्गुलं ।
 चन्द्रचन्दनकाश्मीरकस्तूरीयक्षकईमान् ॥ ५० ॥
 कलायसम्मितानेतान् गुग्गुलुं वदरास्थिवत् ।
 कन्दानामष्टमं भागं जुहुयादिधिवत् परं ॥ ५१ ॥
 होमं निर्वर्त्तयेदेवं ब्रह्मवीजपदैस्ततः ।
 घृतेन सुचि पूर्णायां निघायाधोमुखं सुवं ॥ ५२ ॥
 सुगये पुष्यमारोप्य पश्चाद्दामेन पाणिना ।
 पुनः सद्येन तौ धृत्वा शङ्खसन्निभमुद्रया ॥ ५३ ॥
 समुद्रतोऽर्द्धकायश्च समपादः समुत्थितः ।
 नाभौ तन्मूलमाधाय सुगयव्ययलोचनः ॥ ५४ ॥
 ब्रह्मादिकारणात्यागादिनिःसृत्य सुषुम्णया^(१) ।
 वामस्तनान्तनानीय तयोर्मूलमतन्द्रितः ॥ ५५ ॥
 मूलमन्त्रमविस्पष्टं षौषढन्तं समुच्चरेत् ।
 तदग्रौ जुहुयादाव्यं यवसम्मितधारया ॥ ५६ ॥
 आचामं चन्दनं हत्वा ताम्बूलप्रभृतीनिपि ।
 भक्त्या तद्भूतिमावन्द्य विदध्यात्प्रणतिं परां ॥ ५७ ॥
 ततो वक्त्रिं समभ्यर्च्य षडन्तास्त्रेण संवरान् ।
 संहारमुद्रया हृत्य क्षमस्त्रेणभिधाय च ॥ ५८ ॥
 भासुरान्^(२) परिधीक्षांश्च पूरकेण हृदाऽगुना^(३) ।

१ विनिःसृत्य सपृष्टया इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । विनिःसृत्य सपृष्टया इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ भासुरानिति ख, ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ श्रुदात्मानेति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अद्भया परयात्मौये स्वापयेच हृदम्बुजे ॥ ५९ ॥
 सर्वपाकायमादाय हात्वा मण्डलकक्ष्यं(१) ।
 अन्तर्वह्निर्बलिं दद्यादाग्नेय्यां कुण्डसन्निधौ ॥ ६० ॥
 ह्यो हां वज्रेभ्यः स्वाहा पूर्व मातृभ्यो दक्षिणे तथा ।
 वारुणे हां गण्डेभ्यश्च स्वाहा तेष्विष्ययं बलिः ॥ ६१ ॥
 उत्तरे हाश्च यज्ञेभ्य ईशाने हां ग्रहेभ्य उ(२) ।
 अग्नी हामसुरेभ्यश्च रक्षीभ्यो नैर्ऋते बलिः ॥ ६२ ॥
 वायवे हाश्च मागेभ्यो मक्षणेभ्यश्च मध्यतः ।
 हां राशिभ्यः(३) स्वाहा वज्री विन्धेभ्यो नैर्ऋते तथा ॥ ६३ ॥
 वारुण्यां(४) क्षेत्रपालाय अन्तर्बलिवदाहृतः ।
 द्वितीये मण्डले वाक्त्रे इन्द्रायाम्बियमाय च ॥ ६४ ॥
 नैर्ऋताय जलेशाय वायवे धनरक्षिणे ।
 ईशानाय च पूर्वादौ हीशाने ब्रह्मणे नमः ॥ ६५ ॥
 नैर्ऋते विष्णवे स्वाहा वायसादेर्वह्निर्बलिः ।
 बलिद्वयगतात्मन्वान् संहारमुद्रयाऽऽत्मनि ॥ ६६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अग्निकार्यं नाम
 पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

१ हात्वा च मण्डलकक्ष्यमिति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गण्डेभ्य उ इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ हां ऋषिभ्य इति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ वायव्यामिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः । नैर्ऋते इति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

चण्डपूजाकथनं ।

ईश्वर उवाच । ततः शिवान्तिकङ्कत्वा पूजाहोमादिकं मम ।

मृहाद्य भगवन् पुण्यकंसमित्यभिधाय च ॥ १ ॥

अर्घ्यादकेन देवाय मुद्रयोद्भवसञ्ज्ञया ।

हृदीजपूर्वमूषेन स्त्रिरचित्तो निवेदयेत् ॥ २ ॥

ततः पूर्ववदन्वर्थं स्तुत्वा स्तोत्रैः प्रथम्य च ।

अर्घ्यं पराङ्मुखं दत्त्वा क्षमस्त्रेण्यभिधाय च ॥ ३ ॥

नाराचमुद्रयाऽस्त्रेण पठन्तेनात्मसङ्घं ।

संहृत्य दिव्यया शिङ्गं मूर्त्तिमन्त्रेण योजयेत् ॥ ४ ॥

स्थण्डिले त्वर्चिते देवे मन्त्रसङ्घातमात्मनि ।

नियोज्य विधिमीक्ष्णेन विदध्याचण्डपूजनं ॥ ५ ॥

ओं चण्डेशानाय नमो मध्यतश्चण्डमूर्त्तये ।

ओं धूर्त्तिचण्डेश्वराय(१) ह्रं षट्(२) स्वाहा तमाह्वयेत् ॥ ६ ॥

चण्डहृदयाय ह्रं षट् ओं चण्डशिरसे तथा(३) ।

ओं चण्डशिखायै ह्रं षट् चण्डायुः(४) कवचाय च ॥ ७ ॥

चण्डास्त्राय तथा ह्रं षट् चण्डं दद्राभिर्जं स्मरेत् ।

शूचटङ्गधरं ह्यव्यं साक्षसूत्रकण्डलुं ॥ ८ ॥

टङ्गाकारेऽर्द्धचन्द्रे(५) वा चतुर्वर्त्तुं प्रपूजयेत् ।

१ ओं चण्डिचण्डेश्वराय इति न, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ह्रं फडिति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ह्रं चण्डशिरसे स्वाहेति न, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ ह्रं षट् चण्डाय इति न, च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ टङ्गारेऽर्द्धचन्द्रे इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

यथाशक्ति जपं कुर्यादङ्गावान्तु दशांशतः ॥ ९ ॥
 गोभूहिरण्यवस्त्रादिमण्यिहेमादिभूषणं ।
 विहाय शेषनिर्माल्यं चण्डेशाय निवेदयेत् ॥ १० ॥
 लेह्यघोष्याद्यनुवरं ताम्बूलं खग्विलेपनं ।
 निर्माल्यं भोजनं तुभ्यं प्रदत्तन्तु शिवाज्ञया ॥ ११ ॥
 सर्वमेतत् क्रियाकाण्डं मया चण्ड तवाज्ञया ।
 न्यूनाधिकं कृतं मोहात् परिपूर्णं सदाऽस्तु मे ॥ १२ ॥
 इति विज्ञाप्य देवेशं दत्त्वाऽर्घ्यं तस्य संस्मरन् ।
 संहारमूर्त्तिमन्त्रेण शनैः संहारमुद्रया ॥ १३ ॥
 पूरकान्वितमूलेन मन्त्रानात्मनि योजयेत् ।
 निर्माल्यापनयस्थानं लिम्पेद्वीमयवारिणा ।
 प्रोक्ष्यार्घ्यादि विसृज्याथ आचान्तोऽन्यत्समाचरेत् ॥ १४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये चण्डपूजाकथनं नाम
 षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

कपिलादिपूजाविधनं ।

ईश्वर उवाच । कपिलापूजनं वक्ष्ये एभिर्मन्त्रैर्यजेच्च गां ।
 ओं कपिले नन्दे नमः ओं कपिले भद्रिके नमः ॥ १ ॥
 ओं कपिले सुशीले नमः कपिले सुरभिप्रभे ।
 ओं कपिले सुमनसे नमः ओं भुक्तिमुक्तिप्रदे नमः ॥ २ ॥
 सौरभेयि जगन्मातर्देवानाममृतप्रदे ।
 गृहाण वरदे यासमीप्सितार्थं देहि मे ॥ ३ ॥

वन्दिताऽसि वसिष्ठेन विश्वामित्रेण धीमता ।
 कपिले हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतं ॥ ४ ॥
 गावो ममाग्रतो नित्यं गावः पृष्ठत एव च ।
 गावो मे हृदये चापि गवां मध्ये वसाम्यहं ॥ ५ ॥
 दत्तं गृह्णन्तु^(१) मे यासं जम्बा स्यां निर्मलः शिवः ।
 प्रार्थं विद्यापुस्तकानि गुरुपादौ नमोन्नरः ॥ ६ ॥
 यजेत् स्नात्वा तु मध्याह्ने अष्टपुत्रिकया शिवं ।
 पीठमूर्त्तिशिवाङ्गानां पूजा स्यादष्टपुत्रिका ॥ ७ ॥
 मध्याह्ने भोजनागारे सुलिप्ते पाकमानयेत् ।
 ततो मृत्युञ्जयेनैव वीषडन्तेन सप्तधा ॥ ८ ॥
 जप्तैः सदभ्रंशङ्खस्थैः सिद्धेत्तं वारिविन्दुभिः ।
 सर्वपाकाग्रमुद्धृत्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ९ ॥
 अथार्द्धं^(२) चुल्लिकाहोमे विधानायोपकल्पयेत्^(३) ।
 विशोध्य विधिना चुल्लीं तदङ्गिं पूरकाङ्गतिं ॥ १० ॥
 ऊत्वा नाभ्यग्निना चैकं ततो रेचकवायुना ।
 वङ्गिर्वीजं समादाय कादिस्थानगतिक्रमात्^(४) ॥ ११ ॥
 शिवामित्रत्वमिति ध्यात्वा चुल्लिकाग्रौ निवेशयेत् ।
 ओं ह्रां अग्रये नमो वै ह्रां सोमाय वै नमः ॥ १२ ॥
 सूर्याय वृहस्पतये प्रजानां पतये नमः ।
 सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यः सर्वविश्वेभ्य एव च ॥ १३ ॥

१ दत्तं गृह्णन्तेति ग, घ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ अन्यार्द्धमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । अन्यार्द्धमिति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ निधानायोपकल्पयेदिति घ, क, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ इदि स्थानमतिक्रमेदिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः । कादिस्थानमतिक्रमादिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

हामग्रये खिचिष्ठते पूर्वादावर्षयेदिमान् ।
 स्वाहान्तामाहुतिं दत्त्वा क्षमयित्वा विसर्जयेत् ॥ १४ ॥
 पुक्ष्णा दक्षिणवाही च यजेद्भूर्माय वै नमः ।
 वामवाहावधर्माय काञ्चिकादिकभाण्डके ॥ १५ ॥
 रसपरिवर्त्तमानाय वरुणाय अलाग्रये^(१) ।
 विघ्नराजो गृहदारे पेषण्यां सुभमे नमः ॥ १६ ॥
 ओं रौद्रिके नमो गिरिके^(२) नमस्त्र्योखले यजेत् ।
 बलप्रियायायुधाय नमस्ते मुषले यजेत् ॥ १७ ॥
 सम्पार्जन्यां देवतीक्ष्णे कामाय शयनीयके ।
 मध्यस्तम्भे च स्कन्दाय दत्त्वा वास्तुबलिं ततः ॥ १८ ॥
 भुञ्जीत पात्रे सौवर्णे पद्मिन्यादिदशादिके ।
 आचार्यः साधकःपुत्र समथी मौनमास्थितः ॥ १९ ॥
 वटाश्रत्वाकर्त्तवाताविसर्ज्जभक्ष्णातकांस्थयेत् ।
 अयोशानं पुरादाय प्राणायैः प्रणवान्वितैः ॥ २० ॥
 स्वाहान्तेनाहुतीः पञ्च दत्त्वादीप्योदरानसं ।
 नागः कूर्माऽथ कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ॥ २१ ॥
 एतेभ्य उपवायुभ्यः स्वाहापोशानवारिणा ।
 भक्तादिकं निवेद्याय पिबेच्छेषोदकं नरः ॥ २२ ॥
 अमृतोपस्तरणमसि प्राणाहुतीक्षती ददेत् ।
 प्राणाय स्वाहाऽपानाय समानाय ततस्तथा ॥ २३ ॥
 उदानाय च ध्यानाय भुञ्ज्या पुक्ष्णकमाचरेत् ।

१ अलाग्रये इति क, चिह्नितपुस्तकपठः ।

२ ओं रौद्रकोटिगिरिके इति ख, ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकचतुष्टयपठः ।

अमृतापिधानमसीति शरीरेऽग्नादिवायवः^(१) ॥ २४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आप्तेये वास्तुपूजाकथनं नाम
सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथौष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

पवित्रारोहणकथनं ।

ईश्वर उवाच । पवित्रारोहणं बह्वे क्रियार्थादिषु पूरणं ।

नित्यं तन्नित्यमुद्दिष्टं नैमित्तिकमघापटं ॥ १ ॥

आषाढादिचतुर्दशामथ आबजभाद्रयोः ।

सितासितासु कर्त्तव्यं चतुर्दश्यष्टमीषु तत् ॥ २ ॥

कुर्व्यादात्राचिंकीं यावत्तियौ प्रतिपदादिके ।

वज्रिब्रह्माश्विकेभास्यमागस्तन्दाकर्त्तव्यं ॥ ३ ॥

दुर्गायमेन्द्रगौविन्दस्तरश्मसुधाभुजां^(१) ।

सौवर्णं राजतं ताम्रं कृतादिषु यथाक्रमं ॥ ४ ॥

कक्षौ कार्पासजं वापि पट्टपद्मादिसूत्रकं ।

प्रखवस्त्रमा वज्रिर्ब्रह्मा मागौ गुह्यौ हरिः^(२) ॥ ५ ॥

सर्वेशः^(३) सर्वदेवाः स्युः क्रमेण नवतनुषु ।

अष्टौत्तरशतान्यर्द्धं तदर्धं चोत्तमादिकं ॥ ६ ॥

एकाश्रोत्याऽथवा सूत्रैस्त्रिंशताऽप्यष्टयुक्तया ।

१ शरीरोक्ताद्वायव इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सधामुजामिति च, च, क, चिह्नितपुस्तकचयपाठः ।

३ गुह्यो रविरिति च, न, घ, क, चिह्नितपुस्तकचतुष्टयपाठः ।

४ सदेव इति च, न, घ, क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

पञ्चाशता वा कर्त्तव्यं तुल्यग्रन्थग्रन्तरालकं ॥ ७ ॥
 द्वादशाङ्गुलमानानि त्र्यासादष्टाङ्गुलानि च ।
 लिङ्गविस्तारमानानि चतुरङ्गुलकानि वा ॥ ८ ॥
 तथैव प्रिण्डिकास्पर्शं चतुर्थं सर्वदैवतं ।
 गङ्गावतारकं कार्यं सुजातेन सुधीतकं ॥ ९ ॥
 ग्रन्थिं कुर्याच्च वामेन अघोरेणाथ शोधयेत् ।
 रञ्जयेत् पुरुषेणैव रक्तचन्दनकुङ्कुमैः ॥ १० ॥
 कस्तूरीरोषनाचन्द्रैर्हरिद्रागैरिकादिभिः ।
 ग्रन्थयो दश कर्त्तव्या अथवा तन्तुसङ्ख्यया ॥ ११ ॥
 अन्तरं वा यथाशोभमेकद्विचतुरङ्गुलं ।
 प्रकृतिः पौरुषी वीरा चतुर्थी त्वपराजिता ॥ १२ ॥
 जयाऽन्या विजया षष्ठी अजिता च सदाश्रिवा ।
 मनोन्मनी सर्वमुखी ग्रन्थयोऽभ्यधिकाः शुभाः ॥ १३ ॥
 कार्य्या वा चन्द्रवङ्गर्कपवित्रं^(१) शिववद्भृदि ।
 एकैकं निजमूर्त्तौ वा पुस्तके गुरुके शणे^(२) ॥ १४ ॥
 स्यादेकैकं तथा द्वारदिक्पालकलशादिषु ।
 द्वादशदिनवहस्तान्तं लिङ्गानां स्यात्पवित्रकं ॥ १५ ॥
 अष्टाविंशतितो दृढं दशभिर्दशभिः क्रमात् ।
 द्व्यङ्गुलाभ्यन्तरास्तत्र क्रमादेकाङ्गुलान्तराः ॥ १६ ॥
 ग्रन्थयो मानमप्येषां लिङ्गविस्तारसम्पितं ।
 सप्तम्यां वा ज्योदश्यां कृतनित्यक्रियः शुचिः ॥ १७ ॥
 भूषयेत् पुष्पवस्त्राद्यैः सायाह्ने यागमन्दिरं ।

१ चण्डवङ्गर्कपवित्रमिति ख, ग, ड, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

२ पुस्तके गुरुके शणे इति ख, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

कृत्वा नैमित्तिकीं सन्ध्यां विशेषेण च तर्पणं ॥ १८ ॥
 परिगृहीते भूभागे पवित्रे सूर्यमर्चयेत्^(१) ।
 आचम्य सकलीकृत्य प्रणवार्चकरो गुरुः ॥ १९ ॥
 द्वाण्यस्त्रेण सम्प्राप्य पूर्वदिक्कमतोऽर्चयेत् ।
 हां शान्तिकलादाराय तथा विद्याकलात्मने ॥ २० ॥
 निवृत्तिकलादाराय प्रतिष्ठाख्यकलात्मने ।
 तच्छाखयोः प्रतिद्वारं द्वौ द्वौ द्वाराधिपौ यजेत् ॥ २१ ॥
 नन्दिने महाकालाय भृङ्गणेऽथ गणाय च ।
 वृषभाय च स्कन्दाय देव्यै चण्डाय च क्रमात् ॥ २२ ॥
 नित्यं च द्वारपालादीन् प्रविश्य द्वारपश्चिमे ।
 इष्टा वास्तुं भूतशुद्धिं विशेषार्चकरः शिवः ॥ २३ ॥
 प्रोक्षणाद्यं^(२) विधायाथ यज्ञसम्भारकृत्नरः ।
 मन्त्रयेद्भद्रूर्वाद्यैः पुष्पाद्यैश्च हृदादिभिः ॥ २४ ॥
 शिवहस्तं विधायेत्यं^(३) स्वशिरस्यधिरोपयेत् ।
 शिवोऽहमादिः सर्वज्ञो मम यज्ञप्रधानता ॥ २५ ॥
 अत्यर्थं भावयेद्देवं ज्ञानखड्गकरो गुरुः ।
 नेर्ऋतीं दिग्मासाद्य प्रक्षिपेदुदगाननः ॥ २६ ॥
 अर्घ्याम्बु पञ्चगव्यञ्च समस्तान् मखमण्डपे ।
 चतुष्पयान्तसंस्कारैर्वीक्षणाद्यैः^(४) सुसंस्कृतैः ॥ २७ ॥
 विक्षिप्य विकिरांस्तत्र कुशकूर्चापसंहरेत्^(५) ।

१ सूत्रिते सूर्यमर्चयेदिति स्व, ग, घ, ङ, चिह्नितपुस्तकचतुष्टयपाठः ।

२ प्रोक्षणचेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ विधायैकमिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ ब्राह्मणाद्यैरिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ दशकूर्चापसंहरेदिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

तानीशदिशि^(१) वर्द्धन्यामासनायीपकल्पयेत् ॥ २८ ॥
 नैऋते वास्तुग्रीवाणा द्वारे लक्ष्मीं प्रपूजयेत् ।
 पश्चिमाभिमुखं कुम्भं सर्वधान्योपरि स्थितं ॥ २९ ॥
 प्रणवेन वृषारूढं सिंहस्थां वर्द्धनीन्ततः ।
 कुम्भे साङ्गं शिवन्देवं वर्द्धन्यामस्त्रमर्चयेत्^(२) ॥ ३० ॥
 दिक्षु शक्रादिदिक्पालान् विष्णुब्रह्माशिवादिकान्^(३) ।
 वर्द्धनीं सम्यगादाय घटपृष्ठानुगामिनीं ॥ ३१ ॥
 शिवाङ्गां श्रावयेन्मन्त्री पूर्वादीशानगौचरं ।
 अविच्छिन्नपयोधारां मूलमन्त्रमुदीरयेत् ॥ ३२ ॥
 समन्ताद् भ्रामयेदेनां रक्षार्थं शस्त्ररूपिणीं ।
 पूर्वं क्लृप्तशमारोप्य शस्त्रार्थन्तस्य^(४) वामतः ॥ ३३ ॥
 समग्रासनके कुम्भे यजेद्देवं स्थिरासने ।
 वर्द्धन्यां प्रणवस्थायामायुधन्तदनु द्वयोः ॥ ३४ ॥
 भगलिङ्गसमायोगं विदध्यास्त्रिङ्गमुद्रया ।
 कुम्भे निवेद्य बोधास्त्रिं मूलमन्त्रजपन्तया ॥ ३५ ॥
 तद्दशांशेन वर्द्धन्यां रक्षां विज्ञापयेदपि^(५) ।
 गणेशं वायवेऽभ्यर्च्य च्छरं पञ्चामृतादिभिः ॥ ३६ ॥
 स्नापयेत् पूर्ववत् प्रार्थ्य^(६) कुम्भे च शिवपावकं^(७) ।

१ अनीशदिशि इति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ वर्द्धन्यां शस्त्रमर्चयेदिति म, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ विष्णु ब्रह्मावसामकानिति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

४ शस्त्रालभस्येति क, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

५ रक्षां च कारयेत् सदेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ पूर्ववत् स्नापयेत् प्रार्थयेदिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

७ स्नापयेत् पूर्ववत् अग्नि-
मिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

० कुम्भे वा शिवमर्चयेदिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

स्थापयेत् पूर्ववत् अग्नि-

विधिवच्च चरं कृत्वा सम्पाताञ्जतिशोधितं ॥ ३७ ॥
 देवाभ्यात्मविभेदेन दद्यात् तं विभजेत्त्रिधा ।
 दत्त्वा भागौ शिवाग्निभ्यां संरक्षेद्भागमात्मनि ॥ ३८ ॥
 शरैश्च वर्मणा देयं पूर्वतो दन्तधावनं ।
 तस्माद्द्वोरशिक्षाभ्यां वा दक्षिणे पश्चिमे मृदं ॥ ३९ ॥
 सद्योजातेन च हृदा चोत्तरे वामनीकृतं^(१) ।
 जलं^(२) वामेन शिरसा ईशे गन्धान्वितं जलं ॥ ४० ॥
 पञ्चगव्यं पलाशादिपुटकं वै समन्ततः ।
 ऐशान्यां कुसुमं दद्यादाग्नेय्यां दिशि रोचनां ॥ ४१ ॥
 अगुरुं निर्ऋतराश्यां वायव्यां च चतुःसमं ।
 शोमद्रव्याणि सर्वाणि सद्योजातैः कुशैः सह ॥ ४२ ॥
 दद्यात्सूत्रकौपीनभिक्षापात्राणि^(३) रूपिणे ।
 कज्जलं कुङ्कुमनैलं शलाकां केशशोधनीं ॥ ४३ ॥
 ताम्बूलं दर्पणं दद्यादुत्तरे रोचनामपि ।
 आसनं पादुके पात्रं योगपट्टातपत्रकं ॥ ४४ ॥
 ऐशान्यामीशमन्त्रेण दद्यादीशानतुष्टये ।
 पूर्वस्थाश्चरुकं सान्व्यं दद्याद्गन्धादिकं नवे ॥ ४५ ॥
 पवित्राणि समादाय प्रोक्षितान्यर्घ्यवारिणा ।
 संहितामन्त्रपूतानि नीत्वा पावकसन्निधिं ॥ ४६ ॥
 कृष्णाजिनादिनाऽऽच्छाद्य स्मरन् संवत्सरात्मकं ।
 साक्षिणं सर्वकृत्यानां गौप्तारं शिवमथयं ॥ ४७ ॥

१ सद्योजातेन च हृदा चोत्तरे वामनीयकमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । सद्यो-
जातेन च हृदा चोत्तरे धाम निष्कलमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ फलमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ द.प.च सूत्रकौपीनतीर्थपात्राणि इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

स्वेति हेति प्रयोगेण मन्त्रसंहितया पुनः ।
 शोधयेच्च पवित्राणि वाराणामेकविंशतिं ॥ ४८ ॥
 गृहार्हादि वेष्टयेत्सूत्रैर्गन्धाद्यं^(१) रवये ददेत् ।
 पूजिताय समाचम्य^(२) कृतन्यासः कृतार्घ्यकः ॥ ४९ ॥
 नन्द्यादिभ्योऽथ^(३) गन्धाख्यं^(४) वास्तोश्चाथ प्रविश्य च ।
 शस्त्रेभ्यो लोकपालेभ्यः स्वनाम्ना शिवकुम्भवे ॥ ५० ॥
 वर्द्धन्यै विघ्नराजाय गुरवे ह्यात्मने यजेत् ।
 अथ सर्वाघधोलिप्तं धूपितं पुष्पद्रुवया ॥ ५१ ॥
 आमन्त्र्य च पवित्रं^(५) तत् विधायाञ्जलिमध्यगं ।
 ओं समस्तविधिच्छिद्रपूरणे च विधिं प्रति ॥ ५२ ॥
 प्रभवामन्त्रयामि त्वां त्वदिच्छावाप्तिकारिकां ।
 तत्सिद्धिमनुजानीहि यजतश्चिदचित्पते ॥ ५३ ॥
 सर्वथा सर्वदा शुम्भो नमस्तेऽस्तु प्रसीद मे ।
 आमन्त्रितोऽसि देवेश सह देव्या गणेश्वरैः ॥ ५४ ॥
 मन्त्रेशैल्लोकपालैश्च सहितः परिचारकैः^(६) ।
 निमन्त्रयाम्यहन्तुभ्यं प्रभाते तु पवित्रकं ॥ ५५ ॥
 नियमञ्च करिष्यामि परमेश तवाज्ञया ।
 इत्येवन्देवमामन्त्र्य रेचकेनामृतीकृतं ॥ ५६ ॥
 शिवान्तं मूलमुच्चार्य तच्छिवाय निवेदयेत् ।

१ गन्धाख्यमिति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ पूजनार्थं समाचम्य इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ रव्यादिभ्योऽथेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ गन्धाद्यमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ आमन्त्रणपवित्रमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ परिवारकैमिति ग, ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

जपं स्तोत्रं प्रणामञ्च कृत्वा शम्भुं क्षमापयेत् ॥ ५७ ॥
 ऊत्वा चरोत्तृतीयांशं तद्दहीत शिवाम्रये^(१) ।
 दिग्वासिभ्यो दिगीशेभ्यो भूतमातृगणेभ्य उ^(२) ॥ ५८ ॥
 रुद्रेभ्यः क्षेत्रपादिभ्यो^(३) नमः स्वाहा बलिस्त्वयं ।
 दिङ्नागाद्यैश्च पूर्वादौ क्षेत्राय चाम्रये बलिः ॥ ५९ ॥
 समाचम्य विधिच्छिद्रपूरकं होममाचरेत् ।
 पूर्णां व्याहृतिहोमञ्च कृत्वा रुन्धीत पावकं ॥ ६० ॥
 तत ओमम्रये स्वाहा स्वाहा सोमाय चैव हि ।
 ओमभीषोमाभ्यां स्वाहाऽम्रये स्विष्टकृते तथा ॥ ६१ ॥
 इत्याहुतिवतुष्कन्तु दत्त्वा कुर्यात्तु योजनां ।
 वङ्गिकुण्डार्चितं देवं मण्डलाभ्यर्चिते शिवे ॥ ६२ ॥
 नाडीसन्धानरूपेण विधिना योजयेत्ततः ।
 वंशादिपात्रे विन्यस्य अस्त्रञ्च हृदयन्ततः ॥ ६३ ॥
 अधिरोप्य पवित्राणि कलाभिर्वाऽथ मन्त्रयेत् ।
 षडङ्गं ब्रह्ममूलैर्वा हृदमर्मास्त्रञ्च योजयेत् ॥ ६४ ॥
 विधाय सूत्रैः संवेष्ट्य पूजयित्वाऽङ्गसम्भवेः^(४) ।
 रक्षार्थं जगदीशाय भक्तिनम्रः समर्पयेत् ॥ ६५ ॥
 पूजिते पुष्पधूपद्यैर्दत्त्वा सिद्धान्तपुस्तके ।
 गुरोः पादान्तिकं गत्वा भक्त्या दद्यात् पवित्रकं ॥ ६६ ॥
 निर्गत्य वह्निराचम्य गौमये मण्डलत्रये ।

१ शिवाङ्गया इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ भूतमातृगणेषु फडिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ रुद्रेभ्यः क्षेत्रपालेभ्य इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ पूजयित्वा ततः शिवमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः । पूजयित्वाऽथ मन्त्रैरिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

पञ्चगव्यञ्चबन्धन्तधावनञ्च क्रमाद् यजेत् ॥ ६७ ॥
 आचान्तो मन्त्रसम्बद्धः कृतसङ्गीतजागरः ।
 स्वपेदन्तः स्मरन्नीशं बुभुक्षुर्दर्भसंस्तरे ॥ ६८ ॥
 अनेनैव प्रकारेण मुमुक्षुरपि संविशेत् ।
 केवलमभस्मशय्यायां सोपवासः समाहितः ॥ ६९ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पवित्राधिवासनविधिर्नाम
 अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः ।

पवित्रारोहणविधिः ।

ईश्वर उवाच । अथ प्रातः समुत्थाय कृतसूानः समाहितः ।
 कृतसन्ध्यार्चनी मन्त्री प्रविश्य मखमण्डपं ॥ १ ॥
 समादाय पवित्राणि अविस्वर्जितदैवतः ।
 ऐशान्यां भाजने शुद्धे स्थापयेत् कृतमण्डले ॥ २ ॥
 ततो विसर्ज्य देवेशं निर्माल्यमपनीय च ।
 पूर्ववद् भूतले शुद्धे कृत्वाङ्गिकमथ द्वयं ॥ ३ ॥
 आदित्यद्वारदिक्पालकुम्भेशानौ शिवेऽनले(१) ।
 नैमित्तिकीं सविस्तारां कुर्यात् पूजां विश्वतः ॥ ४ ॥
 मन्त्राणां तर्पणं प्रायश्चित्तहोमं शरात्मना(२) ।
 अष्टोत्तरशतं कृत्वा दद्यात् पूर्णाङ्गतिं शनैः ॥ ५ ॥

१ आदित्यद्वारदिक्पालान् सन्धेशानौ शिवेऽनले इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शराणुमेति घ, ड, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

पवित्रं भानवे दत्त्वा समाचम्य ददीत च ।
 द्वारपालादिदिक्पालकुम्भवर्द्धनिकादिषु ॥ ६ ॥
 सन्निधाने ततः शम्भोरुपविश्य निजासने ।
 पवित्रमात्मने दद्याद्गणाय गुरुवक्त्रये ॥ ७ ॥
 ओं कालात्मना त्वया देव यद्दृष्टं मामके विधौ^(१) ।
 कृतं क्लिष्टं समुत्सृष्टं कृतं गुप्तञ्च यत् कृतं ॥ ८ ॥
 तदस्तु क्लिष्टमक्लिष्टं कृतं क्लिष्टमसंस्कृतं^(२) ।
 सर्वात्मनाऽमुना शम्भो पवित्रेण त्वदिच्छया ॥ ९ ॥
 ओं पूरयमखव्रतं नियमेश्वराय स्वाहा ।
 आत्मतत्त्वे प्रकृत्यन्ते पालिते पद्मयोनिना ॥ १० ॥
 मूलं लयान्तमुच्चार्य पवित्रेभार्चयेच्छिवं ।
 विद्यातत्त्वे च विद्यान्ते विष्णुकारणपालिते ॥ ११ ॥
 ईश्वरान्तं समुच्चार्य पवित्रमधिरोपयेत् ।
 शिवान्ते शिवतत्त्वे च रुद्रकारणपालिते ॥ १२ ॥
 शिवान्तं मन्त्रमुच्चार्य तस्मै देयं पवित्रकं ।
 सर्वकारणपालेषु शिवमुच्चार्य सुव्रत^(३) ॥ १३ ॥
 मूलं लयान्तमुच्चार्य दद्याद्गङ्गावतारकं^(४) ।
 आत्मविद्याशिवैः प्रोक्तं मुमुक्षूणां पवित्रकं ॥ १४ ॥
 विनिर्दिष्टं बुभुक्षूणां शिवतत्त्वात्मभिः क्रमात् ।
 स्वाहान्तं वा नमोऽन्तं वा मन्त्रमेधामुदीरयेत् ॥ १५ ॥
 ओं हं आत्मतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ।

१ प्रभुत्वं मामकेविधौ इति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ कृतं यच्च वषट्कतमिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ सर्वतत्त्वेषु सुव्रत इति ख, म, ङ, चिह्नितपुस्तकत्रयपाठः ।

४ दद्याद्गङ्गावतारकमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ओं ह्रीं विद्यातत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ।
 ओं ह्रीं शिवतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ।
 ओं ह्रीं सर्वतत्त्वाधिपतये शिवाय स्वाहा ।
 नत्वा गङ्गावतारन्तु प्रार्थयेत्तं कृताञ्जलिः ।
 त्वङ्गतिः सर्वभूतानां संस्थितिस्त्वच्चराचरे ॥ १६ ॥
 अन्तश्चारेण भूतानां^(१) द्रष्टा त्वं परमेश्वर ।
 कर्मणा मनसा वाचा त्वत्तो नान्या गतिर्मम ॥ १७ ॥
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं द्रव्यहीनञ्च यत् कृतं ।
 जपहोमार्चनैर्हीनं कृतं नित्यं मया तव ॥ १८ ॥
 अकृतं वाक्यहीनं च तत् पूरय महेश्वर^(२) ।
 सुपूतस्त्वं परेशान^(३) पवित्रं पापनाशनं ॥ १९ ॥
 त्वया पवित्रितं सर्वं जगत् स्यावरजङ्गमं ।
 खण्डितं यन्मया देव व्रतं वैकल्पयोगतः ॥ २० ॥
 एकीभवतु तत् सर्वं तवाज्ञासूत्रगुम्फितं ।
 जपं निवेद्य देवस्य भक्त्या स्तोत्रं विधाय च ॥ २१ ॥
 नत्वा तु गुरुणादियं गृह्णीयान्नियमन्नरः ।
 चतुर्मासं त्रिमासं वा अहमेकाहमेव च ॥ २२ ॥
 प्रणम्य क्षमयित्वेशं गत्वा कुण्डान्तिकं व्रती ।
 पावकस्थे शिवेऽप्येवं पवित्राणां चतुष्टयं ॥ २३ ॥
 समारोप्य समभ्यर्च्य पुष्पधपाक्षतादिभिः ॥
 अन्तर्बलिं पवित्रञ्च रुद्रादिभ्यो निवेदयेत् ॥ २४ ॥
 प्रविश्यान्तः शिवं स्तुत्वा सप्रणामं क्षमापयेत् ।

१ अन्तश्चर त्वं भूतानामिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ परिपूर्णं करो तु मे इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ अमृतस्त्वं परेशान इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः

प्रायश्चित्तकृतं होमं कृत्वा ऊत्वा च पायसं ॥ २५ ॥

शनैः पूर्णाहुतिं दत्वा वज्रिस्यं विसृजेच्छिवं ।

होमं व्याहृतिभिः कृत्वा रुन्ध्यान्निष्ठुरयाऽनलं ॥ २६ ॥

अमरादिभ्यस्ततो दद्यादाहुतीनां चतुष्टयं ।

दिक्पतिभ्यस्ततो दद्यात्^(१) सपवित्रं वह्निर्बलिं ॥ २७ ॥

सिद्धान्तपुस्तके दद्यात् सप्रमाणं पवित्रकं ।

ओं हं भूः स्वाहा । ओं हं भुवः स्वाहा । ओं हं स्वः
स्वाहा । ओं हं भूर्भुवः स्वः स्वाहा ।

होमं व्याहृतिभिः कृत्वा दत्वाऽऽहुतिचतुष्टयं ॥ २८ ॥

ओं हं अमये स्वाहा । ओं हं सोमाय स्वाहा । ओं हं अधी-
षोमाभ्यां स्वाहा । ओं हं अमये स्विष्टकृते स्वाहा ।

गुरुं शिवमिवाभ्यर्च्य वस्त्रभूषादिविस्तरैः ।

समग्रं सफलं तस्य क्रियाकाण्डादि वार्षिकं ॥ २९ ॥

यस्य तुष्टौ गुरुः सम्यगित्याह परमेश्वरः ।

इत्थं गुरोः समारोप्य हृदासम्बिर्पवित्रकं ॥ ३० ॥

द्विजादीन् भोजयित्वा तु भक्त्या वस्त्रादिकं ददेत् ।

दानेनानेन देवेश प्रीयतां मे सदा शिवः ॥ ३१ ॥

भक्त्या स्नानादिकं प्रातः कृत्वा शम्भोः समाहरेत् ।

पवित्राण्यष्टपुष्पैस्तं पूजयित्वा विसर्जयेत् ॥ ३२ ॥

नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा विस्तरेण यथा पुग ।

पवित्राणि समारोप्य प्रणम्यामौ शिवं यजेत् ॥ ३३ ॥

प्रायश्चित्तं ततोऽग्रेण ऊत्वा^(२) पूर्णाहुतिं यजेत् ।

१ दिक्पालेभ्यस्ततो दत्वेति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ततोऽग्रेण कृत्वेति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

भुक्तिकामः शिवायथ कुर्यात् कर्मसमर्पणं ॥ ३४ ॥
 त्वत्प्रसादेन कर्मदं ममास्तु फलसाधकं ।
 मुक्तिकामस्तु कर्मदं मास्तु मे नाथ बन्धकं ॥ ३५ ॥
 वक्रिस्थं नाडीयोगेन शिवं संयोजयेच्छिवे ।
 हृदि न्यस्यामिसङ्घातं पावकं च विसर्जयेत् ॥ ३६ ॥
 समाचम्य प्रविश्यान्तः कुम्भानुगतसंवरान् ।
 शिवे संयोज्य साक्षेपं क्षमस्वेति विसर्जयेत् ॥ ३७ ॥
 विसृज्य लोकपालादीनाशयेशात् पवित्रकं ।
 सति चण्डेश्वरे पूजां कृत्वा दत्त्वा पवित्रकं ॥ ३८ ॥
 तन्निर्माल्यादिकं तस्मै सपवित्रं समर्पयेत् ।
 अथवा स्थण्डिले चण्डं विधिना पूर्ववद्वजेत् ॥ ३९ ॥
 यत् किञ्चिद्दार्ढिकं कर्म कृतं न्यूनाधिकं मया ।
 तदस्तु परिपूर्णं मे चण्ड नाथ तवाक्षया ॥ ४० ॥
 इति विज्ञाप्य देवेशं नत्वा स्तुत्वा विसर्जयेत् ।
 त्यक्तनिर्मात्यकः शुद्धः स्नापयित्वा शिवं यजेत् ।
 पञ्चयोजनसंस्थोऽपि पवित्रं गुरुसन्निधौ ॥ ४१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पवित्रारोहणं नाम
 एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ अशीतितमोऽध्यायः ।

दमनकारोहणविधिः ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये दमनकारोहविधिं पूर्ववदाचरेत् ।

हरकीपात् पुरा जातो भैरवो दमिताः सुराः ॥ १ ॥

तेनाथ शशी विटपो भवेति त्रिपुरारिणा ।
 प्रसन्नेनेरितं चेदं पूजयिष्यन्ति ये नराः ॥ २ ॥
 परिपूर्णाफलं तेषां नान्यथा ते भविष्यति ।
 सप्तम्यां वा त्रयोदश्यां दमनं संहितात्मभिः ॥ ३ ॥
 सम्पूज्य बोधयेद्दत्तं भववाक्येन मन्त्रवित् ।
 हरप्रसादसम्भूत त्वमत्र सन्निधीभव ॥ ४ ॥
 शिवकार्यं समुद्दिश्य नेतव्योऽसि शिवाज्ञया ।
 गृहेऽप्यामन्त्रणं कुर्यात् सायाह्ने चाधिवासनं ॥ ५ ॥
 यथाविधि समभ्यर्च्य सूर्यशङ्करपावकान् ।
 देवस्य पश्चिमे मूलं दद्यात्तस्य मृदा युतं ॥ ६ ॥
 वामेन शिरसा वाऽथ नालं धार्त्रीं तथोत्तरे ।
 दक्षिणे भद्रपञ्च प्राच्यां पुश्रश्च धारणं ॥ ७ ॥
 पुटिकास्थं फलं मूलमथैशान्यां यजेच्छिवं ।
 पञ्चाङ्गमञ्जलीं कृत्वा आमन्त्र्य शिरसि न्यसेत् ॥ ८ ॥
 आमन्त्रितोऽसि देवेश प्रातःकाले(१) मया प्रभो ।
 कर्त्तव्यस्तपसो लाभः पूर्णं सर्वं तवाज्ञया ॥ ९ ॥
 मूलेन शेषं पात्रस्थं पिधायथ पवित्रकं ।
 प्रातः स्नात्वा जगन्नाथं गन्धपुष्पादिभिर्यजेत्(२) ॥ १० ॥
 नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा दमनैः पूजयेत्ततः ।
 शेषमञ्जलिमादाय आत्मविद्याशिवात्मभिः ॥ ११ ॥
 मूलादौरीश्वरान्तैश्च चतुर्थाञ्जलिना ततः ।
 ओं ह्रीं मलेश्वराय मखं पूरय पूरय श्रूलपात्रये नमः ।

१ देवेश पूजाकाले इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गन्धपुष्पादिनार्चयेदिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

शिवं वङ्गिं च सम्पूज्य गुह्यं प्रार्थाय बोधयेत् ॥ १२ ॥

भगवन्नतिरिक्तं वा हीनं वा यन्मया कृतं ।

सर्वं तदस्तु सम्पूर्णं यच्च दामनकं मम ।

सकलं चैत्रमासीत्यं फलं प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ १३ ॥

इत्यादिमहापूराणे आग्नेये दमनकारो ह्यणविधिर्नाम
अशीतितमोऽध्यायः ॥

अथैकाशीतिनमोऽध्यायः ।

समयदीक्षाविधानं ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्यामि भोगमोक्षार्थं दीक्षां पापक्षयङ्करिणं ।

मलमायादिपाशानां विश्लेषः क्रियते यथा ॥ १ ॥

ज्ञानञ्च जन्यते शिष्ये सा दीक्षा भुक्तिमुक्तिदा ।

विज्ञातकलनामैको द्वितीयः प्रलयाकलः^(१) ॥ २ ॥

तृतीयः सकलः शास्त्रेऽनुग्राह्यस्त्रिविधो मतः ।

तत्राद्यो मलमात्रेण मुक्तोऽनयो मलकर्मभिः ॥ ३ ॥

कलादिभूमिपर्यन्तं स्रुवैस्तु सकलो युतः ।

निराधाराऽथ साधारा दीक्षाऽपि द्विविधा मता ॥ ४ ॥

निराधारा इयोस्तेषां साधारा सकलस्य तु ।

आधारनिरपेक्षेण क्रियते शम्भुचर्यया ॥ ५ ॥

तीव्रशक्तिनिपातेन निराधारेति सा स्मृता ।

आचार्यमूर्त्तिमास्थाय मायातीत्रादिभेदया ॥ ६ ॥

शक्त्या यां कुरुते शम्भुः सा साधिकरणीयते ।

१ प्रलयानल इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । प्रलयात्मक इति ड, चिह्नितपुस्तक-
पाठः ।

इयं चतुर्विधा प्रोक्ता सवीजा वीजवर्जिता ॥ ७ ॥
 साधिकारानधिकारा यथा तदभिधीयते ।
 समयाचारसंयुक्ता सवीजा जायते नृणां ॥ ८ ॥
 निर्वीजा त्वसमर्थानां समयाचारवर्जिता ।
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये यतः स्यादधिकारिता ॥ ९ ॥
 साधिकारा भवेद्दीक्षा साधकाचार्य्ययोरतः ।
 निर्वीजा दीक्षितानान्तु यदास मम पुत्रयोः ॥ १० ॥
 नित्यमात्राधिकारतद्दीक्षा निरधिकारिका ।
 द्विविधेयं द्विरूपा हि प्रत्येकमुपजायते ॥ ११ ॥
 एका क्रियावती तत्र कुण्डमण्डलपूर्विका ।
 मनोव्यापारमात्रेण या सा ज्ञानवती मता ॥ १२ ॥
 इत्थं सध्याधिकारेण दीक्षाऽऽचार्य्येण साध्यते ।
 स्कन्ददीक्षां गुरुः कुर्यात् कृत्वा नित्यक्रियां ततः^(१) ॥ १३ ॥
 प्रणवार्घ्यकराम्भोजकृतद्वाराधिपार्चनः ।
 विघ्नानुत्सार्य्य देहल्यां न्यस्यास्त्रं स्वासने स्थितः ॥ १४ ॥
 कुर्वीत भूतसशुद्धिं मन्त्रयोगं यथोदितं ।
 तिलतण्डुलसिद्धार्थकुशदूर्वाक्षतोदकं ॥ १५ ॥
 सयवक्षीरनीरञ्च विशेषार्घ्यमिदन्ततः ।
 तदम्बुना त्रयशुद्धिं तिलकं स्वासनात्मनोः ॥ १६ ॥
 पूजनं मन्त्रशुद्धिञ्च पञ्चगव्यञ्च पूर्ववत् ।
 लाजचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वाक्षतं^(१) कुशान् ॥ १७ ॥
 विकिरान् शुद्धलाजांस्तान् सधूपानस्त्रमन्त्रितान् ।

१ कृतमित्यक्रियाद्वय इति ख, चिक्रितपुस्तकपाठः ।

२ भस्मदूर्वाक्षतानिति ड, चिक्रितपुस्तकपाठः ।

शस्त्राम्बु(१) प्रोक्षितानेतान् कवचेनावगुण्ठितान् ॥ १८ ॥
 नानाप्रहरणाकारान् विघ्नौघविनिवारकान् ।
 दर्भाणान्तासमानेन कृत्वा षट्त्रिंशता दक्षैः ॥ १९ ॥
 सप्तजप्तं शिवास्त्रेण वेणीं बोधासिमुत्तमं ।
 शिवमात्मनि विन्यस्य सृष्ट्याधारमभीप्सितं ॥ २० ॥
 निष्कलं च शिवं न्यस्य शिवोऽहमिति भावयेत् ।
 उष्णीषं शिरसि न्यस्य अक्षं कुर्यात्स्वदेहकं ॥ २१ ॥
 गन्धमण्डनकं स्त्रीये विदध्याद्दक्षिणे करे ।
 विधिनाऽत्रार्चयेद्दीशमित्यं स्याच्छिवमस्तकं ॥ २२ ॥
 विन्यस्य शिवमन्त्रेण भास्वरं निजमस्तके ।
 शिवाद्भिन्नमात्मानं कर्त्तारं भावयेद्यथा ॥ २३ ॥
 मण्डले कर्मणां साक्षी कलशे यज्ञरक्षकः ।
 होमाधिकरणं वङ्गै शिथे पापविमोचकः(२) ॥ २४ ॥
 स्वात्मन्यनुगृहीतेति षडाधारो य ईश्वरः ।
 सोऽहमेवेति कुर्वीत भावं स्थिरतरं पुनः ॥ २५ ॥
 ज्ञानखड्गकरः स्थित्वा नैर्ऋत्याभिमुखो नरः ।
 सार्धाम्बुपञ्चगव्याभ्यां प्रोक्षयेद्यागमण्डपं ॥ २६ ॥
 चतुष्पथान्तसंस्कारैः संस्कुर्यादीक्षणादिभिः ।
 विक्षिप्य विकिरांस्तत्र कुशकूर्चोपसंहरेत् ॥ २७ ॥
 तानीशदिशि वर्द्धनग्रामासनायोपकल्पयेत् ।
 नैर्ऋते वास्तुगीर्वाणान् दारे लक्ष्मीं प्रपूजयेत् ॥ २८ ॥
 व्याप्ये रत्नैः पूरयन्तीं हृदा मण्डपरूपिणीं ।

१ अस्त्राम्बु इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शिथे पापविमोचक इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

साम्बुवस्त्रे सरत्रे च धानग्रस्त्रे पश्चिमानने ॥ २८ ॥
 ऐशे कुम्भे यजेच्छम्भुं शक्तिं कुम्भस्य दक्षिणे ।
 पश्चिमस्यान्तु सिंहस्थां वर्द्धनीं खड्गरूपिणीं ॥ ३० ॥
 दिक्षु शक्रादिदिक्पालान्विष्णुन्तान् प्रणवासनान् ।
 वाहनायुधसंयुक्तान् हृदाऽभ्यर्च्य स्वनामभिः ॥ ३१ ॥
 प्रथमन्तां समादाय कुम्भस्याग्राभिगामिनीं ।
 अविच्छिन्नपयोधारां भ्रामयित्वा प्रदक्षिणं ॥ ३२ ॥
 शिवाक्षां लोकपालानां श्रावयेन्मूलमुच्चरन् ।
 संरक्षत यथायोगं कुम्भं धृत्वाऽथ तां धरेत् ॥ ३३ ॥
 ततः स्थिरासने कुम्भे साङ्गं सम्पूज्य शङ्करं ।
 विनग्रस्य शोधमध्वानं वर्द्धनग्रामस्त्रमर्चयेत् ॥ ३४ ॥

ओं हः अस्त्रासनाय ह्रं फट् । ओं ओं अस्त्रमूर्तये नमः । ओं
 ह्रं फट् पाशुपतास्त्राय नमः । ओं ओं हृदयाय ह्रं फट् नमः ।
 ओं श्रीं शिरसे ह्रं फट् नमः । ओं यं शिखायै ह्रं फट् नमः । ओं
 गूं कवचाय ह्रं फट् नमः । ओं फट् अस्त्राय ह्रं फट् नमः^(१) ।

चतुर्वक्त्रं सदंष्ट्रं स्ररेदस्त्रं सशक्तिकं ।

समुद्गर्निशूलासिं सूर्यकीटिसमप्रभं ॥ ३५ ॥

भगलिङ्गसमायोगं विदध्यास्त्रिङ्गमुद्रया ।

१ ओं ओं हः अस्त्रासनाय ह्रं फट् । ओं ओं अस्त्रमूर्तये नमः । ओं पशुं ह्रं फट्
 पाशुपतास्त्राय नमः । ओं हृदयाय ह्रं फट् नमः । ओं श्रीं शिरसे ह्रं फट् नमः । ओं
 यं शिखायै फट् नमः । ओं अस्त्राय फट् ह्रं फट् नमः । इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।
 ओं हः अस्त्रासनाय ह्रं फट् । ओं ओं अस्त्रमूर्तये नमः । ओं सां सं ह्रं फट् पाशु-
 पतास्त्राय स्वाहा । ओं ओं हृदयाय ह्रं फट् नमः । ओं यं शिखायै ह्रं फट् नमः ।
 ओं सं कवचाय ह्रं फट् नमः । ओं ह्रं फट् अस्त्राय फट् नमः । इति ङ, चिह्नित-
 पुस्तकपाठः ।

अङ्गुष्ठेन स्पृशेत् कुम्भं हृदा मुष्ट्यास्त्रवर्द्धनीं ॥ ३६ ॥
 भुक्तये मुक्तये त्वादौ मुष्टिना वर्द्धनीं स्पृशेत् ।
 कुम्भस्य मुखरक्षार्थं ज्ञानखड्गं समर्पयेत् ॥ ३७ ॥
 शस्त्रञ्च मूलमन्त्रस्य शतं कुम्भे निवेद्येत् ।
 तद्दृशांशेन वर्द्धनं रक्षां विज्ञापयेत्ततः ॥ ३८ ॥
 यथेदं कृतयत्नेन भगवन्मखमन्दिरं ।
 रक्षणीयं जगन्नाथ सर्वाध्वरधर त्वया ॥ ३९ ॥
 प्रणवस्यं चतुर्बाहुं वायवे गणमर्चयेत् (१) ।
 स्थण्डिले शिवमभ्यर्च्य सार्धं कुण्डं व्रजेन्नरः ॥ ४० ॥
 निविष्टो मन्त्रतत्पर्यमर्घ्यगन्धघृतादिकं ।
 वामेऽस्ये तु विनयस्य सनिर्द्भतिलादिकं ॥ ४१ ॥
 कुण्डवह्निस्वुगाज्यादि प्राग्वत् संस्कृत्य भावयेत् ।
 मुख्यतामूर्द्ध्वं कृत्वा हृदि वक्त्रे शिवं यजेत् ॥ ४२ ॥
 स्वमूर्त्तौ शिवकुम्भे च स्थण्डिले त्वमिशिष्ययोः ।
 सृष्टिन्यासेन विनयस्य शोधाध्यानं यथाविधि ॥ ४३ ॥
 कुण्डमानं मुखं ध्यात्वा हृदाऽऽतिभिरीप्सितं ।
 वोजानि सप्तजिह्वानामभेर्होमाय भण्यते ॥ ४४ ॥
 विरेफावन्तिमौवर्णौ रेफघृष्टस्वरान्वितौ ।
 इन्दुदिन्दुशलायुक्तौ जिह्वावीजानुक्रममात् ॥ ४५ ॥
 हिरण्या वनका रक्ता कृष्णा तदनु सुप्रभा ।
 अतिरिक्ता बद्धरूपा रद्रेन्द्राम्राप्यदिह्मुखा ॥ ४६ ॥
 क्षीरादिमधुरैर्होमं कुर्याच्छान्तिकपौष्टिके ।
 अभिचारे तु पिण्याकसक्तुकक्षुककाञ्जिकैः ॥ ४७ ॥
 लवणैराजिष्वातक्रकटुतैलैश्च कण्टकैः ।

१ वायवे कालमर्चयेदिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

समिद्भिरपि वक्राभिः क्रुद्धो भाष्यायुना यजेत् ॥ ४८ ॥
 कदम्बकलिकाहोमाद्यस्त्रिबी सिद्ध्यति भुवं ।
 बन्धूककिंशुकादीनि वषट्काकर्षाय होमयेत् ॥ ४९ ॥
 विष्णुं राज्याय लक्ष्यार्थं पाटलांश्चम्पकानपि ।
 पद्मानि चक्रवर्त्तित्वे भद्रभोज्यानि सम्यदे ॥ ५० ॥
 दूर्वा व्याधिविनाशाय सर्वसत्त्ववशीकृते ।
 प्रियङ्गुपाटलीपुष्पं चूतपत्रं ज्वरान्तकं ॥ ५१ ॥
 मृत्युञ्जयो मृत्युञ्जित् स्याद् वृद्धिः स्यात्तिलहोमतः ।
 रुद्रशान्तिः सर्वशान्त्यै अथ प्रस्तुतमुच्यते ॥ ५२ ॥
 आङ्गुल्यष्टमैर्मूलमङ्गानि तु दशांशतः ।
 सन्तपयेत् मूलेन दद्यात् पूर्णां यथा पुरा ॥ ५३ ॥
 तथा शिष्यप्रवेशाय प्रतिशिष्यं शतं जपेत् ।
 दुर्गिन्निष्ठापसाराय सुनिमित्तकृते तथा ॥ ५४ ॥
 शतद्वयञ्च होतव्यं मूलमन्त्रैश्च पूर्ववत् ।
 मूलाद्यष्टास्त्रमन्त्राणां स्वाहान्तैस्तर्पणं सकृत् ॥ ५५ ॥
 शिखासम्पुटितैर्वीजैर्ऋं फडनैश्च^(१) दीपनं ।
 ओं ह्रीं शिवाय स्वाहेत्यादिमन्त्रैश्च तर्पणं ॥ ५६ ॥
 ओं ऋं क्रौं क्रीं शिवाय ऋं^(२) फडित्यादिदीपनं ।
 ततः शिवाम्भसा स्थालीं क्षालितां वर्त्मगुण्डितां^(३) ॥ ५७ ॥
 चन्दनादिसमालम्बां बध्नीयात् कटकं गले ।
 वर्त्मास्त्रजप्तसद्भयपत्राभ्यां चरुसिद्धये ॥ ५८ ॥

१ उं फडनैश्चेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं ऋं क्रौं क्रीं शिवाय ह्रीमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं क्रं क्रीं क्रं
 शिवाय ऋं इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ धर्मगुण्डितामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

धर्माद्यैरासने^(१) दत्ते सार्द्धेन्दुघातमण्डले^(२) ।
 न्यस्तायां मूर्त्तिभूतायां भावपुष्पैः शिवं यजेत् ॥ ५८ ॥
 वस्त्रबद्धमुखायां वा स्थाल्यां पुष्पैर्वह्निर्भवैः ।
 घुक्ष्णं पश्चिमवक्त्रायां शुद्धायां वीक्षणादिभिः ॥ ६० ॥
 न्यस्ताहृष्टारबीजायां न्यस्तायां कुण्डदक्षिणे ।
 धर्माधर्मशरीरायां जप्तायां मानुषात्मना ॥ ६१ ॥
 स्थालीमारोपयेदस्त्रजप्तां गथास्त्रुमार्जितां ।
 गथं पयोऽस्त्रसंशुद्धं प्रासादशतमन्त्रितं ॥ ६२ ॥
 तण्डुलान् श्यामकादीनां निक्षिपेत्तत्र तद्यथा ।
 एकशिष्यविधानाय तेषां प्रसृतिपञ्चकं ॥ ६३ ॥
 प्रसृतिं प्रसृतिं पश्चाद्द्वयेद् द्यादिषु क्रमात् ।
 कुर्याच्चानलमन्त्रेण पिधानं कवचाणुना ॥ ६४ ॥
 शिवाम्बु मूलमन्त्रेण पूर्वांशुश्चरकं पचेत् ।
 सुखिन्ने तत्र तच्चक्षुणां श्रुवमापूर्य्य सर्पिषा ॥ ६५ ॥
 खादान्तैः संहितामन्त्रैर्दत्त्वा तप्ताभिघारणं ।
 संस्थाप्य मण्डले स्थालीं सद्भिर्दस्त्राणुना कृते ॥ ६६ ॥
 प्रणवेन पिधायास्यां तद्देहलेपनं हृदा ।
 सुशीतली भवत्येवं प्राप्य शीताभिघारणं ॥ ६७ ॥
 विदध्यात्संहितामन्त्रैः शिष्यं प्रति सकृत् सकृत् ।
 धर्माद्यासनके ऊत्वा^(३) कुण्डमण्डलपश्चिमे ॥ ६८ ॥
 सम्पातञ्च सुचा ऊत्वा शुद्धिं संहितया घरेत् ।
 चरकं सकृदाक्षभ्य तयैव वषडन्तया ॥ ६९ ॥

१ धर्माद्यैरासने इति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ सार्द्धेन्दुघातमण्डले इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ धर्माद्यासनके धृतेति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

धेनुमुद्रामृतीभूतं स्थण्डिलेशान्तिकं नयेत्^(१) ।
 साव्यभागं स्वशिष्याणां भागो देवाय वज्रये ॥ ७० ॥
 कुर्यात्तु लोकपालादेः समध्वाव्यनिदं नयं ।
 नमोऽन्तेन हृदा दद्यात्तेनैवाचमनीयकं^(२) ॥ ७१ ॥
 साव्यं मन्त्रशतं ऊत्वा दद्यात् पूर्णां यथाविधि ।
 मण्डलं कुण्डतः पूर्वं मध्ये वा शम्भुकुम्भयोः ॥ ७२ ॥
 रुद्रमाष्टगणादीनां निर्वृत्यान्तर्बलिं हृदा ।
 शिवमध्येऽप्यंशश्चाक्षौ विधायैकत्वभावनं ॥ ७३ ॥
 सर्वज्ञतादियुक्तोऽहं समन्ताच्चोपरि स्थितः ।
 ममांशो योजनास्थानमधिष्ठाताऽहमध्वरे ॥ ७४ ॥
 शिवोऽहमित्यहङ्गारी निष्कृमेद् यागमण्डपात् ।
 न्यस्तपूर्वाग्रसन्धेर्भ्रं शस्त्रागुह्यतमण्डले ॥ ७५ ॥
 प्रणवासनके शिष्यं मुक्तवस्त्रोत्तरीयकं ।
 स्नातश्चोदङ्मुखं मुक्त्यै पूर्ववस्त्रान्तु भुक्तये ॥ ७६ ॥
 उद्ध्वं कायं समारोप्य पूर्वास्यं प्रविलोकयेत् ।
 चरणादिशिखां यावन्मुक्तौ भुक्तौ विलोमतः ॥ ७७ ॥
 चक्षुषा सप्रसादेन शैवं धाम विदग्धता ।
 अस्त्रोदकेन सम्योक्ष्य मन्त्रास्त्रुस्नानसिद्धये ॥ ७८ ॥
 भस्त्रुस्नानाय विघ्नानां शान्तये पापभित्तये^(३) ।
 सृष्टिसंहारयोगेन ताडयेदस्त्रभस्त्रना ॥ ८९ ॥
 पुनरस्त्रास्त्रुना प्रोक्ष्य सकलीकरणाय तं ।

१ स्थण्डिलोपान्तिकं नयेदिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ तेनैवाचमनीयमिति क, ख, ग, चिह्नितपुस्तकनयपाठः ।

३ पापभित्तये इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

नाभेरुद्धुं कुशायेण मार्जनीयास्त्रमुचरन् ॥ ८० ॥
 त्रिधाऽऽलभेत तन्मूलैरघमर्षाय नाभ्यधः ।
 द्वैविध्याय च पाशानां चालभेत शराणुना ॥ ८१ ॥
 तच्छरीरे शिवं साङ्गं सासनं विनयसेततः ।
 पुष्पादिपूजितस्यास्य नेत्रे नेत्रेण वा हृदा ॥ ८२ ॥
 बध्नामन्त्रितवस्त्रेण सितेन सदशेन च ।
 प्रदक्षिणक्रमादेनं प्रवेश्य शिवदक्षिणं ॥ ८३ ॥
 सवस्त्रमासनं दद्यात् यथावर्णं^(१) निवेदयेत् ।
 संहारमुद्रयात्मानं मूर्त्या तस्य हृदम्बुजे ॥ ८४ ॥
 निरुध्य शोधिते काये न्यासं कृत्वा तमर्चयेत् ।
 पूर्वानमस्य शिष्यस्य मूलमन्त्रेण मस्तके ॥ ८५ ॥
 शिवहस्तं प्रदातव्यं रश्मेशपददायकं ।
 शिवसेवाग्रहोपायं दक्षहस्तं शिवाणुना^(२) ॥ ८६ ॥
 शिवे प्रक्षेपयेत् पुष्पमघनीयार्चकान्तरं^(३) ।
 तत्पात्रस्थानमन्त्राढ्यं शिवदेवगणानुगं ॥ ८७ ॥
 विप्रादीनां क्रमान्नाम कुर्यादा स्नेच्छया गुरुः ।
 प्रणतिं कुम्भवर्दन्योः कारयित्वाऽनस्तान्तिकं ॥ ८८ ॥
 सदक्षिणासने तद्वत्^(४) सौम्यास्यमुपवेशयेत् ।
 शिष्यदेहविनिष्क्रान्तां सुषुम्णामिव चिन्तयेत् ॥ ८९ ॥
 निजविग्रहलीनाच्च दर्भमूलेन मन्त्रितं ।

१ सुवर्णं चेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शिष्यात्मनेति ख, न, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ ऋषनीयाधिकाम्बरं इति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ सदक्षिणासनं तत्रेति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

दर्भाग्रं दक्षिणे तस्य विधाय करपल्लवे ॥ ८० ॥
 तन्मूलमात्मजङ्घायामग्रश्चेति शिखिध्वजे ।
 शिष्यस्य हृदयं गत्वा रेचकेन शिवागुना^(१) ॥ ८१ ॥
 पूरकेण समागत्य स्वकीयं हृदयान्तरं ।
 शिवाग्निना पुनः कृत्वा नाडीसन्धानमीदृशं ॥ ८२ ॥
 हृदा तत्सन्निधानार्थञ्जुञ्जयादाङ्गतिप्रयं ।
 शिवहस्तस्थिरत्वार्थं^(२) शतं मूलेन होमयेत् ।
 इत्थं समयदीक्षायां भवेद्योग्यो भवार्चने ॥ ८३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये समयदीक्षाकथनं नाम
 एकाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ द्वाशीतितमोऽध्यायः ।

संस्कारदीक्षाकथनं ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये संस्कारदीक्षाया विधानं षट्शु षण्णमुख ।
 आवाहयेन्महेशस्य वज्रस्थस्य शिरो हृदि ॥ १ ॥
 संक्षिप्तौ तौ समभ्यर्च्य सन्तर्प्य हृदयात्मना ।
 तयोः सन्निधये दद्यात्तेनैवाङ्गतिपञ्चकं ॥ २ ॥
 कुसुमेनास्त्रलिप्तेन^(३) ताडयेत्तं हृदा शिशुं ।
 प्रस्फुरत्तारकाकारं चैतन्यं तत्र भावयेत् ॥ ३ ॥

१ शिवात्मनेति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

२ शिवहस्ते च स्थित्यर्थमिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ कुसुमेनाष्टजप्ते मेति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

प्रविश्य तत्र ऊङ्गारमुक्तं रेचकयोगतः ।
 संहारिण्या तदाकृष्य पूरकेण हृदि न्यसेत् ॥ ४ ॥
 ततो वागीश्वरीयौनौ मुद्रयोद्भवसञ्ज्ञया ।
 हृत्सम्पुटितमन्त्रेण^(१) रेचकेन विनिक्षिपेत् ॥ ५ ॥
 ओं हं हं हं हं आत्मने नमः^(२) ।
 जाज्वल्यमाने निर्द्धूमे जुञ्ज्यादियुसिद्धये ।
 अप्रवृद्धे सधूमे तु होमो वक्रौ न सिध्यति ॥ ६ ॥
 सिग्धः प्रदक्षिणावर्त्तः सुगन्धिः शस्यतेऽनलः ।
 विपरीतस्फुलिङ्गी च भूमिस्पर्शः प्रशस्यते ॥ ७ ॥
 इत्येवमादिभिश्चिह्नैर्ज्ज्वा शिष्यस्य कल्पयन् ।
 पापभक्षणाहोमेन^(३) दहेद्वा तं भवात्मना ॥ ८ ॥
 द्विजत्वापादनार्थाय तथा रुद्रांशभावेन ।
 आहारबीजसंशुद्धौ^(४) गर्भाधानाय संस्थितौ ॥ ९ ॥
 सीमन्ते जन्मतो नामकरणाय च होमयेत् ।
 शतानि पञ्च मूलेन वीषडादिदशांशतः ॥ १० ॥
 शिथिलीभूतबन्धस्य शक्तावुत्कर्षणं च यत् ।
 आत्मनो रुद्रपुत्रत्वे गर्भाधानं तदुच्यते ॥ ११ ॥
 स्वान्त्यात्मगुणव्यक्तिरिह पुंसवनं मतं ।
 मायात्मनोर्विवेकेन ज्ञानं सीमन्तवर्द्धनं ॥ १२ ॥
 शिवादितत्त्वशुद्धेस्तु स्त्रीकारो जननं मतं ।

१. हृत्सम्पुटात्ममन्त्रेणेति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२. ओं हं हं हं आत्मने नम इति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं हं आत्मने नम इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३. पापक्षयेण होमेनेति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४. बीजसंशुद्धौ इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

बोधनं यच्छिवत्वेन शिवतूर्हस्य नो मृतं^(१) ॥ १३ ॥
 संस्कारमुद्रयात्मनं स्फुरद्भक्तिकणोपमं ।
 विदधीत समादाय निजे हृदयपङ्कजे ॥ १४ ॥
 ततः कुम्भकयोगेन मूलमन्त्रमुदीरयेत् ।
 कुर्यात् समवशीभावं तदा च शिवयोर्हृदि ॥ १५ ॥
 ब्रह्मादिकारणात्यागक्रमाद्रेचकयोगतः ।
 नीत्वा शिवान्तमात्मानमादायोद्भवमुद्रया ॥ १६ ॥
 हृत्सम्पुटितमन्त्रेण रेचकेन विधानवित् ।
 शिष्यस्य हृदयाभोजकर्णिकायां विनक्षिपेत् ॥ १७ ॥
 पूजां शिवस्य वक्त्रे च गुरुः कुर्यात्तदीक्षितां ।
 प्रणतिस्नातने शिष्यं समयान् आवयेत्तथा ॥ १८ ॥
 देवं न निन्देच्छास्त्राणि निर्माल्यादि न लङ्घयेत् ।
 शिवाभिगुरुपूजा च कर्त्तव्या जीवितावधि ॥ १९ ॥
 बालबालिशवृद्धस्त्रीभोगभुग्ब्याधितात्मनां ।
 यथाशक्ति ददीतार्थं^(२) समर्थस्य समयकान् ॥ २० ॥
 भूताङ्गानि जटाभस्मदण्डकौपीनसंयमान् ।
 ईशानाद्यैर्हृदाद्यैर्वा परिजप्य यथाक्रमात् ॥ २१ ॥
 स्वाहान्तसंहितामन्त्रैः पात्रे ध्वारोप्य पूर्ववत् ।
 सम्पादितद्रुतं ऊत्वा स्थण्डिलेशाय दर्शयेत् ॥ २२ ॥
 रक्षणाय घटाधस्तादारोप्य क्षणमात्रकं ।
 शिवादाज्ञां समादाय ददीत प्रतिने गुरुः ॥ २३ ॥
 एवं समयदीक्षायां विशिष्टायां विशेषतः ।

१ वर्द्धनमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ददीताग्रमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

वक्रिहोमागमज्ञानयोग्यः सञ्जायते शिशुः ॥ २४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये समयदीक्षाकथनं नाम
दशशीवितमोऽध्यायः ॥

अथ त्यशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणादीक्षाकथनं ।

ईश्वर उवाच । अथ निर्वाणदीक्षायां कुर्यान्मूलादिदीपनं ।

पाशबन्धनप्रक्षयर्थं ताडनादिकृतेन वा ॥ १ ॥

एकैकया तदाहुत्या प्रत्येकं तत्रयेण वा ।

वीजगर्भशिखाद्धन्तु ह्रंफडन्तध्रुवादिना^(१) ॥ २ ॥

ओं ह्रूं ह्रौं ह्रौं ह्रूं फडिति^(२) मूलमन्त्रस्य दीपनं ।

ओं ह्रूं ह्रौं ह्रौं ह्रूं फडिति^(२) हृदय एवं शिरोमुखे ॥ ३ ॥

प्रत्येकं दीपनं कुर्यात् सर्वस्मिन् क्रूरकर्म्मणि ।

शान्तिके पीष्टिके चास्य वषडन्तादिनाशुना^(४) ॥ ४ ॥

वषड्वीषट्समोपेतैः सर्वकाम्योपरि स्थितैः ।

ह्रवमं संवरैः कुर्यात् सर्वत्राप्यायनादिषु ॥ ५ ॥

ततः स्वसद्यभागस्थं मण्डले शुद्धविग्रहं ।

१ ह्रौं फडन्तध्रुवादिना इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं ह्रूं ह्रौं ह्रौं ह्रूं फडिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रूं ह्रौं ह्रौं ह्रूं
फडिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ओं ह्रूं ह्रां ह्रां ह्रूं फडिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रूं ह्रौं ह्रौं ह्रूं
फडिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ वषडन्तादिनाशनेति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

शिष्यं समूज्य तत् सूत्रं सुषुम्भेति विभावितं ॥ ६ ॥
 मूलेन तच्छिखाबन्धं पादाङ्गुष्ठान्तमानयेत् ।
 संहारेण मुमुक्षोस्तु बध्नीयाच्छिष्यकायके ॥ ७ ॥
 पुंसस्तु दक्षिणे भागे वामे नार्य्या नियोजयेत् ।
 शक्तिं च शक्तिमन्त्रेण पूजितान्तस्य मस्तके ॥ ८ ॥
 संहारमुद्रयाऽऽदाय सूत्रं तेनैव योजयेत् ।
 नाडीन्वादाय मूलेन सूत्रे न्यस्य हृदार्चयेत् ॥ ९ ॥
 अवगुण्ठय तु रज्ज्वा हृदयेनाङ्गतित्रयं ।
 प्रदद्यात्सन्निधानार्थं शक्तावप्येवमेव हि ॥ १० ॥
 ओं ह्रां वर्णाध्वने नमो ह्रां भवनाध्वने नमः ।
 ओं ह्रां कलाध्वने नमः^(१) शौधाध्वानं हि सूत्रके ॥ ११ ॥
 न्यस्यास्त्रवारिणा शिष्यं प्रोक्ष्यास्त्रमन्त्रितेन च ।
 पुष्पेण हृदि सत्ताडय शिष्यदेहे प्रविश्य च ॥ १२ ॥
 गुरुश्च तत्र हृद्धारयुक्तं रेचकयोगतः ।
 चैतन्यं हंसवीजस्थं विश्लिष्येदायुधात्मना ॥ १३ ॥
 ओं ह्रीं हूं फट्^(२) ।
 आच्छिद्य शक्तिसूत्रेण ह्रां हं स्वाहेति चागुना ।
 संहारमुद्रया सूत्रे नाडीभूते नियोजयेत् ॥ १४ ॥
 ओं ह्रां हं ह्रां आत्मने नमः ।
 व्यापकं भावयेदेनं तनुत्रेणावगुण्ठयेत्^(३) ।

१ ओं ह्रां पदाध्वने नमः । ओं ह्रां वर्णाध्वने नमः । ओं ह्रां भवनाध्वने नमः । ओं ह्रां कलाध्वने नमः । इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रां पदात्मने नमः । ओं ह्रां वर्णात्मने नमः । ओं ह्रां मन्वात्मने नमः । ओं ह्रां कलात्मने नम इति उ चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं ह्रां ह्रीं हूं फट् इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ तन्मात्रेणावगुण्ठयेदिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

आङ्गतिप्रितयं दद्यात् हृदा सन्निधिहेतवे ॥ १५ ॥
 विद्यादेहस्य विन्यस्य शान्त्यतीतावलोकनं ।
 तस्यामितरतत्त्वाद्यं मन्त्रभूतं विचिन्तयेत् ॥ १६ ॥
 ओं ह्रीं ह्रौं शान्त्यतीतकलापाशाय^(१) नम इत्यनेनावलीकयेत् ।
 हे तत्त्वे मन्त्रमप्येकं पदं वर्णाश्च षोडश ।
 तथाऽष्टौ भुवनान्यस्यां बीजनाडीकथद्वयं ॥ १७ ॥
 विषयश्च गुणश्चैकं कारणं च सदा शिवं ।
 सितायां शान्त्यतीतायामन्तर्भाव्य प्रपीडयेत् ॥ १८ ॥
 ओं ह्रौं शान्त्यतीतकलापाशाय ह्रं फट् ।
 संहारमुद्रयाऽऽदाय विदध्यात् सूत्रमस्तके ।
 पूजयेदाङ्गतीस्त्रिस्तौ दद्यात् सन्निधिहेतवे ॥ १९ ॥
 तत्त्वे हे अक्षरे हे च बीजनाडीकथद्वयं ।
 गुणौ मन्त्रौ तथाऽङ्गस्थमेकं कारणमीश्वरं ॥ २० ॥
 पदानि भानुसङ्ख्यानि भुवनानि दश सप्त च ।
 एकश्च विषयं शान्तौ कृष्णायामच्युतं स्मरेत् ॥ २१ ॥
 ताडयित्वा समादाय मुखसूत्रे नियोजयेत् ।
 जुहुयाग्निजबीजेन साग्निध्यायाङ्गतिप्रयं ॥ २२ ॥
 विद्यायां सप्त तत्त्वानि पादानामेकविंशतिं ।
 षड् वर्णान् सच्चरं चैकं लोकानां पञ्चविंशतिं ॥ २३ ॥
 गुणानान्त्यमेकश्च विषयं रुद्रकारणं ।
 अन्तर्भाव्यातिरिक्तायां बीजनाडीकथद्वयं ॥ २४ ॥
 अस्त्रमादाय दध्याच्च पदं द्वयधिकविंशतिं ।
 लोकानाञ्च कलानाञ्च षष्टिं गुणचतुष्टयं ॥ २५ ॥

१ ओं ह्रीं ह्रौं ह्रौं शान्त्यतीतकलापाशयेति ग, चिह्नितमुस्तकपाठः ।

सङ्कृह्य कुङ्कुमाञ्चने^(१) तत्र साङ्गं शिवं यजेत् ।
 ह्रस्वफडन्तैः कलामन्त्रैर्भित्त्वा पाशाननुक्रमात् ॥ ३५ ॥
 नमोऽन्तैश्च प्रविश्यान्तः कुर्याद् ग्रहणबन्धने ।
 ओं ह्रं ह्रां ह्रौं ह्रां ह्रूं फट् शान्थतीतकलां गृह्णामि
 बध्नामि चेत्यादिमन्त्रैः कलानां ग्रहणबन्धनादिप्रयोगः ।
 पाशादीनाञ्च स्त्रीकारो ग्रहणं बन्धनं पुनः ॥ ३६ ॥
 पुरुषं प्रति निःशेषव्यापारप्रतिपत्तये ।
 उपवेश्याथ तत् सूत्रं शिष्यस्त्वन्धे निवेशयेत् ॥ ३७ ॥
 विस्तृताघप्रमोघाय शतं मूलेन ह्यीमयेत् ।
 शरावसम्पुटे पुंसः स्त्रियाश्च प्रणितोदरे ॥ ३८ ॥
 हृदस्त्रसम्पुटं सूत्रं विधायाभ्यर्चयेद्भृदा^(२) ।
 सूत्रं शिवेन साङ्गेन कृत्वा सम्पातशोधितं ॥ ३९ ॥
 निदध्यात् कलशस्याधो रक्षां विज्ञापयेदिति ।
 शिष्यं पुत्रं करे दत्वा सम्पूज्य कलशादिकं ॥ ४० ॥
 प्रणमय्य वह्निर्याथाद् यागमन्दिरमध्यतः ।
 मण्डलत्रितयं कृत्वा मुमुक्षूनुत्तराननान् ॥ ४१ ॥
 भुक्तये पूर्ववक्त्रांश्च शिष्यांस्तत्र निवेशयेत् ।
 प्रथमे पञ्चगव्यस्य प्राशयेच्चुस्तकत्रयं ॥ ४२ ॥
 पाणिना कुशयुक्तेन अर्चितानन्तरान्तरं ।
 चरन्तस्तृतीये तु यासत्रितयसम्मितं ॥ ४३ ॥
 अष्टग्रासप्रमाणं वा दशनस्पर्शवर्जितं ।
 पांलाशपुटके मुक्तौ भुक्तौ पिप्पलपत्रके ॥ ४४ ॥

१ कुङ्कुमाञ्चनेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ मिदधान् पूर्ववद्भृदा इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

हृदा सम्भोजनं दत्त्वा पूतैराचामयेज्जलैः ।
 दन्तकाष्ठं हृदा कृत्वा प्रक्षिपेच्छोभने शुभं ॥ ४५ ॥
 न्यूनादिदोषमोषाय मूलेनाद्योत्तरं शतं ।
 विधाय स्थण्डिलेशाय सर्वकर्मसमर्पणं ॥ ४६ ॥
 पूजाविसर्जनश्चास्य षण्दशस्य च पूजनं ।
 निर्माल्यमपनीयाथ शेषमग्नौ यजेच्चरोः ॥ ४७ ॥
 कलशं लोकपालांश्च पूजयित्वा विसृज्य च ।
 विसृजेद्गणमग्निश्च रक्षितं यदि वाह्यतः ॥ ४८ ॥
 वाह्यतो लोकपालानां दत्त्वा सङ्क्षेपतो बलिं ।
 भस्मना शुद्धतोयैर्वा स्नात्वा या गालयं विशेत्^(१) ॥ ४९ ॥
 गृहस्थान् दर्भशय्यायां पूर्वशीर्षान् सुरक्षितान् ।
 हृदा सङ्क्षेपशय्यायां यतीन् दक्षिणमस्तकान् ॥ ५० ॥
 शिलाबद्गणितानस्त्रसप्तमाणवकान्वितान् ।
 विज्ञाय स्नापयेच्छिष्यांस्ततो यायात् पुनर्वह्निः ॥ ५१ ॥
 ओं हिलि हिलि त्रिशूलपाणये स्वाहा ।
 पञ्चगव्यञ्चरं प्राश्य गृहीत्वा दन्तधावनं ।
 समाचम्य शिवं ध्यात्वा शय्यामास्थाय पावनीं^(२) ॥ ५२ ॥
 दीक्षागतद्वियाकाण्डं संस्मरन् संविशेद्गुरुः ।
 इति सङ्क्षेपतः प्रोक्तो विधिर्दीक्षाधिवासने ॥ ५३ ॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षायामधिवासनं नाम
 त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥

१ यागालयं ब्रजेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ विद्यामास्थाय पावनोमिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षाविधानं ।

ईश्वर उवाच । अथ प्रातः समुत्थाय कृतस्नानादिको गुरुः ।

दधार्द्रमांसमद्यादेः प्रशस्ताऽभ्यवहारिता ॥ १ ॥

राजाश्वारोहणं स्वप्ने शुभं शुक्लांशुकादिकं^(१) ।तैलाभ्यङ्गादिकं हीनं होमो घोरेण शान्तये^(२) ॥ २ ॥

नित्यकर्मद्वयं कृत्वा प्रविश्य मखमण्डपं ।

खाद्यान्तो नित्यवत् कर्म कुर्यान्नैमित्तिके विधौ ॥ ३ ॥

ततः संशीध्य चात्मानं शिवहस्तं तथात्मनि ।

विन्यस्य कुम्भं प्रार्च्य इन्द्रादीनामनुक्रमात् ॥ ४ ॥

मण्डले स्थण्डिले वाऽपि प्रकुर्वीत शिवार्चनं ।

तर्पणं पूजनं वक्त्रेः पूर्णान्तं मन्त्रतर्पणं ॥ ५ ॥

दुःखप्रदोषमोषाय शस्त्रेणाद्याधिकं शतं ।

ऊत्वा ह्यंसम्पुटेनैव विदध्यात् मन्त्रदीपनं ॥ ६ ॥

अन्तर्बलिविधानञ्च मध्ये स्थण्डिलकुम्भयोः ।

कृत्वा शिष्यप्रवेशाय लब्धानुज्ञो वहिर्व्रजेत् ॥ ७ ॥

कुर्यात्समयवत्तत्र मण्डलारोपणादिकं ।

सम्पातहोमं तन्नाडीरूपदर्भकरानुगं ॥ ८ ॥

तत्सन्निधानाय तिस्रो ऊत्वा मूलाणुनाऽऽऊतीः ।

कुम्भस्थं शिवमभ्यर्च्य पाशसूत्रमुपाहरेत्^(३) ॥ ९ ॥

१ शुकाम्बरादिकमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अस्त्रस्रग्भयपुस्तकेषु दधार्द्रमांसमद्यादेरित्यारभ्य होमो घोरेण शान्तये इत्यन्तः
पाठः पूर्वेषामन्वित इव प्रतिभाति ।

३ पाशसूत्रं समाहरेदिति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

खदक्षिणोर्द्धुकायस्य शिष्यस्याभ्यर्चितस्य च ।
 तच्छिखायां निबध्नीयात् पादाङ्गुष्ठावलम्बितं ॥ १० ॥
 तं निवेश्य निवृत्तेस्तु ध्याप्तिमाश्लोक्य चेतसा ।
 ज्ञेयानि भुवनान्यस्यां शतमष्टाधिकं ततः ॥ ११ ॥
 कपालोऽजस्र बुद्धस्र वज्रदेहः प्रमर्दनः^(१) ।
 विभूतिरथयः शास्ता पिनाकी चिदशाधिपः ॥ १२ ॥
 अधी रद्रो ऊताशी च पिङ्गलः खादको हरः ।
 ज्वलनो दहनो बभ्रुर्मत्मान्तकक्षपान्तकौ ॥ १३ ॥
 याम्यमृत्युहरो धाता विधाता कार्यरञ्जकः ।
 कालो धर्म्मोऽप्यधर्मस्र संयोक्ता च वियोगकः ॥ १४ ॥
 नैर्ऋतो मारणो^(२) हन्ता क्रूरदृष्टिर्भयानकः ।
 उर्द्ध्वांशको विरूपाक्षो धूम्रलोहितदंष्ट्रवान् ॥ १५ ॥
 बलश्चातिबलश्चैव पाशहस्तो महाबलः ।
 श्वेतस्र जयभद्रस्र दीर्घबाहुर्जलान्तकः^(३) ॥ १६ ॥
 वडवास्यस्र भीमस्र दशैते वासणाः स्मृताः ।
 शीघ्रो लघुर्व्वायुवेगः सूक्ष्मस्तीक्ष्णः क्षपान्तकः ॥ १७ ॥
 पञ्चान्तकः पञ्चशिखः कपर्दी मेघवाहनः ।
 जटामुकुटधारी च नानारत्नधरस्तथा ॥ १८ ॥
 निधीशो रूपवान् धन्यो सौम्यदेहः प्रसादकः ।
 प्रकाशोऽप्यथ लक्ष्मीवान् कामरूपो दशोत्तरे ॥ १९ ॥
 विद्याधरो ज्ञानधरः सर्वज्ञो वेदपारगः ।
 मातृवृत्तस्र पिङ्गाक्षो भूतपालो बलिप्रियः ॥ २० ॥

१ प्रवर्द्धन इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ववस इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ जगन्नाथ इति ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

सर्वविद्याविधाता च सुखदुःखहरा दश ।
 अनन्तः पासको धीरः^(१) पातालाधिपतिस्तथा ॥ २१ ॥
 वृषो वृषधरो वीर्यो यस्य^(२) सर्वतोमुखः ।
 लोहितस्रैव विज्ञेया दश रुद्राः फणिस्रिताः ॥ २२ ॥
 शम्भुर्विभुर्गणाध्यक्षस्त्रयक्षस्त्रिदशवन्दितः ।
 संहारश्च विहारश्च लाभो लिप्सुर्विचक्षणः ॥ २३ ॥
 अन्ता कुहककालाग्निरुद्रो^(३) हाटक एव च ।
 कुशाण्डस्रैव सत्यश्च ब्रह्मा विष्णुश्च सप्तमः ॥ २४ ॥
 रुद्रस्याष्टाविमे रुद्राः कटाहाभ्यन्तरे स्थिताः ।
 एतेषामेव नामानि भुवनानामपि स्मरेत् ॥ २५ ॥
 भवोद्भवः सर्वभूतः सर्वभूतसुखप्रदः ।
 सर्वसाम्निध्यकृद् ब्रह्मविष्णुरुद्रशरार्चितः ॥ २६ ॥
 संस्तुत पूर्वस्थित ओं साच्चिन् ओं रुद्रान्तक
 ओं पतङ्ग ओं शब्द ओं सूक्ष्म ओं शिव सर्वसर्वद सर्वसाम्निध्य-
 कर ब्रह्मविष्णुरुद्रकर ओं नमः शिवाय ओं नमो नमः^(४) ।
 अष्टाविंशति पादानि व्योमयापि मनो गुह्य ।
 सद्यो हृदस्त्रनेत्राणि मन्त्रवर्णाष्टको मतः ॥ २७ ॥

१ वीर इति ऊ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ वीर्याऽप्रसन्न इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ अथ शुक्लककालाग्निरुद्र इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ अनर्चित संस्तुत पूर्वस्थित साच्चिन् तुङ्गर पतङ्गर ज्ञानर शब्द सूक्ष्म शिव सर्वद-
 सर्वाध्यक्षकर ब्रह्मविष्णुरुद्र ओं नमः शिवाय ओं नमो नमः ओं नमः शिवाय ओं नमो
 नमः इति । अनर्चित संस्तुत पूर्ववन्दि ओं साच्चिण ओं रुद्रान्तक ओं पतङ्ग ओं ज्ञान
 ओं शब्द ओं सूक्ष्म ओं शिव ओं सर्व ओं सर्वद ओं । सर्वसाम्निध्यकर ब्रह्मविष्णुरुद्रकर
 ओं नमः शिवाय ओं नमो नम इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।]

बीजाकारो मकारश्च^(१) माद्याविडापिङ्गलाङ्गये ।
 प्राणापानावुभौ वायु घ्राणोपस्थौ तथेन्द्रिये ॥ २८ ॥
 गन्धस्तु विषयः प्रोक्तो गन्धादिगुणपञ्चके ।
 पार्थिवं मण्डलं पीतं वज्राङ्गं चतुरस्रकं ॥ २९ ॥
 विस्तारो योजनानान्तु कोटिरस्य शताहता ।
 अत्रैवान्तर्गता ज्ञेया योनयोऽपि चतुर्दश ॥ ३० ॥
 प्रथमा सर्वदेवानां मन्वाद्या देवयोनयः ।
 मृगपक्षी च पशवश्चतुर्धा तु सरीसृपाः ॥ ३१ ॥
 स्थावरं पञ्चमं सर्वं योनिः षष्ठी अमानुषी^(२) ।
 पेशाच्चं राक्षसं याक्षं मान्धर्व्यं चैन्द्रमेव च ॥ ३२ ॥
 सौम्यं प्राणेश्वरं^(३) ब्राह्ममष्टमं परिकीर्तितं ।
 अष्टानां पार्थिवन्तत्त्वमधिकारास्पदं मतं ॥ ३३ ॥
 लयस्तु प्रकृतौ बुद्धौ भोगो ब्रह्मा च कारणं ।
 ततो जायदवस्थानैः समस्तैर्भुवनादिभिः ॥ ३४ ॥
 निवृत्तिं गर्भितां ध्यात्वा स्वमन्त्रेण नियोज्य च ।

ओं ह्रां ह्रूं ह्रां^(४) निवृत्तिकलापाशाय ह्रूं फट् तत ओं ह्रां ह्रां^(५)
 निवृत्तिकलापाशाय स्वाहेत्यनेनाङ्गुष्मद्रया पूरकेणाकृष्य ओं ह्रूं ऋं
 ह्रूं^(६) निवृत्तिकलापाशाय ह्रूं फडित्यनेन संहारमुद्रया कुम्भकेनाधः-

१ बीजाङ्कारो मकारश्चेति ग, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ योनिः षष्ठी सुमानुषी इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । योनिः षष्ठीषु मानुषी इति ग, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ प्रजेश्वरमिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ ओं ह्रां ह्रूं ह्रांमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ तत ओं ह्रां ह्रां ह्रांमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ ओं ह्रूं ह्रूंमिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

स्थानादादाय ओं ओं ह्रं ह्रां^(१) निवृत्तिकलापाशाय नम इत्यनेनी-
द्रुवमुद्रया रेचकेन कुम्भे संस्थाप्य ओं ह्रां निवृत्तिकलापाशाय नम
इत्यनेनार्घ्यं दत्त्वा सम्पूज्य विमुखेनैव स्वाहान्तेनै सन्निधानाया-
ऽऽतिशयं सन्तपर्णाऽऽतिशयं च दत्त्वा ओं ह्रां ब्रह्मणे नम इति ब्रह्माणमा-
वाह्य सम्पूज्य च स्वाहान्तेन सन्तर्प्य ।

ब्रह्मन् तवाधिकारेऽस्मिन् मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहं ॥ ३५ ॥

भाष्यं त्वयाऽनुकूलेन विधिं विज्ञापयेदिति ।

आवाहयेत्ततो देवीं रक्षां वागीश्वरीं हृदा ॥ ३६ ॥

इच्छाज्ञानक्रियारूपां षड्विधां ह्येककारणं ।

पूजयेत्तर्पयेद्देवीं प्रकारेणामुना ततः ॥ ३७ ॥

वागीश्वरीं विनिःशेषयोनिविद्योभकारणं ।

हृत्सम्पुटार्थवीजादिह्रूंफडन्तशराणुना ॥ ३८ ॥

ताडयेद्दृढये तस्य प्रविशेत्स^(२) विधानवित् ।

ततः शिष्यस्य चेतन्यं हृदि बद्धिकणोपमं ॥ ३९ ॥

निवृत्तिस्थं युतं पाशैर्ज्यैष्ठ्या विभजेद्यथा ।

ओं ह्रां ह्रं हः ह्रं फट्

ओं ह्रां स्वाहेत्येनेनाथ पूरकेवाद्भुवमुद्रया ॥ ४० ॥

तदाक्षय्य स्वमन्त्रेण गृहीत्वाऽऽत्मनि योजयेत् ।

ओं ह्रां ह्रूं ह्रां^(३) आत्मने नमः ।

पित्रोर्विभाष्य संयोगं चैतन्यं रेचकेन तत् ॥ ४१ ॥

ब्रह्मादिकारणत्यागक्रमाग्नीत्वा शिवास्पदं ।

१ ओं ह्रूं ह्रीं इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ प्रविशेत्वेति च, उ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ओं ह्रां ह्रं इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

गर्भाधानार्थमादाय युगपत् सर्वबोनिषु ॥ ४२ ॥

द्विपेदागीश्वरीबोनी वामयोद्भवमुद्रया ।

ओं हं हं हं हं आत्मने नमः(१) ।

पूजयेदप्यनेनैव तर्पयेदपि पञ्चधा ॥ ४३ ॥

अन्ययोनिषु सर्वासु देहशुद्धिं हृदा चरेत् ।

नात्र पुंसवतं स्त्रादिशरीरस्यापि सम्भवात् ॥ ४४ ॥

सीमन्तोन्नयनं वापि दैवान्यङ्गानि देहवत् ।

शिरसा जन्म कुर्वीत जुगुप्सन् सर्वदेहिनां ॥ ४५ ॥

तथैव भावयेदेषामधिकारं शिवाग्ना(२) ।

भोगं कवचमन्त्रेण शस्त्रेण विषयात्मना ॥ ४६ ॥

मोहरूपमभेदञ्च लयसञ्चं विभावयेत् ।

शिवेन श्रोतसां शुद्धिं हृदा तत्त्वविशोधनं ॥ ४७ ॥

पञ्च पञ्चाङ्गतीः कुर्यात्(३) गर्भाधानादिषु क्रमात् ।

मायया मलकर्मादिपाशबन्धनिरुक्तये ॥ ४८ ॥

निष्कृत्यैव हृदा पश्चाद् यजेत शतमाङ्गतीः ।

मलशक्तिनिरोधेन पाशानाञ्च वियोजनं ॥ ४९ ॥

स्नाहान्तायुधमन्त्रेण पञ्चपञ्चाङ्गतीर्यजेत् ।

मायाद्यन्तस्य पाशस्य सप्तवारास्त्रजप्तया ॥ ५० ॥

कर्त्तर्यां क्तेदनं कुर्यात् कस्यशस्त्रेण तद्यथा ।

ओं हं निरुक्तिकलापाशाय हूं फट् ।

१ ओं हं हं हं हं आत्मने नम इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ शिवात्मनेति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ पञ्चपञ्चाङ्गतीर्दद्यादिति न, च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

बन्धकत्वञ्च निर्वर्त्य हस्ताभ्याञ्च शरागुना^(१) ॥ ५१ ॥

विसृज्य वक्तुं लीकृत्य घृतपूर्णां सुवे धरेत् ।

दहेदनुकलास्त्रेण केवलास्त्रेण भस्मसात् ॥ ५२ ॥

कुर्यात् पश्चाज्जतीर्त्वा पाशाङ्कुशनिवृत्तये ।

ओं हः अस्त्राय हूं फट् ।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यादस्त्राज्जतिभिरष्टभिः ॥ ५३ ॥

अथावाह्यं विधातारं पूजयेत्तर्पयेत्तथा ।

तत ओं ह्रां शब्दस्पर्शशुद्धब्रह्मन् गृह्णाण स्वाहेत्याज्जतित्रयेणाधि-
कारमस्य समर्पयेत् ।

दग्धनिःशेषपापस्य^(२) ब्रह्मन्नस्य पशोस्त्वया ॥ ५४ ॥

बन्धाय न पुनः स्थेयं शिवाज्ञां आवयेदिति ।

ततो विसृज्य धातारं नाद्या दक्षिणया शनैः ॥ ५५ ॥

संहारमुद्रयात्मानं कुम्भकेन निजात्मना ।

राज्युक्तैकदेशेन चन्द्रविम्बेन सन्निभं ॥ ५६ ॥

आदाय योजयेत् सूत्रे रेचकेनोद्भवाख्यया ।

पूजयित्वा र्घ्यपात्रस्थतोयविन्दुसुधोपमं ॥ ५७ ॥

आप्यायनाय शिष्यस्य गुरुः शिरसि विन्यसेत् ।

विसृज्य पितरौ दद्याद्द्वौषडन्तशिवागुना ।

पूरणाय विधिः पूर्णा निवृत्तिरिति शोधिता ॥ ५८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षायां निवृत्तिकलाशोधनं नाम
चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥

१ शिवात्मनेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ दग्धनिःशेषपापस्य इति ख, उ५, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

प्रतिष्ठाकलाशोधनीतिः ।

ईश्वर उवाच । तत्त्वयोरथ सन्धानं कुर्याच्छुद्धविमुद्दयोः ।

ऋखदीर्घप्रयोगेण नादनादान्तसङ्गिना ॥ १ ॥

ओं ह्रां ह्रूं ह्रां(१) अमेजो वायुराकाशं तन्मात्रेन्द्रियबुद्ध्यः ।

गुणत्रयमहङ्कारश्चतुर्विंशः पुमानिति ॥ २ ॥

प्रतिष्ठायां निविष्टानि तत्त्वान्येतानि भावयेत् ।

पञ्चविंशतिसङ्ख्यानि खादियान्ताक्षराणि च ॥ ३ ॥

पञ्चाशदधिका षष्टिर्भुवनैस्तुल्यसञ्ज्ञिताः ।

तावन्त एव रुद्राश्च विज्ञेयास्तत्र तद्यथा ॥ ४ ॥

अमरेशः प्रभावश्च नैमिषः पुष्करोऽपि च ।

तथा पादिश्च दण्डिश्च भावभूतिरथाष्टमः ॥ ५ ॥

नकुलीशो हरिश्चन्द्रः श्रीशैली दशमः स्मृतः ।

अन्वीशोऽस्वातिकेशश्च(२) महाकालोऽथ मध्यमः ॥ ६ ॥

केदारो भैरवश्चैव द्वितीयाष्टकमीरितं ।

ततो गयाकुब्जक्षलानादिकनादिके ॥ ७ ॥

विमलश्चाट्टहासश्च(३) महेन्द्रो भीम एव च ।

वस्त्रापदं रुद्रकोटिरवियुक्तो महाबलः ॥ ८ ॥

गोकर्णो भद्रकर्णश्च स्वर्णाक्षः स्यात्पुरेव च ।

अजेशश्चैव सर्वज्ञो भास्वरः सूदनान्तरः ॥ ९ ॥

सुबाहुर्मन्तरूपी च विशालो जटिलस्तथा ।

१ ओं ह्रां ह्रूं ह्रां हामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ अल्पोशो भान्तिकेशश्चेति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ विमलश्चाट्टहासश्चेति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

रौद्रोऽथ पिङ्गलाद्यश्च कालदंष्ट्री भवेत्ततः ॥ १० ॥

विदुरश्चैव घोरश्च प्राजापत्यो ऊताशनः ।

कामरूपी तथा कालः कर्णोऽप्यथ भयानकः ॥ ११ ॥

मतङ्गः पिङ्गलश्चैव हरी वै घाहसञ्ज्ञकः ।

शङ्खकर्णो विधानश्च श्रीकण्ठश्चन्द्रशेखरः ॥ १२ ॥

सहैतेन च पर्यन्ताः कथ्यन्तेऽथ पदान्यपि ।

व्यापिन् ओं अरूप ओं प्रमथ ओं तेजः ओं ज्योतिः ओं पुरुष
ओं अग्ने ओं अधूम ओं अभस्म ओं अनादि ओं नाना ओं धूम्र
ओं भूः ओं भुवः ओं स्वः अनिधन निधनोद्भव शिव शर्व
परमात्मन् महेश्वर महादेव सद्भावेश्वर महातेजः योगाधिपतये मुञ्च
प्रथम सर्वं सर्वं सर्वेति द्वात्रिंशत् पदानि ।

बोजभावे त्रयो मन्त्रा वामदेवः शिवः शिला ॥ १३ ॥

गान्धारी च सुषुम्णा च नाड्यौ द्वौ मातृतौ तथा ।

समानोदाननामानौ रसनापायुरिन्द्रिये ॥ १४ ॥

रसस्तु विषयो रूपशब्दस्पर्शरसा गुणाः ।

मण्डलं वर्तुलं तच्च पुण्डरीकाङ्कितं सितं ॥ १५ ॥

स्वप्नावस्थाप्रतिष्ठायां कारणं गरुडध्वजं ।

प्रतिष्ठान्तकृतं सर्वं सच्चिन्त्य भुवनादिकं ॥ १६ ॥

सूत्रं देहे स्वमन्त्रेण प्रविश्यैनां वियोजयेत् ।

ओं ह्रां खीं ह्रां प्रतिष्ठाकलापाशाय ओं फट् स्वाहान्तेनानैवैव
गूरुकेणाङ्गुशमुद्रया समाकर्षेत् ततः ओं ह्रां ऋं ऋं (१) प्रतिष्ठा
कलापाशाय ऋं फडित्यनेन संहारमुद्रया कुम्भकेन हृदयादधो नाडी-

सूत्रादादाय ओं हां हूं कां हां(१) प्रतिष्ठाकलापाशाय नम इत्यनेनो-
द्भवमुद्रया रेचकेन कुम्भे समारोपयेत् ओं हां क्रीं प्रतिष्ठाकलापाशाय
नम इत्यनेनार्चयित्वा सम्पूज्य स्वाहान्तेनाज्जतीनां त्रयेण सन्निधाय ततः

ओं हां विष्णवे नम इति विष्णुमावाह्य सम्पूज्य सन्तर्प्य

विष्णो तवाधिकारेऽस्मिन् मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहं ॥ १७ ॥

भाव्यं त्वयानुकूलेन विष्णुं विद्यापयेदिति ।

ततो वागीश्वरीं देवीं वागीशमपि पूर्ववत् ॥ १८ ॥

आवाह्याभ्यर्च्य सन्तर्प्य शिष्यं वक्षसि ताडयेत् ।

ओं हां हां हं षट्(१) ।

प्रविशेदप्यनेनैव चैतन्यं विभजेत्ततः ॥ १९ ॥

शस्त्रेण पाशसंयुक्तं ज्येष्ठयाऽङ्गुशमुद्रया ।

ओं हां हं हों हूं षट्(१) ।

स्वाहान्तेन हृदाद्यथ तेनैव पुटितात्मना ॥ २० ॥

गृहीत्वा तं नमोन्तेन निजात्मनि नियोजयेत्(४) ।

ओं हां हं हों(५) आत्मने नमः ।

पूर्ववत् पितृसंयोगं भावयित्वाद्भवाख्यया(६) ॥ २१ ॥

वामया तदनेनैव देवीगर्भे विनिक्षिपेत् ।

ओं हां हं हां आत्मन नमः ।

देहेत्पक्षौ हृदा ह्वेवं शिरसा जन्मना तथा ॥ २२ ॥

१ ओं हूं हां हां इति ष, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं हां हं हां हः षट् इति ष, ष, चिह्नितपुस्तकद्वयपाठः ।

३ ओं हां हं हां हूं षट् इति ष, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ मिदं हरेदि ते ष, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ ओं हां हं हां इति ष, ष, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ भ.व. यत्ना तु दक्षयेति ष, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

शिखया वाधिकाराय भोगाय कवचाणुना ।
 तत्त्वशुद्धौ हृदा ह्येवं गर्भाधानाय पूर्ववत् ॥ २३ ॥
 शिरसा पाशशैथिल्ये निष्कृत्यैवं शतं जपेत् ।
 एवं पाशवियोगेऽपि ततः शस्त्रात्मजप्तया ॥ २४ ॥
 हिन्यादस्त्रेण कर्त्तर्या कलावीजवता यथा ।
 ओं ऋं प्रतिष्ठाकलापाशाय हः फट् ।
 विसृज्य वक्तुं लोह्य(१) पाशमस्त्रेण पूर्ववत् ॥ २५ ॥
 घृतपूर्णं श्रुवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ।
 अस्त्रेण जुहुयात् पञ्च पाशाङ्कुरनिवृत्तये ॥ २६ ॥
 प्रायश्चित्तनिषेधार्थं दद्यादष्टाङ्गतीस्ततः ।
 ओं हः अस्त्राय ऋं फट् ।
 हृदावाह्य हृषीकेशं कृत्वा पूजनतर्पणे ॥ २७ ॥
 पूर्वाक्तविधिना कुर्यादधिकारसमर्पणं ।
 च्यां ह्यां रसशुल्कं गृह्याण स्वाहा ।
 निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्य हरे त्वया ॥ २८ ॥
 न स्थेयं बन्धकत्वेन शिवाज्ञां आवयेदिति ।
 ततो विसृज्य गोविन्दं विद्यात्मानं नियोज्य च ॥ २९ ॥
 बाहुमुक्ताङ्गदृश्येन चन्द्रविम्बेन सन्निभं ।
 संहारमुद्रया स्वस्थं(२) विधायोद्भवमुद्रया ॥ ३० ॥
 सूत्रे संयोज्य विन्यस्य तोयविन्दुं यथा पुरा ।
 विसृज्य पितरौ वक्त्रेः पूजितौ कुसुमादिभिः ।

१ व ईमोह्येति ख चिह्नितपुस्तकपठः ।

२ संहारमुद्रया स्वस्थं इति ख, चिह्नितपुस्तकपठः ।

इत्यात् पूर्णां विधानेन प्रतिकाऽऽदि विशोधिता ॥ ३१ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षायां प्रतिकाकलाशोधनं नाम
पञ्चाशोतितमोऽध्यायः ।

अथ षडशोतितमोऽध्यायः ।

विद्याविशोधनविधानम् ।

ईश्वर उवाच । सन्धानमथ विद्यायाः प्राचीनकलया सह ।

कुर्वीत पूर्ववत् कृत्वा (१) तत्त्वं वर्णय तद्यथा ॥ १ ॥

ओं ह्रीं क्षीमिति सन्धानम् ।

रागश्च शुद्धविद्या च नियतिः कलया सह ।

कालो माया तथाऽविद्या तत्त्वानामिति सप्तकम् ॥ २ ॥

रत्नवाः श्रवसाः वर्णाः षड् विद्यायां प्रकीर्त्तिताः ।

पदानि प्रणवादीनि एकविंशतिसङ्ख्यया ॥ ३ ॥

ओं नमः शिवाय सर्वप्रभवे हं शिवाय (२) ईशानमूर्द्धाय तत्पुरुष-
वक्त्राय अघोरहृदयाय वामदेवागुह्याय (३) सद्योजातमूर्त्तये (४) ओं नमो
नमो गुह्यातिगुह्याय गोप्त्रे अनिधनाय सर्वाधिपाय (५) ज्योतिरूपाय
परमेश्वराय भावेन ओं ह्रीम् ।

१ पूर्ववत् षट् इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ हं शिवाय इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ वामोऽगुह्याय इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ सद्योजाताय मूर्त्तये इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ अथ निधाय सर्वाधिपतय इति च, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

ओं शक्राणां भुवनाणां च स्वरूपमथ कथ्यते ।
 प्रथमो वामदेवः स्यात्ततः सर्वभवोद्भवः ॥ ४ ॥
 वज्रदेवः प्रभुर्हता क्रमविक्रमसुप्रभाः ।
 वटुः^(१) प्रशान्तनामा च परमाक्षरसञ्ज्ञकः ॥ ५ ॥
 शिवश्च सशिवो बभ्रुरक्षयः शम्भुरेव च ।
 अष्टरूपनामानौ तथाऽन्यो रूपवर्द्धनः ॥ ६ ॥
 मनोमनो महावीर्यश्चिन्नाङ्गस्तदनन्तरं ।
 कल्याण इति विज्ञेयाः पञ्चविंशतिसङ्ख्यया ॥ ७ ॥
 मन्त्रो घोरामरौ बीजे नाड्यौ हे तत्र ते यथा ।
 पूषा च हस्तिजिह्वा च व्याननागौ प्रभञ्जनौ ॥ ८ ॥
 विषयो रूपमेवैकमिन्द्रिये पादचक्षुषी ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च त्रय एते गुणाः स्मृताः ॥ ९ ॥
 अवस्थाऽत्र सुषुप्तिश्च शरीरे देवस्तु कारणं ।
 विद्यामध्यगतं सर्वं भावयेद्भवनादिकं ॥ १० ॥
 ताडनं केदनं तत्र प्रवेशश्चापि योजनं ।
 आकृष्य ग्रहणं कुर्याद्विद्यया हृत्प्रदेशतः ॥ ११ ॥
 आत्मन्यारोप्य सङ्गृह्य कलां कुण्डे निवेशयेत् ।
 शरीरं कारणमावाह्य विज्ञाप्य च शिशुं प्रति ॥ १२ ॥
 पित्रोरावाहनं कृत्वा^(२) हृदये ताडयेच्छिशुं ।
 प्रविश्य पूर्वमन्त्रेण तदात्मनि नियोजयेत् ॥ १३ ॥
 आकृष्यादाय पूर्वाक्तविधिनाऽऽत्मनि योजयेत् ।
 वामया योजयेद् योनौ गृहीत्वा दादशान्ततः ॥ १४ ॥

१ बुद्ध इति घ, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ आवाहनं कुर्यादिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

कुर्वीत देहसम्पत्तिं जन्माधिकारमेव च ।
 भोगं क्षयन्तथा श्रोतःशुद्धितत्त्वविशोधनं ॥ १५ ॥
 निःशेषमलकर्मादिपाशबन्धनिवृत्तये ।
 निष्कृष्टैव विधानेन यजेत शतमाहुतीः ॥ १६ ॥
 अस्त्रेण पाशशैथिल्यं मलशक्तिं तिरौहितां ।
 हेदनं मर्दनं तेषां वर्तुलीकरणं तथा(१) ॥ १७ ॥
 दाहं तदक्षराभावं प्रायश्चित्तमघोदितं ।
 ब्रह्माण्यावाहनं पूजा रूपगन्धसमर्पणं ॥ १८ ॥
 श्यों ह्रीं रूपगन्धौ मुष्कं ब्रह्म गृह्णाद्य स्वाहा ।
 संश्राव्य शाम्भवीमाक्षां ब्रह्मं विसृज्य कारणं ।
 विधायात्मनि चैतन्यं पाशसूत्रे निवेशयेत् ॥ १९ ॥
 विन्दुं शिरसि विन्यस्य विसृजेत् पितरौ ततः ।
 दद्यात् पूर्णां विधानेन समस्तविधिपूरणीं ॥ २० ॥
 पूर्वाक्तविधिना कार्यं विद्यायां ताडनादिकं ।
 स्ववीजन्तु विशेषः स्यादिति विद्या विशोधिता ॥ २१ ॥

इत्यादिमहापुराणे चाग्नेये निर्वाणदीक्षायां विद्याशोधनं नाम
 षडशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

शान्तिशोधनकथनं ।

ईश्वर उवाच । सन्दध्यादधुना विद्यां शान्त्या सार्द्धं यथाविधि ।
 शान्तौ तत्त्वद्वयं लीनं भावेश्वरसदाशिवौ ॥ १ ॥

१ हेदनं भेदनं तेषां बद्धलीकरणकथा इति न, विक्रितपुस्तकपाठः ।

हकारश्च क्षकारश्च द्वौ वर्णौ परिकीर्तितौ ।

रुद्राः समाननामानो भुवनैः सह तद्यथा ॥ २ ॥

प्रभवः सम्यः क्षुद्रो विमलः शिव इत्यपि ।

घनौ निरञ्जनाकारौ स्वशिवौ दीप्तिकारणौ ॥ ३ ॥

त्रिदशेश्वरनामा च त्रिदशः कालसञ्ज्ञकः ।

सूक्ष्मासुजेश्वरश्चेति (१) रुद्राः शान्तौ प्रतिष्ठिताः ॥ ४ ॥

द्योमव्यापिने द्योमव्याप्यरूपाय (२) सर्वव्यापिने शिवाय अनन्ताय
अनाथाय अनाश्रिताय ध्रुवाय शाश्वताय योगपीठसंस्थिताय नित्ययोगि-
भे ध्यानाहारायेति (३) द्वादशपदानि ।

पुरुषः कवची मन्त्रौ बीजे विन्दूपकारकौ ।

अलम्बुषायसानाड्यौ वायुं कृत्वा कूर्मकौ ॥ ५ ॥

इन्द्रिये त्वक्करावस्या स्पर्शस्तु विषयो मतः ।

गुणौ स्पर्शनिनादौ द्वावेकः कारणमीश्वरः ॥ ६ ॥

तुर्यावस्त्रेति शान्तिस्थं सम्भाव्य भुवनादिकं ।

किं दध्यात्ताडनं भेदं प्रवेशश्च वियोजनं ॥ ७ ॥

आकृष्य ग्रहणं कुर्याच्छान्तेर्वदनसृजतः ।

आत्मनारोप्य सङ्गृह्य कलां कुण्डे निवेशयेत् ॥ ८ ॥

इंशं तवाधिकारेऽग्निं मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहं ।

भयं त्वयाऽनुकूलेन (४) कुर्यात् विज्ञापनामिति ॥ ९ ॥

आवाहनादिकं पित्रोः शिष्यस्य ताडनादिकं ।

१ सूक्ष्मासुजेश्वरश्चैव इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ द्योमव्याप्यरूपाय इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । द्योमरूपायेति ग, चिह्नित-
पुस्तकपाठः ।

३ ध्यानपरायेति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ध्यानाहारायेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ भागं त्वया च शब्देन इति ग, ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

विधायिदाय चैतन्यं विधिनाऽऽत्मनि योजयेत् ॥ १० ॥
 पूर्ववत् पितृसंयोगं भावयित्वाद्भवास्थया ।
 हृत्सम्पुटात्मवीजेन देवोर्गर्भं नियोजयेत् ॥ ११ ॥
 देहोत्पत्तौ हृदा पश्च शिरसा जन्महृत्तवे ।
 शिखया वाऽधिकाराय भोगाय कवचाक्षुना ॥ १२ ॥
 क्षयाय शस्त्रमन्त्रेण श्रोतःशुद्धौ शिवेन च ।
 तत्त्वशुद्धौ हृदा ह्येवं गर्भमाधानादि पूर्ववत् ॥ १३ ॥
 वर्मणा पाशशैथिल्यं निष्कृत्यैवं शतं जपेत् ।
 मन्त्रशक्तितरोधाने शस्त्रेणाऽऽतिपञ्चकं ॥ १४ ॥
 एवं पाशवियोगेऽपि^(१) ततः सप्तास्त्रजप्तया ।
 हिन्द्यादस्त्रेण कर्त्तर्या पाशांस्वीजवता यथा ॥ १५ ॥
 ओं ह्रीं^(२) शान्तिकलापाशाय हः ह्रं फट् ।
 विसृज्य वर्त्तुलीकृत्य पाशमस्त्रेण पूर्ववत् ।
 घृतपूर्णे ऋवे दत्त्वा कलास्त्रेणैव होमयेत् ॥ १६ ॥
 अस्त्रेण जुहुयात् पश्च पाशाश्चुशनिष्टत्तये ।
 प्रायश्चित्तनिषेधाय दद्याद्दृष्टाऽऽतीरथ ॥ १७ ॥
 ओं हः अस्त्राय ह्रं फट् ।
 हृदेश्वरं समावाह्य कृत्वा पूजनतर्पणे ।
 विदधीत विधानेन तस्मै मुष्कसमर्पणं ॥ १८ ॥
 ओं हां ईश्वर बुद्धाहङ्कारौ मुष्कं गृह्याण स्वाहा ।
 निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्येश्वर त्वया ।
 न स्थेयं बन्धकत्वेन शिवाक्षां आवयेदिति ॥ १९ ॥

१ एकं पाशवियोगार्थं मिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं ह्रीमिति क, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रीमिति ग, चिह्नितपुस्तक-
पाठः । ओं ह्रीमिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

विसृजेदीश्वरन्देवं रौद्रात्मानं नियोजयेत् ।
 ईषच्चन्द्रमिवात्मानं विधिनाऽऽत्मनि योजयेत् ॥ २० ॥
 सूत्रे संयोजयेदेनं शुद्धयौद्रवमुद्रया ।
 दद्यात् मूलेन शिष्यस्य शिरस्यमृतविन्दुकं ॥ २१ ॥
 विसृज्य पितरौ वज्रेः पूजितौ कुसुमादिभिः ।
 दद्यात् पूर्णां विधानज्ञो निःशेषविधिपूरणीं ॥ २२ ॥
 अस्यामपि विधातव्यं पूर्ववत्ताडनादिकं ।
 स्ववीजन्तु विशेषः स्याच्छुद्धिः शान्तेरपीडिता ॥ २३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षायां शान्तिशोधनं नाम
 सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

निर्वाणदीक्षाकथनं ।

ईश्वर उवाच । सन्ध्यां शान्त्यतीतायाः शान्त्या सार्द्धं विशुद्धया ।
 कुर्वीत पूर्ववत्तत्र तत्त्ववर्णादि तद् यथा ॥ १ ॥
 ओं ह्रीं क्षीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं इति सन्धानानि ।
 उभौ शक्तिशिवौ तत्त्वे भुवनाष्टकसिद्धिकं ।
 दीपकं रोचिकश्चैव मोचकं घोर्द्धुंगामि च ॥ २ ॥
 थोमरूपमनाञ्च स्यादनाश्रितमष्टमं ।
 ओङ्कारपदमीशाने मन्त्रो वर्णाञ्च षोडश ॥ ३ ॥
 अकारादिविसर्गान्ता वीजेन देहकारकौ ।
 कुङ्कुमं शङ्खिनी ताडनी देवदत्तधनञ्जयौ ॥ ४ ॥
 मारुतौ स्पर्शनं श्रोत्रं इन्द्रिये विषयो ममः ।

शब्दो गुणोऽस्यावस्था तु तुर्यातीता तु पञ्चमी ॥ ५ ॥

हेतुः सदाशिवो देव इति तत्त्वादिसङ्घं ।

सच्चिन्म्य शान्त्यतीताख्यं विदधात्ताडनादिकं ॥ ६ ॥

कलापाशं समाताडत्र फडन्तेन विभिक्ष्य च ।

प्रविश्यान्तर्गमोऽन्तेन फडन्तेन वियोजयेत् ॥ ७ ॥

शिखाहृतसम्पुटीभूतं स्वाहान्तं सृणिमुद्रया ।

पूरकेण समाकृष्य पाशं मस्तकसूत्रतः ॥ ८ ॥

कुम्भकेन समादाय रेचकेनोद्भवाख्यया ।

हृतसम्पुटनमोऽन्तेन वक्त्रं कुण्डे निवेशयेत् ॥ ९ ॥

अस्याः पूजादिकं सर्वं निवृत्तेरिव साधयेत् ।

सदाशिवं समावाह्य पूजयित्वा प्रतप्यं च ॥ १० ॥

सदा ख्यातेऽधिकारेऽस्मिन् मुमुक्षुं दीक्षयाम्यहं ।

भाष्यं त्वयाऽमुकूलेन भक्त्या विज्ञापयेदिति ॥ ११ ॥

पित्रोरावाहनं पूजां कृत्वा तर्पणसन्निधी ।

हृतसम्पुटात्मवीजेन शिष्यं वक्षसि ताडयेत् ॥ १२ ॥

ओं हां हूं हं फट् ।

प्रविश्यघायनेनैव चैतन्यं विभजेत्ततः ।

शस्त्रेण पाशसंयुक्तं ज्येष्ठयाऽङ्गुशमुद्रया ॥ १३ ॥

ओं हां हः हूं फट्^(१) ।

स्वाहान्तेन तदाकृष्य तेनैव पुटितात्मना ।

गृहीत्वा तन्नमोऽन्तेन निजात्मनि नियोजयेत् ॥ १४ ॥

ओं हां हं ह्रीं आत्मने नमः^(१) ।

१ ओं हां उं हः फट् इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं हां हं ह्रीमात्मने नम इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

पूर्ववत् पितृसंयोगं भावयित्वाङ्गवाख्यया ।
 वामया तदनेनैव(१) देव्या गर्भं नियोजयेत् ॥ १५ ॥
 गर्भाधानादिकं सर्वं पूर्वाक्तविधिना चरेत् ।
 मूलेन पाशशैथिल्ये निष्कृत्यैव शतं जपेत् ॥ १६ ॥
 मलशक्तितिरोधाने पाशानाञ्च वियोजने ।
 पञ्चपञ्चाङ्गतीर्थादायुधेन यथा पुरा ॥ १७ ॥
 पाशानायुधमन्त्रेण सप्तवाराभिजप्तया ।
 छिन्द्यादस्त्रेण कर्त्तर्या कक्षावीजयुजा यथा ॥ १८ ॥
 ह्रीं ह्रां शान्त्यतीतकक्षापाशाय ह्रः ह्रं फट् ।
 विसृज्य वर्त्तुलीकृत्य पाशानस्त्रेण पूर्ववत् ।
 घृतपूर्णां श्रुवे दत्त्वा कक्षास्त्रेणैव होमयेत् ॥ १९ ॥
 अस्त्रेण जुहुयात् पञ्च पाशाङ्गानिष्टस्ये ।
 प्रायश्चित्तनिषेधार्थं दद्यादष्टाङ्गतीस्ततः ॥ २० ॥
 सदाशिवं हृदावाह्यं कृत्वा पूजनतर्पणे ।
 पूर्वाक्तविधिना कुर्यादधिकारसमर्पणं ॥ २१ ॥
 ह्रीं ह्रां सदाशिव मनोविन्दुं शुक्लं गृह्णाण स्त्राहा ।
 निःशेषदग्धपाशस्य पशोरस्य सदाशिव ।
 बन्धाय न त्वया स्त्रियं शिवाज्ञां आवयेदिति ॥ २२ ॥
 मूलेन जुहुयात् पूर्णां विसृजेत् सदाशिवं ।
 ततो विशुद्धमात्मानं शरच्चन्द्रमिवोदितं ॥ २३ ॥
 संहारमुद्रया रौद्रया संयोज्य गुह्यरात्मनि ।
 कुर्वीत शिष्यदेहस्यमुद्धृत्योद्भवमुद्रया ॥ २४ ॥
 दद्यादाप्यायनायास्य मस्तकेऽर्घ्याम्बुविन्दुकं ।
 क्षमयित्वा महाभक्त्या पितरौ विसृजेत्तथा ॥ २५ ॥

१ वामया हृदयेनैवेति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

खेदितौ शिष्यदीक्षाये यन्मया पितरौ युवां ।
 कारुण्यान्मोक्षयित्वा तद्भुज त्वं स्थाननात्मनः ॥ २६ ॥
 शिखामन्त्रितकर्त्तर्या बोधशक्तिसरूपिणीं ।
 शिखां द्विन्धाच्छिवास्त्रेण शिष्यस्य चतुरङ्गुलां ॥ २७ ॥
 ओं क्लीं शिखायै ह्रं फट्(१) ओं हः अस्त्राय ह्रं फट् ।
 सुचि तां घृतपूर्णायां गीविङ्गोत्कमध्यगां(२) ।
 संविधायास्त्रमन्त्रेण ह्रं फडन्तेन होमयेत् ॥ २८ ॥
 ओं ह्रीं हः अस्त्राय ह्रं फट् ।
 प्रक्षाल्य सुकुसुमैः शिष्यं संसृप्याचम्य च स्वयं ।
 योजनिकास्थमात्मानं शस्त्रमन्त्रेण ताडयेत् ॥ २९ ॥
 वियोज्याकृष्य सम्पूज्य(३) पूर्ववत् द्वादशान्ततः ।
 आत्मीयहृदयाभोजकर्णिकायां निवेशयेत् ॥ ३० ॥
 पूरितं श्रुवमान्येन विहिताधोमुखश्रुचा ।
 नित्योक्तविधिनाऽऽदाय शङ्खसन्निभमुद्रया ॥ ३१ ॥
 प्रसारितशिरोधीवो नादोच्चारानुसारतः ।
 समदृष्टिशिवश्चान्तः परभावसमन्वितः ॥ ३२ ॥
 कुम्भमण्डलवर्द्धिभ्यः(४) शिष्यादपि निजात्मनः ।
 गृह्येत्वा षड्विधाध्वानं श्रुगये प्राणनाडिकं ॥ ३३ ॥
 सञ्चिन्त्य विन्दुवद् ध्यात्वा क्रमशः सप्तधा यथा ।
 प्रथमं प्राणसंयोगस्वरूपमपरन्ततः ॥ ३४ ॥

१ ओं ह्रं शिखायै ह्रं फट् इति ख, ड, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रीं शिखायै ह्रं फडिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ गीविन्दुलोकमध्यगामिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ वियोज्याकृष्य सङ्गृह्येति ख, ड, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ कुम्भमण्डलवर्द्धिभ्य इति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

हृदयादिक्रमोच्चारविस्मृतं मन्त्रसञ्ज्ञकं ।
 पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् ॥ ३५ ॥
 सुषुम्णानुगतं नादस्वरूपन्तु तृतीयकं ।
 सप्तमे कारणे त्यागात्प्रशान्तविस्तरं सयः ॥ ३६ ॥
 शक्तिनादोच्चैः सञ्चारस्तच्छक्तिविस्तरं मतं ।
 प्राणस्य निखिलस्यापि शक्तिप्रमेयवर्जितं ॥ ३७ ॥
 तत्कालविस्तरं षष्ठं शतयतीतश्च सप्तमं ।
 तदेतद् योजनास्थानं विस्तरन्तत्त्वसञ्ज्ञकं ॥ ३८ ॥
 पूरकं कुम्भकं कृत्वा व्यादाय वदनं मनाक् ।
 शनैरदीर्यन् मूर्च्छं कृत्वा शिष्यात्मनो सयं ॥ ३९ ॥
 हकारे तडिदाकारे षडध्वप्रायरूपिणि ।
 उकारं परबो नाभेर्वितस्ति व्याप्य संस्थितं ॥ ४० ॥
 ततः परं मकारन्तु हृदयाच्चतुरङ्गुलं ।
 ओङ्कारं वाचकं विष्णोस्ततोऽष्टाङ्गुलकण्ठकं ॥ ४१ ॥
 चतुरङ्गुलतालुस्थं मकारं रज्ज्वाचकं ।
 तदक्षलाटमध्यस्थं विन्दुमीश्वरवाचकं ॥ ४२ ॥
 नादं सदाशिवं देवं ब्रह्मरन्ध्रावसानकं ।
 शक्तिं च ब्रह्मरन्ध्रस्थां त्यजन्नित्यमनुक्रमात् ॥ ४३ ॥
 दिव्यं पिपीलिकास्पर्शं तस्मिन्नेवानुभूय च ।
 द्वादशान्ते परे तत्त्वे परमानन्दलक्षणे ॥ ४४ ॥
 भावमूर्च्छे मनोऽतीते शिवे नित्यगुणोदये ।
 विक्षोय मानसे तस्मिन् शिष्यात्मानं विभावयेत् ॥ ४५ ॥
 विमुञ्चन् सर्पिणो धारां ज्वालान्तेऽपि परे शिवे ।
 योजनिकास्थिरत्वाय वौषडन्तशिवायुजा(१) ॥ ४६ ॥

१ वौषडन्तशिवा मनेति च, चिञ्चितपुस्तकपाठः ।

दत्त्वा पूर्वां विधानेन गुणापादनमाचरेत् ।

ओं हां आत्मने (१) सर्वघ्नो भव स्वाहा । ॥ ओं हां आत्मने (१) यरिहसो भव स्वाहा । ओं ह्रूं आत्मने (१) अनादिवोधो भव स्वाहा । ओं ह्रीं आत्मने (४) स्वतन्त्रो भव स्वाहा । ओं ह्रीं आत्मने (५) अलुप्तशक्तिर्भव स्वाहा । ओं हः आत्मने (९) अनन्तशक्तिर्भव स्वाहा ।

इत्थं षड्गुणमात्मानं गृहीत्वा परमाक्षरात् ॥ ४७ ॥

विधिना भावनोपेतः शिष्यदेहे नियोजयेत् ।

तीव्राणुशक्तिसम्पातजनितप्रमशान्तये ॥ ४८ ॥

शिष्यमूर्द्धनि विन्ध्यस्येदर्घ्यादमृत्तविन्दुकं ।

प्रथमस्येशकुम्भादीन् शिवाद्दक्षिणमण्डले (७) ॥ ४९ ॥

सौम्यवक्त्रं व्यवस्थाप्य शिष्यं दक्षिणमात्मनः ।

त्वयैवानुगृहीतोऽयं मूर्त्तिमास्थाय मामकीं ॥ ५० ॥

देवे वक्रौ गुरौ तस्माद्भक्तिं चाप्यस्य वर्द्धये (८) ।

इति विज्ञाप्य देवेभ्यं प्रथम्य च गुरुः स्वयं ॥ ५१ ॥

१ ओं ह्रीं आत्मनिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रीं आत्मनिति घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

२ ओं ह्रीं आत्मने इति ख, ग, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रीं आत्मनिति ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

३ ओं ह्रीं आत्मनिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं आत्मनिति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

४ ओं ह्रीं आत्मनिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रूं आत्मनिति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः । ओं ह्रीं आत्मनिति घ, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

५ ओं ह्रीं आत्मनिति ख, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

६ ओं हः आत्मनिति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

७ शिवाद्दक्षिणमण्डले इति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

८ भक्तिं नायास्य वर्द्धयेति ख, ङ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

श्रेयस्तवास्त्विति ब्रूयादाश्विनं शिष्यमादरात् ।
 ततः परमया भक्त्या दत्त्वा देवेऽष्टपुत्रिकां ।
 पुत्रकं शिवकुम्भेन संस्राप्य विसृजेन्मखं ॥ ५२ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये निर्वाणदीक्षासमापनं नाम
 अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथोननवतितमोऽध्यायः ।

एकतत्त्वदीक्षाकथनं ।

ईश्वर उवाच । अथैकतात्त्विकी दीक्षा लघुत्वादुपदिश्यते ।
 सूत्रबन्धादि कुर्वीत यथायोगं निजात्मना ॥ १ ॥
 कालामग्रादिशिवान्तानि तत्त्वानि परिभावयेत् ।
 समतत्त्वे समग्राणि सूत्रे मणिगणानिव ॥ २ ॥
 आवाह्य शिवतत्त्वादि गर्भाधानादि पूर्ववत् ।
 मूलेन किन्तु कुर्वीत सर्वशुल्कसमर्पणं ॥ ३ ॥
 प्रददीत ततः पूर्णां तत्त्वत्रातोपगर्भितां ।
 एकयैव यया शिष्यो निर्वाणमधिगच्छति ॥ ४ ॥
 योजनायै शिवे चान्यां स्थिरतूपादनाय च ।
 दत्त्वा पूर्णां प्रकुर्वीत शिवकुम्भाभिषेचनं ॥ ५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये एकतत्त्वदीक्षाकथनं नाम
 ऊननवतितमोऽध्यायः ।

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

अभिषेकादिकथनं ।

ईश्वर उवाच । शिवमभ्यर्चाभिषेकं कुर्याच्छिष्यादिके त्रिये ।

कुम्भानीशादिकाष्ठासु क्रमशो नव विन्यसेत् ॥ १ ॥

तेषु क्षारोदं क्षीरोदं दध्युदं घृतसागरं ।

इक्षुकादम्बरीखादुमत्तूदानष्टसागरान्^(१) ॥ २ ॥

निवेशयेद् यथासङ्ख्यमष्टौ विद्येश्वरानथ ।

एकं शिखण्डिनं रुद्रं श्रीकण्ठन्तु द्वितीयकं ॥ ३ ॥

त्रिमूर्त्तमेकरुद्राक्षमेकनेत्रं शिवोत्तमं ।

सप्तमं सूक्ष्मनामानमनन्तं रुद्रमष्टमं ॥ ४ ॥

मध्ये शिवं समुद्रञ्च शिवमन्त्रं च विन्यसेत् ।

यागालयान् दिगीशस्य रचिते स्नानमण्डपे ॥ ५ ॥

कुर्यात् करद्वयायामां वेदीमष्टाङ्गुलीच्छितां ।

श्रीपर्णाद्यासने तत्र विन्यस्यानन्तमानसं ॥ ६ ॥

शिशं निवेश्य पूर्वास्यं सकलीकृत्य पूजयेत् ।

काञ्चिकौदनमृद्भस्मदूर्वागोमयगोलकैः ॥ ७ ॥

सिद्धार्थदधितोयैश्च कुर्यान्निर्मञ्जनं ततः ।

क्षारोदानुक्रमेणाय हृदा विद्येशशम्बरैः ॥ ८ ॥

कलसैः स्नापयेच्छिष्यं स्वधाधारणयान्वितं ।

परिधाप्य सिते वस्त्रे निवेश्य शिवदक्षिणे ॥ ९ ॥

पूर्वो दितासने शिशं पुनः पूर्ववदच्चयेत् ।

उक्षीषं यौगण्ड्यञ्च मुकुटं कर्त्तरीं घटौ ॥ १० ॥

अक्षमालां पुस्तकादि शिविकाद्यधिकारकं ।

१ स्वादुगर्भादानष्टसागरानिति क, ख. चिह्नितपुस्तकपाठः ।

दीक्षायाख्याप्रतिष्ठाद्यं ज्ञात्वाऽद्यप्रभृति स्वया ॥ ११ ॥
 सुपरीक्ष्य(१) विधातव्यमाज्ञां संश्रावयेदिति ।
 अभिवाद्य ततः शिष्यं प्रणिपत्य महेश्वरं ॥ १२ ॥
 विघ्नञ्जापानोदार्थं कुर्व्याद्विज्ञापनां यथा ।
 अभिषेकार्थमादिष्टस्त्ववाऽहं गुरुमूर्त्तिना ॥ १३ ॥
 संहितापारगः सोऽयमभिषिक्तो मया शिव ।
 तप्तये मन्त्रचक्रस्य पञ्चपञ्चाङ्गतीर्यजेत् ॥ १४ ॥
 दद्यात् पूर्णां ततः शिष्यं स्थापयेन्निजदक्षिणे ।
 शिष्यदक्षिणपाणिस्था अङ्गुष्ठाद्यङ्गुलीः क्रमात् ॥ १५ ॥
 लाञ्छयेदुपबद्धाय दग्धदर्भाग्रशम्बरैः ।
 कुसुमानि करे दत्त्वा प्रणामं कारयेदमुं ॥ १६ ॥
 कुम्भेऽनले शिवे स्वस्तिंस्ततस्तत्कृत्यमाविशेत् ।
 अनुग्राह्यास्त्वया शिष्याः शास्त्रेण सुपरीक्षिताः ॥ १७ ॥
 भूपवन्मानवादीनामभिषेकादभीप्सितं ।
 आं आं अरौं पशुं हूं फडिति अस्त्रराजाभिषेकतः ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आभेये अभिषेकादिकथनं नाम
 नवतितमोऽध्यायः ॥

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

विविधमन्त्रादिकथनं ।

ईश्वर उवाच । अभिषिक्तः शिवं विष्णुं पूजयेद्भास्करादिकान् ।
 शङ्खभेर्यादिनिर्घाघैः स्नापयेत् पञ्चगव्यकैः ॥ १ ॥

१ स्वयं वीक्ष्येति ग, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

यो देवान्देवलोकं स याति स्वकुलमुद्धरन् ।
 वषट्कौटिसहस्रेषु यत् पापं समुपार्जितं ॥ २ ॥
 घृताभ्यङ्गेन देवानां भस्मीभवति पावके ।
 आढकेन घृताद्यैश्च देवान् स्नाप्य सुरो भवेत् ॥ ३ ॥
 चन्दनेनानुलिप्याथ गन्धाद्यैः पूजयेत्तथा ।
 अल्पायासन स्तुतिभिस्तुता देवास्तु सर्वदा ॥ ४ ॥
 अतीतानागतज्ञानमन्त्रधोभक्तिमुक्तिदाः ।
 गृहीत्वा प्रश्नसूच्याण्ये हृते दाभ्यां शुभाशुभं ॥ ५ ॥
 त्रिभिर्जीवो मूलधातुश्चतुर्भिर्ब्राह्मणादिधीः ।
 पञ्चादौ भूततत्त्वादि श्लेषे चैवं जपादिकं ॥ ६ ॥
 एकत्रिकातित्रिकान्ते पदे द्विपमकान्तके ।
 अशुभं मध्यमं मध्येध्विन्द्रस्त्रिषु ऋपः शुभः ॥ ७ ॥
 सङ्ख्यावृन्दे जीविताब्दं यमोऽब्ददशहा भ्रुवं ।
 सूर्ये भास्येऽदुर्माश्रीविष्णुमन्त्रैस्त्रिंशत् कजे ॥ ८ ॥
 कठिन्या जप्तया स्पृष्टे गोमूत्राकृतिरेखया ।
 आरभ्यैकं त्रिकं यावत्त्रिचतुष्कावसानकं ॥ ९ ॥
 मरुद् द्यौम मरुदीजैश्चतुःषष्टिपदे तथा ।
 अक्षाणां पतनात् स्पर्शाद्विषमादौ शुभादिकं ॥ १० ॥
 एकत्रिकादिमारभ्य अन्ते चाष्टत्रिकं तथा ।
 ध्वजाद्यायाः समा हीना विषमाः शोभनादिदाः^(१) ॥ ११ ॥
 आहपल्लवितैः काद्यैः षोडशस्वरपूषंगैः ।
 आद्यैस्तैः सस्वरैः काद्यैस्त्रिपुरानाममन्त्रकाः ॥ १२ ॥
 ह्रीं वीजाः प्रणवाद्याःस्फुर्ममोऽन्ता यत्र पूजने ।
 मन्त्रा विंशतिसाहस्राः शतं षष्ठ्यधिकं ततः ॥ १३ ॥

१ शोभनादिकाः इति क, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

आं क्रीं मन्त्राः सरस्वत्याश्चण्डिकायास्तथैव च ।
 तथा गौर्याश्च दुर्गाया आं श्रीं मन्त्राः श्रियस्तथा ॥ १४ ॥
 तथाक्षौं क्रौं मन्त्राः सूर्यस्य(१) आं ह्रीं मन्त्राः शिवस्य च ।
 आं गं मन्त्रा गणेशस्य आं मन्त्राश्च तथा हरेः ॥ १५ ॥ ।
 शताद्वैकाधिकैः कायेस्तथा षोडशभिः स्वरैः ।
 कायेस्तैः सस्वरैराद्यैः कान्तैर्मन्त्रास्तथाखिलाः ॥ १६ ॥
 रवीशदेवीविष्णूनां खाश्विदेवेन्द्रवर्चनात् ।
 शतत्रयं षष्ठ्यधिकं प्रत्येकं मण्डलं क्रमात् ।
 अभिविक्तो जपेद् ध्यायेच्छिष्यादीन् दीक्षयेद्गुरुः ॥ १७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नानामन्त्रादिकथनं नाम
 एकनवतितमोऽध्यायः ॥

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः ।

प्रतिष्ठाविधिकथनं ।

ईश्वर उवाच । प्रतिष्ठां सम्प्रवक्ष्यामि क्रमात् सङ्क्षेपतो गृह ।
 पीठं शक्तिं शिवो लिङ्गं तद्योगः सा शिवाणुभिः ॥ १ ॥
 प्रतिष्ठायाः पञ्च भेदास्तेषां रूपं वदामि ते ।
 यत्र ब्रह्मशिलायोगः सा प्रतिष्ठा विशेषतः ॥ २ ॥
 स्थापनन्तु यथायोगं पीठ एव निवेशनं ।
 प्रतिष्ठाभिन्नपीठस्य स्थितस्थापनमुच्यते ॥ ३ ॥
 उत्थापनञ्च सा प्रोक्ता लिङ्गोद्धारपुरःसरा ।
 यस्यां तु लिङ्गमारोप्य संस्कारः क्रियते बुधैः ॥ ४ ॥

१ तथा ह्रीं ह्रीं मन्त्राः सूर्यस्येति ग, घ, चिह्नितपुस्तकपाठः ।

आस्थापनं तदुद्दिष्टं विधा विष्ण्वादिकस्य च^(१) ।
 आसु सर्वासु चैतन्यं नियुञ्जीत परं शिवम् ॥ ५ ॥
 यदाधारादिभेदेन^(२) प्रासादेष्वपि पञ्चधा ।
 परीक्षामथ मेदिन्याः कुर्यात्प्रासादकाम्यया ॥ ६ ॥
 शुक्लाज्यगन्धा रक्ता च रक्तगन्धा सुगन्धिनी^(३) ।
 पीता कृष्णा सुरागन्धा विषादीनां मही क्रमात् ॥ ७ ॥
 पूर्वशौत्तरसर्वत्र पूर्वा चैषां विशिष्यते^(४) ।
 आखाते हास्तिके यस्याः पूर्णं मृदधिका भवेत् ॥ ८ ॥
 उत्तमान्तां महीं विद्यात्तोयाद्यैर्वा समुच्चितां ।
 अस्थङ्कारादिभिर्दुष्टानत्यन्तं शोधयेद् गुरुः^(५) ॥ ९ ॥
 नगरग्रामदुर्गार्थं गृहप्रासादकारणं^(६) ।
 खननैर्गाकुलावासैः कर्षणैर्वा मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥
 मण्डपे द्वारपूजादि मन्त्रदत्तप्रवसानकं^(७) ।
 कर्म निर्वर्त्याघोरास्त्रं सहस्रं^(८) विधिना यजेत् ॥ ११ ॥
 समीक्य योपलिभायां भूमौ संशोधयेद्दिशः ।
 स्वर्णदध्यक्षतै रेखाः प्रकुर्वीत^(९) प्रदक्षिणं ॥ १२ ॥
 मध्यादीशानकोष्ठस्थे पूर्णकुम्भे^(१०) शिवं यजेत् ।
 वास्तुमभ्यर्च्य तत्तोयैः सिञ्चेत् कुहालकादिकं ॥ १३ ॥

१ उत्थापनञ्चेत्यादिः, विष्णादिकस्य चेत्यन्तः सार्द्धैकस्त्रोकात्प्रकपाठो ग० पुस्तके नास्ति ।
 २ यथाधाराभिभेदेनेति ग० ।
 ३ रक्तगन्धानुगन्धिनीति ख० ।
 ४ प्रशस्यते इति घ० ।
 ५ शोधयेद्भवामिति घ० ।
 ६ नगरग्रामेत्यत्र श्लोको घ० पुस्तके नास्ति ।
 ७ मन्त्रदीप्तप्रवसानकमिति ग० । मन्त्र-
 भूम्यवसानकमिति घ० ।
 ८ निर्वर्त्य घोरास्त्रं महास्त्रमिति ग० ।
 ९ रेखां प्रकुर्वीतेति ख०, ग० च ।
 १० स्वर्णकुण्डे इति ग० । स्वर्णकुम्भे इति
 घ०, ङ०, च ।

पाह्ये रक्षोगणानिष्टा विधिना दिग्बलिं क्षिपेत् ।
 भूमिं संसिच्य संस्थाप्य^(१) कुहालाद्यं^(२) प्रपूजयेत् ॥ १४ ॥
 अन्यं वस्त्रयुगच्छतं कुम्भं स्वाम्ये द्विजन्मनः ।
 निधाय गीतवाद्यादिब्रह्मघोषसमाकुलं ॥ १५ ॥
 पूजां कुम्भे समाहृत्य प्राप्ते लभेऽभिकोष्ठके ।
 कुहालेनाभिधित्तेन मध्वत्तेन तु खानयेत् ॥ १६ ॥
 नैऋत्यां क्षेपयेन्मृत्सुं खाते कुम्भजलं क्षिपेत् ।
 पुरस्य पूर्वसीमान्तं^(३) नयेद् यावदभीप्सितं ॥ १७ ॥
 अथ तत्र क्षणं स्थित्वा भ्रामयेत्^(४) परितः पुरं ।
 सिञ्चन् सीमान्तविह्वानि यावदीशानगोचरं ॥ १८ ॥
 अर्घ्यदानमिदं प्रोक्तं तत्र कुम्भपरिभ्रमात् ।
 इत्थं परियच्छं मूमेः कुर्वीत तदनन्तरं ॥ १९ ॥
 कर्करान्तं जलान्तं वा शल्यदोषजिघांसया ।
 खानयेद् भूः कुमारीं चेद् विधिना शल्यमुद्धरेत् ॥ २० ॥
 अकचटतपयश्चान् मानवश्चेत् प्रश्नाक्षराणि तु^(५) ।
 अग्नेर्ध्वजादिपतिताः स्वस्थाने शल्यमाख्यान्ति ॥ २१ ॥
 कर्तुं श्वाङ्गविकारेण जानीयात्तत्प्रमाणतः ।
 पश्चादीनां प्रवेशेन कोर्त्तनैर्विकर्तैर्द्दिशः ॥ २२ ॥
 मातृकामष्टवर्गाद्यां फलके भुवि वा लिखेत् ।
 शल्यज्ञानं वर्गवशात् पूर्वादोशान्ततः^(६) क्रमात् ॥ २३ ॥
 अर्वा चैव लोहन्तु कवर्गोऽङ्गारममितः ।

१ भूमिं संसिच्य संस्थाप्येति ग०, घ०,
 ङ० च ।

२ कुहालाङ्गमिति ग० ।

३ पूर्वसीमान्तमिति ङ० ।

४ भ्रामयेत् इति ङ० ।

५ नव चेत् प्रश्नाक्षराणि भाषन्ते इति ग०,
 घ० च० ।

६ पूर्वादीनां तत इति ङ० ।

चवर्गं भस्म दक्षे स्यात् टवर्गोऽस्थि च नैऋते ॥ २४ ॥
 तवर्गं चेष्टका चाप्ये कपालश्च पवर्गके ।
 यवर्गं श्वकीटादि श्वर्गं लोहमादिश्वेत् ॥ २५ ॥
 हवर्गं रजतं तद्दवर्गाच्चानर्घकरानपि ।
 प्रोक्ष्यात्मभिः करापूर्वरष्टाङ्गुलमृदन्तरैः ॥ २६ ॥
 पादोनं खातमापूर्य सजलैर्मुद्गराहतैः^(१) ।
 लिप्तां समञ्जवां तत्र कारयित्वा भुवं गुरुः ॥ २७ ॥
 सामान्यार्घ्यकरो यायान्मण्डपं वक्ष्यामाणकं ।
 तोरणद्वाःपतीनिष्ठ्वा प्रत्यग्द्वारेण संविशेत् ॥ २८ ॥
 कुर्यात्तत्रात्मशुद्ध्यादि कुण्डमण्डपसंस्कृतिं ।
 कलसं वर्द्धनीसक्तं^(२) लोकपालशिवार्चनं ॥ २९ ॥
 अग्नेर्जननपूजादि सर्व्वं पूर्ववदाचरेत् ।
 यजमानान्वितो^(३) यायाच्छिलानां स्नानमण्डपं ॥ ३० ॥
 शिलाः प्रासादलिङ्गस्य पादधर्मादिसञ्ज्ञकाः ।
 अष्टाङ्गुलीच्छिताः शस्ताश्चतुरस्ताः करायताः ॥ ३१ ॥
 पाषाणानां शिलाः कार्या इष्टकानां तद्वर्द्धतः ।
 प्रासादेऽश्मशिलाः शैले इष्टका इष्टकामये ॥ ३२ ॥
 अङ्किता नववक्त्रायैः^(४) पङ्कजाः पङ्कजाङ्किताः ।
 नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णाख्या पञ्चमी मता^(५) ॥ ३३ ॥
 आसां पद्मो महापद्मः शङ्खोऽथ मकरस्तथा ।
 समुद्रश्चेति पञ्चामी निधिकुम्भाः क्रमादथः ॥ ३४ ॥
 नन्दा भद्रा जया पूर्णा अजिता चापराजिता ।

१ मुश्लैर्मुद्गराहतैरिति ड० ।

४ नवरुद्रायैरिति घ० ।

२ वर्द्धनीशुक्तमिति ग०, ड०च ।

५ 'पाषाणानामित्यादिः, पञ्चमीमता' इत्यन्तः

३ यजमानार्चित इति घ० ।

श्लोकद्वयात्मक पाठो ग० पुस्तके नास्ति ।

विजया मङ्गलाख्या च धरणी नवमी शिला ॥ ३५ ॥
 सुभद्रश्च विभद्रश्च सुनन्दः पुष्पनन्दकः(१) ।
 जयोऽथ विजयश्चैव कुम्भः पूर्णस्तथोत्तरः(२) ॥ ३६ ॥
 नवानान्तु यथासङ्ख्यं निधिकुम्भा अमी नव ।
 आसनं प्रथमं दत्त्वा(३) ताद्योल्लिख्य शरागुना(४) ॥ ३७ ॥
 सर्वासामविशेषेण तनुत्रेणावगुण्ठनं(५) ।
 मृद्भिर्गोमयगोमूत्रकषायैर्गन्धवारिणा ॥ ३८ ॥
 अस्त्रेण ह्यंफडन्तेन(६) मलसूतं समाचरेत् ।
 विधिना पञ्चगव्येन सूतं पञ्चामृतेन च ॥ ३९ ॥
 गन्धतीयान्तरं कुर्यान्निजनामाङ्कितागुना(७) ।
 फलरत्नसुवर्णानां गोशुद्धसलिलैस्ततः ॥ ४० ॥
 चन्दनेन समालभ्य(८) वस्त्रैराच्छादयेच्छिलां ।
 स्वर्णोत्थमासनं दत्त्वा नीत्वा यागंप्रदक्षिणं ॥ ४१ ॥
 शय्यायां कुशतल्पे वा हृदयेन निवेशयेत्(९) ।
 सम्पूज्य न्यस्य बुद्ध्यादिधरान्तं तत्त्वसञ्चयं ॥ ४२ ॥
 त्रिखण्डव्यापकं तत्त्वत्रयञ्चानुक्रमान् न्यसेत् ।
 बुद्ध्यादौ चित्तपर्यन्ते चिन्तातन्मात्रकावधौ(१०) ॥ ४३ ॥

- १ पुष्पदन्तक इति ख०, ग०, घ०, ङ० च । ९ कुशतल्पे वा हृदयेन विशेषयेत्
 इति ख० । कुशतल्पे च हृदयेन नि
 २ पूर्वस्तथोत्तर इति घ० ।
 ३ प्रणवं दत्त्वा इति ख० ।
 ४ शरात्मनेति ख०, ग० च । १० बुद्ध्यादौ चित्तपर्यन्ते चित्ततन्-
 मात्रकावधौ इति घ० । सम्पूज्य
 ५ तन्मात्रेणावगुण्ठनमिति ख० । इत्यादिः तन्मात्रकावधावित्यन्तः
 ६ ऊंफडन्तेनेति ग० । साङ्गैकश्लोकपाठो ग० पुस्तके
 ७ कुर्याद् द्विजनामाङ्कितात्मनेति ख० । नास्ति ।
 ८ समालिष्येति ग० ।

तन्मात्रादौ धरान्ते च शिवविद्यात्मनां स्थितिः ।

तत्त्वानि निजमन्त्रेण तत्त्वेषांश्च हृदाऽर्चयेत् ॥ ४४ ॥

स्थानेषु पुष्पमालादिविक्रितेषु यथाक्रमं ।

ओं ह्रं^(१) शिवतत्त्वाय नमः । ओं ह्रं^(२) शिवतत्त्वाधिपतये
रुद्राय नमः । ओं हां विद्यातत्त्वाय नमः । ओं हां^(३) विद्यातत्त्वा-
धिपाय^(४) विष्णवे नमः । ओं हां आत्मतत्त्वाय नमः । ओं हां
आत्मतत्त्वाधिपतये ब्रह्मणे नमः^(५) ।

क्षमाग्निद्यजमानार्कान् जलवातेन्दुखानि च ॥ ४५ ॥

प्रतितत्त्वं नगसेरुष्टौ मूर्त्तीः प्रतिशिलां शिलां ।

सर्वं पशुपतिं चोग्रं^(६) रुद्रं भवमथेश्वरं^(७) ॥ ४६ ॥

महादेवं च भीमं च मूर्त्तींशांश्च यथाक्रमात् ।

ओं धरामूर्त्तये नमः, ओं धराधिपतये नमः,

इत्यादिमन्त्रान् लोकपालान् यथासङ्ख्यं निजागुभिः^(८) ॥ ४७ ॥

खिनग्रस्य पूजयेत् कुम्भास्तन्मन्त्रैर्वा निजागुभिः^(९) ।

इन्द्रादीनां तु वीजानि वक्ष्यमाणक्रमेण तु ॥ ४८ ॥

लूं रूं शूं पूं वूं यूं मूं ह्रं क्षमिति^(१०) ।

उक्तो नवशिलापक्षः शिला पञ्चपदा तथा ।

१,२ ओं ह्रं इति ग०, घ० च ।

३ ओं हीं इति घ० ।

४ विद्यातत्त्वाधिपतये इति ख० ।

५ ओं ह्रं शिवतत्त्वाधिपतये इत्यादिः,
ओं हां आत्मतत्त्वाधिपतये ब्रह्मणे नमः
इत्यन्तः पाठो ग० पुस्तके नास्ति ।

६ पशुपतिं भीममिति घ० ।

७ भवमथेश्वरम् इति घ० ।

८,९ निजागुभिरिति ख०, ग० । विन्य-
स्यत्यर्द्धश्लोको ग० पुस्तके नास्ति ।

१० ओं ह्रूं धूं वूं यूं मूं ह्रं क्षमिति
ग० । ओं कं सूं पूं शूं ह्रूं क्षमिति
घ० । लूं रूं शूं पूं वूं चूं सूं ह्रं
क्षमिति ख० ।

प्रतितत्त्वं नयसेन्मूर्त्तिः सृष्ट्या पञ्च धरादिकाः ॥ ४६ ॥

ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र ईश्वरश्च सदाशिवः ।

एते च पञ्च मूर्त्तिशा यद्युच्यन्तासु(१) पूर्ववत् ॥ ५० ॥

ओं पृथ्वीमूर्त्तये नमः । ओं पृथ्वीमूर्त्त्यधिपतये ब्रह्मणे नमः ।

इत्यादि मन्त्राः ।

सम्पूज्य कलशान् पञ्च क्रमेण निजनामभिः ।

निरुन्धीत(२) विधानेन नयासौ मध्यशिलाक्रमात् ॥ ५१ ॥

कुर्यात् प्राकारमन्त्रेण भूतिदमैः स्तिलैस्ततः ।

कुण्डेषु धारिकां शक्तिं विनयस्याभ्यर्च्य तर्पयेत् ॥ ५२ ॥

तत्तत्तत्त्वाधिपान् मूर्त्तिमूर्त्तिशांश्च(३) घृतादिभिः ।

ततो ब्रह्मांशशुद्धयर्थं मूलाङ्गं ब्रह्मभिः क्रमात् ॥ ५३ ॥

कृत्वा शतादिपूर्णान्तं प्रोक्ष्याः शान्तिजलैः शिलाः(४) ।

पूजयेच्च कुशैः स्पृष्ट्वा प्रतितत्त्वमनुक्रमात् ॥ ५४ ॥

सांनिध्यमथ सन्धानं कृत्वा शुद्धं(५) पुनर्नयसेत्(६) ।

एवं भागत्रये कर्म गत्वा गत्वा समाचरेत् ॥ ५५ ॥

ओं ओं इं आत्मतत्त्वविद्यातत्त्वाभ्यां नमः(७) इति ।

१ न्यनयास्तासु इति ख० ।

गतः' इत्यतः प्राङ् मध्यगपाठो घ०

२ निबध्नोतेति ख०, ग०, ड० च ।

पुस्तके नास्ति ।

३ तत्र तत्राधिपान् मूर्त्तिमूर्त्तिशांश्चेति ड० ।

७ ओं ओं इं आत्मतत्त्वविद्यात

तन्त्रतत्त्वाधिपान् मूर्त्तिमूर्त्तिशांश्चेति ख० ।

त्त्राय नम इति ग० । ओं ओं इं

४ प्रोक्ष्य शान्तिजलैः शिलामिति ख० ।

उं विद्यातत्त्वशिवतत्त्वाभ्यां नम

प्रोक्ष्य शान्तिजलैः शिला इति ग०, घ० च ।

इति ड० ० ।

५ कृत्वा, मन्त्रमिति ग० ।

ओं ओं इं आत्मविद्यातत्त्राय नम

६ सांनिध्यमित्यर्धश्लोको ड० पुस्तके नास्ति ।

इति ख० ।

सांनिध्यमथ सन्धानं' इत्यतः परः 'रुद्रदीर्घप्रयो

संस्पृशेद् दर्भमूलाद्यैर्ब्रह्माङ्गादित्रयं क्रमात् ।
 कुर्यात्तत्त्वानुसन्धानं ऋसदीर्घप्रयोगतः ॥ ५६ ॥
 ओं हं उं^(१) विद्यातत्त्वशिखतत्त्वाभ्यां नमः ।
 घृतेन मधुना पूर्णांस्ताम्रकुम्भान् सरलकान् ।
 पञ्चगव्यार्घ्यसंसिक्तान्^(२) लोकपालाधिदैवतान् ॥ ५७ ॥
 पूजयित्वा निजैर्मन्त्रैः सन्निधौ होममाचरेत् ।
 शिलानामथ सर्वासां संस्मरेदधिदेवताः ॥ ५८ ॥
 विद्यारूपाः कृतसूना हेमवर्णाः शिलाम्बराः ।
 न्यूनादिदोषमोषार्थं^(३) वास्तुभूमेश्च शुद्धये ।
 यजेदस्त्रेण मूर्धान्तमाङ्गतीनां^(४) शतं शतं ॥ ५९ ॥

इत्यादिमह्नापुराणे आग्नेये शिलानप्रासकथनं नाम
 दिनवतितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

वास्तुपूजादिविधानम् ।

इत्यर उवाच । ततः प्रासादमासूत्र्य वर्त्तयेद्वास्तुमण्डपं^(५) ।
 कुर्यात् कौस्तुभतुःषष्टिं क्षेत्रे वेदास्रके समे ॥ १ ॥
 कौण्डिणेषु विनयसेद् वंशै^(६) रज्जवोऽथैविकौण्डिणाः ।

१ ओं हं उं इति घ०, उ० च ।

२ पञ्चगव्येन संसिक्तान् इति ग० ।

३ न्यूनादिदोषनाशार्थमिति घ० ।

४ यजेदस्त्रेण शूद्रार्थमाङ्गतीनामिति घ० ।

५ वास्तुमण्डलमिति ग० उ० । तत इति

श्लोकार्धं घ० पुस्तके नास्ति ।

६ विनयसेद् इति घ० ।

द्विपदाः षट्पदास्तास्तु वास्तुन्तत्रार्चयेद् यथा ॥ २ ॥
 आकुञ्चितकचं^(१) वास्तुमुत्तानमसुराकृतिं^(२) ।
 स्मरेत् पूजासु कुद्यादिनिवेशे उत्तराननं ॥ ३ ॥
 जानुनी कूर्परौ शक्थि दिशि वातज्जताशयोः ।
 पैत्र्यां पादपुटे रौद्र्यां शिरोऽस्य हृदयेऽञ्जलिः ॥ ४ ॥
 अस्य देहे समाख्या देवताः पूजिताः शुभाः ।
 अथै कोणाधिपास्तत्र कोणार्द्धेषु स्थिताः^(३) ॥ ५ ॥
 षट्पदास्तु मरीचाद्या दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् ।
 मध्ये चतुष्पदो ब्रह्मा शेषास्तु पदिकाः^(४) स्मृताः ॥ ६ ॥
 समस्तनाडीसंयोगे महामर्मानुजं फलं ।
 त्रिशूलं स्वस्तिकं वज्रं^(५) महास्वस्तिकसम्पुटे ॥ ७ ॥
 त्रिकटुं^(६) मणिबन्धं च सुविशुद्धं पदं तथा ।
 इति द्वादश मर्माणि वास्तोर्भित्त्यादिषु त्यजेत् ॥ ८ ॥
 साज्यमक्षतमीशाय पर्जन्यायाम्बुजोदकं ।
 ददीताथ जयन्ताय पताकां कुङ्कुमोज्ज्वलां^(७) ॥ ९ ॥
 रत्नवारि महेन्द्राय रवौ धूमं वितानकं ।
 सत्याय घृतगोधूममाज्यभक्तं भृशाय च ॥ १० ॥
 विनांसमन्तरीक्षाय शक्तुन्तेभ्यस्तु पूर्वतः ।
 मधुक्षेराज्यसम्पूर्णां प्रदद्यादङ्गये श्रुचं ॥ ११ ॥
 साजान् पूर्णं सुवर्णाम्बु वितथाय निवेदयेत् ।

१ आकुञ्चितकरमिति घ० ।

२ कुर्यादित्यादिः मुत्तानमसुराकृ-
 तिमित्यन्तः श्लोकद्वयात्मकपाठो ग०
 पुरुके नास्ति ।

३ कोणार्द्धेषु अर्चस्थिता इति घ० ।

४ पादिका इति ख० ।

५ मुष्टिकं वज्रमिति ख० ।

६ त्रिकोष्ठमिति ग० ।

७ ददीतेति अर्द्धश्लोको ग० पुरुके नास्ति ।

दद्याद् गृहक्षते चौरां(१) यमराजे फलौदनं(२) ॥ १२ ॥
 गन्धं गन्धर्वनाथाय जिह्वां भृङ्गाय पक्षिणः ।
 मृगाय पद्मपर्णानि(३) याम्यामित्यष्टदेवताः(४) ॥ १३ ॥
 पित्रे तिलोदकं क्षीरं वृक्षजं दन्तधावनं ।
 दौवारिकाय देवाय प्रदद्याद् धेनुमुद्रया (५) ॥ १४ ॥
 सुग्रीवाय दिशेत् पूषान् पुष्पदन्ताय दूर्भकं ।
 रत्नं प्रचेतसे पद्ममसुराय(६) सुरासवं ॥ १५ ॥
 घृतं गुडौदनं शेषे रोगाय घृतमण्डकान् ।
 लाजान् वा पश्चिमाशायां देवाष्टकमितीरितं ॥ १६ ॥
 मारुताय ध्वजं पीतं नागाय नागकेशरं ।
 मुखे भक्ष्याणि भस्माटे मुद्गसूपं सुसंस्कृतं ॥ १७ ॥
 सोमाय पायसं साज्यं शालूकमूषये(७) दिशेत् ।
 लोपीमदितये दिल्यै पुरीमित्युत्तराष्टकं(८) ॥ १८ ॥
 मोदकान् ब्रह्मणः प्राच्यां षट्पदाय मरीचये ।
 सवित्रे रक्तपुष्पाणि बङ्गरधःकोणकोष्ठके ॥ १९ ॥
 तदधःकोष्ठके दद्यात् सावित्रै च कुशोदकं(९) ।
 दक्षिणे चन्दनं(१०) रत्नं षट्पदाय विवस्वते ॥२०॥
 हरिद्रौदनमिन्द्राय रक्तोधःकोणकोष्ठके ।

१ भूतक्षये रौद्रमिति ख०, ङ, च ।

गृहक्षते चौरमिति घ० ।

२ फलौदनमिति ख०, घ० च ।

३ यवपर्णानीति घ० । पद्मपर्णा-

नीति ख, ङ० च ।

४ याम्यामित्यष्टदेवता इति ख० ।

५ प्रदद्यादधमुद्रयेति ख० । प्रदद्याद्वम-

मुद्रयेति घ०, ङ० च ।

६ पद्मं मम्बरायेति घ० ।

७ शालूकं शृणयेति ख०, ङ० च ।

८ पुरीमित्यवराष्टकमिति ग० ।

९ सवित्रे च कुशोदकमिति ग० ।

१० सावित्रै चन्दनमिति ग० ।

इन्द्रजयाय मिश्राम्निन्द्राधस्ताग्निवेदयेत् ॥ २१ ॥
 वारुण्यां षट्पदासीने मित्रे सगुडमोदनं ।
 रुद्राय घृतसिद्धाम्नं वायुकोणाधरे पदे ॥ २२ ॥
 तदधी रुद्रदासाय मांसं मार्गमथोत्तरे ।
 ददौत माघनैवेद्यं^(१) षट्पदस्थे धराधरे^(२) ॥ २३ ॥
 आपाय शिवकोणाधः तद्वत्साय च तत्स्थले^(३) ।
 क्रमाद्द्याद्दधिक्षीरं पूजयित्वा विधानतः ॥ २४ ॥
 चतुष्पदे निविष्टाय ब्रह्मणे मध्यदेशतः ।
 पञ्चगव्याक्षतोपेतञ्चरुं साज्यं निवेदयेत् ॥ २५ ॥
 ईशादिवायुपर्यन्तकोणेष्वथ यथाक्रमं ।
 वास्तुवाह्ये चरक्याद्याश्चतस्रः पूजयेद् यथा ॥ २६ ॥
 चरक्यै^(४) सघृतं मांसं विदाय्यै^(५) दधिपङ्कजे ।
 पूतनायै प्लवं पित्तं रुधिरं च निवेदयेत् ॥ २७ ॥
 अस्थीनि पापराक्षस्यै रक्तपित्तप्लानि च ।
 ततो माघौदनं^(६) प्राच्यां स्कन्दाय विनिवेदयेत् ॥ २८ ॥
 अर्यम्भो दक्षिणाशायां पूषान् कृसरया युतान् ।
 जम्भकाय^(७) च वारुण्यामामिषं रुधिरान्वितं ॥ २९ ॥
 उदोच्यां पिलिपिष्ठाया^(८) रक्ताग््नं कुसुमानि च ।
 यजेद्वा सकलं वास्तुं कुशुदध्यक्षतैर्जलैः ॥ ३० ॥

१ मांसनैवेद्यमिति ख०, इ० च ।   ५ विपचे इति ख०, इ० च ।
 २ वराधरे इति घ० ।   ६ ततो मांसौदनमिति ख०, घ०, इ० च ।
 ३ आपवत्चतुष्टये इति ख०, ।   ७ कुम्भकायेति इ० ।
 तद्वत्सायै च तत्स्थले इति घ० ज० च ।   ८ पिलिपिष्ठायेति ड० । लिपिपिष्ठायेति
 ४ वाराह्यै इति ड० इ० च ।   इ० ।

गृहे च नगरादौ च एकाग्नीतिपदैर्यजेत् ।
 त्रिपदा रज्जवः कार्य्याः षट्पदाश्च विकीर्णके ॥ ३१ ॥
 ईशाद्याः पादिकास्तस्मिन्नागाद्याश्च द्विकीर्णगाः(१) ।
 षट्पदस्था मरीच्याद्या ब्रह्मा नवपदः स्मृतः ॥ ३२ ॥
 नगर्यामखेटादौ वास्तुः शतपदोऽपि(२) वा ।
 वंशद्वयं कीर्णगतं दुर्जयं दुर्द्धरं सदा ॥ ३३ ॥
 यथा देवास्तथे न्यासस्तथा शतपदे हितः ।
 यथाः स्कन्दाद्यस्तत्र विज्ञेयाश्चैव षट्पदाः ॥ ३४ ॥
 चरक्याद्या भूतपदा रज्जुवंशादि पूर्ववत् ।
 देशसंस्थापने(३) वास्तु चतुस्त्रिंशच्छतं(४) भवेत् ॥ ३५ ॥
 चतुःषष्टिपदो(५) ब्रह्मा मरीच्याद्याश्च देवताः ।
 चतुःपञ्चाशत्पदिका आपाद्यष्टौ रसान्निभिः ॥ ३६ ॥
 ईशानाद्या नवपदाः स्कन्दाद्याः शक्तिकाः(६) स्मृताः ।
 चरक्याद्यास्तददेव रज्जुवंशादि पूर्ववत्(७) ॥ ३७ ॥
 ज्ञेयो वंशसहस्रैस्तु वास्तुमण्डलगः पदैः ।
 न्यासो नवगुणस्तत्र कर्त्तव्यो देशवास्तुवत् ॥ ३८ ॥
 पञ्चविंशत्पदो वास्तुर्वेतास्ताख्यश्चित्तौ स्मृतः ।
 अन्यो नवपदो वास्तुः षोडशाङ्गिस्तथापरः ॥ ३९ ॥
 षडस्रत्रयस्रवृत्तादेर्मध्ये स्याच्चतुरस्रकं ।

- १ नागाद्याश्चार्द्धकीर्णगा इति ख०, ह० च । ६ ईशानाद्याः शिवपदा स्कन्दाद्याः
 २ शतपदोऽपीति ग० । पदिका इति घ० ।
 ३ दशमं स्थापने इति ख०. ग०, घ०, ङ, ७ समञ्च स्थापने वास्तुचतुस्त्रिंशच्छतं
 ४ च० च० । भवेदिति घ० पुस्तकेऽधिकः पाठः । चतुः
 ५ चतुर्विंशच्छतमिति ग० । षष्टिपदो ब्रह्मा इत्यादिः, रज्जुवंशादि
 ६ चतुःषष्टिपदे इति घ० । पूर्ववत् इत्यन्तः पाठो ग० पुस्तके नास्ति ।

खाते वास्तोः समं पृष्ठे (१) न्यासे ब्रह्मशिलात्मके ॥ ४० ॥

शावाकस्य निवेशे च (२) मूर्त्तिसंस्थापने तथा ।

पायसेन तु नैवेद्यं सर्वेषां वा प्रदापयेत् ॥ ४१ ॥

उक्तानुक्ते तु वै वास्तुः पञ्चदशप्रमाणतः (३) ।

गृहप्रसादमानेन वास्तुः श्रेष्ठस्तु सर्वदा (४) ॥ ४२ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वास्तुपूजाकथनं नाम

त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

अथ चतुर्णवतितमोऽध्यायः ।

शिलान्यासविधानं ।

ईश्वर उवाच । ईशादिषु चरक्याद्याः (५) पूर्ववत् पूजयेद्दहिः ।

आहुतिप्रितयं दद्यात् प्रतिदेवमनुक्रमात् ॥ २ ॥

दत्त्वा भूतबलिं लभे शिलान्यासमनुक्रमात् ।

मध्यसूत्रे (६) न्यसेच्छक्तिं कुम्भञ्चानन्तमुत्तमं (७) ॥ ३ ॥

नकारारूढमूलेन कुम्भेऽस्मिन् धारयेच्छिलां ।

कुम्भानष्टौ सुभद्रादीन् दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् ॥ ४ ॥

लोकपालाणुभिर्नरस्य (८) श्वग्नेषु (९) नरस्तशक्तिषु ।

१ खातारम्भे समं पृष्ठे इति ड० ।

खातो वास्तोः समः पृष्ठे इति ड० ।

२ निवेशेनेति ख०, ड० च ।

३ परं दशप्रमाणत इति ड० ।

४ सर्वद इति ख०, घ०, ङ०, च । सर्वद इति ग०, च ।

इति ग०, च ।

५ ईशाद्यादिषु ब्रह्माद्या इति ग० ।

६ मध्ये श्वम् इति घ० ।

७ कुम्भञ्चानन्तसन्निकमिति घ०, ङ० च ।

कुम्भञ्चानन्तसन्निकमिति ड० ।

८ लोकपालाणुभिर्न्यसेदिति ख०, ङ०

च । लोकपालाणुभिर्न्यसेदिति ड० ।

९ सूत्रे ष्विति क० । कुम्भे ष्विति ग० ।

शिलास्तेष्वथ(१) नन्दाद्याः क्रमेण(२) विनिवेशयेत् ॥ ५ ॥
 शम्बरैर्मूर्तिनाथानां(३) यथा स्युर्भित्तिमध्यतः ।
 तासु धर्मादिकानष्टौ(४) कोणात् कोणं विभागशः(५) ॥ ६ ॥
 सुभद्रादिषु नन्दाद्याश्चतस्रोऽमरादिकोणागाः ।
 अजिताद्याश्च पूर्वादिजयादिष्वथ(६) विनयसेत् ॥ ७ ॥
 ब्रह्मणं चोपरि नस्य(७) व्यापकं च महेश्वरं ।
 चिन्तयेदेषु चाधानं व्योमप्रासादमध्यगं ॥ ८ ॥
 बलिन्दत्वा जपेदस्त्रं विघ्नदोषनिवारणं(८) ।
 शिलापञ्चकपक्षेऽपि मनागुद्दिश्यते यथा ॥ ९ ॥
 मध्ये पूर्णशिलान्यासः(९) सुभद्रकलशेऽर्द्धतः ।
 पद्मादिषु च नन्दाद्याः कोणेष्वमरादिषु क्रमात् ॥ १० ॥
 मध्यभावे(१०) च तस्रोऽपि मातृवद्भावसम्भताः ।
 अं पूर्णं त्वं महाविद्ये(११) सर्वसन्दोहलक्षण्ये ॥ ११ ॥
 सर्वसम्पूर्णमेवात्र कुरुष्वार्ङ्गिरसः सुते ।
 अं नन्दे त्वं नन्दिनी पुंसां त्वामत्र स्थापयाम्यहं ॥ १२ ॥
 प्रासादे तिष्ठ सन्तृप्ता यावच्चन्द्रार्कतारकं ।
 आयुः कामं त्रियन्नन्दे देहि वासिष्ठि देहिनां(१२) ॥ १३ ॥

१ शिलाद्यास्तथेति क० ।

७ ब्रह्मणं चोपरिविन्यस्येति ख०, घ०, ङ०,

२ क्रमश इति घ० ।

क० च ।

३ शम्बरैर्मूर्तिनाथानामिति ख०, ङ० ८ विघ्नदोषनिवारकमिति ग० ।

च । शम्बरैर्मूर्तिनाथानामिति ङ० ।

९ पूर्वशिलान्यास इति घ० ।

४ तान् सुधर्मादिकानष्टौ इति ख० । १० मध्यभावे इति ख०, ग० च ।

५ विभागत इति घ० ।

११ महाभागे इति ग० ।

६ पूर्वादिजयादिषु चेति ग० ।

१२ देहि मामिति ख०, ङ०, घ० । देहि म
इति घ० ।

अस्मिन् रक्षा सदा(१) कार्य्या प्रासादे यत्नतस्तुया ।
 ओं भद्रं त्वं सर्वदा भद्रं लोकानां कुरु काश्यपि ॥ १४ ॥
 आयुर्दा कामदा देवि(२) श्रीप्रदा च सदा भव ।
 ओं जयेऽत्र सर्वदा देवि श्रीदाऽऽयुर्दा सदा भव(३) ॥ १५ ॥
 ओं जयेऽत्र सर्वदा(४) देवि तिष्ठ त्वं स्थापिता मय(५) ।
 नित्यञ्जयाय भूत्यै च स्वामिनी भव भार्गवि ॥ १६ ॥
 ओं रक्तेऽतिरिक्तदोषघ्ने(६) सिद्धिमुक्तिप्रदे शुभे ।
 सर्वदा सर्वदेशस्थे तिष्ठास्मिन् विश्वरूपिणि(७) ॥ १७ ॥
 गगनायतनन्ध्यात्वा तत्र तत्त्वत्रयं(८) न प्रसेत् ।
 प्रायश्चित्तन्ततो ङ्गत्वा विधिना विसृजेन्मखं ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शिखान्यासकथनं नाम
 चतुर्णावतितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

प्रतिष्ठा सामग्रीविधानं ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये लिङ्गप्रतिष्ठां च प्रासादे भुक्तिमुक्तिदां ।
 ताञ्चरेत् सर्वदा मुक्तौ भुक्तौ देवदिने सति(९) ॥ १ ॥
 विना चैत्रेण माघादौ प्रतिष्ठा मासपञ्चके ।

१ मुदा इति ख०, ब० च ।

२ कामदे देवीति घ० ।

३ जयेच त्यद्वस्तोकः, क० पस्तके नास्ति

४ ओं जय एतं मदेति ख०, ब० च ।

५ मम इति ड० ।

६ रक्तातिरिक्तदोषघ्ने इति ब० ।

रक्तातिरिक्तदोषघ्ने इति ख० ।

७ सन्निष्ठास्मिन्नीशरूपिणीति घ० । शर्प-

रूपिणीति ज० ।

८ तत्त्वे तत्त्वत्रयमिति घ० ।

९ सर्वदा मुक्तौ देवादेवे ग्रहे सतीति घ० ।

सर्वदा मुक्तौ भुक्तौ देवदिने सतीति ड० ।

गुरुशुक्रौदये कार्या प्रथमे करणत्रये ॥ २ ॥
 शुक्लपक्षे विशेषेण कृष्णे वा पञ्चमन्दिनं^(१) ।
 चतुर्थीं नवमीं षष्ठीं वर्जयित्वा चतुर्दशीं ॥ ३ ॥
 शोभनास्तिथयः शशाः क्रूरवारविवर्जिताः ।
 शतभिषा घनिष्ठाद्द्रा अनुराधोत्तरत्रयं^(२) ॥ ४ ॥
 रोहिणी अवणश्चेति^(३) स्थिरारम्भे महोदयाः ।
 लग्नस्य कुम्भसिंहालितुलास्तो वृषधन्विनां ॥ ५ ॥
 शस्तो जीवो नवर्क्षेषु सप्तस्थानेषु सर्वदा ।
 बुधः षडष्टदिकसप्ततुर्येषु विनतुं^(४) शितः ॥ ६ ॥
 सप्ततुं त्रिदशादिस्थः^(५) शशाङ्को बलदः सदा^(६) ।
 रविर्दशत्रिषट्संस्थो राजस्त्रिदशषड्गतः ॥ ७ ॥
 षट्त्रिस्थानगताः शस्ता मन्दाङ्गारार्ककेतवः ।
 शुभाः क्रूराश्च पापाश्च सर्व एकादशस्थिताः ॥ ८ ॥
 एषां दृष्टिर्मुनी पूर्णा^(७) त्वाङ्घ्रिकी ग्रहभूतयोः ।
 पादिकी रामदिकस्थाने चतुरथै^(८) पादवर्जिता ॥ ९ ॥
 पादानूपनचतुर्नाडी भोगः स्यान्मीनमेषयोः ।
 वृषकुम्भौ च भुञ्जाते चतस्रः पादवर्जिताः ॥ १० ॥
 मकरो मिथुनं पञ्च चापालिहरिकर्कटाः ।
 पादोनाः षट् तुलाकनेत्र घटिकाः सार्द्धपञ्च च ॥ ११ ॥

- १ कृष्णे प्यापञ्चमं दिनमिति ख०, इ० च । सप्तषड् विनेति ख० ।
 कृष्णे प्यापञ्चमादिनादिति घ० ।
 २ अनुराधोत्तरत्रयमिति घ० ।
 ३ अवणश्चेति इति ख० ।
 ४ बुधः षड् तुर्येषु दिक् सप्तत्रि विने-
 ति इ० । बुधः षड् द्वाष्टतुर्येषु दिक्-
 ५ सप्तत्रिदशादिस्थ इति ख० इ० च ।
 ६ बुधः षड् दृष्टिदित्यादिः, बलदः सदा
 इत्यन्तः पाठो ग० पुस्तके नास्ति ।
 ७ एवं दृष्टिवले पूर्णादिति इ० । एवं
 दृष्टिवले पूर्णैति ख० ।
 ८ वसुधै इति ख०, इ० च ।

केशरी वृषभः कुम्भः स्थिराः स्युः सिद्धिदायकाः ।
 चरा धनुस्तुलामेषा द्विःखभावास्तृतयकाः(१) ॥ १२ ॥
 शुभः(२) शुभग्रहैर्दृष्टः शक्तो लग्नः शुभाश्रितः(३) ।
 गुरुशुक्रबुधैर्युक्तो लग्नो दद्याद्द्वलायुषी(४) ॥ १३ ॥
 राज्यं शौच्यं(५) क्लृप्तं पुत्रान् यशोधर्मादिकं बज्र ।
 प्रथमः सप्तमस्तुव्यो दशमः केन्द्र उच्यते ॥ १४ ॥
 गुरुशुक्रबुधास्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायकाः ।
 त्रेत्रकादशचतुर्थस्था(६) लग्नात् पापग्रहाः शुभाः ॥ १५ ॥
 अतोप्यनीचकर्मार्थं(७) योज्यास्तिथ्यादयो बुधैः ।
 धाम्नः पञ्चगुणां भूमिं त्यक्त्वा वा धानसम्भितां(८) ॥ १६ ॥
 हस्ताद् द्वादशसोपानात्(९) कुर्व्यान्मण्डपमग्रतः ।
 चतुरस्रं चतुर्द्वारं स्नानार्थन्तु(१०) तदङ्गतः ॥ १७ ॥
 एकास्यं चतुरास्यं वा रौद्र्यां प्राच्युत्तरेयवा(११) ।
 हास्तिको दशहस्तो वै मण्डपार्ककरोऽयवा ॥ १८ ॥
 द्विहस्तोत्तरया वृद्ध्या(१२) शेषं स्यान्मण्डपायुक्तं ।

- १ कर्कटो मकरो द्विस्थः म्रश्याकार्यना- ७ अतोन्वेनिष्टकर्मार्थमिति ख०, घ०,
 शकाः । गुरुशुक्रबुधास्तत्र सर्वसिद्धिप्रदायका इति ख०, घ०, ८
 इति ग०, घ० पुस्तकेऽधिकः पाठः । ८ त्यक्त्वा वा चापसम्भितामिति ख० ।
 २ स्थिर इति ग० । ९ त्यक्त्वा वा रामसम्भितामिति ख० ।
 ३ शुभान्वित इति ख०, घ०, च । १० हस्ताद्वा दशसोपानादिति ख० ।
 ४ धनायुषीति ग० । ११ हस्तान् वा दश सोपानादिति ख० ।
 ५ राज्यं शौच्यमिति ख० । १२ सानार्थं चेति ग० ।
 ६ त्रेत्रकादशचतुर्थस्था इति ख० । त्रेत्रका- १३ प्राच्युत्तरे तथेति ख० ।
 दशेत्यर्द्धश्लोको ग० पुस्तके नास्ति । १४ द्विहस्तोत्तरयावृद्ध्या इति घ० ।

वेदी चतुष्करा मध्ये कोणस्तम्भेन संयुता^(१) ॥ १९ ॥
 वेदीपादान्तरं त्यक्त्वा^(२) कुण्डानि नव पञ्च वा ।
 एकं वा शिवकाष्ठायां^(३) प्राच्यां वा तद्दुरीः परं ॥ २० ॥
 मुष्टिमात्रं शतार्द्धं स्याच्छते चारत्निमात्रकं^(४) ।
 हस्तं सहस्रहोमे स्यान्नियुते तु द्विहास्तिकं^(५) ॥ २१ ॥
 लक्षे चतुष्करं कुण्डंकोटिहोमेऽष्टहस्तकं ।
 भगाभमग्नौ^(६) खण्डेन्दु दक्षे त्रयसञ्च नैऋते ॥ २२ ॥
 षडस्रं वायवे पद्मं^(७) सौम्ये चाष्टास्रकं शिवे ।
 तिर्यक्पातशिवं खात्तमूर्द्ध्वं^(८) मेखलया सह ॥ २३ ॥
 तद्वहिर्मेखलास्तिखी वेदवह्नियमाङ्गुलैः^(९) ।
 अङ्गुलैः षड्भिरेका वा कुण्डाकारास्तु मेखलाः ॥ २४ ॥
 तासामुपरि योनिः स्यान्मध्येऽश्वत्थदलाकृतिः ।
 उच्छ्रायेणाङ्गुलं तस्माद्विस्तारेणाङ्गुलाष्टकं^(१०) ॥ २५ ॥
 दैर्घ्यं कुण्डार्द्धमानेन कुण्डकण्ठसमोऽधरः ।
 पूर्वाम्रियाम्यकुण्डानां योनिः स्यादुत्तरानना ॥ २६ ॥
 पूर्वानना तु श्रेष्ठाणामैशान्येऽन्यतरा तयोः ।

- १ कोणस्तम्भेषुसंयुतेति क०, ग०, घ० ५ द्विहस्तकमितिख० ।
 च । कोणस्तम्भेषु समतेति ड० । कोण- ६ खङ्गाभमग्नौ इति ख०, ग०, ङ०,
 स्तम्भेषुसंयुतेति ख०, छ० च । ७ पद्मे इति ख०, घ० च ।
 २ वेदी पादान्तरं त्यक्तेति घ०, ङ० च । ८ तिर्यक्पातसममूर्द्ध्वमिति ख०,
 ३ शिवकाष्ठादौ इति ग० । ग०, घ० च ।
 ४ शतार्द्धस्य शते चारत्निमात्रकमिति ९ वेदवह्नि यवाङ्गुलै रिति घ० ।
 छ० । शतार्द्धस्य शते चारत्निमात्रकमिति १० तस्य विस्तारेणाङ्गुलाष्टकमिति
 घ० । शतार्द्धस्य शते वा वह्निमात्रकमिति १० ।
 छ० ।

कुण्डानां यच्चतुर्विंशो भागः सोङ्गुल इत्यतः॥ २७ ॥
 स्रक्षोदुम्बराश्वत्थवटजास्तोरणाः क्रमात् ।
 शान्तिभूतिबलारोग्यपूर्वाद्या नामतः क्रमात् ॥ २८ ॥
 पञ्चषट्सप्तहस्तानि हस्तखातस्थितानि च ।
 तदर्द्धविस्तराणि स्युर्तान्यामृदलादिभिः ॥ २९ ॥
 इन्द्रायधोपमा रक्ता कृष्णा धूमा शशिप्रभा ।
 शुक्लाभा(१) हेमवर्णा च यताका स्फाटिकोपमा ॥ ३० ॥
 पूर्वादितोज्ज्वले(२) रक्ता नीलाऽनन्तस्य(३) नैर्ऋते ।
 पञ्चहस्तास्तदर्द्धाश्च ध्वजा दीर्घाश्च विस्तराः ॥ ३१ ॥
 हस्तप्रदेशिता दण्डा ध्वजानां पञ्चहस्तकाः ।
 बलमीकादन्तिदन्तायात्तथा(४) वृषभशृङ्गतः ॥ ३२ ॥
 पद्मषण्डाद्वराहश्च गोष्ठादपि चतुष्पथात् ।
 मृत्तिका द्वादश ग्राह्या वैकुण्ठेष्टौ पिनाकिनि ॥ ३३ ॥
 न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थचूतजम्बूत्सुगुड्वं ।
 कषायपञ्चकं ग्राह्यमार्त्तवञ्च फलाष्टकं ॥ ३४ ॥
 तीर्थाम्बांसि सुगन्धीनि(५) तथा सर्वैषधीजलं ।
 शस्तं पुष्पफलं वक्ष्ये रत्नगोशृङ्गवारि(६) च ॥ ३५ ॥
 स्नानायापाहरेत्(७) पञ्च पञ्चगव्यामृतं तथा ।
 पिष्टनिर्मितवस्त्रादिद्रव्यं निर्मञ्जनाय(८) च ॥ ३६ ॥

१ शुक्लाभेति ख० ।

६ वर्गे गोशृङ्गवारि चेति ख० ।

२ पूर्वादितो ध्वजे इति ग० ।

७ स्नानायोपहरेदिति ख०, इ०, घ० च ।

३ नीलानन्तेऽथेति ग० ।

८ पिष्टनिर्मितवस्त्रादिद्रव्यं निर्मञ्जनायेति

४ बलमीकादन्तिदन्तायात्तथेति ख० ।

ग० । पिष्टनिर्मितवस्त्रादिकं निर्मथना-

५ तीर्थतोषसुगन्धीनि इति ख० ।

येति ज० ।

सहस्रमुषिरं कुम्भं मङ्गलाय च रोचना(१) ।
 शतमोषधिमूलानां विजया लक्ष्मणा बला ॥ ३७ ॥
 गुडुत्थतिबला पाठा सहदेवा शतावरी ।
 ऋद्धिः(२) सुवर्चसा(३) वृद्धिः स्नाने प्रीक्षा पृथक् पृथक् ॥ ३८ ॥
 रक्षायै तिलदर्भाघो(४) भस्मस्नानन्तु केवलं ।
 यवगोधूमवित्त्वानां(५) चूर्णानि च विचक्षणः ॥ ३९ ॥
 विलेपनं(६) सकर्पूरं स्नानार्थं कुम्भगण्डकान्(७) ।
 खट्वाच्च तूलिकायुग्मं सौपधानं सवस्त्रकं ॥ ४० ॥
 कुर्याद्विज्ञानुसारेण शयने लक्ष्यकल्पने(८) ।
 घृतक्षौद्रयुतं पात्रं कुर्यात् स्वर्णशलाकिकां ॥ ४१ ॥
 वर्द्धनीं शिवकुम्भञ्च लोकपालघटानपि ।
 एकं निद्राकृते कुम्भं शान्त्यर्थं कुण्डसङ्ख्यया(९) ॥ ४२ ॥
 द्वारपालादि-धर्मादि-प्रशान्तादि-घटानपि ।
 वास्तुलक्ष्मीगणेशानां कलशानपरानपि ॥ ४३ ॥
 धान्यपुञ्जकृताधारान् सवस्त्रान्(१०) स्रग्विभूषितान् ।

१ मङ्गलाय च रोचनेति ग० । मङ्ग- लाय च रोचनमिति ज० ।	७ कुम्भगण्डकानिति ख० । कुम्भगण्ड- कानिति घ० । कुम्भगण्डकानिति ड० । कुम्भसण्डकानिति झ० । कुम्भस- ण्डकानिति ज० ।
२ सिद्धिरिति घ० ।	८ प्रायेण लक्ष्यकल्पने इति ग० । शयने लक्ष्यकं परे इति ज० ।
३ सुवर्चलेति ज० ।	९ कुण्डसमितमिति अ० ।
४ तिलदर्भाद्यमिति ख०, घ०, ड०, झ० च । तिलदर्भाद्यमिति ज० ।	१० सर्वांश्चेति घ०, ज० च ।
५ यवगोधूमचूर्णानामिति घ० ।	
६ यवगोधूमवित्त्वानामिति झ० ।	
७ लोपनञेति ज० ।	

सहिरण्यान् समालब्धान् गन्धपानीयपूरितान् ॥ ४४ ॥

पूर्णापात्रफलाधारान्^(१) पल्लवाद्यान्^(२) सलक्ष्यान् ।

वस्त्रैराच्छाद्येत् कुम्भानाहरेद्दौरसर्षपान् ॥ ४५ ॥

विकिरार्थन्तथा लाजान् ज्ञानखड्गश्च पूर्ववत् ।

सापिधानां चरुस्थालीं दूर्वीं च ताम्रनिर्मितां^(३) ॥ ४६ ॥

घृतक्षौद्रान्वितं पात्रं पादाभ्यङ्गकृते तथा ।

विष्टरांस्त्रिंशतादर्भदलैर्बाहुप्रमाणकान्^(४) ॥ ४७ ॥

चतुरश्रचतुरस्तद्वत् पालाशान् परिधीनपि ।

तिलपात्रं हविःपात्रमर्घपात्रं पवित्रकं ॥ ४८ ॥

पलविंशत्यमानानि घटी भूपप्रदानकं^(५) ।

श्रुकश्रुवौ पिटकं पीठं व्यजनं शुष्कमिन्धनं ॥ ४९ ॥

पुष्पं पत्रं गुग्गुलश्च घृतैर्द्वीपांश्च धूपकं ।

अक्षतानि त्रिसूत्रीश्च गन्धमाज्यं यवांस्तिलान् ॥ ५० ॥

कुशाः शान्त्रौ त्रिमधुरं समिधो दशपर्विकाः ।

बाहुमार्त्रं श्रुवं हस्तम्^(६) अर्कादिग्रहशान्तये ॥ ५१ ॥

समिधोऽर्कपलाशोत्थाः खादिरामार्गपिप्पलाः^(७) ।

उदुम्बरशमीदूर्वाकुशोत्थाः शतमष्ट च ॥ ५२ ॥

तदभावे यवतिला गृह्योपकरणं तथा ।

स्थालीदूर्वीपिधानादि देवादिभ्योऽंशुकद्वयं ॥ ५३ ॥

मुद्रामुकुटवासांसि चारकुण्डलकङ्कणान् ।

१ पूर्वपात्रफलाधारानिति ख० ।

२ पल्लवापानिति ख०, घ०, ज० च ।

३ कुर्वीत ताम्रनिर्मितामिति ख० ।

४ दलैर्बाहुमात्रप्रमाणत इति ग० ।

५ घट्याभूपप्रदानकमिति घ०, इ० च ।

६ बाहुमात्रां शुचं हस्तामिति

इ० ।

७ खादिरापात्रपिप्पलाइति ख०,

इ० च । खादिरापामार्कपिप्पला-

इति घ० ।

कुर्यादाचार्यपूजार्थं^(१) वित्तशाब्दं विवर्जयेत् ॥ ५४ ॥
 तत्पादपादहीना च मूर्त्तिभृदस्त्रजापिनां^(२) ।
 पूजा स्याज्जापिभक्तुल्या^(३) विप्रदैवज्ञशिल्पिनां ॥ ५५ ॥
 वज्रार्कशान्तौ^(४) नीलातिनीलमुक्ताफलानि च^(५) ।
 पुष्पपद्मादिरागञ्च वैदूय्यं रत्नमष्टमं^(६) ॥ ५६ ॥
 उषीरमाधवक्रान्तरक्तचन्दनकागुरुं ।
 श्रीखण्डं सारिककुष्ठं^(७) शङ्खिनी ह्यौषधीगणः^(८) ॥ ५७ ॥
 हेमताम्रमयं रक्तं राजतञ्च^(९) सकांस्यकं ।
 शीसकञ्चेति लोहानि हरितालं मनःशिला ॥ ५८ ॥
 गैरिकं हेममाक्षीकं पारदो^(१०) वज्रगैरिकं ।
 गन्धकाभ्रकमित्यष्टौ^(११) धातवो ब्रीहयस्तथा ॥ ५९ ॥
 गोघृमान् सतिलान्माषान्मुद्गानप्याह्वरेद्यवान् ।
 नीवारान् श्यामकानेवं ब्रीहयोऽप्यष्ट कीर्त्तिताः ॥ ६० ॥

इत्याग्नेये महापुराणे प्रतिष्ठासामग्री नाम

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

१ कुर्यादाचार्यपूजायमिति घ० ।	६ रत्नमष्टकमिति घ०, ङ०, ज० च ।
२ मूर्त्तिभृदस्त्रजापिनामिति घ० ।	७ सारिका कुष्ठमिति ख०, इ० च ।
३ पूजाऽस्यात् पितृभिक्षुत्येति घ०, ज० च ।	८ सारिकं कुष्ठमिति ज० ।
४ वज्रार्कशान्तौ इति ङ०, इ०, च ।	९ हेमताम्रमयो रत्नराजतञ्चेति ख० ।
५ नीलाभं नीलमुक्ताफलानि चेति ख० ।	१० पारदे इति ख०, इ० च ।
६ नीलादिनीलमुक्ताफलानि चेति ग० ।	११ गन्धकविकमित्यष्टौ इति घ० ।

अथ षण्णवतितमोध्यायः ।

अधिवासनविधिः ।

ईश्वर उवाच । स्नात्वा नित्यद्वयं कृत्वा^(१) प्रणवार्घ्यकरो गुरुः^(२) ।
 सहायैर्मुक्तिपैर्विप्रैः^(३) सह गच्छेन्मन्त्रालयं ॥ १ ॥
 शान्त्यादितोरणांस्तत्र पूर्ववत् पूजयेत् क्रमात् ।
 प्रदक्षिणक्रमादेशां शाखायां द्वारपालकान् ॥ २ ॥
 प्राचि नन्दिमहाकालौ याम्ये भृङ्गविनायकौ^(४) ।
 वारुणे वृषभस्कन्दौ देवीचण्डौ तथोत्तरे^(५) ॥ ३ ॥
 तच्छाखामूलदेशस्थौ प्रशान्तशिशिरौ घटौ ।
 पर्जन्याशोकनामानौ भूतं सञ्जीवनामृतौ^(६) ॥ ४ ॥
 धनदश्रीप्रदौ^(७) द्वौ द्वौ पूजयेदनुपूर्वशः^(८) ।
 स्वनामभिश्चतुर्थ्यन्तैः प्रणवादिनमोन्तगैः ॥ ५ ॥
 लोकपद्मवसुधाःस्थस्रवन्तीनां^(९) द्वयं द्वयं ।

१ नित्यक्रियां कृत्वेति ङ० ।	६ भूतसञ्जीवनामृतौ इति ङ० । भूत- सञ्जीवनामृतौ इति ख०, ज० च ।
२ प्रणवार्घ्यकरो मुनिरिति ग० ।	७ धनदद्विपदौ इति ख० । धनदौ द्विपदौ इति घ० । धनदसापदौ इति ज० ।
पुनरर्घ्यकरो मुनिरिति ङ० ।	८ पूजयेदथ पूर्वश इति ग० ।
३ सहायैर्मुक्तिपैर्विप्रैश्चेति ख०, घ०	९ लोकपद्मवसुधाःस्थस्रवन्तीनामिति ग० ।
४ सहायैर्भूपतिविप्रैरिति ज० ।	
५ भृङ्गविनायकाविति ङ० ।	
६ तपोत्तरे इति ग०, घ०, ङ० च ।	

भानुत्रयं युगं वेदो लक्ष्मीर्गणपतिस्तथा^(१) ॥ ६ ॥
 इति देवामखागारे^(२) तिष्ठन्ति प्रतितोरणं ।
 विघ्नसङ्घापनोदाय क्रतोः संरक्षणाय च ॥ ७ ॥
 वज्रं शक्तिं तथा दण्डं^(३) खड्गं पाशं ध्वजं गदां ।
 त्रिशूलं चक्रमम्भोजमपताकाखर्चयेत्^(४) क्रमात् ॥ ८ ॥
 ओं क्रूं फट् नमः । ओं क्रूं फट् द्वाःस्यशक्तये क्रूं फट् नमः^(५)
 इत्यादिमन्त्रैः ।
 कुमुदः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोद्य वामनः ।
 शङ्खकर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः^(६) सुप्रतिष्ठितः ॥ ९ ॥
 ध्वजाष्टदेवताः^(७) पूज्याः पूजादौ^(८) भूतकोटिभिः ।
 ओं कौं कुमुदाय नम इत्यादिमन्त्रैः ॥ १० ॥
 हेतुकं त्रिपुरघ्नश्च शक्त्याख्यं^(९) यमजिह्वकं^(१०) ।
 कालं करालिनं षष्ठमेकाङ्घ्रिभीममष्टकं ॥ ११ ॥
 तथैव पूजयेद् दिक्षु क्षेत्रपालाननुक्रमात् ।

१ भानुत्रयं युगं वेदो लक्ष्मीकुलप-
 तिस्रथेति ख०, ग०, इ० च । भानुत्रययुगं
 वेदो वेदो लक्ष्मीपतिस्रथेति ज० ।

२ देवामखागारे इति ख०, ग०, घ०,
 ङ०, इ० च ।

३ तथा कुण्डमिति ख०, इ० च ।
 तथा चण्डमिति ज० ।

४ पताकामर्चयेदिति ग० । पता-
 कासु यजेदिति ङ० ।

५ उं फट् नमः, ओं उं फट् द्वाः स्य-

शक्तये उं फट् नम इति ख० । ओं क्रूं
 फट् नमः । ओं क्रूं फट् द्वाःस्यशक्तये क्रूं

फट् नम इति ख० । ओं उं फट् यन्नाय
 उं फट् नम इति ग० । ओं उं फट् वज्राय

उं फट् नम इति ङ० ।

६ सुमुख इति ज० ।

७ ध्वजाश्च देवता इति ग० ।

८ पूजादौ इति ङ०, ज० च० ।

९ बुद्धाख्यमिति ग० । बुद्धाख्य मिति ज० ।

१० यमजिह्वकमिति ज० ।

बलिभिः कुसुमैर्धूपैः सन्तुष्टान् परिभावयेत्^(१) ॥ १२ ॥
 कम्बलास्तृतेषु वर्णेषु वंशस्थूणास्वनुक्रमात्^(२) ।
 पञ्च क्षित्यादितत्त्वानि सद्योजातादिभिर्यजेत् ॥ १३ ॥
 सदाशिवपदव्यापि मण्डपं^(३) धाम शाङ्करं ।
 यताकाशक्तिसंयुक्तं^(४) तत्त्वदृष्ट्यावलोकयेत्^(५) ॥ १४ ॥
 दिव्यान्तरिक्षभूमिषु विघ्नानुत्सार्य पूर्ववत् ।
 प्रविशेत् पश्चिमद्वारा शेषद्वाराणि दर्शयेत्^(६) ॥ १५ ॥
 प्रदक्षिणक्रमाद्गत्वा निविष्टेवेदिदक्षिणे ।
 उत्तराभिमुखः कुर्याद् भूतशुद्धिं यथा पुरा ॥ १६ ॥
 अन्तर्यागं विशेषार्घ्यं मन्त्रद्रव्यादिशीघ्रं ।
 कुर्वीत आत्मनः^(७) पूजां पञ्चगव्यादि पूर्ववत् ॥ १७ ॥
 साधारणकलसन्तस्मिन् विन्यसेत्तदनन्तरं ।
 विशेषाच्छिवतत्त्वाय तत्त्वत्रयमनुक्रमात् ॥ १८ ॥
 सलाटस्क्रन्धपादान्तं शिवविद्यात्मकं परं ।
 रुद्रनारायणब्रह्मदेवतं निजसञ्चरैः^(८) ॥ १९ ॥

- १ प्रविभावयेदिति ख०, इ० च ।
 २ काचीतृणेषु वर्णेषु वंशे स्थूलानुक्रमात् इति ख० । काष्ठातृणेषु वर्णेषु वंशे स्थूलानुक्रमात् इति इ० । काचीतृणेषु वंशेषु स्थूणास्वन्येऽनुक्रमात् इति घ० । कक्षां दृशेऽम्बरांशे च तृणानन्येष्वनुक्रमादिति ज० । कन्यातृणेषु रलेषु वंशेऽस्थूणाऽनुक्रमादिति ङ० ।
 ३ मण्डलमिति ङ० ।
 ४ पिनाकशक्तिसंयुक्तमिति घ० ।
 ५ तत्तु दृष्ट्यावलोकयेदिति ख०, इ० च ।
 ६ शेषद्वाराणि चङ्क्रमेदिति ख०, इ० च । शेषद्वाराणि पूजयेदिति इ० ।
 ७ स्वात्मन इति ख०, घ०, इ०, ज० च ।
 ८ निजसञ्चरैरिति ग०, ङ० च । निजसञ्चरैरिति घ० ।

ओं हं हं(१) । मूर्त्तीस्तदीश्वरांस्तत्र पूर्ववद्धिनिवेशयेत् ।
 तद्ग्रापकं शिवं साङ्गं शिवहस्तञ्च मूर्द्धनि ॥ २० ॥
 ब्रह्मरन्ध्रप्रविष्टेन तेजसा वाह्यासान्तरं(२) ।
 तमःपटलमाधूय प्रद्योतितदिगन्तरं(३) ॥ २१ ॥
 आत्मानं मूर्त्तिपैः साङ्गं खग्वस्त्रकुसुमादिभिः(४) ।
 भूषयित्वा शिवोत्प्रीतिं ध्यात्वा बोधासिमुद्धरेत् ॥ २२ ॥
 चतुष्पदान्तसंस्कारैः(५) संस्क्रुय्यान्मखमण्डपं ।
 विक्षिप्य विकिरादीनि कुशकूर्चोपसंहरेत्(६) ॥ २३ ॥
 आसनीकृत्य वर्द्धन्यां वास्वादीन् पूर्ववद्यजेत् ।
 शिवकुम्भास्त्रवर्द्धन्यौ पूजयेच्च स्थिरासने(७) ॥ २४ ॥
 स्वदिक्षु कलशाख्यं लोकोपास्ताननुक्रमात् ।
 वाहायुधादिसंयुक्तान् पूजयेद्विधिना यथा ॥ २५ ॥
 ऐरावतगजारूढं स्वर्णवर्णं(८) किरीटिनं ।
 सहस्रनयनं शक्रं वज्रपाणिं विभावयेत् ॥ २६ ॥
 सप्तार्चिषं च विभागमक्षमालां कमण्डलुं ।
 ज्वालामालाकुलं रक्तं(९) शक्तिहस्तमजासनं ॥ २७ ॥

- १ उँ हं हं इति ख०, ग०, घ०, ङ०, ६ कुशकूर्चोपसंहरेदिति ग० ।
 ७० च । ओं ईं आं इति घ०, ज० ७ शिवकुम्भास्त्रवर्द्धन्यां पूजयेदस्थिरासने
 च । इति घ०, ज० च ।
 २ तेजसा वाह्यामन्तरमिति ख० । तेजसा ङ वर्णवस्त्रमिति ग० । स्वर्णवस्त्रमिति
 वाह्याभ्यन्तरमिति ख० । तेजसा वाह्यामन्त- ख०, ज० च ।
 रमिति ग०, घ०, ङ० च । ९ कालं मालाकुलं रक्तमिति ख०
 ३ प्रविष्टोतुदिगन्तरमिति घ०, ज० च । ग०, ङ०, इ० च । कालं मालाकुलं,
 ४ खग्वस्त्रकुटादिभिरिति घ०, ज० च । व्यक्तमिति ग० । ज्वालामालाकुलं सप्त-
 ५ चतुष्पथाणंसंस्कारैरिति ख० । मिति घ० ।

महिषस्यं दण्डहस्तं यमं कालानलं स्मरेत् ।
 रक्तनेत्रं खरारूढं^(१) खड्गहस्तञ्च नैर्ऋतं ॥ २८ ॥
 वरुणं मकरे श्वेतं नागपाशधरं स्मरेत् ।
 वायुं च हरिणो नीलं कुवेरं मेघसंस्थितं^(२) ॥ २९ ॥
 त्रिशूलिनं वृषे चेशं कूर्मनन्तनु चक्रियं ।
 ब्रह्माणं हंसगं ध्यायेच्चतुर्वक्त्रं चतुर्भुजं ॥ ३० ॥
 स्तम्भमूलेषु कुम्भेषु वेद्यां धर्मादिकान्^(३) यजेत् ।
 दिक्षु कुम्भेष्वनन्तादीन् पूजयन्त्यपि केचन ॥ ३१ ॥
 शिवाज्ञां श्रावयेत् कुम्भं भ्रामयेदात्मपृष्ठगं^(४) ।
 पूर्ववत् स्थापयेदादौ कुम्भं तदनु वर्द्धनीं ॥ ३२ ॥
 शिवं स्थिरासनं^(५) कुम्भे शस्त्रार्थञ्च^(६) ध्रुवासनं ।
 पूजयित्वा यथापूर्वं स्पृशेदुद्भवमुद्रया ॥ ३३ ॥
 निजयागं^(७) जगन्नाथ रक्ष भक्तानुकम्पया ।
 एभिः संश्राव्य रक्षार्थं कुम्भे खड्गं निवेशयेत्^(८) ॥ ३४ ॥
 दीक्षास्थापनयोः कुम्भे स्थण्डिले मण्डलेऽथवा ।
 मण्डलेभ्यर्च्य देवेशं व्रजेदौ कुण्डसन्निधौ ॥ ३५ ॥
 कुण्डनाभिं पुरस्कृत्य निविष्टा मूर्त्तिधारिणः ।
 गुरोरादेशतः कुयुर्निजकुण्डेषु^(९) संस्कृतिं ॥ ३६ ॥

-
- १ श्वारूढमिति ग०, घ०, ङ०, ज० च ।   ६ शस्त्राणुश्चेति ख०, ग०, ङ० च ।
 २ मानुषस्थितमिति घ० ।   ७ इमं यागमिति ङ० ।
 ३ कर्मादिकानिति ज० ।   ८ शस्त्रनिवेदयेदिति ग० । खड्गनि-
 ४ भ्रामयेदनुपूष्य तमिति ज० । भ्रामयेद- वेदयेदिति घ०, ङ० च ।
 नुष्टगमिति घ० ।   ९ कुयुर्निजकुम्भेष्विति ख०, घ०,
 ५ स्थिरासने इति ख०, घ० च ।   ङ०, ज० च ।

जपेयुर्जापिनः सङ्ख्यं^(१) मन्त्रमन्ये तु संहितां^(२) ।
 पठेयुर्ब्राह्मणाः शान्तिं स्वशाखावेदपारगाः ॥ ३७ ॥
 श्रीसूक्तं पावमानीञ्च^(३) मैत्रकश्च वृषाकपिं ।
 ऋग्वेदी पूर्वदिग्भागे सर्वमेतत् समुद्धरेत्^(४) ॥ ३८ ॥
 देवव्रतन्तु भारुडं^(५) ज्येष्ठसाम रथन्तरं ।
 पुरुषं गीतिमेतानि सामवेदी तु दक्षिणे ॥ ३९ ॥
 रुद्रं पुरुषसूक्तञ्च स्तोत्राध्यायं विशेषतः ।
 ब्राह्मणञ्च यजुर्वेदी पश्चिमायां समुद्धरेत्^(६) ॥ ४० ॥
 नीलरुद्रं तथाथवीं सूक्तसूक्तान्तथैव च ।
 उत्तरेऽथर्वशीर्षञ्च^(७) तत्परन्तु समुद्धरेत् ॥ ४१ ॥
 आचार्यश्चाग्निमुत्पाद्य प्रतिकुण्डं प्रदापयेत्^(८) ।
 वक्त्रेः पूर्वादिक्कान् भागान्^(९) पूर्वकुण्डादितः^(१०) क्रमात् ॥ ४२ ॥
 धूपदीपचरुणाञ्च ददीताग्निं समुद्धरेत्^(११) ।
 पूर्ववच्छिवमभ्यर्च्य शिवाग्रौ मन्त्रतर्पणं ॥ ४३ ॥
 देशकालादिसम्पत्तौ^(१२) दुर्निमित्तप्रशान्तये ।

१ जापिनोसङ्ख्यमिति क०, ड०, झ० च । ज० च ।

२ अख्रमन्ये तु संस्थितिमिति ग० । अ- ७ उत्तरेथर्वसूक्तञ्चेति ग० ।

अन्ये तु संहितामिति ड० । ङ प्रदीपयेदिति घ० ।

३ पावमानीन्तु इति ज० । ९ पूर्वादिदिग्भागादिति अ० ।

४ सर्वमेतत् समुद्धरेदिति ख०, ग०, पूर्वादिक्काङ्गादिति घ० ।

५, झ०, ज०, च । सर्वमख्रं समुद्धरेदिति १० सर्वकुण्डादित इति ख०, झ० च ।

११ आचार्यश्चाग्निमुत्पाद्येत्यादिः, द-

५ भावज्ञमिति झ० । श्रीकुण्डमिति दीताग्निं समुद्धरेदित्यन्तः पाठो ग०

६ समुद्धरेदिति ख०, घ०, ड०, झ०, पुस्तके नास्ति ।

१२ देशकालादिसम्पत्तौ इति घ० ।

ह्योनङ्कृत्वा तु मन्त्रज्ञः पूर्णां दत्त्वा शुभावहं ॥ ४४ ॥
 पूर्ववच्चरुं कृत्वा प्रतिकुण्डं निवेदयेत्^(१) ।
 यजमानालङ्कृतास्तु ब्रजेयुः स्नानमण्डपं ॥ ४५ ॥
 भद्रपीठे निधायेशं^(२) ताडयित्वावगुण्ठयेत् ।
 स्नापयेत्^(३) पूजयित्वा तु मृदा काषायवारिणा ॥ ४६ ॥
 गोमूत्रेर्गामयेनापि वारिणा चान्तरान्तरा ।
 भस्मना गन्धतोयेन फडन्तास्त्रेण वारिणा ॥ ४७ ॥
 देशिको मूर्त्तिपैः सार्द्धं कृत्वा कारणशोधनं^(४) ।
 धर्मजलेन सञ्ज्ञाय^(५) पीतवर्णान वाससा ॥ ४८ ॥
 सम्पूज्य सितपुष्पैश्च^(६) नयेदुत्तरवेदिकां ।
 तत्र दत्तासनायाश्च शय्यायां सन्निवेश्य च^(७) ॥ ४९ ॥
 कुङ्कुमालिप्तसूत्रेण विभज्य गुरुरालिखेत् ।
 शलाकया सुवर्णस्य अक्षिणी शस्त्रकर्मणा^(८) ॥ ५० ॥
 अञ्जयेत्सङ्घट्टत् पश्चाच्छास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
 कृतकर्मा च शस्त्रेण लक्ष्मी शिल्पी समुत्क्षिपेत्^(९) ॥ ५१ ॥
 त्रंशदद्वाय^(१०) पादाद्वाद्वाया अर्द्धतोयवा^(११) ।

१ निवेशयेदिति ख०, घ० च । सितपुष्पैस्तु इति घ० ।

२ भद्रपीठे निधायैनामिति ख०, इ० ७ सन्निवेशयेदिति इ० ।

च । तत्र पीठे विधायेशमिति इ० । भद्रपीठे विधायेशमिति घ० ।
 तत्र दत्तासनायाश्च शय्यायां सन्निवेश्य च । शस्त्रकर्मणेति ख०, ग०, इ०, ज० ।
 शस्त्रकर्मणेति घ० । शस्त्रकर्मणि

३ स्नापयेदिति ख०, ग०, इ० च । इति इ० ।

४ कृत्वा चाकारशोधनामिति घ०, ९ समुत्क्षिपेत् इति घ०, ज० च ।

ज० च । १० त्रंशदप्येति घ० । त्रंशदधो-

५ धर्मजलेन संस्थाप्येति ग० । धर्म- येति ज० ।

जलेन सञ्ज्ञायेति इ० । ११ अर्द्धतोयवेति ग० । अर्द्धतो वर-

६ सम्पूज्य सितवस्त्रेति ग० । सम्पूज्य मिति ज० ।

सर्वकामप्रसिद्धार्थं शुभं लक्ष्मावतारगं(१) ॥ ५२ ॥
 लिङ्गदीर्घविकारांशे त्रिभक्ते भागवर्णनात्(२)।
 विस्तारो लक्ष्मा देहस्य भवेत्लिङ्गस्य(३) सर्वतः ॥ ५३ ॥
 यवस्य नवभक्तस्य भागैरष्टाभिरावृता(४)।
 हास्तिके(५) लक्ष्मरेखा च गम्भीर्याद् विस्तरादपि(६) ॥ ५४ ॥
 एवमष्टांशवृद्ध्या तु लिङ्गे सार्द्धकरादिके(७)।
 भवेदष्टयवा(८) पृथ्वी गम्भीरात्र च हास्तिके ॥ ५५ ॥
 एवमष्टांश वृद्ध्या तु लिङ्गे सार्द्धकरादिके।
 भवेदष्टयवा पृथ्वी गम्भीरान्नवहास्तिके(९) ॥ ५६ ॥
 शांभवेषु(१०) च लिङ्गेषु पादवृद्धेषु सर्वतः(११)।
 लक्ष्म देहस्य विष्कम्भो भवेद्वै यववर्द्धनात् ॥ ५७ ॥
 गम्भीरत्वपृथ्व्याभ्यां रेखापि त्र्यंशवृद्धितः(१२)।
 सर्वेषु च भवेत् सूक्ष्मां लिङ्गमस्तकमस्तकं ॥ ५८ ॥

- १ लक्ष्मावतारकमिति घ०। ७ लिङ्गे वृद्धिकरादिके इति ख०।
 २ त्रिभक्ते भाववर्णनादिति क०। विभक्ते लिङ्गेषु द्विकरादिषु इति ग०। लिङ्गे
 भागवर्जनादिति घ०। त्रिभक्ते भागवर्जना- वृद्धिकरादिषु इति ख०, घ० च।
 दिति ज०। त्रिभक्ते भागवर्जनादिति ड०। ८ भवेदष्टकरेति घ०।
 विभक्ते भाववर्णनादिति झ०। ९ गम्भीरा नवहास्तिके इति ग०।
 ३ भवेत्लिङ्गेषु सर्वत इति ख०, ग०, ड०, गम्भीरा नवहास्तिके इति ज०।
 झ० च। १० सोत्तरंषु इति ज०।
 ४ नवभक्तस्य भागैरष्टाभिरावृतेति ख०, ११ यवस्य नवभक्तस्येत्यादिः। पादवृद्धेषु
 झ० च। नवभक्तस्य भागैरष्टाभिरावृतेति ज०। सर्वत इत्यन्तः पाठो ड० पुस्तके नास्ति।
 नवभक्तस्य भागैरष्टाभिरावृतेति घ०। १२ द्वांशवृद्धितेति ख०, घ०, झ० च।
 ५ हास्तिके इति ग०, घ० च। च ाशवृद्धितेति ड०। द्वांशवृद्धित
 ६ गम्भीरा नवहास्तिके इति घ०। इति ज०।

लक्ष्मणेने उधाभक्ते मूर्द्ध्निभागद्वये शुभे(१) ।
 षड्भागपरिवत्तेन मुक्त्वा भागद्वयन्वधः(२) ॥ ५९ ॥
 रेखात्रयेण सम्बद्धं(३) कारयेत् पृष्ठदेशगं ।
 रत्नजे लक्षणोद्धारो यवौ हेमसमुद्भवे ॥ ६० ॥
 स्वरूपं लक्षणान्केषां प्रभा रत्नेषु निर्मला ।
 नयनोन्मीलनं वक्त्रे(४) सान्निध्याय च लक्ष्य तत् ॥ ६१ ॥
 लक्षणोद्धाररेखाच्च घृतेन मधुना तथा ।
 मृत्युञ्जयेन(५) सम्पूज्य शिल्पिदोषनिवृत्तये ॥ ६२ ॥
 अर्चयेच्च(६) ततो लिङ्गं स्नापयित्वा मृदादिभिः ।
 शिल्पिनन्तोषयित्वा तु दद्याद्गां गुरवे ततः ॥ ६३ ॥
 लिङ्गं धूपादिभिः प्राच्यं गायेयुर्भर्तृगास्त्रियः ।
 सव्येन चापसव्येन सूत्रेणाय कुशेन वा ॥ ६४ ॥
 स्मृत्वा च रोचनं दत्त्वा कुर्यान्निर्मञ्जनादिकं(७) ।
 गुडलवणधान्याकदानेन विसृजेच्च ताः ॥ ६५ ॥ .
 गुरुमूर्त्तिर्धरैः(८) सार्द्धं हृदा वा प्रणवेन वा ।
 मृत्स्नागोमयगोमूत्रभस्मभिः(९)सलिलान्तरं ॥ ६६ ॥
 स्नापयेत् पञ्चगव्येन पञ्चामृतपुरःसरं(१०) ।

१ मूर्त्तिभागद्वये च्युते इति ज० । मूर्त्तिभागद्वये युते इति ज० ।

२ मुक्त्वा भागद्वयं बुध इति ख०, ग०, घ०, ङ०, च० च ।

३ संसिद्धमिति ग०, ज० च ।

४ व्यक्ते इति ग०, घ०, ज० च ।

५ मृत्युञ्जयेति ग० ।

६ अर्चयेत् इति ग०, ज० च ।

७ पुष्पावरोधनं दत्त्वा कुर्यान्निर्मन्थनादिकमिति ज० । स्पृष्ट्वा च रोचनां

दत्त्वा कुर्यान् निर्मञ्जनादिकमिति ङ० ।

८ गुरुमूर्त्तिर्यवैरिति ख०, ङ०, ज० च ।

९ ततो मृत्स्नागोमयगोमूत्रभस्मभिरिति ग० ।

१० स्नापयेदित्यर्द्धश्लोको ङ० पुस्तके नास्ति ।

विरूक्ष्यं कषायैश्चसर्वैर्षधिजलेन वा ॥ ६७ ॥
 शुभ्रपुष्पफलखर्णरत्नशृङ्गवोदकैः^(१) ।
 तथा धारासहस्रेण दिव्यौषधिजलेन च^(२) ॥ ६८ ॥
 तीर्थादकेन गाङ्गेन चन्दनेन च वारिणा ।
 क्षीरार्णवादिभिः^(३) कुम्भैः शिवकुम्भजलेन च^(४) ॥ ६९ ॥
 विरूक्ष्यं विलेपञ्च^(५) सुगन्धैश्चन्दनादिभिः ।
 सम्पूज्य ब्रह्मभिः^(६) पुत्रैर्वर्मणा रक्तचोवरैः^(७) ॥ ७० ॥
 रक्तरूपेण^(८) नीराज्य रक्षातिलकपूर्वकं ।
 घृतौघैर्जलदुग्धैश्च कुशाद्यै रघ्यसूचितैः ॥ ७१ ॥
 द्रव्यैः स्तुत्यादिभित्तुमर्चयेत्^(९) पुरुषात्मना^(१०) ।
 समाचम्य^(११) हृदा देवं ब्रूयादुत्थीयतां प्रभो ॥ ७२ ॥
 देवं ब्रह्मरथेनैव क्षिप्रं द्रव्याणि तर्पयेत्^(१२) ।
 मण्डपे पश्चिमद्वारे शय्यायां विनिवेशयेत् ॥ ७३ ॥
 शक्त्यादिशक्तिपर्यान्ते^(१३) विन्यसेदासने शुभे ।

- १ ओडपुष्पफलखर्णरत्नशृङ्गवोद- ब्रह्मणा रक्तजीवकैरिति ड० ।
 कैरिति ग० । ८ बद्धरूपेण इति ग०, घ०, ज० च ।
 २ दिव्यौषधिजलेन वा इति ग० । ९ स्तुत्यादिभित्तुमर्चयेदिति ख०, ड०
 ३ क्षीरार्णवादिभिरिति ड०, ड०, च ।
 ४ सरः कुम्भजलेन तु इति ज० । च ।
 ५ विकषेणं विलेपञ्चेति घ०, ज० १० पुरुषात्मनेति ख०, ग०, घ०, ड०
 ६ ब्रह्मभिरिति ज० । ११ समाचर्येति ग० ।
 ७ ब्रह्मणा रक्तचन्दनैरिति ग० । १२ तर्पयेदिति ख०, ड० च ।
 ८ ब्रह्मणा रक्तचन्दनैरिति ग० । १३ शक्त्यादिशक्तिपर्यान्ते इति ख०, घ०,
 ज० च ।

पश्चिमे पिण्डिकान्तस्य नगसेद्ब्रह्मशिलान्तदा^(१) ॥ ७४ ॥
 शस्त्रमस्त्र^(२) शतालञ्चनिद्राकुम्भध्रुवासनं^(३) ।
 प्रकल्प्य शिवकोणे च दत्त्वाद्यं हृदयेन तु ॥ ७५ ॥
 उत्थाप्योक्तासने लिङ्गं शिरसा पूर्वमस्तकं ।
 समारोप्य नगसेत्तस्मिन्^(४) सृष्ट्या धर्मादिवन्दनं^(५) ॥ ७६ ॥
 दद्याद्गुपञ्च सम्पूज्य तथा वासांसि वर्मणा ।
 गृह्योपकृतिनैवेद्यं हृदा दद्यात् स्वशक्तितः^(६) ॥ ७७ ॥
 घृतक्षौद्रयुतं पात्रमभ्यङ्गाय पदान्तिके ।
 देशिकश्च स्थितस्तत्र षट्त्रिंशत्तत्त्वसञ्चयं^(७) ॥ ७८ ॥
 शक्त्यादिभूमिपर्यन्तं स्वतत्त्वाधिपसंयुतं ।
 विनयस्य पुष्पमालाभिस्त्रिखण्डं^(८) परिकल्पयेत् ॥ ७९ ॥
 मायापदेशशक्त्यन्तर्तुर्याशाष्टांशवर्तुलं^(९) ।
 तत्रात्मतत्त्वविद्याख्यं^(१०) शिवं सृष्टिक्रमेण तु^(११) ॥ ८० ॥
 एकशः प्रतिभागेषु ब्रह्मविष्णुहराधिपान् ।
 विनयस्य मूर्त्तिमूर्त्तींशान् पूर्वोदिक्रमतो यथा ॥ ८१ ॥
 क्ष्मावह्निर्यजमानार्का जलवायुनिशाकरान् ।

१ ब्रह्मशिलान्तयेति ख०, ड०, इ०, ज० नास्ति ।

च ७ षडलिङ्गतनुसञ्चयमिति ज० । षड्-

२ शस्त्रमन्त्रेति ख०, ग०, घ०, ङ०, इ० विंशतत्त्वसञ्चयमिति घ० ।

च ८ त्रिंशत्कृमिति ग० ।

३ निद्राकुम्भ ध्रुवासनमिति ज० । ९ मायाशादशशक्त्यन्तर्तुर्याशाष्टांशवर्तुलं प्रव-

४ ज्यसेदस्मिन्निति ज० । १० तत्रानुतत्त्वविद्याख्यमिति ज० । मायापदेशेति अर्द्धश्लो-

५ सृष्ट्या धर्मादिवन्दनमिति ख० । सृ- को घ० पुस्तके नास्ति ।

ष्ट्यादिरर्थादिवन्दनमिति इ० । ११ सृष्टिक्रमेण चेति ग० ।

६ गृह्योपकृतीत्यर्द्धश्लोको ग० पुस्तके ११ सृष्टिक्रमेण चेति ग० ।

आकाशमूर्तिरूपांस्तान् न्यसेत्तदधिनायकान् ॥ ८२ ॥

सर्वं पशुपतिं(१) चोग्रं रुद्रं भवमखेश्वरं(२) ।

महादेवञ्च भीमञ्च मन्त्रास्तद्वाचका इमे ॥ ८३ ॥

लवणघचयसाञ्च हकारञ्च त्रिमात्रिकः ।

प्रणवो हृदयाणुर्वा मूलमन्त्रोऽथवा क्वचित् ॥ ८४ ॥

पञ्चकुण्डात्मके यागे(३) मूर्त्तीः पञ्चाथवा न्यसेत् ।

पृथिवीजसतेजांसि वायुमाकाशमेव च ॥ ८५ ॥

क्रमात्तदधिपान् पञ्च(४) ब्रह्माख्यं धरणीधरं ।

रुद्रमीशं सदाख्यञ्च सृष्टिन्यासेन मन्त्रवित्(५) ॥ ८६ ॥

मुमुक्षोर्वा निवृत्ताद्याः(६) अजाताद्यास्तदीश्वराः(७) ।

त्रितत्त्वं वाथ(८) सर्वत्र न्यसेद्द्वयाप्रयात्मकारणं(९) ॥ ८७ ॥

शुद्धे चात्मनि विद्ये शा अशुद्धे लोकनायकाः ।

द्रष्टव्या मूर्त्तिपाञ्चैव भोगिनो मन्त्रनायकाः ॥ ८८ ॥

पञ्चविंशत्तथैवाष्टपञ्चत्रीणि यथाक्रमं ।

एषान्तत्त्वं तदीशानामिन्द्रादीनां ततो(१०) यथा ॥ ८९ ॥

ओं ह्रां शक्तितत्त्वाय नम इत्यादि(११)।ओं ह्रां शक्तितत्त्वाधिपाय(१२)

नम इत्यादि । ओं ह्रां क्षामूर्त्तये नमः । ओं ह्रां क्षामूर्त्त्यधीशाय(१३)

१ गर्भे पशुपतिमिति ज० ।

७ अजात्याद्यास्तदीश्वरा इति ख० ।

२ भवमखेश्वरमिति ग०, इ०, ज० च । ८ त्रितत्त्वं चाथेति घ०, ज० च० ।

३ पञ्चदण्डात्मके यागे इति ज० ।

९ व्याप्यात्मकारणमिति ख० । व्याप्रा

पञ्चदण्डात्मके यागे इति इ० ।

स्वकारणमिति घ०, इ० च ।

४ तदधिपालञ्चेति ख० ।

१० इन्द्रादीशान्त इति ख०, घ०, इ०,

५ सृष्टिन्यासेन मन्त्रविदिति ख०, घ०, इ० च ।

६ च । सृष्टिन्यासेन पूर्वविदिति

११ नम इतीति घ०, ज० च ।

ज० ।

१२ शब्दतत्त्वाधिपतये इति ख०, घ०, इ० च० ।

६ मुमुक्षोर्विनिवृत्ताद्या इति ख० ।

१३ मन्त्रमूर्त्तये इति घ० ।

शिवाय नम इत्यादि । ओं ह्रां पृथिवीमूर्त्तये नमः । ओं ह्रां मूर्त्त्य-
धिपाय(१) ब्रह्मणे नम इत्यादि । ओं ह्रां शिवतत्त्वाधिपाय(२) रुद्राय
नम इत्यादि ।

नाभिकन्दात्समुच्चार्य घण्टानादविसर्पणं(३) ।

ब्रह्मादिकारणत्यागाद् द्वादशान्तसमाश्रितं ॥ ६० ॥

मन्त्रञ्च मनसा भिन्नं प्राप्तानन्दरसीपमं ।

द्वादशान्तात्समानीय निष्कलं(४) व्यापकं शिवं ॥ ६१ ॥

अष्टत्रिंशत्कलीपेतं सहस्रकिरणीज्ज्वलं ।

सर्वशक्तिमयं साङ्गं ध्यात्वा लिङ्गे(५) निवेशयेत् ॥ ६२ ॥

जीवनग्रासौ भवेदेवं लिङ्गे सर्वार्थसाधकः ।

पिण्डिकादिषु तु न्यासः(६) प्रोच्यते साम्प्रतं यथा ॥ ६३ ॥

पिण्डिकाश्च छतसूनां(७) विलिप्ताश्चन्दनादिभिः ।

सदस्त्रैश्च समाच्छाद्य(८) रन्ध्रे च भगलक्षणे ॥ ६४ ॥

पञ्चरत्नादिसंयुक्तां(९) लिङ्गस्योत्तरतः स्थितां ।

लिङ्गवत्छतविन्यासां(१०) विधिवत्सम्पूजयेत् ॥ ६५ ॥

छतस्नानादिकान्तत्र लिङ्गमूले शिलां(११) न्यसेत् ।

छतसूनादिसंस्कारं शत्रयन्तं वृषभं तथा ॥ ६६ ॥

-
- १ पृथिवीमूर्त्तग्रधिपतये इति ख० । पृथिवी ८ सहस्रैः साक्षमासायेति ज० ।
मूर्त्तग्रधिपायेति ज०, घ० च । ९ यवरत्नादिसंयुक्तामिति घ०
२ शिवतत्त्वायेति ज० । ज०च ।
३ घण्टानादविसर्पणमिति घ०, ज० च । १० लिङ्गवत्छतविन्यासमिति ख०
४ निष्फलमिति ख०, घ०, ङ० च । ११ छतस्नानादिकां तद्वलिङ्गमूले पि
५ लिङ्गमिति ग०, घ०, ज० च । लामिति । ख०, घ०, ङ० च । छतस्
६ विन्यास इति ग० । नादिकं तद्वलिङ्गमूले शिवामिति ज०
७ छतस्नातामिति ख०, घ०, ज०च ।

प्रणवपूर्वं ऊं पूं ह्रीं^(१) मध्यादनवतमेन च ।

क्रियाशक्तियुतां पिण्डीं शिलामाधाररूपिणीं ॥ ९७ ॥

भस्मदर्भतिलैः कुर्यात् प्राकारत्रितयन्ततः ।

रक्षायै लोकपालांश्च सायुधान्याजयेद्दहिः^(२) ॥ ९८ ॥

ओं हूं ह्रीं^(३) क्रियाशक्तये नमः । ओं हूं ह्रीं हः^(४) महागौरी र-
द्रदयिते स्वाहेति च^(५) पिण्डिकायां । ओं हां^(६) आधारशक्तये नमः ।
ओं हां वृषभाय नमः ।

धारिका दीप्तिमत्युग्रा ज्योत्स्ना चैता बलीकटाः ।

तथा धात्री विधात्री च नरसेदा पञ्चनायिकाः ॥ ९९ ॥

वामा ज्येष्ठा क्रिया ज्ञाना^(७) बेधा तिस्रोथवा नरसेत् ।

क्रियाज्ञाना तथेच्छा च^(८) पूर्ववच्छान्तिमूर्त्तिषु ॥ १०० ॥

तमी मोहा क्षमी निष्ठा मृत्युर्मायाभवज्वराः^(९) ।

पञ्च चाथ महामोहा घोरा च त्रितयज्वरा ॥ १०१ ॥

१ प्रणवं पूर्वं हूं प्रीं ह्रीं इति ख० । प्रण-
वपूर्वं हूं सूं इति ग० । प्रणवपूर्वं क्रूं सूं
क्लीं क्लीं इति ङ० । प्रणवं पूर्वहूं खीं सूं ह्रीं
इति घ० । प्रणवपूर्वं हूं सूं हूं इति ज० ।

२ सायुधान् पूजयेत्तत इति ख०, ङ०
च । सायुधान् पूजयेद्दहिरिति
ग०, ङ० च । सायुधाश्च त्यजेद्दहि-
रिति घ० । सायुधान्याजयेद्दहि-
रिति ज० ।

३ ओं हूं ह्रीं इति ग०, ङ० च । ओं
ह्रीं इति घ० । ओं ह्रीं ह्रीं स इति ग० ।

४ ओं हूं ह्रीं स इति ख० । ओं क्रूं ह्रीं
स इति घ० ।

ओं ह्रीं ह्रीं स इति ग० ।

ओं ह्रीं स इति घ०, ङ० च ।

५ स्वाहेति ख०, ग०, ङ०, ङ०
च ।

६ ओं ह्रीं इति ख०, ग०, ङ०, ङ०
च ।

७ क्रिया मेधेति ङ० ।

८ तथेवेच्छेति ङ० ।

९ तमा मोहा क्षमा निष्ठा मृत्युर्माया

भया ज्वरेति ख० । उमा मोहा क्षमा
नित्या मृत्युर्मायाभयाज्वरा इति
ज० ।

तिस्रोथवा क्रियाज्ञाना(१) तथा बाधाधिनायिका ।
 आत्मादित्रिषु(२) तत्त्वेषु तोत्रमूर्त्तिषु विनासेत् ॥ १०२ ॥
 अत्रापि पिण्डिका ब्रह्मशिलादिषु यथाविधि ।
 गौर्यादिसंवरैरेव(३) पूर्ववत् सर्वमाचरेत्(४) ॥ १०३ ॥
 एवं विधाय विनासं गत्वा कुण्डान्तिकं ततः ।
 कुण्डमध्ये महेशानं मेखलासु महेश्वरं ॥ १०४ ॥
 क्रियाशक्तिं तथानासु नादमोष्ठे च(५) विनासेत् ।
 घटं स्थण्डिलवद्भीशैः(६) नाडीसन्धानकन्ततः(७) ॥ १०५ ॥
 पद्मतन्तुसमां शक्तिमुद्घातेन समुद्यतां(८) ।
 विशन्ती सूर्यमार्गेण निःसरन्तीं समुद्रतां(९) ॥ १०६ ॥
 पुनश्च शून्यमार्गेण(१०) विशन्तीं स्वस्य चिन्तयेत् ।
 एवं सर्वत्र सन्धेयं मूर्त्तिपैश्च परस्परं ॥ १०७ ॥
 सम्पूज्य धारिकां शक्तिं कुण्डे सन्तर्प्य च क्रमात् ।
 तत्त्वतत्त्वेश्वरा मूर्त्तो मूर्त्तो शंख(११) घृतादिभिः(१२) ॥ १०८ ॥
 सम्पूज्य तर्पयित्वा तु सन्निधौ संहितागुभिः(१३) ।

१ क्रियाज्ञानोति ग०, घ० च ।	समुद्यतामिति ख०, छ० च । पञ्च-
२ आत्मादित्रिषु इति घ० ।	तत्त्वसमां शक्तिं स्वधा तेन समुद्यता-
३ गौर्यादिसंवरैरेवंति घ०, ज० च ।	मिति ड० ।
४ पूर्ववत् सर्वमर्षयेदिति ख०, छ० च ।	५ समुद्रमामिति ज० ।
पूर्ववत्-समाचरेदिति ज० । न्यासं	१० सूर्यमार्गेणेति छ० ।
पूर्ववदाचरे स इति ड० ।	११ मूर्त्तिमूर्त्तो शंखेति ज० ।
५ नादमध्ये चेति ज० ।	१२ घटस्थण्डिलेत्यादिः, घृताभिरि-
६ घटं स्थण्डिलवद्भीशैरिति ख०,	त्यक्तः पाठो घ० पुस्तके नास्ति ।
छ० च ।	१३ संहितागुभिरिति ख० । संहिता-
७ नाडीसन्धानकं तत इति ज० ।	गुभिरिति ति छ० । संघटागुभि-
८ तत्त्वतत्त्वेश्वरा मूर्त्तिः स्वर्ग्या तेन	रिति ज० ।

शतं सहस्रमर्दं वा पूर्णया सह होमयेत्^(१) ॥ १०८ ॥
 तत्त्वतत्त्वेश्वरा मूर्त्तिर्मूर्त्तींशांश्च करेणुकान्^(२) ।
 तथा सन्तर्प्य सान्निध्ये जुहुयुर्मूर्त्तिपा अपि ॥ ११० ॥
 ततो ब्रह्मभिरङ्गैश्च^(३) द्रव्यकालानुरोधतः ।
 सन्तर्प्य शक्तिं कुम्भाम्भःप्रोक्षिते^(४) कुशमूलतः ॥ १११ ॥
 लिङ्गमूलं च संस्पृश्य^(५) जपेयुर्हेमसङ्ख्यया ।
 सन्निधानं हृदा कुय्युर्वर्म्मणा चावगुण्ठनं ॥ ११२ ॥
 एवं संशीध्य ब्रह्मादि^(६) विष्णुन्तादि विशुद्धये ।
 विधाय पूर्ववत्सर्वं होमसङ्ख्याजपादिकम् ॥ ११३ ॥
 कुशमध्याग्रयोगेन लिङ्गमध्याग्रकं स्पृशेत् ।
 यथा यथा च सन्धानं तदिदानीमिहोच्यते ॥ ११४ ॥
 ओं हाँ हँ ओँ ओँ ओँ एँ ओँ भूँ भूँ वाह्यमूर्त्तये नमः ^(७) ।

१ एवं विधायेत्यादिः, पूर्णया सह होमयेदित्यन्तः सप्तश्लोकात्मकः पाठो ग० पुस्तके नास्ति ।

२ मूर्त्तिपांश्च करेणुकान् इति घ०, ङ० च ।

३ ब्रह्मभिरङ्गैश्चेति ख०, घ० च । ब्रह्मभिरङ्गैश्चेति ङ०, ज० च ।

४ सन्तर्प्य शक्तिकुम्भाम्भःप्रोक्षिते इति क० । सन्तर्प्य शान्तिकुम्भस्यैः प्रोक्षिते इति ज० । सन्तर्प्य शान्तिकुम्भाम्भः प्रोक्षिते इति घ० ।

५ सम्स्पृश्येति ख०, ङ० च ।

६ ब्रह्मादीनिति ख०, ग०, घ०, ङ० च ।

७ ओँ हाँ हँ ओँ ओँ ओँ वाँ ओँ भूँ भूँ वाह्यमूर्त्तये नम इति ख०, ङ० च । ओँ हाँ ओँ हाँ ओँ ओँ वाँ ओँ भूँ हाँ वाँ वाह्यमूर्त्तये नम इति ज० । घ० पुस्तके भूँ भूँ वाँ, इति विशेषः । ओँ हाँ हाँ ओँ, ओँ वाँ ओँ ओँ हँ हँ वाह्यमूर्त्तये नम इति ङ० ।

ओं ह्रां वां औं औं वां औं भूं भूं वां (१) वङ्गिमूर्त्तये नमः ।

एवञ्च यजमानादिमूर्त्तिभिरभिसन्धेयं (२) ।

पञ्चमूर्त्यात्मकेष्वेवं सन्धानं हृद्यादिभिः ॥ ११५ ॥

मूलेन स्वीयवे जैवा ज्ञेयन्तत्त्वत्रयात्मके (३) ।

शिलापिण्डो लघ्वेष्वेवं पूर्णाङ्घ्रिं सुसंवरैः (४) ॥ ११६ ॥

भागाभागविशुद्धार्थं होमं कुर्याच्छ्रुतादिकं (५) ।

न्यूनादिदोषमोषाय शिवेनाद्याधिकं शतं ॥ ११७ ॥

ऊत्वाद्य (६) यत् कृतं कर्म शिवश्रोत्रे (७) निवेदयेत् ।

एतत्समन्वितं (८) कर्म त्वच्छक्तौ च मया प्रभो ॥ ११८ ॥

ओं नमो भगवते रुद्राय रुद्र नमोस्तुते (९) ।

विधिपूर्णमपूर्णं वां स्वशक्त्यापूर्य्य (१०) गृह्यतां ॥ ११९ ॥

ओं ह्रीं (११) शाङ्करि पूरय (१२) स्वाहा इति पिण्डिकायां ।

अथ लिङ्गे न्यसेज् ज्ञानी क्रियाख्यं पीठविग्रहे ॥ १२० ॥

आधाररूपिणीं शक्तिं न्यसेद् ब्रह्मशिलोपरि ।

निबध्य (१३) सप्तरात्रं वा पञ्चरात्रं त्रिरात्रकं ॥ १२१ ॥

१ ओं हां वां औं औं वां औं भूं भूं ५ शताधिकमिति ग०, घ० च ।

भूं वां इति ख०, ग०, ङ० च । औं हां ६ स्तुत्वायेति ङ० ।

हां वां औं औं वां औं औं औं वां ह्रं ह्रं ७ शिवाये तदिति ङ० ।

वां इति ज० । औं औं हां वां औं औं औं ८ समर्पितमिति ख०, घ०, ज० च ।

वां औं ह्रं ह्रं इति ङ० ।

९ रुद्राय रुद्रो रुद्र नमोस्तुते इति ङ०,

२ मूर्त्तिभिरपि सन्धेयमिति घ०, ज० च । ज० च ।

३ ज्ञेयं तत्र त्रयात्मकमिति ख०, ङ० च । १० स्वशक्त्यापूर्य्येति ख०, ङ० च ।

देयं तत्र त्रयात्मके इति ङ० ।

११ ओं ह्रं इति घ० ।

४ पूर्णाङ्घ्रिमात्मसंवरैरिति ख०, ङ० च । १२ पूजयेति ख०, ङ०, ङ० च ।

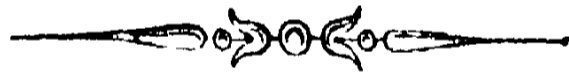
पूर्णाङ्घ्रिं स्वसंवरैरिति ङ० ।

१३ निबध्येति ख०, ज०, ङ० च ।

एकरात्रमद्यो वापि यद्वा सद्योधिवासनं^(१) ।
 विनाधिवासनं यागः कृतोऽपि न फलप्रदः ॥ १२२ ॥
 स्वमन्त्रैः प्रत्यहं देयमाहुतीनां शतं शतं ।
 शिवकुम्भादिपूजाञ्च दिग्बलिञ्च निवेदयेत् ॥ १२३ ॥
 गुर्वादिसहितो वासो^(२) रात्रौ नियमपूर्वकम् ।
 अधिवासः स वसतेवधेर्भावः समीरितः ॥ १२४ ॥

इत्यग्नेये महापुराणे अधिवासनविधिर्नाम
 षष्ठवतितमोऽध्यायः ।

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

शिवप्रतिष्ठाकथनं ।

ईश्वर उवाच । (१) प्रातर्नित्यविधिं कृत्वा द्वारपालप्रपूजनं ।
 प्रविश्य प्राग्विधानेन देहशुद्ध्यादिमाचरेत् ॥ १ ॥
 दिक्पतींश्च समभ्यर्च्य शिवकुम्भञ्च वर्द्धनीं ।

१ सत्याधिवासनमिति ज० ।

२ दीक्षान्तञ्च समभ्यर्चति ज० ।

३ वासुदेव देवाशील लीलया मां समुद्धर । पुस्तकेधिकोवाप्ति ।

धरोद्वारे समर्थोऽसि ममोद्वारे किय-

ज इमः ॥ इति श्लोको ख०, इ०,

अष्टपुष्टिकया(१) लिङ्गं वन्हिं सन्तर्प्य च क्रमात् ॥ २ ॥
 शिवाज्ञातस्ततो गच्छेत् प्रासादं शस्त्रमुच्चरन्(२) ।
 तद्गतान् प्रक्षिपेद्विघ्नान् ऊम्फडन्तशराणुना(३) ॥ ३ ॥
 न मध्ये स्थापयेत्लिङ्गं बेधदोषविशङ्कया ।
 तस्मान्मथं परित्यज्य यवार्द्धेन यवेन वा ॥ ४ ॥
 किञ्चिदीशानमाश्रित्य शिलां मध्ये निवेशयेत् ।
 मूलेन तामनन्ताख्यां सर्वाधारस्वरूपिणीं(४) ॥ ५ ॥
 सर्वगां सृष्टियोगेन विन्यसेदचलां शिलां ।
 अथवानेन मन्त्रेण शिवस्यासनरूपिणीं ॥ ६ ॥
 ओं नमो व्यापिनि भगवति स्थिरेऽचले ध्रुवे ।
 ॐ लं ह्रीं स्वाहा(५) । त्वया शिवाज्ञया शक्ते स्थातव्यमिह सन्ततं ॥ ७ ॥
 इत्युक्त्वा च समभ्यर्च्य(६) विरुध्याद्रौद्रमुद्रया(७) ।
 वज्रादीनि च रत्नानि तथोशीरादिकौषधीः ॥ ८ ॥
 लोहान् हेमादिकांस्यान्तान् हरितालादिकांस्तथा ।
 धान्यप्रभृतिशस्यांश्च पूर्वमुक्ताननुक्रमात् ॥ ९ ॥
 प्रभारागत्वदेहत्ववीर्यशक्तिमयानिमान्(८) ।
 भावयन्ने कचित्तस्तु लोकपालेशसंवरैः(९) ॥ १० ॥
 पूर्वादिषु च गर्त्तेषु(१०) न्यसेदेकैकशः क्रमात्(११) ।

१ अष्टपुष्टिकयेति ख०, घ०, ङ० च । अष्ट-
 पुष्टिकयेति ग०, ङ० च । अष्टपुष्टिकया
 इति ज० ।

२ प्रासादमस्त्रमुच्चरन् इति ख०, ङ० च ।
 प्रासादं शस्त्रमुच्चरन् इति ग०, ज० च ।

३ ऊं फडन्तशिराणुनेति ख०, ग०, ङ०, च ।
 ऊं फडन्तशिराणुनेति ज० ।

४ सर्वाधारस्वरूपिणीमिति ज० ।

५ ॐ लं ह्रीं स्वाहेति ख०, ङ० च ।

६ ओं ह्रीं लं ह्रीं स्वाहेति ज० ।

६ इत्युक्त्वा तं समभ्यर्च्येति ख०, ङ० च ।
 इत्युन्मूलं समभ्यर्च्येति ग० । इत्यु-
 चाद्यं समभ्यर्च्येति ङ० ।

७ विरुध्याद्रौद्रमुद्रयेति खे, ग०, ङ०
 च ।

८ वीर्यशक्तिमनुक्रमादिति घ० ।

९ लोकपालेशसंवरैरिति घ० ।

१० पूर्वादिवत् स्तर्गतेषु इति ङ० ।

११ प्रभारागत्यादि ; न्यसेदेकैकशः
 क्रमादिति पाठः, इ पुस्तके नास्ति ।

हेमजं तारजं कूर्मं वृषं वा द्वारसम्मुखं^(१) ॥ ११ ॥
 सरित्तटमृदा युक्तं पर्वताग्रमृदाथवा^(२) ।
 प्रक्षिपेन्मध्यगर्त्तादौ^(३) यदा मेरुं सुवर्णजं ॥ १२ ॥
 मधूकाक्षतसंयुक्तमध्वनेन समन्वितं ।
 पृथिवीं राजतीं यदा यदा हेमसमुद्भवां ॥ १३ ॥
 सर्वबीजसुवर्णाभ्यां समायुक्तां विनिक्षिपेत्^(४) ।
 स्वर्णजं राजतं वापि सर्वलोहसमुद्भवं^(५) ॥ १४ ॥
 सुवर्णं कृशरायुक्तं पद्मनालं^(६) ततो नयेत् ।
 देवदेवस्य शक्त्यादिमूर्त्तिपर्यन्तमासनं ॥ १५ ॥
 प्रकल्प्य पायसेनाथ लिप्ता^(७) गुग्गुलुनाथवा ।
 श्वभ्रमाच्छाद्य वस्त्रेण तनुत्रेणास्त्ररक्षितं^(८) ॥ १६ ॥
 दिक्पतिभ्यो बलिं^(९) दत्त्वा समाचान्तोऽथ देशिकः ।
 शिवेन वा शिलाश्वभ्रसङ्गदोषनिवृत्तये^(१०) ॥ १७ ॥
 शस्त्रेण वा शतं सम्यग् जुहुयात् पूर्णया सह ।

- १ द्वारसम्मुखमिति ग० ।
 २ मृदा पुन इति ग० ।
 ३ मध्यगर्त्ताथामिति ख०, घ०, ङ० च ।
 ४ मधूकाक्षतेत्यादिः, विनिक्षिपेदि-
 त्यन्तः पाठो ग० पुस्तके नास्ति ।
 ५ सर्वलोहसमन्वितमिति ग० ।
 ६ पञ्चधान्यमिति ख०, ग० च ।
 ७ लिप्तेति घ०, ङ० च ।
 ८ श्वभ्रमाच्छाद्य वस्त्रेण तन्मात्रेण
 स्त्ररक्षितमिति ख०, ङ० च । यन्त्रमाच्छाद्य
 तनुत्रेण स्त्ररक्षितमिति ज० ।
 श्वभ्रत्यादिपाठो ग० पुस्तके नास्ति ।
 ९ दिक्पालादिभ्यो बलिमिति ङ० ।
 १० शिलालात्र सङ्गदोषनिवृत्तये इति
 घ०, ज० च । शिलाश्वभ्रसङ्गदोषनिवृत्तये
 इति ख०, ङ० च ।

एकैकाङ्कतिदानेन सत्पर्यं वास्तुदेवताः ॥ १८ ॥

समुत्थाप्य हृदादेवमासनं मङ्गलादिभिः ।

गुरुर्देवाग्रतो गङ्गेन्मूर्त्तिपैश्च दिग्नि स्थितैः^(१) ॥ १९ ॥

चतुर्भिः सह कर्त्तव्या देवयज्ञस्य^(२) पृष्ठतः ।

प्रासादादि^(३) परिभ्रम्य भद्राख्यद्वारसम्मुखं ॥ २० ॥

लिङ्गं संस्थाप्य दत्त्वाघ्यं प्रासादं सम्निवेशयेत्^(४) ।

द्वारेण द्वारबन्धेन द्वारदेशेन तच्छिला ॥ २१ ॥

द्वारबन्धे शिखाशून्ये तदर्द्धेनाथ तदृते^(५) ।

वर्जयन्^(६) द्वारसंस्पर्शं द्वारेणैव महेश्वरं ॥ २२ ॥

देवगृहसमारम्भे कौशेनापि प्रवेशयेत् ।

अथमेव विधिर्ज्ञेयो व्यक्तलिङ्गेऽपि सर्वतः ॥ २३ ॥

गृहे प्रवेशनं द्वारे लोकैरपि समीरितं ।

अपद्वारप्रवेशेन विदुर्गात्रक्षयं गृहं^(७) ॥ २४ ॥

अथ पीठे^(८) च संस्थाप्य लिङ्गं द्वारस्य सम्मुखं ।

तूर्यमङ्गलनिर्घातैर्दूर्वाक्षतसमन्वितं ॥ २५ ॥

समुत्तिष्ठ हृदेत्युक्त्वा महापाशुपतं पठेत् ।

१ मूर्त्तिपैः स्वदिग्नि स्थितैरिति ज० । तदर्द्धेनाथ तत्सुते इति ग० । तदर्द्धे-

२ बन्धुभिः सह कर्त्तव्या देवयानस्येति ताण तद्य तिमिति घ० । तदर्द्धे वाथ तत्-
ख० । बन्धुभिः सहकारे च देवाङ्गणस्य सुतमिति ज० । तदर्द्धे नाथ तद्यु ते इति ङ० ।
इति ग०, ज० च ।

३ प्रासादाद्विमिति ज० ।

घ० । रक्षयन् इति भ० । वर्जयेदिति ङ० ।

४ सम्प्रवेशयेदिति घ० ।

७ विजगोत्रक्षयं गृहमिति ग० ।

५ तदर्द्धेनाथ घातयेत् इति भ० ।

८ अथ चैवं इति ज०, भ०, घ० च ।

अपनीय घटं श्वाद्(१) देशिको मूर्त्तिपैः सह । २६ ॥
 मन्त्रं सन्धारयित्वा तु(२) विलिप्तं(३) कुङ्कुमादिभिः ।
 शक्तिशक्तिमतोरैक्यं ध्यात्वा चैव तु रक्षितं(४) ॥ २७ ॥
 लयान्तं(५) मूलमुच्चार्य स्पृष्ट्वा श्वात्वे निवेशयेत्(६) ।
 अंशेन ब्रह्मभागस्य यद्वा अंशद्वयेन च ॥ २८ ॥
 अर्द्धेन वाष्टमांशेन सर्वस्याथ प्रवेशनं(७) ।
 पिधाय सीसकं नाभिदीर्घाभिः(८) सुसमाहितः । २९ ॥
 श्वात्(९) वालुकयापूर्य ब्रूयात् स्थिरीभवेति च(१०) ।
 ततो लिङ्गे स्थिरीभूते ध्यात्वा(११) सकलरूपिणं । ३० ॥
 मूलमुच्चार्य शक्त्यन्तं सृष्ट्या च निष्कलं(१२) न्यसेत् ।
 स्थाप्यमानं यदा लिङ्गं याम्यां दिशमथाश्रयेत्(१३) ॥ ३१ ॥
 तत्तद्दिगीशमन्त्रेण पूर्यान्तं दक्षिणान्वितं ।

१ घटं तद इति भ० ।	९ अथेति क०, ड०, छ० च ।
२ मन्त्रं सन्धारयित्वाथ इति ख० ।	१० लयान्तमित्यादिः, स्थिरीभवेति च
पवस्यं धारयित्वा तु, इति घ० ।	इत्यन्तः सार्द्धश्लोकद्वयात्मकः पाठो भ०
३ सुलिप्तमिति ग० ।	पुस्तके नास्ति ।
४ रक्षितमिति घ० ज०, भ०, च ।	११ ध्यायेदिति घ० ।
५ नमोन्तमिति ड० ।	१२ सृष्ट्यादिविकल्पमिति भ० ।
६ शक्तिमुद्रे निवेशयेदिति ज० ।	सृष्ट्यादिनिष्कलमिति ख०, घ०, च ।
७ अर्द्धेन चाष्टमांशेन सर्वस्याधः प्रवे-	सृष्ट्याच निष्कलमिति ग०, ड० च ।
शनम्, इति ज० ।	१३ ततो लिङ्गे इत्यादिः, दिश-
८ सीसकं वाग्भिदीर्घाभिरिति छ० ।	मथाश्रयेदित्यन्तः पाठो ज० पुस्तके नास्ति ।
सीसकं चापि दीर्घारिति ज० ।	

सद्ये स्थाने च वक्रे च^(१) चलिते स्फुटितेपि वा ॥ ३२ ॥
 जुञ्ज्यान् मूलमन्त्रेण बद्धरूपेण^(२) वा शतं ।
 किञ्चान्ये ष्वपि दीघेषु शिवशान्तिं समाश्रयेत्^(३) ॥ ३३ ॥
 युक्तं नग्रासादिभिर्लिङ्गं^(४) कुर्वन्नेवं न दोषभाक् ।
 पीठबन्धमतः कृत्वा लक्षणस्यांशुलक्षणं^(५) ॥ ३४ ॥
 गौरीमन्त्रं लयं नीत्वा सृष्ट्या पिण्डीञ्च विन्यसेत् ।
 सम्पूर्य पार्श्वसंसिद्धिं वालुकवज्रलेपनं^(६) ॥ ३५ ॥
 ततो मूर्त्तिधरैः सार्द्धं गुरुः शान्तिं घटोद्धृतः ।
 संस्थाप्य कलशैरनैस्तद्वत्^(७) पञ्चामृतादिभिः ॥ ३६ ॥
 विलिप्य चन्दनाद्यैश्च^(८) सम्पूज्य जगदीश्वरं ।
 उमामहेशमन्त्राभ्यां तौ स्पृशेत्लिङ्गमुद्रया ॥ ३७ ॥
 ततस्त्रितत्त्वविनासं षडर्चादिपुरःसरं^(९) ॥
 कृत्वा मूर्त्तिं तदीशानामङ्गानां ब्रह्मणामथ ॥ ३८ ॥
 ज्ञानी लिङ्गे^(१०) क्रियापीठे विनास्य स्नापयेत्ततः ।
 गन्धैर्विलिप्य सन्धूय व्यापित्वेन शिवे नसेत् ॥ ३९ ॥
 स्वधूपदीपनेवेद्यैर्हृदयेन फलानि च ।

- १ वक्रेणेति ख० । दोषभाक् इति ख०, ग० च । पीठ बन्ध-
 २ चतुरूपेण इति भ० । मतः कृत्वा लक्षणस्यांशुलक्षणमिति घ० ।
 ३ स्थाप्यमानमित्यादिः, शान्तिं समाश्रयेत् इति ज० ।
 ४ उक्त्यासविधिं लिङ्गे इति ख० । ५ पार्श्वसिद्धिं च वालुकावज्रलेपत
 उक्त्यासविधौ लिङ्गे इति ग० । ६ चतुराज्यैश्च इति भ० ।
 ७ सप्तारन्यकलशैरन्यैः स्तुत्वा इति क० । ८ षड-
 ५ पीठ बन्धमधःकृत्वा कुर्वन्नेवं न प्रादिपुरःसर मिति ख० ।

ज्ञानलिङ्गे इति भ० ।

विनिवेद्य यथाशक्ति समाचम्य महेश्वरं ॥ ४० ॥
 दत्तार्घं च जपं कृत्वा^(१) निवेद्य वरदे करे^(२) ।
 चन्द्रार्क्तारकं यावन् मन्त्रेण शैवमूर्त्तिपैः^(३) ॥ ४१ ॥
 स्वेच्छयैव त्वया नाथ स्थातव्यमिह मन्दिरे ।
 प्रणम्यैवं वह्निर्गत्वा^(४) हृदा वा प्रणवेन वा ॥ ४२ ॥
 संस्थाप्य वृषभं पश्चात् पूर्ववद्वलिमाचरेत् ।
 नूनादिदोषमोषाय^(५) ततो मृत्युजिता शतं ॥ ४३ ॥
 शिवेन सशिवो ङ्गत्वा शान्त्यर्थं प्रायसेन च ।
 ज्ञानाज्ञानकृतं यच्च तत् पूरय महाविभी^(६) ॥ ४४ ॥
 हिरण्यपशुभूम्यादि^(७) गीतवाद्यादिहेतवे ।
 अश्विकेशाय तद् भक्त्या शक्त्या सर्वं निवेदयेत् ॥ ४५ ॥
 दानं महोत्सवं पश्चात् कुर्याद्दिनचतुष्टयं ।
 त्रिसन्ध्रं त्रिदिनं मन्त्री होमयेन् मूर्त्तिपैः सह ॥ ४६ ॥
 चतुर्थे हनि पूर्णाच्च चरकं बङ्गरूपिणा ।
 निवेद्य सर्वकुण्डेषु सम्पाताङ्गतिसोधितम्^(८) ॥ ४७ ॥
 दिनचतुष्टयं यावत्तन्निर्मात्यन्तदूर्द्ध्वतः ।
 निर्मालग्रापनयं कृत्वा स्नापयित्वा तु^(९) पूजयेत् ॥ ४८ ॥
 पूजा सामान्यलिङ्गेषु कार्य्या साधारणागुभिः^(१०) ।

-
१ अलं कृत्वा इति ग० ।	६ महाप्रभो इति भा० ।
२ निवेद्य वरदेवके इति ज० ।	७ हिरण्यवस्त्रधूपान्दि इति भा० ।
३ मन्त्रे शैवमूर्त्तिपैः सह इति भा० ।	८ प्रायसाङ्गतिसोधितमिति भा० । सम्पा-
मन्त्रे शैवमूर्त्तिजैः सह इति घ० ।	ताङ्गतिसोधनमिति ग० ।
४ वह्निष्कृत्वा इति भा० । वह्नि-	९ स्नापयित्वा च इति ग० ।
हृत्वा इति घ० ।	१० साधारणांशुभिरिति ख० ।
५ न्यूनादिदोषमोषायेति ज० ।	साधारणादिकमिति ग० ।
न्यूनादिदोष नाशार्थेति ङ० ।	

विहाय लिङ्गचैतनं कुर्यात् स्याद्विसर्जनं ॥ ४६ ॥

असाधारणलिङ्गेषु क्षणस्वेति विसर्जनं ।

आवाहननभिव्यक्तिर्विसर्गः शक्तिरूपता ॥ ५० ॥

प्रतिष्ठान्ते क्वचित् प्रोक्तं स्थिराद्याजतिसप्तकं ।

स्थिरस्तथाप्रमेयश्चानादिबोधस्तथैव च ॥ ५१ ॥

नित्योय सर्वगश्चैवाविनाशी दृष्ट एव च(१) ।

एते गुणा महेशस्य सन्निधानाय कीर्त्तिताः(२) ॥ ५२ ॥

ओं नमः शिवाय स्थिरो भवेत्याजतीनां क्रमः ।

एवमेतच्च सम्पाद्य विधाय शिवकुम्भवत्(३) ॥ ५३ ॥

कुम्भद्वयञ्च तन्मध्यादेककुम्भाम्भसा भवं ।

संस्थाप्य तद् द्वितीयन्तु कर्त्तृसूनाय धारयेत् ॥ ५४ ॥

दत्त्वा बलिं समाचाम्य वहिर्गच्छेत् शिवाज्ञया(४) ।

जगतीवाह्यतश्चण्डमैशाननान्दिशि मन्दिरे ॥ ५५ ॥

धामगर्भप्रमाणे च(५) सुपीठे(६) कल्पितासने ।

पूर्ववन् न्यासहोमादि विधाय ध्यानपूर्वकं ॥ ५६ ॥

संस्थाप्य विधिवत्तत्र ब्रह्माङ्गैः(७) पूजयेत्ततः ।

अङ्गानि पूर्वयुक्तानि(८) ब्रह्माणी त्वर्चना यथा(९) ॥ ५७ ॥

१ विलासी तृप्त एव च इति ख०, ४ वहिः कुम्भे शिवाज्ञया इति भ० ।

६०, ६०, ज० च । अविनाशी तृप्त ५ वामगर्भप्रमाणेन इति भ० ।

एव च इति ड० ।

६ स्वपीठे इति ग० ।

२ सन्निधाय प्रकीर्त्तिता इति ख०, ७ ब्रह्माद्यैरिति ग०, भ० च ।

६० च ।

८ पूर्वमुक्तानि इति ख०, ग०, ६०, ६० च ॥

३ ओं नम इत्यादि, शिवकुम्भवत् पूर्वमुक्तानीति ज० ।

इत्यन्तः पाठो भ० पुस्तके नास्ति ।

९ त्वधुना यथा इति ख० ।

शिवाय शिवकुम्भवत् इति ग० ।

एवं सद्योजाताय ओं ऋं फट्(१) नमः । ओं विं वामदेवाय ऋं
फट् नमः । ओं वुं(२) अघोराय ऋं फट् नमः । ओं(३) तत्पुत्र-
घाय वीमीशानाय च ऋं फट् ॥

जपं निवेद्य(४) सन्तप्य विज्ञाप्य नतिपूर्वकं ।

देवः सन्निहितो यावत्तावत्त्वं सन्निधो भव ॥ ५८ ॥

न्यूनाधिकञ्च यत्किञ्चित् कृतमज्ञानतो मया(५) ।

त्वत्प्रसादेन चण्डेश तत् सर्वं परिपूरय ॥ ५९ ॥

वाणलिङ्गे वाणरोहे(६) सिद्धलिङ्गे स्वयम्भुवि ।

प्रतिमासु च सर्वासु न चण्डोऽधिष्ठतो भवेत् ॥ ६० ॥

अद्वैतभावनायुक्ते स्थण्डिलेशविधावपि(७) ।

अभ्यर्च्य चण्डं ससुतं यजमानं हि भार्यया ॥ ६१ ॥

पूर्वस्थापितकुम्भे न स्नापयेत् स्नापकः(८) स्वयं ।

स्थापकं यजमानोपि सम्पूज्य च(९) महेशवत्(१०) ॥ ६२ ॥

वित्तशाठ्यं विना दद्याद् भूर्हिरण्यादि(११) दक्षिणां ।

१ ओं सद्योजाताय ऋं फट् इति
भा० । एवं सद्योजाताय ओं ऋं फट्
नम इति ख०, इ० च । ओं एवं सद्यो
जाताय ऋं फट् नम इति ग०, ज० च ।

२ ओं वुं इति भा० ।

३ ओं एवं चेति इ० । ओं एवं
चेदिति इ० । ओं वै इति ज० ।

४ धूपनिवेद्य इति घ० ।

५ कृतमज्ञानतोपि वा इति ग० ।

६ वाणलिङ्गे चले षोऽहे इति ज० ।

७ स्थण्डिले सन्निधावपि इति ज०,
भा० च ।

८ स्थापक इति ज० ।

९ प्रपूज्य च इति ज० ।

१० महेश्वरमिति ख०, इ० च ।

११ गोहिरण्यादि इति ज०, भा० च ।

मूर्त्तिपान् विधिवत् पश्चात् जापकान् ब्राह्मणांस्तथा ॥ ६३ ॥
 देवज्ञं शिल्पिनं प्रार्थ्यं दीनानायादि(१) भोजयेत् ।
 यदत्र सम्मुखीभावे खेदितो भगवन्मया ॥ ६४ ॥
 क्षान्स्व नाथ तत् सर्वं कारुण्याम्बुनिधे मम(२) ।
 इति विज्ञप्तिपुत्राय यजमानाय सद्गुणः ॥ ६५ ॥
 प्रतिष्ठापुण्यसद्भावं(३) स्फुरत्तारकसप्रभं(४) ।
 कुशपुष्पाक्षतोपेतं स्वकरेण समर्पयेत् ॥ ६६ ॥
 ततः पाशुपतोपेतं(५) प्रणम्य परमेश्वरं ।
 ततोऽपि बलिभिर्भूतान् सन्निधाय निबोधयेत् ॥ ६७ ॥
 स्थातव्यं भवता तावद् यावत् सन्निहितो ह्यरः(६) ।
 गुरुर्वस्त्रादिसंयुक्तं गृह्णोयाद्यागमण्डपं ॥ ६८ ॥
 सर्वोपकरणं शिल्पी तथा स्नापनमण्डपं(७) ।
 अन्ये देवादयः स्थाप्या मन्त्रैरागमसम्भवैः ॥ ६९ ॥
 आदिवर्णस्य भेदाद्वा(८) सुतत्त्वव्याप्तिभाविताः(९) ।
 साध्य(१०) प्रमुखदेवाश्च सरिदोषधयस्तथा ॥ ७० ॥
 क्षेत्रपाः किन्नराद्याश्च पृथिवीतत्त्वमाश्रिताः ।

- १ दीनानाथांश्चेति ज० ।
 २ देवत्वं नाथतत् सर्वं कारुण्यान मनवे नम इति भ० ।
 ३ प्रतिष्ठापुण्यसम्भारमिति ग० ।
 ४ स्फुरत्तारकसन्निभमिति ।
 ५ ततः पाशुपतिं जप्त्वा इति ख० ग० च ।
 ६ भव इति ख०, घ० च ।
 ७ गुरुर्वस्त्राणीत्यादिः, स्नानमण्डपमि-
 त्यन्तः पाठो भ० पुस्तके नास्ति ।
 ८ आदिवर्णस्य श्लेषाद्वा इति भ० ।
 ९ स्वातन्त्र्या व्याप्तिरौरिता इति ग० ।
 १० स्वतन्त्र
 व्याप्ति भेदत इति ज० ।
 १० जाप्य इति भ० ।

स्नानं सरस्वतीलक्ष्मीनदीनामम्भसि क्वचित् ॥ ७१ ॥
 भुवनाधिपतीनाञ्च स्थानं यत्र व्यवस्थितिः ।
 अण्डवृद्धिप्रधानान्तं त्रितत्त्वं ब्रह्मणः पदं ॥ ७२ ॥
 तन्मात्रादिप्रधानान्तं^(१) पदमेतत् त्रिकं हरेः^(२) ।
 नाद्ये शगणमाहृणां यक्षेशशरजम्भनां ॥ ७३ ॥
 अण्डजाः शुद्धविद्यान्तं पदं गणपतेस्तथा ।
 मायांशदेशशक्तान्तं शिवाशिवोत्तरोचिषां^(३) ॥ ७४ ॥
 पदमीश्वरपर्यन्तं व्यक्ताच्च।सु च कीर्तितं ।
 कूर्माद्यं कीर्तितं यच्च यच्च रत्नादिपञ्चकं^(४) ॥ ७५ ॥
 प्रक्षिपेत् पीठगर्भं च पञ्चब्रह्मशिलां विना ।
 षड्भिर्विभाजिते गर्भे^(५) त्यक्त्वा भागञ्च पृष्ठतः ॥ ७६ ॥
 स्थापनं पञ्चमांशे च यदि वा वसुभाजिते ।
 स्थापनं सप्तमे भागे प्रतिमासु सुखावहं ॥ ७७ ॥
 धारणाभिर्विशुद्धिः स्यात् स्थापने लेपत्रिणयोः ।
 स्नानादि मानसन्तत्र शिलारत्नादिवेशनं^(६) ॥ ७८ ॥
 नेत्रोद्घाटनमन्त्रे ष्टमासनादिप्रकल्पनं ।
 पूजा निरम्बुभिः पुष्पैर्यथा चित्रं न दुष्यति ॥ ७९ ॥
 विधिस्तु चललिङ्गेषु सम्प्रत्येव निगद्यते ।

१ तन्मात्रादिप्रधानान्तमिति ख० ।
 २ तत्त्वमेकं त्रिकं हरेरिति घ० ।
 ३ स्नानं सरस्वतीत्यादिः, रोचिषा-
 मित्यन्तः पाठो भ० पुस्तके नास्ति ।

४ यद्रत्नादिकपञ्चकमिति ज० ।
 ५ षड्भिर्विभाजिते गर्भे इति ङ० ।
 ६ शिलारत्नादिवेशनं इति भ० ।
 शिलारत्नविवेशनमिति ख० ।

पञ्चभिर्वा त्रिभिर्वापि पृथक् कुर्याद्(१) विभाजिते(२) ॥ ८० ॥

भागत्रयेण भागांशी भवेद्भागद्वयेन वा ।

खपीठेष्वपि (३) तद्वत् स्यात्सिद्धेषु तत्तुभेदतः ॥ ८१ ॥

सृष्टिमन्त्रेण संस्कारो विधियत् स्फाटिकादिषु ।

किञ्च ब्रह्मशिलारत्नप्रभूतेश्चानिवेदनं(४) ॥ ८२ ॥

योजनं पिण्डिकायाश्च मनसा परिकल्पयेत् ।

स्वयम्भूवाणलिङ्गादी(५) संस्कृतौ नियमो न हि ॥ ८३ ॥

स्नापनं संहितामन्त्रैर्नत्रासं होमश्च कारयेत् ।

नदीसमुद्ररोहाणां स्थापनं पूर्ववन् मतं ॥ ८४ ॥

ऐहिकं मृगमयं लिङ्गं पिष्टकादि च तक्षणात्(६) ।

कृत्वा सम्पूजयेच्छुद्धं दीक्षणादिविधानतः(७) ॥ ८५ ॥

समादाय ततो मन्त्रानात्मानं सन्निधाय च ।

तज्जले प्रक्षिपेत्सिद्धं वत्सरात् कामदं भवेत् ॥ ८६ ॥

विष्णादिस्थापनं चैव पृथक् मन्त्रैः समाचरेत् ।

इत्याग्नेये महापुराणे शिवप्रतिष्ठा(८) नाम सप्तनवति-

तमोऽध्यायः ॥

१ पृथक् पीठे इति ख०, ग०, घ० च ।

२ स्थापनमित्यादिः, कुर्याद् विभाजिते

इत्यन्तः पाठो क० पुस्तके नास्ति ।

३ खपीठे क्षपिते इति ख० ।

४ प्रभूतेश्चधिवेशनम् इति घ० ।

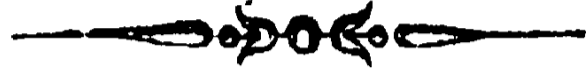
५ वाक्लिङ्गामिति ज० ।

६ पिष्टकादि च तत्क्रमादिति ख०,
ज० च ।

७ सृष्टिमन्त्रेणेत्यादिः दीक्षणादि-
विधानत इत्यन्तः पाठो ग० पुस्तके
नास्ति ।

८ शिवपूजा इति क० ।

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥

गौरीप्रतिष्ठाकथनं ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये गौरीप्रतिष्ठाञ्च पूजया सहितां षट्शु ।
मण्डपाद्यं पुरो यच्च^(१) संस्थाप्य चाधिरोपयेत् ॥ १ ॥
शय्यायान्तांश्च विनयस्य मन्त्रान्मूर्त्यादिकान् गुह्य ।
आत्मविद्याशिवान्तश्च^(२) कुर्याद्गीर्णनिवेशनं ॥ २ ॥
शक्तिं परां ततो^(३) नयस्य ऊत्वा^(४) जप्त्वा च पूर्ववत् ।
सन्धाय च तथा पिण्डो^(५) क्रियाशक्तिस्वरूपिणीं ॥ ३ ॥
सदृशव्यापिकां ध्यात्वा नयस्तरत्नादिकां तथा ।
एवं संस्थाप्य तां पश्चाद्देवीन्तस्याग्नियीजयेत् ॥ ४ ॥
परशक्तिस्वरूपान्तां स्वागुना^(६) शक्तियोगतः ।
ततो नयसेत् क्रियाशक्तिं पीठे ज्ञानश्च विग्रहे ॥ ५ ॥
ततोपि व्यापिनो^(७) शक्तिं समावाह्यं नियोजयेत् ।
अम्बिकां शिवनाम्नीश्च समासभ्य^(८) प्रपूजयेत् ॥ ६ ॥
ओं आधारशक्तये नमः । ओं कूर्माय नमः । ओं खन्दाय च
तथा नमः । ओं ऋं नारायणाय नमः । ओं ऐश्वर्याय नमः ।

१ मण्डपाद्यं प्रविशेष इति ग० ।

२ शिवास्तं च इति घ० ।

३ तथा शक्तिं परामिति ख० ।

४ खुत्वेति ज० ।

५ चण्डीमिति ख० ।

६ आत्मनेति ख० ।

७ च, स्वकोशीतिनाम्नीश्च समासभ्येति

ज० ।

ओं अं अधश्चदनाय नमः । ओं पद्मासनाय नमः । ओं ऊर्ध्वच्छदनाय
 नमः । ओं पद्मासनाय नमः । अथ सम्पूज्याः केशवास्तथा ।
 ओं ह्रीं कर्णिकायै नमः । ओं खं पुष्कराक्षेभ्यः^(१) इहार्चयेत् । ओं
 ह्रीं पुष्टैः ह्रीं च ज्ञानायै ह्रूं क्रियायै ततो नमः । ओं नासाय
 नमः । हं धर्माय नमः^(२) । हं ज्ञानाय वै नमः^(३) । ओं वैराग्याय
 नमः । ओं वै अधर्माय नमः^(४) । ओं हं अज्ञानाय वै नमः ।
 ओं अवैराग्याय वै नमः । अं अनैश्वर्याय नमः । ऊं वाचे ऊं च
 रागिण्यै क्रीं ज्वालिन्यै ततो नमः । ओं ह्रीं शमायै^(५) च नमः ।
 ह्रूं ज्येष्ठायै ततो नमः । ओं ह्रीं रौं क्रीं नवशक्त्यै गौं च
 गौर्यासनाय च । गौं गौरीमूर्त्तये नमः । गौर्या मूलमधोच्यते ।
 ओं ह्रीं सः^(६) महागौरि रुद्रदयिते स्वाहा । गौर्यै नमः ।
 गां ह्रूं ह्रीं शिवो गूं स्यात् शिखायै कवचाय च । गों नेत्राय
 च गों अस्त्राय ओं गौं विज्ञानशक्तये, ओं गूं क्रियाशक्तये नमः^(७) ।
 पूर्वादौ शक्रादिकान् । ओं सुं सुभगायै नमः । ह्रीं बीजललिता
 ततः । ओं ह्रीं कामिन्यै च नमः । ओं ह्रूं स्यात् कामशालिनी-
 मन्त्रैर्गौरीं प्रतिष्ठाप्य प्रार्च्य जप्त्वाथ सर्वभाक्^(८) ॥

इत्याग्नेये महापुराणे गौरीप्रतिष्ठा नामाष्टनवति-
 तमोऽध्यायः ॥

१ ओं खं पुष्करेभ्य इति ख० ।

२ धं धर्माय नम इति ख० ।

३ वं ज्ञानाय नम इति ख० ।

४ हं अधर्माय वै नम इति ख० ।

५ वासायै इति ख०, ग०, घ०, ङ० च ।

६ ऊं ह्रूं स इति घ० ।

७ ह्रीं क्रियाशक्तये नम इति भ० ।

८ ओं क्रियाशक्तये नम इति घ० ।

९ जप्त्वा गुरुरूपतः इति ग०, ख० च ।

अथैकोनशततमोऽध्यायः ।

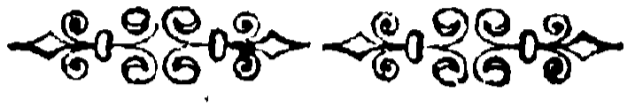
सूर्यप्रतिष्ठाकथनं ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये सूर्यप्रतिष्ठाञ्च पूर्ववन्मण्डपादिकं ।
स्नानादिकञ्च सम्याद्य^(१) पूर्वोक्तविधिना ततः ॥ १ ॥
विद्यामासनशय्यायां साङ्गं विन्यस्य भास्करं ।
त्रितत्त्वं विन्यसेत्तत्र सस्वरं खादिपञ्चकं ॥ २ ॥
शुद्ध्यादि पूर्ववत् कृत्वा पिण्डो संशोध्य पूर्ववत् ।
सदेशपदपर्यन्तं विन्यस्य तत्तुपञ्चकं^(२) ॥ ३ ॥
शक्त्या च सर्वतोमुखा संस्थाप्य विधिवत्ततः ।
स्वाग्ना^(३) विधिवत् सूर्यं शक्त्यन्तं^(४) स्थापयेद्गुरुः ॥ ४ ॥
स्वाम्यन्तमथवादित्यं पादान्तमाम धारयेत् ।
सूर्यमन्त्रास्तु^(५) पूर्वोक्ता द्रष्टव्याः स्थापनेपि च^(६) ॥ ५ ॥

इत्याग्नेये महापुराणे सूर्यप्रतिष्ठा नामैकोनशत-
तमोऽध्यायः ॥

-
१ स्नानादिकं च सम्यज्य इति ख०, इ० च ।	२ स्वात्मनेति इ० ।
२ विन्यस्य पदपञ्चकमिति इ० ।	४ शक्त्यर्थमिति इ० ।
विहितस्य रत्नपञ्चकमिति ज० ।	५ सूर्यमन्त्रास्तिति इ० ।
	६ स्थापनेपि वेति ज० ।

अथ शततमोऽध्यायः ।

द्वारप्रतिष्ठाकथनं ।

ईश्वर उवाच । द्वाराश्रितप्रतिष्ठाया वक्ष्यामि विधिमप्यथ ।
द्वाराङ्गानि कषायाद्यैः संस्कृत्य शयने न्यसेत् ॥ १ ॥
मूलमध्याग्रभागेषु त्रयमात्मादिसेश्वरं ।
विन्यस्य सन्निवेश्याथ^(१) ऊत्वा जम्बात्र रूपतः^(२) ॥ २ ॥
द्वारादधी यजेद्वास्तुन्तत्रैवानन्तमन्तः ।
रत्नादिपञ्चकं भ्यस्य शान्तिहोमं विधाय च ॥ ३ ॥
यवसिद्धार्थकाक्रान्ता ऋद्धिदृद्धिमहातिलाः ।
गोमृत्सर्षपरागेन्द्रमोहनीलक्ष्णामृताः ॥ ४ ॥
रोचना रग् वचो दूर्वा प्रासादाधश्च पोटलीं ।
प्रकृत्योदुम्बरं बद्ध्वा रक्षार्थं प्रणवेन तु ॥ ५ ॥
द्वारमुत्तरतः किञ्चिदाश्रितं सन्निवेशयेत् ।
आत्मतत्त्वमधी न्यस्य विद्यातत्त्वञ्च शाखयोः ॥ ६ ॥
शिवमाकाशदेशे च व्यापकं सर्वमङ्गले^(३) ।
ततो महेशनाथं च विन्यसेन्मूलमन्तः ॥ ७ ॥

१ विन्यस्य च निवेश्याथ इति ख० ।
विन्यस्य सन्निबोध्यायेति ज० ।

२ जम्बात्ररूपत इति ग० ।
३ सर्वपुष्कलमिति ख०, घ० च

द्वाराश्रितांश्च तल्पादीन्^(१) क्षतयुक्तैः^(२) खनामभिः ।

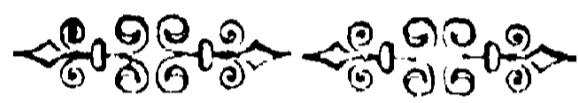
जुहुयाच्छतमर्हं वा द्विगुणं शक्तितोयवा^(३) ॥ ८ ॥

न्यूनादिदोषमोषार्थं हेतितो जुहुयाच्छतं^(४) ।

दिग्बलिम्पूर्ववद्दत्त्वा^(५) प्रदद्याद्दिशादिकं ॥ ९ ॥

इत्याद्ये ये महापुराणे द्वारप्रतिष्ठा नाम शत-
तमोऽध्यायः ॥

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥

प्रासादप्रतिष्ठा ।

इंश्वर उवाच । प्रासादस्थापनं वक्ष्ये तच्चैतन्यं स्वयोगतः^(१) ।

शुकनाशासमाप्तौ तु पूर्ववेद्याश्च मध्यतः ॥ १ ॥

आधारशक्तितः पद्मे विन्यस्ते प्रणवेन च^(२) ।

खर्गाद्ये कतमोद्भूतं पञ्चगव्येन संयुतं ॥ २ ॥

मधुक्षीरयुतं कुम्भं न्यस्तरत्नादिपञ्चकं^(३) ।

खग्वस्त्रं गन्धलिप्तञ्च गन्धवत्पुष्पभूषितं^(४) ॥ ३ ॥

घृतादिपक्त्वानाञ्च क्षती क्षत्यञ्च विन्यसेत्^(५) ।

१ नन्द्यादीन् इति ख० ।	ज०, भा० च । विन्यसेत् प्रणवेन तु इति ग० ।
२ क्षतयुक्तैरिति ज० ।	८ मधुक्षीरयुतं न्यस्तरत्नादिपञ्चकं तत इति ग० ।
३ शक्तितो यथा इति ग० ।	९ गन्धवत्पुष्पभूषितमिति ग०, उ०, ख० च ।
४ भागत्रयेणेत्यादिः, जुहुयाच्छतमित्यन्तः पाठो भा० पुस्तके नास्ति । अत्र कतिपय- श्लोकाधिकोऽध्यायत्रयात्मकः पाठः पतितोऽस्ति ।	१० बन्धितं पद्मं विन्यसेदिति ख० । बन्धिकूपं यवं न्यसेदिति ग० । बन्धिकूपेषु च न्यसेदिति ज० ।
५ पूर्ववद् दत्त्वा इति ग०, घ० च ।	
६ तच्चैतन्यञ्च योगत इति ग० । तच्चैतन्य- स्वयोगत इति ख० ।	
७ विन्यस्ते प्रणवेन तु इति ख०, ख०,	

पूरकेण समादाय सकलीद्यतविग्रहः ॥ ४ ॥
 सर्वात्मभिन्नमात्मानं स्वाणुना^(१) स्वान्तमाद्यतः ।
 आक्षया बोधयेच्छम्भौ^(२) रेचकेन ततो गुरुः ॥ ५ ॥
 द्वादशान्तात्^(३) समादाय स्फुरद्वह्निकणोपमं ।
 निक्षिपेत् कुम्भगर्भे च न्यस्ततन्त्रातिवाहिकं^(४) ॥ ६ ॥
 विग्रहन्तद्गुणानाञ्च बोधकञ्च कलादिकं ।
 क्षान्तं वागीश्वरं^(५) तत्तु ब्रातं तत्र निवेशयेत् ॥ ७ ॥
 दश नाडी दश प्राणानिन्द्रियाणि त्रयोदश ।
 तदधिपांश्च संयोज्य प्रणवाद्यैः स्वनामभिः ॥ ८ ॥
 स्वकार्यकारणत्वेन^(६) मायाकाशनियामिकाः^(७) ।
 विद्ये शान् प्रेरकान् शम्भुं व्यापिनञ्च सुसम्बरैः^(८) ॥ ९ ॥
 अङ्गानि च^(९) विनिक्षिप्य निरुन्ध्याद्रोधमुद्रा^(१०) ।
 सुवर्णाद्युद्भवं यद्वा पुरुषं पुरुषानुगं ॥ १० ॥
 पञ्चगव्यकषायाद्यैः पूर्ववत् संस्कृतन्ततः ।
 शय्यायां कुम्भमारोप्य ध्यात्वा ब्रह्ममुमापतिं ॥ ११ ॥

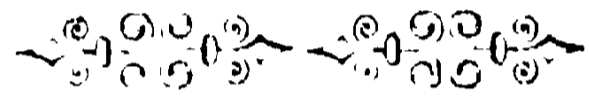
- १ सर्वात्मभिन्नमात्मानं स्वात्मना इति ख० । ६ स्वकार्यकारणत्वेनेति ख०, इ० च० ।
 सर्वात्माभिन्नमात्मा च स्वाणुनेति ज० । ७ प्रयामिका इति ख०, इ० च ।
 २ बोधयेच्छम्भौ इति ख०, घ० च । ८ व्यापिनञ्च स्वशक्तित इति भ० ।
 ३ द्वादशान्तमिति ग०, ज० च । ९ व्यापिनञ्चास्य संख्यैरिति ड० ।
 ४ न्यस्य तत्र यथाक्रममिति ग० । न्यस्य ९ अज्ञाने चेति घ०, भ० च । अङ्गादि
 तत्राभिवाहिकमिति इ० । न्यस्य तत्राभि- चेति ड० ।
 वादकमिति ज० । १० निर्मञ्जुद्रोणमुद्रया इति ग० ।
 ५ वागेश्वरमिति ख० । वागेश्वरमिति ड० । निरुन्ध्याद् द्रवमुद्रया इति भ० ।

तस्मिंश्च शिवमन्त्रेण व्यापकत्वेन विन्यसेत् ।
 सन्निधानाय होमस्य प्रोक्षणं स्पर्शनं जपं ॥ १२ ॥
 सान्निध्याबोधनं^(१) सर्वभागजयविभागतः ।
 विधायैवं^(२) प्रकृत्यन्ते^(३) कुम्भे तं विनिवेशयेत् ॥ १३ ॥

इत्याग्नेये महापुराणे प्रासादकृत्यप्रतिष्ठा नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

अथ द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ध्वजारोपणं ।

ईश्वर उवाच । चूलके ध्वजदण्डे च^(४) ध्वजे देवकुले तथा ।
 प्रतिष्ठा च यथोद्दिष्टा^(५) तथा स्कन्द वदामि ते^(६) ॥ १ ॥
 तडागार्द्धप्रवेशाद्वा यद्वा सवार्द्धवेशनात् ।
 ऐष्टके दारुजः^(७) शूलः शैलजे धाम्नि शैलजः^(८) ॥ २ ॥
 वैश्ववादी च चक्राढ्यः कुम्भः स्यान्मूर्त्तिमानतः ।
 स च त्रिशूलयुक्तस्तु अग्रचूलाभिधो मतः^(९) ॥ ३ ॥

१ सन्निध्याबोधनमिति ख०, झ०,
 ज० च ।

२ विधायैवेति ज० ।

३ प्रकृत्या तु इति ख० ।

४ चूलके ध्वजदण्डे वा इति ज० ।

५ यथाद्दिष्टा इति झ० ।

६ तथा अहं वदामि ते इति ड० । ख० ।

७ ऐष्टे दारुभव इति घ०, ज० च ।

८ तडागाद्देत्यादिः, शैलज इत्यन्तः पाठो
 भ० पुस्तके नास्ति ।

९ अग्रं चूलाभिधो मत इति घ० । अग्रचू-
 लादिदोषत इति ड० । गृहचूलाभिधो-

मत इति ड० । अग्रं चूलादिदोषत इति

ईशशूलः(१)समाख्यातो मूर्द्ध्नि लिङ्गसमन्वितः ।
 वीजपूरकयुक्तो वा शिवशास्त्रेषु तद्विधः ॥ ४ ॥
 चित्रो ध्वजश्च जङ्घातो यथा जङ्घार्द्धतो भवेत्(२) ।
 भवेद्वा दण्डमानस्तु यदि वा तद्यदृच्छया(३) ॥ ५ ॥
 महाध्वजः समाख्यातो यस्तु पीठस्य वेद्यकः(४) ।
 शक्यैर्ग्रहै रसैर्वापि हस्तैर्दण्डस्तुसम्भितः ॥ ६ ॥
 उत्तमादिक्रमेणैव विज्ञेयः शूरिभिस्ततः ।
 वंशजः शालजादिर्वा स दण्डः सर्वकामदः ॥ ७ ॥
 अयमारोप्यमाणस्तु भङ्गमायाति वै यदि ।
 राज्ञोनिष्ठं(५) विजानीयाद्यजमानस्य वा तथा(६) ॥ ८ ॥
 मन्त्रेण बङ्गरूपेण पूर्ववच्छान्तिमाचरेत् ।
 द्वारपालादिपूजाश्च मन्त्राणान्तर्प्यन्तथा ॥ ९ ॥
 विधाय चूलकं(७) दण्डं स्नापयेदस्तु मन्त्रतः ।
 अनेनैव तु मन्त्रेण ध्वजं सम्प्रीक्ष्य देशिकः ॥ १० ॥
 मृद् कषायादिभिः(८) स्नानं प्रासादङ्कारयेत्ततः ।
 विलिप्य रसमाच्छाद्य(९) शय्यायां न्यस्य पूर्ववत् ॥ ११ ॥
 चूडके(१०) लिङ्गवणान्यासो न च ज्ञानं न च क्रिया ।

- १ ईशशूल इति इति ग० । ईश ४ यस्तु स्यात् पीठवेद्यक इति ड० ।
 शूल इति ड० । ईशशूल इति ड० । ५ राज्ञोरिष्टमिति ज० ।
 शशः शूल इति ज० । ६ वै तथा इति ज० ।
 २ जङ्घातो यदा जङ्घार्द्धतो भवे- ७ चूडकमिति ज० ।
 दिति ख० । सङ्घातो यथा जङ्घार्द्धतो ८ मृत्काषायादिभिरिति ख०, ड० च ।
 ध्वजेदिति घ० । ९ विलिप्य रसमादायेति ज० ।
 ३ यदि वा तद्यदृच्छया इति ख० । १० चूडके इति घ०, ड० च ।

विशेषार्था^(१)चतुर्थी च न च कुण्डस्य^(२)कल्पना ॥ १२ ॥
 दण्डे तयार्थतत्त्वञ्च^(३) विद्यातत्त्वं द्विती यकं ।
 सद्योजातानि वक्राणि^(४)शिवतत्त्वं पुनर्ध्वजे ॥ १३ ॥
 निष्कलञ्च शिवन्तत्रन्यस्याङ्कानि प्रपूजयेत् ।
 चूडके च^(५) ततो मन्त्रो साम्निथे सहिताग्निभिः^(६) ॥ १४ ॥
 होमयेत् प्रतिभागञ्च ध्वजे तैस्तु फडन्तकैः^(७) ।
 अन्यथापि कृतं यच्च ध्वजसं स्कारणं^(८) क्वचित् ॥ १५ ॥
 अस्त यागविधावेवं^(९) तत्सर्वमुपदर्शितं ।
 प्रासादे कारिते स्थाने^(१०) स्वस्तीदिविभूषिते ॥ १६ ॥
 जङ्घा वेदी तदूर्ध्वे तु त्रितत्त्वादि निवेश्य च ।
 होमादिकं विधायथ शिवं सम्यूज्य पूर्ववत् ॥ १७ ॥
 सर्वतत्त्वान्यं ध्यात्वा शिवञ्च व्यापकं न्यसेत् ।
 अनन्तं कालरुद्रञ्च विभाव्य च पदाम्बुजे ॥ १८ ॥
 कुष्माण्डहाटकौ पीठे पातालनरकैः^(११) सह ।
 भुवनैर्लोकपालैश्च शतरुद्रादिभिर्वृतं ॥ १९ ॥
 ब्रह्माण्डकमिदं ध्यात्वा जङ्घायाञ्च विभावयेत् ।
 वारितेजोनिलयोमपञ्चाष्टकसमन्वितं^(१२) ॥ २० ॥

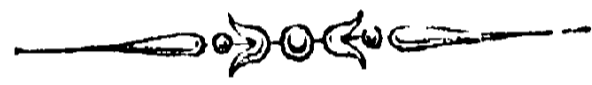
- १ विशेषाद्या इति घ० । ८ तच्च ध्वजे संहरणमिति ख०, छ० च ।
 २ नवदण्डस्येति भ० । यच्च ध्वजसंस्करणमिति घ० ।
 ३ तथात्मतत्त्वञ्चेति ग०, घ० च० । ९ अस्त्रयागे विधाने चेति ज० ।
 ४ सद्योजातादि वक्राणीति भ० । १० प्रासादकारितस्थाने इति ख०, भ०
 ५ चूलके च इति ख०, ज० च । च । प्रासादे कारितस्थाने इति ज० ।
 ६ संहितात्मभिरिति ख०, ग० च । ११ पातालनरकैरिति ड०, ज० च० ।
 ७ चूलके इति श्लोको भ० पुस्तके १२ पञ्चाङ्कसमन्वितमिति ग० ।
 नास्ति ।

सर्वावरणसञ्ज्ञश्च वृद्धयोन्यवृत्तान्वितं^(१) ।
 योगाष्टकसमायुक्तं^(२) नाशावधि गुणत्रयं ॥ २१ ॥
 पटस्थं पुरुषं सिंहं वामञ्च^(३) परिभावयेत् ।
 मञ्जरीवेदिकायाश्च विद्यादिकचतुष्टयं ॥ २२ ॥
 कण्ठे मायां सरुद्राश्च^(४) विद्याश्चामलसारके^(५) ।
 कलसे चेश्वरं विन्दुं विद्ये श्वरसमन्वितं^(६) ॥ २३ ॥
 जटाजूटश्च तं विद्याच्छूलं चन्द्रार्द्ररूपकं ।
 शक्तित्रयं च तत्रैव दण्डेनादं विभाव्य च ॥ २४ ॥
 ध्वजे च कुण्डलो शक्तिमिति धाम्नि विभावयेत् ।
 जगत्या वाथ सन्धाय लिङ्गं पिण्डिकयाथवा^(७) ॥ २५ ॥
 समुत्थाप्य सुमन्त्रैश्च^(८) विन्यस्ते शक्तिपङ्कजे ।
 न्यस्तरत्नादिके तत्र स्वाधारे विनिवेशयेत् ॥ २६ ॥
 यजमानो ध्वजे लभे बभ्रुमित्रादिभिः सह ।
 धाम प्रदक्षिणीकृत्य लभते फलभीर्हितं^(९) ॥ २७ ॥
 गुरुः पाशुपतं ध्यायन्^(१०) स्थिरमन्त्राधिपैर्युतं^(११) ।
 अधिपान् शस्त्रयुक्तांश्च रक्षणाय निबोधयेत्^(१२) ॥ २८ ॥

१ बुद्धयोन्यवृत्तान्वितमिति ग० ।	मन्वितमित्यन्तः पाठो ङ० पुस्तके नास्ति ।
२ योगाष्टकसमायुक्तमिति भ० ।	७ लिङ्गपिण्डिकयाथवेति घ०, ङ०,
३ रागश्चेति ख०, ज० च ।	ज० च ।
४ कण्ठे मायाङ्गवृत्तश्चेति भ० ।	८ सुमन्त्रैश्चेति ग०, ङ० च० ।
५ विद्याश्चामनसारके इति ख०, ग०	९ लभते फलभीर्हितमिति ङ० ।
ख० । विद्याया मनसारके इति ज० ।	१० पाशुपतं ध्यायेदिति ख०, घ० च ।
६ विश्वेश्वरसमन्वितमिति ख०,	११ शिवमन्त्राधिपैर्युतमिति घ०, ङ०
घ०, ङ० च । विश्वेश्वरसमन्वितमिति ग० ।	च ।
सर्वावरणसञ्ज्ञश्चेत्यादिः, विश्वेश्वरस	१२ रक्षणाय निवेदयेदिति ख०, ङ० च ।

न्यूनादौषशान्तर्यं ऊत्वा(१) दत्त्वा च दिग्बलिं ।
 गुरवे दक्षिणां दद्याद् यजमानो दिवं व्रजेत् ॥ २९ ॥
 प्रतिमालिङ्गवेदीनां यावन्तः परमाणवः ।
 तावद्युगसहस्राणि कर्त्तुर्भागभुजः(२) फलं ॥ ३० ॥
 इत्याग्नेये महापुराणे ध्वजारोहणादिविधिर्नाम
 द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

जीर्णोद्धारः ।

ईश्वर उवाच । जीर्णादीनाञ्च लिङ्गानामुद्धारं विधिना वदे ।
 • लक्ष्मोज्झितञ्च भ्रमञ्च स्थूलं वज्रहृतं तथा ॥ १ ॥
 सम्पुटं स्फुटितं व्यङ्गं लिङ्गमित्येवमादिकं ।
 इत्यादिदुष्टलिङ्गानां योज्या पिण्डो(३) तथा वृषः ॥ २ ॥
 चालितञ्चलितं लिङ्गमत्यर्थं(४) विषमस्थितं ।
 दिङ्मूढं पातितं लिङ्गं मध्यस्थं पतितं तथा ॥ ३ ॥
 एवंविधञ्च संस्थाप्य(५) निर्ब्रणञ्च भवेद्यदि ।
 नद्यादिकप्रवाहेन तदपाक्रियते यदि ॥ ४ ॥
 ततोऽन्यत्रापि संस्थाप्य विधिदृष्टेन कर्मणा ।

१ न्यूनादिदोषनाशार्थं ऊत्वेति
 ऋ० । न्यूनादिदोषनाशाय ऊत्वेति
 घ०, ज० च ।

२ कर्त्तुर्भागवत इति ख०, इ० च ।

३ त्याज्या पिण्डोति घ० ।

४ निम्नमत्यर्थमिति ज० ।

५ संस्थाप्यमिति ऋ० ।

सुस्थितं दुस्थितं वापि(१) शिवलिङ्गं न चालयेत् ॥ ५ ॥
 शतेन स्थापनं कुर्यात् सहस्रेण तु चालनं(२) ।
 पूजादिभिश्च संयुक्तं जीर्णाद्यमपि सुस्थितं(३) ॥ ६ ॥
 याम्ये मण्डपमीशे वा प्रत्यग्द्वारैकतोरणं ।
 विधाय द्वारपूजादि स्थण्डिले मन्त्रपूजनं(४) ॥ ७ ॥
 मन्त्रान् सन्तर्प्य सम्पूज्य वास्तुदेवांस्तु पूर्ववत् ।
 दिग्बलिं च वह्निर्दत्त्वा समाचम्य स्वयं गुरुः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु शम्भुं(५) विज्ञापयेत्ततः ।
 दुष्टलिगमिदं शम्भोः शान्तिरुद्धरणस्य चेत्(६) ॥ ९ ॥
 रुचिस्तवादिविधिना(७) अधितिष्ठस्व मां शिव ।
 एवं विज्ञाप्य देवेशं शान्तिहीमं सनाचरेत् ॥ १० ॥
 मध्वान्यक्षीरदूर्वाभिर्मूलेनाद्याधिकं शतं ।
 ततो लिङ्गं च संस्थाप्य पूजयेत् स्थण्डिले(८) तथा ॥ ११ ॥
 ओं व्यापकेश्वरायेति नात्यन्तं शिववादिना(९) ।

-
१ दुस्थितं चापीति ग० ।	६ शान्तिरुद्धरणे न्यसेदिति ख०, ग०, घ०, ङ० च ।
२ सहस्रेण च चालयेदिति ग० ।	७ रुचिस्तवास्ति विधिनेति ख०, ङ०, ङ०, ज० च ।
३ जीर्णाद्यमपि संस्थितमिति ख०, ङ० च । पूजया रक्षितं यत्तदग्निष्टमपि दुःस्थितमिति ख०, घ०, पुस्तकेऽधिकः पाठः ।	८ स्थण्डिलमिति ख०, घ०, ङ०, ज० च ।
४ स्थण्डिलेशप्रपूजनमिति ख०, ग०, ङ०, ङ०, ङ० च । स्थण्डिले सम्प्रपूजनमिति घ०, ज० च ।	९ ओं व्यापकेश्वरायेति तत्त्वेनात्यन्त-रादिने इति ख० । ओं व्यापकेश्वरायेति नात्यन्तशिववाचिनेति घ० । ओं व्यापकेश्वरायेति तत्त्वेनात्यन्तवादिने इति ङ० ।
५ सर्वमिति क० ।	

ओं व्यापकं हृदयेश्वराय नमः(१) ।
 ओ व्यापकेश्वराय शिरसे नमः(२) । इत्याद्यङ्गमन्त्राः(३) ।
 ततस्तत्राश्रितं तत्त्वं श्रावयेदस्त्रमस्ततः(४) ॥ १२ ॥
 सत्वः कोपीह(५) यः कोपिलिङ्गमाश्रित्य तिष्ठति ।
 लिङ्गन्यत्का शिवाज्ञाभिर्यत्रेष्टं तत्र गच्छतु ॥ १३ ॥
 विद्याविद्ये श्वरैर्युक्तः स भवोत्र(६) भविष्यति ।
 सहस्रं प्रतिभागे च ततः पाशुपतागुना(७) ॥ १४ ॥
 ज्ञात्वा शान्त्यम्बुना प्रोक्ष्य स्पृष्ट्वा कुशैर्जपेत्ततः(८) ।
 दत्तार्घं च विलोमेन तत्त्वतत्त्वाधिपांस्तथा ॥ १५ ॥
 अष्टमूर्त्तीश्वरान् लिङ्ग(९) पिण्डिकासंस्थितान् गुरुः
 विसृज्य स्वर्णपाशेन वृषस्कन्धस्थया तथा ॥ १६ ॥
 रज्जा बध्वा तथा नीत्वा शिवमन्त्रं गृह्णन् जनैः ।
 तज्जले निक्षिपेन् मन्त्री पुच्छर्थं जुहुयाच्छतं ॥ १७ ॥
 तृप्तये दिक्पतीनाञ्च वास्तुशुद्धौ(१०) शतं शतं ।
 रक्षां विधाय तद्दाम् महापाशुपता ततः ॥ १८ ॥
 लिङ्गमन्यत्ततस्तत्र विधिवत् स्थापयेद् गुरुः ।
 असुरैर्मुनिभिर्गोत्रस्तन्त्र-विद्भिः(११) प्रतिष्ठितं ॥ १९ ॥

१ ओं व्यापकेश्वराय हृदयाय नम
 इति ख०, ग० च । ओं व्यापकेश्वर
 हृदया नम इति भ०, घ० च ।

२ शिरसे स्वाहेति ज० ।

३ इत्याद्यङ्गमन्त्रा इति ख०, ङ० च ।
 इत्यादिमन्त्रा इति छ० ।

४ स्थापयेदस्त्रमन्त्रत इति छ० ।

धारयेदस्त्रमन्त्रत इति ज० ।

५ सिद्धः कोपीहेति घ० ।

६ शम्भुरवेति घ०, ज० च । प्रभुर-
 वेति ख०, ङ० च ।

७ पाशुपतात्मनेति ख०, ग०, ङ० च ।

८ दभैर्जपेत्तत इति छ० ।

९ मूर्त्तिमूर्त्तीश्वरान् लिङ्गे इति ख०
 घ०, ङ०, छ० च ।

१० वास्तु मध्ये घ० ।

११ तत्त्वविद्भिरिति ख०, घ०, ङ०,
 ज० च ।

जीर्णं वाप्यथवा भ्रमं^(१) विधिनापि नचास्तयेत् ।
 एष एव विधिः कार्यो जीर्णधामसमुद्भूतौ ॥ २० ॥
 खड्गे मन्त्रगणं नस्य कारयेन् मन्दिरान्तरं ।
 सङ्कीचे मरणं प्रीतिं विल्लारे तु धनक्षयः ॥ २१ ॥
 तद्रव्यं श्रेष्ठद्रव्यं वा तत् सकार्यं तत्प्रमाणकं ।

इत्यामेये महापुराणे जीर्णोद्धारो नाम अधिकशत-
 तमोऽध्यायः ॥

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

५ प्रासादलक्षणं ।

ईश्वर उवाच । वक्ष्ये प्रासादसामान्यलक्षणं ते शिखिध्वज ।
 चतुर्भागीकृते क्षेत्रे भित्तेर्भागेन विस्तरात् ॥ १ ॥
 अद्रिभागेन^(२) गर्भः स्यात् पिण्डिका पादविस्तरात् ।
 पञ्चभागीकृते क्षेत्रेन्तर्भागे^(३) तु पिण्डिका ॥ २ ॥
 सुधिरं भागविस्तीर्णं भित्तयो भागविस्तरात् ।
 भागौ द्वौ मध्यमे गर्भे ज्येष्ठभागद्वयेन तु^(४) ॥ ३ ॥

१ जीर्णं प्राप्य यथा मग्नमिति ख० ।

क०, ज० च० ।

२ तत्प्रमाणत इति घ० ।

५ भागौ द्वौ मध्यमो गर्भो ज्येष्ठो

३ अद्रिभागेनेति ख०, घ०, इ०, ज० च ।

भागद्वयेन तु इति क०, इ०, ज०

४ पञ्चभागीकृते वापि मध्यभागे इति घ०, च० ।

त्रिभिस्तु कन्यसागर्भः^(१) शेषो भित्तिरिति क्वचित् ।
 षोढाभक्तेयवा क्षेपे भित्तिर्भागैकविस्तरात् ॥ ४ ॥
 गर्भा भागेन विस्तीर्णा भागद्वयेन विस्त्रिका ।
 विस्ताराद् द्विगुणो वापि सपादद्विगुणोऽपि वा ॥ ५ ॥
 अर्द्धार्द्धद्विगुणो वापि^(२) त्रिगुणः क्वचिदुच्छ्रयः ।
 जगती विस्तरार्द्धेन त्रिभागेन क्वचिद्भवेत् ॥ ६ ॥
 नेमिः पादेनविस्तीर्णा^(३) प्रासादस्य समन्ततः ।
 धरिद्विस्त्रयंशको मये रथकांस्तत्र कारयेत् ॥ ७ ॥
 चामुण्डं भैरवं तेषु नाच्येष्टं च निवेशयेत् ।
 प्रासादाद्धेन देवानामष्टौ वा चतुरोऽपिवा ॥ ८ ॥
 प्रदक्षिणां वर्द्धः कुर्यात् प्रासादादिषु^(४) वा नवा ।
 चादित्याः पूर्वतः स्थाप्याः स्कन्दोऽग्निर्वायुगोचरे^(५) ॥ ९ ॥
 एवं यमादयो न्यस्याः स्वस्यां स्वस्यां दिशि स्थिताः ।
 चतुर्धा शिखरं कृत्वा शुक्रव्रसा द्विभागिका ॥ १० ॥
 त्वतेये वेदिका त्वमेः सकण्ठो मलसारकः^(६) ।
 वैराजः पुष्पकश्चान्यः कैलासो^(७) मणिकस्तथा ॥ ११ ॥
 त्रिविष्टपञ्च अक्षेव मेरुमूर्द्धानि संस्थिताः^(८) ।
 चतुरस्रस्तु तत्रायो द्वितीयोपि बदरसतः ॥ १२ ॥

- १ त्रिभिस्तु कलसो गर्भ इति ख०, ब० च । ६ सकण्ठोमलसारक इति ड० ।
 २ अर्द्धद्विगुणो वापीति घ०, ज० च । सकण्ठोमलसारक इति ख० ।
 ३ पादेन विस्तीर्णा इति घ०, ज० च । ७ कैलास इति ड०, ब० च ।
 ४ प्रासादादिषु इति ख०, घ०, ब०, ८ चतुर्धत्यादिः, मेरुमूर्द्धानि संस्थिता इत्यन्तः पाठो ग० पुस्तके बाह्ये ।
 ५ स्कन्दोऽग्निर्वायुगोचरे इति क० ।

वृत्तो वृत्तायतस्त्रान्यो(१) च्युष्टासश्चापि पञ्चमः ।
 एकैको नवधाभेदैश्चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १३ ॥
 प्रासादः प्रथमो मेरुर्द्वितीयो मन्दरस्तथा ।
 विमानश्च तथा भद्रः सर्वतोभद्र एवच ॥ १४ ॥
 चरको(२)नन्दिको नन्दिर्वर्द्धमानस्तथापरः ।
 श्रीवत्सश्चेति वैराजान्ववाये च समुत्थिताः ॥ १५ ॥
 बलभी गृहराजश्च शालागृहश्च मन्दिरं ।
 विशालश्च समो ब्रह्म(३) मन्दिरं भुवनस्तथा ॥ १६ ॥
 प्रभवः शिविका वेश्म नवैते पुष्करोद्भवाः(४) ।
 बलयो(५) दुन्दुभिः पद्मो महापद्मक(६) एवच ॥ १७ ॥
 वर्द्धनी वानर उष्णीषः(७) शङ्खश्च कलसस्तथा ।
 खट्वश्च तथाप्येते वृत्ताः कैलाससम्भवाः(८) ॥ १८ ॥
 गजोथ वृषभो हंसी गरुत्मान्मृत्तनायकः ।
 भूषणो(९) भूधरश्चाग्नेय श्रीजयः पृथिवीधरः(१०) ॥ १९ ॥
 वृत्तायतात् समुद्भूता नवैते मणिकाञ्चयात्(११) ।
 वज्रं चक्रान्तथा चान्यत् खल्लिकं वज्रखल्लिकं(१२) ॥ २० ॥

१ चतुष्टयायतस्त्रान्य इति घ० ।	८ वर्द्धनीत्यादिः, कैलाससम्भवा इत्यन्तः
२ चरका इति क० ।	पाठो क० पुस्तके नास्ति ।
३ विशालश्च समो ब्रह्म इति ख०, घ० च ।	९ वृषण इति ङ० ।
विशालश्च तथा ब्रह्म इति ग० ।	१० खट्वश्चेत्यादिः, पृथिवीधर इत्यन्तः
४ नवैते पुष्करोद्भवा इति ङ० ।	पाठो ज० पुस्तके नास्ति ।
५ पणव इति ज० ।	११ मणिकाञ्चयात् इति ज० ।
६ महापद्मश्च इति क० ।	१२ वज्रखल्लिकमिति ख०, ग०, ङ० च ।
७ शकुनी चास्य उष्णीष इति ज० ।	वज्रखल्लिकमिति ज० ।

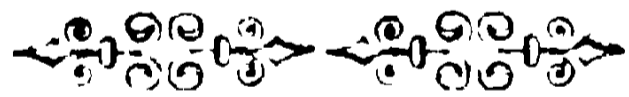
चित्रं स्वस्तिकखण्डं गदा श्रीकण्ठ एव च ।
 विजयो नामतश्चैते^(१) त्रिविष्टपसमुद्भवाः ॥ २१ ॥
 नगराणामिमाः सञ्ज्ञा चाटादीनामिमास्तथा^(२) ।
 ग्रीवाद्दे^३नोन्नतश्चूलमृथुलश्च विभागतः^(३) ॥ २२ ॥
 दशधा वेदिकाङ्गुत्वा पञ्चभिः स्तान्धवित्तरः ।
 त्रिभिः कण्ठं तु कर्तव्यं चतुर्भिस्तु प्रचण्डकं^(४) ॥ २३ ॥
 दिक्षु द्वाराणि कार्याणि न विदिक्षु कदाचन ।
 प्रिण्डिका कोणविस्तीर्णा मध्यमान्ता क्षुदाहता ॥ २४ ॥
 क्वचित् पञ्चमभागेन महताङ्गुर्भयादतः ।
 उक्त्राया द्विगुणास्तेषामन्यथा वा निगद्यते ॥ २५ ॥
 षष्ट्याधिकात् समारभ्य अङ्गुलानां शतादिह^(५) ।
 उत्तमानग्रपि चत्वारि द्वाराणि दशहानितः^(६) ॥ २६ ॥
 त्रीण्येव मध्यमानि स्युस्त्रीण्येव कन्यसान्यतः ।
 उक्त्रायार्दे^७न विस्तारो क्षुक्त्रायोऽभ्यधिकस्त्रिधा ॥ २७ ॥
 चतुर्भिरष्टभिर्वापि दशभिरङ्गुलैस्ततः^(८) ।
 उक्त्रायत् पादविस्तीर्णा विशाखास्तदुदुंवरै^(९) ॥ २८ ॥
 विस्तरार्दे^९न बाहुल्यं^(९) सर्वेषामेव कीर्तितम् ।

-
- १ विजयो नायकश्चैते इति ग० ।   ५ षष्ट्याधिकांशमारभ्य अङ्गुलानां श-
 २ नटादीनामिमास्तथेति ख०, उ०   ताधिकमिति ज० ।
 च । नाटादीनामिमास्तथेति ग०, घ०,   ६ उत्तमान्यपि चत्वारि चत्वारि दश-
 च । नाटादीनामिमास्तथेति ज० ।   हानित इति ज० ।
 ३ पृथुलं स्वविभागत इति ख०, घ०,   ७ दशभिर्वा गुणेः शुभ इति ख० ।
 ख० च । पृथुसमुद्रभागत इति उ० ।   ८ विशाखास्ये तदुदुंवरै इति ख० च ।
 ४ चतुर्भिस्तु तदण्डकमिति ख०, ग०   ९ विशुद्धेन तु बाहुल्यमिति ख० ।
 च । चतुर्भिः कृतदण्डकमिति ज० ।

द्विपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिर्द्वारमिच्छदं ॥ २८ ॥
 अधःशाखाचतुर्थांशे प्रतीहारौ निवेशयेत् ।
 मिथुनैः पादवर्णाभिः(१) शाखाशेषं विभूषयेत् ॥ ३० ॥
 स्तम्भविद्धे भृशता स्यात् वृक्षविद्धे त्वभूर्तिता ।
 कूपविद्धे भयं द्वारे क्षेत्रविद्धे(२) धनक्षयः ॥ ३१ ॥
 प्रासादगृहशाखादिमार्गविद्धे षु(३) बन्धनं ।
 सभाविद्धे न दारिद्र्यं वर्णविद्धे(४) निराकृतिः ॥ ३२ ॥
 उलूखलेन दारिद्र्यं शिलाविद्धेन शत्रुता(५) ।
 श्याविद्धे न दारिद्र्यं वेधदोषो न जायते ॥ ३३ ॥
 छेदादुत्पाटनाहापि तथा प्राकारलक्षणात् ।
 सीमाया विगुणत्यागाद् वेधदोषो न जायते ॥ ३४ ॥

इत्यामे ये महापुराणे सामान्यप्रासादलक्षणं नाम चतुरधिक-
 शततमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

नगरादिवास्तुकथनं ।

ईश्वर उवाच । नगरग्रामदुर्गाद्या(६) गृहप्रासादवृद्धये ।

विकारार्द्धेन वा हन्यादिति भा० । विल-

रार्द्धेन वाञ्छामिति ज० ।

१ मिथुनैरथ वल्लीभिरिति ख०, ल० च । घ० ।

२ द्वारे श्वभ्रविद्धे इति ख०, घ०, उ० च ।

३ मार्गवेधेष इति ख० ।

४ वृक्षविद्धे इति ख०, उ० च ।

५ शिलाविद्धेन मूढता इति ग०, ज०

६ नगरग्रामदुर्गादौ इति ख०, ल०, ज०

च । नगरग्रामदुर्गाद्यमिति घ० ।

एकाशीतिपदैर्वस्तुं पूजयेत् सिद्धये ध्रुवं ॥ १ ॥
 प्रागास्या दशधा नाद्यस्तासां नामानि च ब्रुव ।
 शान्ता यशोवती कान्ता विशाला प्राणवाहिनी ॥ २ ॥
 सती वसुमती नन्दा सुभद्राद्य(१) मनोरमा(२) ।
 उत्तरा द्वादशानराच्च(३) एकाशे त्यङ्गि कारिका ॥ ३ ॥
 हरिणी सुप्रभा लक्ष्मीर्विभूतिर्विमला प्रिया ।
 जया ज्वाला विशोका च स्मृतास्तत्रपादतः(४) ॥ ४ ॥
 ईशाद्यष्टाष्टकं दिक्षु यजेदीशं धनञ्जयं ।
 शक्रमेकं तथा सत्यं(५) भृशं थोम च पूर्वतः ॥ ५ ॥
 ह्यवाहश्च पूषाणं वितथं भौममेव च ।
 कृतान्तमथ गन्धर्वं भङ्गं मृगश्च दक्षिणे ॥ ६ ॥
 पितरं द्वारपालश्च सुग्रीवं पृष्यदन्तकं ।
 वरुणं दैत्यशेषौ च यक्ष्याणं पश्चिमे सदा ॥ ७ ॥
 रोगाहिमुख्यो(६) भस्माटः सौभाग्यमदितिर्दितिः(७) ।
 नवान्तः पदगो ब्रह्मा पूष्योद्दे च षडङ्घ्रिगाः(८) ॥ ८ ॥
 ब्रह्मे शान्तरकोष्ठस्य(९) मायाख्यान्तु पदद्वये ।
 तदधस्तापवत्साख्यं केद्रान्तरेषु षट्पदे ॥ ९ ॥

१ सुभद्रा चेति ज० ।

५ शक्रमेकं तथापत्यमिति भ० ।

२ मनोजया इति ज० ।

६ रोगाहिमोक्षेति ख०, ब० च ।

३ उत्तरास्या दशान्याचेति ख०, ग०, घ०, ङ०,

७ सोमरूप्यदितौ दितिमिति ख० ।

ज० च ।

८ षडङ्घ्रिका इति ग० ।

४ सूत्रपादत इति ग० । स्मृतापातत इति ब० । ९ गोष्ठस्य इति ब० ।

मरीचिकाग्निमध्ये तु सविता द्विपदस्थितः ।
 सावित्री तदधी द्वंशे विवस्वान् षट्पदे त्वधः ॥ १० ॥
 पितृब्रह्मान्तरे विष्णुमिन्दुमिन्द्रं त्वधी जयं ।
 वरुणब्रह्मणोर्मध्ये मित्राख्यं षट्पदे यजेत् ॥ ११ ॥
 रोगब्रह्मान्तरे नित्यं द्विपञ्च(१) रुद्रदासकम् ।
 तदधी द्व्यर्द्धं यज्ञं षट्सौम्येषु धराधरं(२) ॥ १२ ॥
 चरकों स्तान्दविकटं विदारीं पूतनां क्रमात् ।
 जम्भं पापं(३) पिलिपिच्छं(४) यजेदोषादिवाह्यतः(५) ॥ १३ ॥
 एकाशीपदं वेषम मण्डपस्य शताड घ्निकः(६) ।
 पूर्ववदेवताः पूज्या ब्रह्मा तु षोडशांशके(७) ॥ १४ ॥
 मरीचिश्च विवस्वांश्च मित्रं पृथीधरस्तथा(८) ।
 दशकोलस्थिता दिक्षु त्वन्ये वेशादिकोणगाः(९) ॥ १५ ॥
 दैत्यमाता तथेशाग्नी(१०) मृगाख्यी पितरौ तथा ।
 पापयक्ष्णानिलौ देवाः सर्वे साड्शांशके स्थिताः ॥ १६ ॥
 यत्पाद्योकः(११) प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपेण क्रमाद् गुह ।

- १ द्विपञ्चेति ख०, ग०, ज० च ।
 २ षट्सौम्येषु चराचरमिति भ०, घ० च ।
 ३ कुम्भपासमिति ख० ।
 ४ पिलिपिञ्जमिति ख० । पिलिपिञ्ज-
 मिति ख० ।
 ५ चरकोमित्यादिः, वाह्यत इत्यन्तः पाठो
 भ० पुस्तके नास्ति ।
 ६ शताड्कमिति भ० ।
 ७ ब्रह्मान्तैः षोडशांशकैरिति ख०,
 ख० च० ब्रह्मान्ताः षोडशांशके इति
 ग०, ज० च ।
 ८ पृथीधरस्तथेति ख० ।
 ९ त्वन्ये वेशादिके गणा इति ख०, ख० च ।
 १० दैत्यमाता भवेशाग्नी इति ख० ।
 दैत्यमाता वरेशाग्नी इति घ०, ज० च ।
 ११ यज्ञाद्योक इति ख०, ।

सद्विंशत्करैर्द्वैर्घ्यादष्टाविंशति(१) विस्तरात् ॥ १७ ॥
 शिशिराश्रयः शिवाख्यश्च(२) रुद्रहीनः सदोभयोः ।
 रुद्रदिगुणिता नाहाः पृथुष्णोभिर्विना त्रिभिः ॥ १८ ॥
 स्याद् रुद्रदिगुणं दैर्घ्यात्त्रिभिश्चैव(३) विस्तरात्(४) ।
 सावित्रः सालयः कुड्या(५) अन्येषां पृथक् त्रिंशांशतः ॥ १९ ॥
 कुड्यपृथुपञ्चोच्चात् कुड्यन्तु त्रिगुणोच्छ्रयं ।
 कुड्यसूत्रसमा पृथ्वी वीथी भेदादनेकधा ॥ २० ॥
 भद्रे तुल्यश्च वीथीभिर्द्वारवीथी विनायतः ।
 श्रीजयं पृष्ठतो हीनं भद्रोयं पार्श्वयोर्विना ॥ २१ ॥
 गर्भपृथुसमा(६) वीथी तदर्द्धाद्धेन वा क्वचित् ।
 वोथ्यर्द्धेनोपवीथ्याद्यमेकद्वित्रिपुरान्वितम् ॥ २२ ॥
 सामानानाथ गृहं वक्ष्ये सर्वेषां सर्वकामदं ।
 एकद्वित्रिचतुःशालमष्टशालं यथाक्रमात् ॥ २३ ॥
 एकं याम्ये च सौम्यास्यं द्वे चेत् पश्चात् पुरोमुखम्(७) ।
 चतुःशालन्तु साम्भ्यात्तयोरिन्द्रेन्द्रमुक्तयोः ॥ २४ ॥
 शिवास्यमम्बुपास्यैष इन्द्रास्ये यमसूर्य्यकं(८) ।

१ साष्टाविंशति इति ख०, ड० च ।

२ शिवाश्रमः शिवाख्यस्येति ख०,
 घ०, भ० च । शिवाग्रकशिवाख्यस्य ते
 ग० । शिवाग्रगः शिवाख्यस्येति ड०,
 ज०, च । शिवाश्रयः शिवाख्यस्यति
 छ० ।

३ दैर्घ्याद्दृषिभिश्चैवेति घ० ।

४ देर्घ्यात् साष्टाविंशतिविस्तरादिति छ० । ८ सावित्रः सालयः कोटीनां तपसा

५ सावित्रस्यालयः कुण्डा इति ख० ।

सावित्र इत्यादिः, त्रिगुणोच्छ्रयमित्यन्तः पाठो भ० पुस्तके नास्ति ।

६ गर्भपीठसमा इति ख०, घ०, भ० च ।

७ सौम्यास्यं द्वे द्वे पश्चात्पुरोमुखमिति
 ख० । सौम्यास्यं द्वे च पश्चात्पुरोमुख-
 मिति भ० ।

प्राक्सौम्यस्थे च दण्डाख्यं प्राग्याम्ये वातसञ्ज्ञकं ॥ २५ ॥
 आप्येन्दौ गृहवत्याख्यं (१) त्रिशूलं तद्विनर्दिष्टत् ।
 पूर्वशाखाविहीनं (२) स्यात् सुक्षेत्रं वृद्धिदायकं ॥ २६ ॥
 याम्ये हीने भवेच्छूली त्रिशूलं यद्विद्धत् परं (३) ।
 यक्षघ्नं जलहीनैकः सुतघ्नं बज्रशङ्खकृत् ॥ २७ ॥

सत्यलोकतः । अपनर्माका यत्र ब्रह्मलोको हि म स्रुतः । पादाद्यधस्तुर्भूर्लोको
 भुवः सूर्याङ्गवः स्रुतः । स्वर्लोको भुवान्मद्य नियुतानि चतुर्दश । एकदण्डं
 कटाहेन हतो ब्रह्माण्डविस्तरः । वारिवन्द्यान्लाशैस्ततो भूतादिनावधि । हतं
 दशगुणैरण्डं भूतादिर्महता तथा । दशोत्तराण्यशेषाणि शुक्र कस्मान्महामुने ।
 महान्तश्च समाहृत्य प्रधानं समवस्थितं । अनन्तस्य न तस्यान्तः संस्थानं न च विद्यते ।
 हेतुभूतमशेषस्य प्रकृतः सा पुनः मुने । अमङ्ग्यातानि चाण्डामि तत्र जातानि
 चेदृशां । दारुण्यग्रिर्था तैल तेन तद्वत् पुमानिति । प्रधानेवस्थितो व्यापो
 चेतनात्मात्मवेदनः । प्रधानस्य पुमांश्चैव सर्वभूतात्मभूतया । विष्णुशक्त्या महत्-
 प्राज्ञहृत्तौ मंत्रयधर्म्निणौ । तयोः सैव पृथग्भावे कारकं संशयस्य च । महाख्यं
 स्वतलखाख्यं पातालं चापि मत्तम । कृष्णपीतारुणाः शुक्लशर्कराशैलकाञ्चनाः । भूम-
 यस्तेषु चान्येषु सन्ति दैत्यादयः सुखं । पातालानामधस्यान्ते शेषो विष्णोश्च
 नामसः । गुणानन्यान् स चानन्तः शिरसा धारयन्महो । भुवोधो नरका लोकं
 नयते क्षत्रवैष्णवः । वारिणा भाविता पृथ्वी यावत्तावन्नभो मतं । सिद्धान्तमस्तु याभ्यैव,
 इन्द्रास्यै यममूर्त्यकं ।

सङ्गन्धेषु क०, ख०, ग०, घ०, ङ०, ष०, भ०, चिह्नितपुस्तकेषु सावित्रः सालयः
 इत्यतः परं नैष पाठो वर्तते । तेषु तु मुद्रितपाठेषु वर्तते । पुनः ज० चिह्नित-
 पुस्तके सावित्रः सालय इत्यतः परं इन्द्रास्यै यममूर्त्यकमित्यन्तः पाठो नास्ति । ज०
 चिह्नितपुस्तके य उक्तपाठो दृश्यते तत्र पूर्वापरमङ्गतिर्नास्ति । प्रकरणान्तरीय-
 पाठो यमत्र स्तम्भकभूमात् समागत इति भाति ।

१ गृहवत्याख्यमिति ख० ।

२ पूर्वशाखाविहीनमिति ङ० ।

३ याम्ये हीने भवेच्छूली त्रिशूलं दितितत्परमिति भ० । याम्ये हीने भवेच्छूली
 त्रिशूलं वित्तहृत्परमिति ग० ।

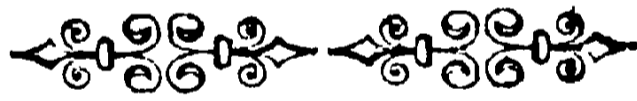
इन्द्रादिक्रमतो वचिम(१) ध्वजाद्यष्टौ गृहाण्यहं ।
 प्रक्षालानुखगावासमग्नौ(२) तस्य महानसं ॥ २८ ॥
 याम्ये रसक्रिया शय्या धनुःशस्त्राणि रक्षसि ।
 धनभुक्तप्रभुपेशाख्ये(३) सम्यगन्धौ च (४) मासते ॥ २९ ॥
 सौम्ये(५) धनपशू कुर्यादीशे दीक्षावरालयं(६) ।
 स्वामिहस्तमितं वेष्टम विस्तारायामपिण्डिकं ॥ ३० ॥
 त्रिगुणं हस्तसंयुक्तं कृत्वाष्टांशैर्हृतं तथा(७) ।
 तच्छेषोयं स्थितस्तेन वायसान्तं ध्वजादिकं ॥ ३१ ॥
 त्रयः पक्षाग्निवेदेषु रसर्षिवसुतो भवेत् ।
 सर्वनाशकरं वेष्टम मध्ये चान्ते च संस्थितं ॥ ३२ ॥
 तस्माच्च(८) नवमे भागे शुभकृन्निलयो मतः ।
 तन्मध्ये मण्डपः शस्तः समो वा दिग्गुणायतः ॥ ३३ ॥
 प्रत्यगाप्ये चेन्दुयमे(९) हृद् एव गृहावली ।
 एकैकभवनाख्यानि दिक्ष्वष्टाष्टकसङ्ख्यया(१०) ॥ ३४ ॥
 ईशाद्यदितिकान्तरानि फलान्येषां यथाक्रमं(११) ।
 भयं नारी चलत्वं च जयो वृद्धिः प्रतापकः ॥ ३५ ॥

- १ इन्द्रादिक्रमतो वक्रोति ख०, इ० च । हंतं तथेति घ०, ज० च । कृत्वाष्टां-
 २ प्रक्षालनात्मभागरः समग्नौ इति इ० । शरतक्षथेति भ० ।
 प्रक्षालानुप्रहावासमग्नौ इति ज० । ८ तस्मात् इति भ० ।
 ३ धनभुक्ताम्बुपेशा खे इति ख०, इ० च । ९ प्रागोशे चेन्दुयाम्ये वेति ख० ।
 (४) शस्यमन्धौ चति भ० । प्रागाम्ये चेन्दुयाम्ये इति इ०, भ० च
 (५) याम्ये इति भ० । १० विस्वष्टाष्टकसङ्ख्यथेति क० ।
 ६ दीक्षासुरालयमिति ख०, ज०, भ० च । ११ सर्वनाशकरमित्यादिः, यथाक्रम-
 ७ कृत्वाष्टांशैर्हृतं तथेति ग० । कृत्वाष्टाङ्गै- मित्यन्तः पाठो ज० पुस्तके नास्ति ।

धर्मः कलिश्च नैखत्रश्च प्राग्द्वारेष्ववृत्सु ध्रुवं ।
दाहोऽसुखं सुहृन्नाशो धननाशो मृतिर्दनं^(१) ॥ ३६ ॥
शिल्पित्वं तनयः स्याच्च याम्यद्वारफलाष्टकं ।
आयुःप्राप्ताव्यशस्यानि^(२) धनशान्त्यर्थसङ्क्षयाः ॥ ३७ ॥
शोषं भोगं चापत्यश्च^(३) जलद्वारफलानि च ।
रोगो मदार्त्तिमुख्यत्वं चार्थायुः कृशता मतिः ॥ ३८ ॥
मानश्च द्वारतः पूर्वै^(४) उत्तरस्यान्दिशि क्रमात् ।

इत्याग्नेये महापुराणे गृहादिवास्तुर्नाम पञ्चाधिकशत-
तमोऽध्यायः ॥

अथ षडधिकशततमोऽध्यायः ।

नगरादिवास्तुः ।

ईश्वर उवाच । नगरादिकवास्तुश्च वक्ष्ये राज्यादिवृद्धये ।
योजनं योजनार्द्धं वा^(५) तदर्थं स्थानमाश्रयेत् ॥ १ ॥

१ वनवासी मृतिर्धनमिति घ० । धर्मः ३० च ।
कलिश्चेत्यादिः, मृतिर्धनमित्यक्तः पाठो भ० २ भोगं च पत्यं चेति ख०, इ० च ।
पुस्तके नास्ति । ४ द्वारतः प्रोक्त इति घ० ।
५ योजनार्द्धमर्द्धं च इति घ०, इ० च ।

अभ्यर्च्य वास्तुनगरं प्राकाराद्यन्तु कारयेत् ।
 ईशादित्रिंशत्पदके पूर्वद्वारं च सूर्यके ॥ २ ॥
 गन्धर्वाभ्यां(१) दक्षिणे स्याद्द्वारद्वये पश्चिमे तथा ।
 सौम्यद्वारं सौम्यपदे कार्या हृष्टास्तु विस्तराः ॥ ३ ॥
 येनेभादि सुखं गच्छेत् कुर्याद् द्वारं तु षट्कणं ।
 छिन्नकर्णं विभिन्नञ्च चन्द्रार्द्धाभं पुरं न हि ॥ ४ ॥
 वज्रसूचीमुखं नेष्टुं(२) सकृद् द्वित्रिसमागमं ।
 चापाभं वज्रनागाभं(३) पुरारम्भे हि शान्तिस्तु ॥ ५ ॥
 प्रार्थ्य विष्णुहरार्कादीन्त्वा दद्याद् बलिं बली(४) ।
 आग्नेये स्वर्णकर्मारान्(५) पुरस्य विनिवेशयेत् ॥ ६ ॥
 दक्षिणे नृत्यवृत्तीनां(६) वेश्यास्त्रीणां गृहाणि च ।
 नटानाञ्चक्रिकादीनां(७) कैवर्त्तादेश्च नैऋते ॥ ७ ॥
 रथानामायुधानाञ्च कृपाणानाञ्च वारुणे ।
 शौण्डिकाः कर्माधिक्यता वायव्ये परिकर्मिणः(८) ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणा यतयः सिद्धाः पुण्यवन्तश्च चोत्तरे ।
 फलाद्यादिविक्रयिण इशाने च वणिग्जनाः ॥ ९ ॥
 पूर्वतश्च बलाध्यक्षा आग्नेये विविधं बलम् ।
 स्त्रीणामादेशिनो दक्षे काण्डाराम्भैऋते न्यसेत् ॥ १० ॥
 पश्चिमे च महामात्यान् कोषपालांश्च कारुकान् ।

१ गन्धर्वाद्या इति ग०, ज० च ।

२ सूचीमुखं नष्टमिति भ०, ङ० च ।

३ व्यायतं वज्रनागाभमिति घ० ।

४ चापाभं चक्रनागाभमिति ङ० ।

५ सुत्वा बला बलिं बली इति ङ० ।

५ आग्नेये तु कर्मकारानिति ख० ।

६ दक्षिणे भृत्यधूर्त्तानामिति ज० ।

७ नटानां वाहकिकादीनामिति ख०,

ज० च ।

८ परिकर्मण इति ङ०, ज० च ।

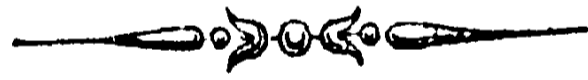
उत्तरे दण्डनाथांश्च नायकदिजसङ्गुलान् ॥ ११ ॥
 पूर्वतः क्षत्रियान् दक्षे वैश्याञ्चून्नांश्च पश्चिमे ।
 दिक्षु वैद्यान् वाजिनश्च बलानि च चतुर्दिशं ॥ १२ ॥
 पूर्वेषु चरत्सिङ्गादीञ्क्षुशानादीनि दक्षिणे ।
 पश्चिमे गोधनाद्यश्च कृषिकर्तृस्तथोत्तरे ॥ १३ ॥
 न्यसेन्मुष्णंश्च कोणेषु ग्रामादिषु तथा स्थितिं(१) ।
 श्रियं वैश्रवणं द्वारि(२) पूर्वं तौ(३) पश्यतां श्रियं ॥ १४ ॥
 देवादीनां पश्चिमतः पूर्वस्यानि गृह्णाणि हि ।
 पूर्वतः पश्चिमास्यानि दक्षिणे चोत्तराननान्(४) ॥ १५ ॥
 नाकेशविष्णुर्दिधामानि रक्षार्थं नगरस्य च(५) ।
 निर्देवतन्तु नगरग्रामदुर्गगृहादिकं ॥ १६ ॥
 भुज्यते तत् पिशाचाद्यै रोगाद्यैः परिभूयते(६) ।
 नगरादि सदैवं हि जयदं भुक्तिमुक्तिदं ॥ १७ ॥
 पूर्वायां श्रीगृहं प्रोक्तमारनेय्यां वै महानसं ।
 शयनं दक्षिणस्यान्तु(७) नैऋत्यामायुधाश्रयं ॥ १८ ॥
 भोजनं पश्चिमायान्तु वायव्यां धान्यसङ्ग्रहः ।
 उत्तरे द्रव्यसंस्थानमैशान्यां देवतागृहं(८) ॥ १९ ॥
 चतुःशालं त्रिशालं वा द्विशालं चैकशालकं ।
 चतुःशालगृहाणान्तु शालालिन्दकभेदतः(९) ॥ २० ॥

१ तथा स्थितमिति ख०, घ०, ङ०,
 झ० च । यथास्थितमिति ज० ।
 २ वैश्रवणं वापि इति ग० ।
 ३ पूर्वत इति ख० ।
 ४ दक्षिणे चोत्तरेण चेति ख०, ग०,
 घ० च ।

५ नगरस्य स्त्रीति ख०, झ० च ।
 ६ रोगाद्यै रभिभूयते इति ज० ।
 ७ दक्षिणायां त्विति ग०, घ०, झ०
 च ।
 ८ देवतालयमिति झ० ।
 ९ शालालिन्दप्रभेदत इति घ० ।

शतद्वयन्तु जायन्ते पञ्चाशत् पञ्च तेष्वपि ।
 त्रिशास्त्रानि तु चत्वारि दिशास्त्रानि तु पञ्चधा ॥ २१ ॥
 एकशास्त्रानि चत्वारि एकालिन्दानि वचिम च ।
 अष्टाविंशदलिन्दानि गृहाणि नगराणि च^(१) ॥ २२ ॥
 चतुर्भिः सप्तभिश्चैव पञ्चपञ्चाशदेव तु ।
 षडलिन्दानि विंशैव अष्टाभिर्विंश एव हि^(२) ॥ २३ ॥
 अष्टालिन्दं भवेदेवं^(३) नगरादौ गृहाणि हि ।
 इत्याग्नेये महापुराणे नगरादिवास्तुर्नाम षडधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

स्वायम्भुवसर्गः ।

अग्निर्वाच^(४) । वक्ष्ये भुवनकोषञ्च पृथ्वीदीपादिसदृशं ।
 अग्निभ्रस्त्राग्निबाहुञ्च वपुष्मान्द्युतिमांस्तथा ॥ १ ॥
 मेधा मेधातिथिर्भयः सवनः पुत्र एव च^(५) ।

१ गृहाणि नगरादिषु इति भ० ।
 गृहाणि नगराणि तु इति ख० ।
 २ विंश एव चेति ख०, इ० च ।

३ अष्टाभिर्विभजेदेयमिति इ० ।
 ४ ईश्वर उवाचेति ख०, इ० च ।
 ५ सवनः क्षय एव च इति क० ।

ज्योतिष्मान् दशमस्तेषां सत्यनामा सुतोऽभवत् ॥ २ ॥

प्रियव्रतसुताः ख्याताः सप्तद्वीपान्ददौ पिता ।

जम्बूद्वीपमथामेधे ज्ञक्षं मेधातिथेर्ददौ ॥ ३ ॥

वपुष्मते शाकमलक्ष्म ज्योतिष्मते कुशाङ्गयं ।

क्रौञ्चद्वीपं द्युतिमते शाकं भव्याय दत्तवान् ॥ ४ ॥

पुष्करं सवनायादादग्नीध्रेऽदात् सुते शतं^(१) ।

जम्बूद्वीपं पिता लक्ष्मं नाभेर्दत्तं हिमाङ्गयं ॥ ५ ॥

हेमकूटं किम्पु रघे हरिवर्षाय नैषधं ।

इलावृते मेरुमन्थं रम्यं नीलाचलाश्रितं^(२) ॥ ६ ॥

हिरण्यते श्वेतवर्षं कुरुंस्तु कुरवे ददौ ।

भद्राश्वाय च भद्राश्वं केतुमालाय पश्चिमं ॥ ७ ॥

मेरोः प्रियव्रतः पुत्रानभिषिच्य ययौ वनं ।

शालग्रामे तपस्तप्त्वा ययौ विष्णोर्लयं नृपः ॥ ८ ॥

यानि किम्पु रघाद्यानि ह्यष्टवर्षाणि सत्तम ।

तेषां स्वाभाविकी सिद्धिः सुखप्राया ह्ययत्नतः ॥ ९ ॥

जरामृत्युभयं नास्ति धर्माधर्मा युगादिकं ।

नाधमं मध्यमन्तुल्या हिमाद्देशात्तु नाभितः^(३) ॥ १० ॥

ऋषभो मेरुदेव्याश्च ऋषभाद् भरतोऽभवत् ।

ऋषभो दत्तश्रीः पुत्रे शालग्रामे हरिकृतः ॥ ११ ॥

भरताद् भारतं वर्षं भरतात् सुमतिस्त्वभूत्^(४) ॥

भरतो दत्तलक्ष्मीकः शालग्रामे हरिं गतः ॥ १२ ॥

१ सुतेभ्य उ इति ख०, इ० च ।

२ रम्येनीलाचलाश्रितमिति ख०,
इ०, ख० च । रम्यं नीलाचले स्थित-

मिति घ० ।

३ हिमाद्देशान्नाभित इति इ० ।

४ सुमतिस्तत इति ग० ।

स योगी योगप्रस्तावे^(१) वक्ष्ये तच्चरितं पुनः ।
 सुमतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो व्यजायत^(२) ॥ १३ ॥
 परमेशी ततस्तस्मात् प्रतीहारास्तदन्वयः ।
 प्रतीहारात् प्रतीहर्ता प्रतिहर्तुर्भुवस्ततः ॥ १४ ॥
 उद्गीतोथ च प्रस्तारो विभुः प्रस्तारतः सुतः^(३) ।
 पृथुश्चैव ततो नक्तो नक्तस्यापि गयः सुतः ॥ १५ ॥
 नरो गयस्य तनयः तत्पुत्रोऽभृद्विराट् ततः ।
 तस्य पुत्रो महावीर्यो धौमांस्तस्मादजायत ॥ १६ ॥
 महान्तस्तत्सुतश्चाभून्मनस्यस्तस्य चात्मजः ।
 त्वष्टा त्वष्टुश्च विरजा^(४) रजस्तस्याप्यभूत् सुतः ॥ १७ ॥
 सत्यजिद्रजसस्तस्य जज्ञे पुत्रशतं मुने ।
 विश्वज्योतिःप्रधानास्ते भारतन्तैर्विर्षद्वितं ॥ १८ ॥
 द्युतनेतादिसर्गण सर्गः स्वायम्भुवः स्मृतः ।
 इत्याग्नेये महापुराणे स्वायम्भुवः सर्गो नाम सप्ताधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

भुवनकोषः ।

अग्निरवाच । जम्बूद्वीपाङ्गयौ द्वीपौ शाल्मलिखापरो महान् ।

कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः पुष्करश्चेति सप्तमः ॥ १ ॥

१ योगप्रस्तारे इति ग०, ज०, भ० च । २ प्रतीहारादित्यादिः, प्रस्तारतः सुत

३ इन्द्रद्युम्नोभ्यजायतेति ख०, इ० इत्यन्तः पाठो भ० पुस्तके नास्ति ।

च ।

४ दुष्टादुष्टश्च विरजा इति ख० ।

एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः ।
 लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः समं^(१) ॥ २ ॥
 जम्बूद्वीपो द्वीपमध्ये^(२) तन्मध्ये मेरुवृक्षितः^(३) ।
 चतुरशीतिसाहस्रो भूमिष्ठः^(४) षोडशाद्रिराट् ॥ ३ ॥
 द्वात्रिंशन्मूर्द्ध्नि विस्तारात् षोडशाधः^(५)सहस्रवान् ।
 भूयस्तस्यास्य^(६) शैलोऽसौ कर्णिकाकारसंस्थितः ॥ ४ ॥
 हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्चास्य दक्षिणे ।
 नीलः श्वेतश्च षट्ङ्गो च उत्तरे वर्षपर्ष्वताः ॥ ५ ॥
 लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्ये दशद्वीनास्तथापरे ।
 सहस्रद्वितयोक्त्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ६ ॥
 भारतं प्रथमं वर्षन्ततः किम्पु रुषं स्मृतं ।
 हरिवर्षन्तथैवान्यन्मे रोर्दक्षिणतो द्विज ॥ ७ ॥
 रम्यकं चोत्तरे वर्षं तथैवान्यद्विरण्मयं^(७) ।
 उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा ॥ ८ ॥
 नवसाहस्रमेकैकमेतेषां मुनिसत्तम ।
 इलाहृतश्च तन्मध्ये सौवर्णो मेरुवृक्षितः ॥ ९ ॥
 मेरोश्चतुर्दिशन्तत्र नवसाहस्रविस्तृतं^(८) ।

१ दधिदुग्धजलान्मका इति ख, ह० ५ षोडशांश इति भ० ।

च ।

२ जम्बूद्वीपस्य मध्ये इति ज० ।

३ मेरुवृक्षित इति भ० ।

४ भूमिष्ठ इति घ०, ज० च । भूमि स्थ

इति ङ० ।

६ भूप्रायस्यास्य इति ख०, म०, ह० च ।

७ तथैवात्र द्विरण्मयमिति ग० ।

तथैवाथ द्विरण्मयमिति ज० ।

८ इलाहृतश्चेत्यादिः, नवसाहस्रवि-
स्तृतमित्यन्तः पाठो ह० पुस्तके नास्ति ।

इलाहृतं महाभाग चत्वारश्चात्र पर्वताः ॥ १० ॥
 विष्कम्भा रचिता मेरोर्योजनायुतंविस्तृताः(१) ।
 पूर्वेषु मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः ॥ ११ ॥
 विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वोत्तरे स्मृतः(२) ।
 कदम्बस्तेषु जम्बुस्य पिप्पली वट एव च ॥ १२ ॥
 एकादशशतायामाः पादपा मिरिकेतवः ।
 जम्बूदीपेति सञ्ज्ञा स्यात् फलं जम्बा गजोपमं ॥ १३ ॥
 जम्बूनदीरसेनास्यास्त्विदं जाम्बूनदं(३) परं ।
 सुपार्श्वः पूर्वतो मेरोः केतुमालस्तु पश्चिमे ॥ १४ ॥
 वनं चैत्ररथं पूर्वे दक्षिणे गन्धमादनः ।
 वैभ्राजं पश्चिमे सौम्ये नन्दनञ्च सरांस्यथ ॥ १५ ॥
 अरुणोदं महाभद्रं संशितोदं(४) समानसं ।
 शिताभश्चक्रमुज्जाद्याः पूर्वतः केशराचलाः(५) ॥ १६ ॥
 दक्षिणेद्रेस्त्रिकूटाद्याः शिशिवासमुखा जले(६) ।
 शङ्खकूटादयः सौम्ये मेरौ च ब्रह्मणः पुरी ॥ १७ ॥
 चतुर्दशसहस्राणि योजमानाश्च दिक्षु च ।
 इन्द्रादिलोकपालानां समन्तात् ब्रह्मणः पुरः ॥ १८ ॥
 विष्णुपादात् प्लावयित्वा चन्द्रं स्वर्गात् पतन्त्यपि ।
 पूर्वेषु शिता भद्राश्चाच्चैलाच्चैलादुतार्गवं ॥ १९ ॥
 तथैवालकनन्दापि दक्षिणेनैव भारतं(७) ।

- १ योजनायुतमच्छ्रिता इति घ० ।   ५ पूर्वतः शिशिराचला इति ख०, ग०,
 २ सुपार्श्वोत्तरे स्थित इति घ० ।   घ०, ज० च ।
 ३ रसेनास्त्राङ्गमजाम्बूनदमिति ख०, ६ शिशिवासमुखा जले इति ख०, घ०, ङ०, च० च ।
 ग०, घ०, ङ०, च० च ।   ७ दक्षिणेन च भारतमिति ख० । दक्षि-
 ४ असितोदमिति ज० ।   षेनैति भारतमिति ग० ।

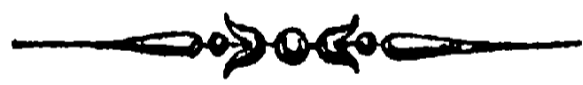
प्रयाति सागरं कृत्वा सप्तभेदाद्य पश्चिमं ॥ २० ॥
 अग्निश्च चक्षुःसौम्याग्निं भद्रोत्तरकुरुनपि(१) ।
 अनीलनिषधायामौ(२) मालप्रवदन्धमादनी ॥ २१ ॥
 तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः ।
 भारताः केतुमालांश्च भद्राश्चाः कुरवस्तथा ॥ २२ ॥
 पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादाशैलवाह्यतः ।
 जठरो देवकूटश्च मर्यादापर्वतावुभौ(३) ॥ २३ ॥
 तौ दक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ ।
 गन्धमादनकैलासौ पूर्वपश्चायतावुभौ(४) ॥ २४ ॥
 अग्नीतियोजनायामावर्णवान्तर्यवस्थितौ ।
 निषधः पारिपात्रश्च मर्यादापर्वतावुभौ ॥ २५ ॥
 मेरुः पश्चिमदिग्भागे यथा पूर्वं तथा स्थितौ ।
 त्रिष्टङ्को रुधिरश्चैव उत्तरी वर्धयन्वतौ ॥ २६ ॥
 पूर्वपश्चायतावेतावर्णवान्तर्यवस्थितौ ।
 जाठराद्याश्च मर्यादाशैला मेरुश्चतुर्दिशं ॥ २७ ॥
 केशरादिषु या द्रोण्यस्तासु सन्ति पुराणि हि ।
 लक्ष्मीविष्णुमिसूर्यादिदेवानां मुनिसत्तम ॥ २८ ॥
 भौमानां स्वर्गधर्माणां न पापास्तत्र यान्ति च(५) ।

१ भद्रोत्तरकुरुनपि इति ख० ।   ७०, ज० च ।
 २ अनीलनिषधायामा इति ख०,   ५ भौमाः स्वर्गा धर्माणां न पापास्तत्र
 ३ रम्यकमित्यादिः, मर्यादापर्व-   यान्ति च इति ख०, ७० च । भौमानां स्वर्ग-
 तावुभावित्यन्तः पाठो भ० पुस्तके नास्ति । घ० च । भौमिनां स्वर्गधर्माणां तनयास्तत्र
 ४ पूर्वपश्चायतावुभौ इति घ०,   यान्ति चेति ख० ।

भद्राश्वेऽस्ति हयग्रीवो वराहः केतुमालके ॥ २९ ॥
 भारते कूर्मरूपी च मत्सररूपः कुरुष्वपि ।
 विश्वरूपेण सर्वत्र पूज्यते भगवान् हरिः ॥ ३० ॥
 किम्पुरुषाद्यष्टसु क्षुद्भीतिशोकादिकं न च ।
 चतुर्विंशतिसाहस्रं प्रजा जीवन्तप्रनामयाः ॥ ३१ ॥
 कृतादिकल्पना नास्ति भौमान्यम्भांसि नाम्बुदाः ।
 सर्वेष्वेतेषु वर्षेषु सप्त सप्त कुलाचलाः ॥ ३२ ॥
 नद्यश्च शतशस्तेभ्यस्तीर्थभूताः प्रजञ्जरे ।
 भारते यानि तीर्थानि तानि तीर्थानि वणिम ते ॥ ३३ ॥

इत्यामेये महापुराणे भुवनकोषो नामाष्टाधिकशत-
 तमोऽध्यायः ।

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

तीर्थमाहात्म्यं ।

अग्निरुवाच । माहात्म्यं सर्वतीर्थानां वक्ष्ये यद्भक्तिमुक्तिदं ।
 यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतं^(१) ॥ १ ॥
 विद्या तपश्चकोर्त्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ।

प्रतियद्वाद्पाठतो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ॥ २ ॥
 निष्पापस्तीर्थयात्री तु सर्वयज्ञफलं लभेत् ।
 अनुषोष्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिगम्य च ॥ ३ ॥
 अदत्त्वा काश्चनं गाश्च दरिद्रो नाम जायते ।
 तीर्थाभिगमने^(१) तन् स्याद्यद्यज्ञे नाप्यते फलं ॥ ४ ॥
 पुष्करं परमं तीर्थं सान्निध्यं हि त्रिसन्ध्रकं ।
 दशकोटिसहस्राणि तीर्थानां विप्र पुष्करे ॥ ५ ॥
 ब्रह्मा सह सुरैरास्ते मुनयः सर्वमिच्छवः ।
 देवाः प्राप्ताः सिद्धिमत्र स्नाताः पितृसुरार्चकाः^(२) ॥ ६ ॥
 अश्वमेधफलं प्राप्य^(३) ब्रह्मलोकं प्रयान्ति ते ।
 कार्तिक्यामन्नदानाच्च निर्मलो ब्रह्मलोकभाक्^(४) ॥ ७ ॥
 पुष्करे दुष्करं गन्तुं^(५) पुष्करे दुष्करं तपः ।
 दुष्करं पुष्करे दानं वस्तुं चैव सुदुष्करं^(६) ॥ ८ ॥
 तत्र वासाञ्जपाच्छ्राद्धात् कुलानां शतमुद्धरेत् ।
 अश्वुमार्गं च तत्रैव तीर्थन्तगडुलिकाश्रमं ॥ ९ ॥
 कर्णाश्रमं^(७) कोटितीर्थं नर्मदाचारुदं परं ।
 तीर्थस्वर्म्मगती सित्युः सौमनाथः प्रभासकं ॥ १० ॥
 सरस्वत्यम्बिसङ्गश्च^(८) सागरन्तीर्थमुत्तमं ।

१ तीर्थादिगमने इति घ० ।

२ पितृसुरार्चिता इति ख० ।

३ अश्वमेधफलं प्राप्येति ख०, ग०,

ख० च । अश्वमेधफलं चाप्येति घ० ।

४ ब्रह्मलोककमिति ख०, ग०, ड०, इ० च ।

५ दुष्करे गन्तुमिति ख० ।

६ वस्तुं तत्र सुदुष्करमिति ज० ।

७ कर्णाश्रममिति घ० ।

८ सरस्वत्यम्बिसङ्गश्च इति ग०, घ०,

ज० च ।

पिण्डारकं द्वारका च गोमती सर्वसिद्धिदा ॥ ११ ॥
 भूमितीर्थं ब्रह्मतुङ्गं(१) तीर्थं पञ्चनदं परं ।
 भीमतीर्थं(२) गिरीन्द्रश्च देविका पापनाशिनी ॥ १२ ॥
 तीर्थं विनश्यनं पुण्यं नागोद्भेदमघार्दनं ।
 तीर्थं कुमारकोटिश्च सर्वदानीरितानि च ॥ १३ ॥
 कुरुक्षेत्रं गमिष्यामि कुरुक्षेत्रे वसाम्यहं ।
 य एवं सततं व्रथात्सोऽमलः प्राप्नुयाद्दिवं ॥ १४ ॥
 तत्र विष्णादयो देवास्तत्र वासाद्धरिं व्रजेत्(३) ।
 सरस्वत्यां सन्निहित्यां स्नानकृद्ब्रह्मलोकभाक्(४) ॥ १५ ॥
 पांशवोपि कुरुक्षेत्रे नयन्ति परमां गतिं ।
 धर्मतीर्थं सुवर्णाख्यं गङ्गाद्वारमनुत्तमं ॥ १६ ॥
 तीर्थं कणखलं पुण्यं भद्रकर्णदन्तथा(५) ।
 गङ्गासरस्वतीसङ्गं ब्रह्मावर्तमघार्दनं ॥ १७ ॥
 भृगुतुङ्गश्च कुब्जाम् गङ्गोद्भेदमघान्तकं(६) ।
 वाराणसी वरन्तीर्थमविमुक्तमनुत्तमं ॥ १८ ॥
 कपालमौचनं जीर्थन्तीर्थराजं प्रयागकं ।
 गोमतीगङ्गयोः सङ्गं गङ्गा सर्वत्र नाकदा ॥ १९ ॥
 तीर्थं राजगृहं पुण्यं शालग्राममघान्तकं ।

१ ऋषितीर्थं ब्रह्मतुङ्गमिति घ० । ड०, छ०, ज० च ।

भूमितीर्थं ब्रह्मसञ्ज्ञमिति घ० । ५ तत्र कर्णदं तथेति ख० । भद्रकं

२ भीमतीर्थमिति घ० । तु ऋदं तथेति ग०, ड० च ।

३ वासाद्धिवं व्रजेदिति ज० । ६ गङ्गोद्भेदमवन्तिकमिति ज० ।

४ ब्रह्मलोकग इति ख०, ग० घ०,

वटेशं वामनन्तीर्थं कालिकासङ्गमुत्तमं(१) ॥ २० ॥

लौहित्यं करतोयाख्यं शोणसायधर्मं परं ।

श्रीपर्वतं कोल्हगिरिं(२) सङ्घाद्रिर्मलयो गिरिः ॥ २१ ॥

गोदावरी तुङ्गभद्रा कावेरो वरदा नदी ।

तापी पयोष्णी रेवा च दण्डकारण्यमुत्तमं ॥ २२ ॥

कालञ्जरं मुञ्जवटन्तीर्थं सूर्पारकं परं ।

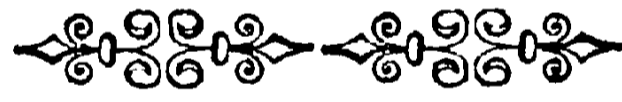
मन्दाकिनी चित्रकूटं षडङ्गवेरपुरं परं(३) ॥ २३ ॥

अवन्ती परमं तीर्थमयोध्या पापनाशनी ।

नैमिषं परमं तीर्थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकं(४) ॥ २४ ॥

इत्याग्नेये महापुराणे तीर्थयात्रा माहात्म्यं नाम नवाधिक-
शततमोऽध्यायः ।

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

गङ्गामाहात्म्यं ।

अग्निरुवाच । गङ्गामाहात्म्यमाख्यास्ये सेव्या सा भुक्तिमुक्तिदा ।

येषां मध्ये याति गङ्गा ते देशा पावना वराः ॥ १ ॥

-
१ तीर्थं कणखलमित्यादिः, कालि- कासङ्गमुत्तममित्यन्तः पाठो अ० पुस्त- के नास्ति ।	४ अग्नि रुवाच । माहात्म्यं सर्वती- र्थानामित्यादिः, नैमिषं परमन्तीर्थं भुक्तिमुक्ति प्रदायकं । इत्याग्नेये महा- पुराणे तीर्थयात्रामाहात्म्यमित्यन्तः पाठो अ० पुस्तके नास्ति ।
२ श्रीपर्वतं कोल्हगिरिरिति अ० । श्रीप- र्वतं कोल्हगिरिमिति अ० ।	
३ षडङ्गवेरपुरं वरमिति अ० ।	

गतिर्गङ्गा तु^(१) भूतानां गतिमन्वेषता^(२) सदा ।
 गङ्गा तारयते^(३) चोभौ वंशौ नित्यं हि सेविता ॥ २ ॥
 चान्द्रायणसहस्राच्च गङ्गाम्भःपानमुत्तमं ।
 गङ्गां मासन्तु संसेव्य सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ ३ ॥
 सकलाघहरी देवी स्वर्गलोकप्रदायिनी ।
 यावदस्थि च गङ्गायां तावत् स्वर्गे स तिष्ठति ॥ ४ ॥
 अन्धाद्यस्तु^(४) तां सेव्य देवैर्गच्छन्ति तुल्यतां^(५) ।
 गङ्गातीर्थसमुद्भूतमृद्दारी सोऽघहार्कवत्^(६) ॥ ५ ॥
 दर्शनात् स्पर्शनात् पानात्तथा गङ्गेतिकीर्तनात् ।
 पुनाति पुण्यपुरुषान् शतशीघ्र सहस्रशः ॥ ६ ॥

इत्यामेये महापुराणे गङ्गामाहात्म्यं नाम दशाधिकशत-
तमोऽध्यायः ।

अथ एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

प्रयागमाहात्म्यं ।

अभिरुवाच । वक्ष्ये प्रयागमाहात्म्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं परं^(७) ।

प्रयागे ब्रह्मविष्णाद्या देवा मुनिवराः स्थिताः ॥ १ ॥

१ गतिर्गङ्गा ह्येति ग०, ज० च ।

२ गतिर्गतिमतामिति भ० ।

३ गङ्गा तारयते इति भ० ।

४ पतिताद्यस्तु इति भ० ।

५ गच्छन्ति साम्यतामिति घ०, भ० च ।

६ गङ्गातीरसमुद्भूतमृद्दारी सोऽघहा-

र्कवदिति ख०, ग०, भ० च । गङ्गातीर-

समुद्भूतमृदं मूर्द्धा विभक्तिर्धः । वि-

भक्तिं रूपं सोर्कस्य तमोनाशाय केव-

लमिति ड० ।

७ भक्तिमुक्तिफलप्रदमिति ग० ।

भक्तिमुक्तिप्रदायकमिति भ० ।

सरितः सागराः सिद्धा गन्धर्वसराप्सस्तथा ।
 तत्र त्रीण्यग्निकुण्डानितेषां मध्ये तु जाङ्गवी ॥ २ ॥
 वेगेन समतिक्रान्ता सर्वतीर्थपुरस्कृता ।
 तपनस्य सुता तत्र त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ३ ॥
 गङ्गायमुनयोर्मध्यं^(१) पृथिव्या जघनं स्मृतं ।
 प्रयागं जघनस्यान्तरुपस्थमृषयो विदुः^(२) ॥ ४ ॥
 प्रयागं सप्रतिष्ठानं कम्बलाश्वतरावुभौ ।
 तीर्थं भोगवती चैव वेदी प्रोक्ता प्रजापतेः ॥ ५ ॥
 तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्त्तिमन्तः प्रयागके ।
 स्तवनादस्य^(३) तीर्थस्य नामसङ्कीर्त्तनादपि ॥ ६ ॥
 मूर्त्तिकालम्भनादापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 प्रयागे सङ्गमे दानं श्राद्धं जप्यादि चाक्षयं^(४) ॥ ७ ॥
 न वेदवचनाद्विप्र न लोकवचनादपि ।
 मतिरुत्क्रमणीयान्ते प्रयागे मरणं प्रति ॥ ८ ॥
 दशतीर्थसहस्राणि षष्टिकोद्यस्तथापराः ।
 तेषां सान्निध्यमत्रैव प्रयागं परमन्ततः ॥ ९ ॥
 वासुकेर्भोगवत्यत्र हंसप्रपतनं परं ।
 गवां कोटिप्रदानाद्यत् तत्र हंसानस्य^(५) तत्फलं ॥ १० ॥
 प्रयागे माघमासे तु एवमाहुर्मनीषिणः ।

१ गङ्गायमुनयोर्मध्ये इति ख० । २ अयणादस्येति ख०, ग०, घ०, ङ०, ज० च ।

३ सरितः सागरा इत्यादिः, उपस्थमृषयो ४ श्राद्धाद्यादि चाक्षयमिति घ० ।

विदुरित्यन्तः पाठो ग० पुस्तके नास्ति । ५ तत्र हंसात् इति घ० ।

सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ ११ ॥

गङ्गादारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे ।

अत्र दानाद्विवं(१) याति राजेन्द्रो जायतेऽत्र च ॥ १२ ॥

वटमूले सङ्गमादौ मृतो विष्णुपुरीं व्रजेत् ।

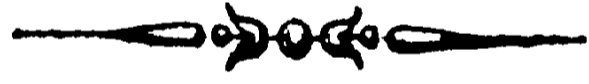
उर्वशीपुलिनं रम्यं तीर्थं सन्धावटस्तथा ॥ १३ ॥

कोटीतीर्थं चान्धमेधं गङ्गायमुनमुत्तमं ।

मानसं रजसा हीनं तीर्थं वासरकं परं(२) ॥ १४ ॥

इत्यामे ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्यं नाम एकादशाधिक-
शततमोऽध्यायः ॥

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

वाराणसीमाहात्म्यम् ।

अग्निर्वाच । वाराणसी(१) परं तीर्थं गौर्व्यै^२ प्राह महेश्वरः ।

भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं वसतां मृगतां हरिं(४) ॥ १ ॥

इन्द्र उवाच । गौरीक्षेत्रं न मुक्तं वै अविमुक्तं ततः स्मृतं ।

१ अन्नदानाद्विवमिति ख०, ग०, घ०,
ङ०, ष०, ज० च ।

२ तीर्थं वासरकं परमिति ख०, ग०,
घ०, ङ० च ।

३ वाराणसीमिति ख०, घ०, च ।

४ वसतां मृगतां हरिमिति ग०,
घ०, ङ० च ।

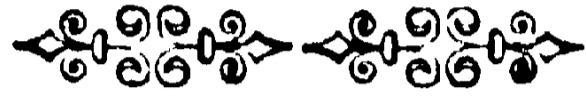
जप्तं तप्तं ऊतं दत्तममविमुक्ते किलाक्षयं ॥ २ ॥
 अश्वना चरणी हत्वा वसेत्काशीं हि त्वजेत्(१) ।
 हरिश्चन्द्रं परं गुह्यं गुह्यमाम्नातकेश्वरं(२) ॥ ३ ॥
 जप्येश्वरं परं गुह्यं(३) गुह्यं श्रीपर्वतं तथा ।
 महालयं(४) परं गुह्यं भृगुश्चण्डेश्वरं(५) तथा ॥ ४ ॥
 केदारं परमं गुह्यमष्टौ सन्त्यविमुक्तके ।
 गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तं परं मम ॥ ५ ॥
 द्वियोजनन्तु पूर्वं स्याद् योजनार्द्धं तदन्यथा(६) ।
 वरणा च नदी चासीत् तयोर्मध्ये (७)वाराणसी ॥ ६ ॥
 अत्र स्नानं अपो होमो मरणं देवपूजनं ॥
 श्राद्धं दानं निवासश्च यद्यत् स्याद्भुक्तिमुक्तिदं(८) ॥ ७ ॥

इत्याग्नेये महापुराणे वाराणसीमाहात्म्यं नाम द्वादशा-
 धिकशततमोऽध्यायः ॥

— ० ० —

-
१ काशीं तु न हि सन्त्यजेदिति ज० ।	५ भूमिचण्डेश्वरमिति ग० ।
२ परं गुह्यमविमुक्तं परं ममेति ज० ।	६ तथान्यथेति भ० ।
३ जप्येश्वरं परं गुह्यमिति ख० ।	७ द्वयोर्मध्ये इति ख० ।
४ महावक्त्रमिति क० ।	८ यद्यत् स्याद्भुक्तिमुक्तिदमिति ख० ।

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नर्मदादिमाहात्म्यम् ।

अभिरुवाच । नर्मदादिकमाहात्म्यं वक्ष्येहं नर्मदा परां(१) ।

सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनाद्वारि नार्मदं ॥ १ ॥

विस्तराद्योजनशतं योजनद्वयमायता ।

षष्टिस्तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापराः ॥ २ ॥

पर्वतस्य समन्तात्तु तिष्ठत्यमरकण्ठके(२) ।

कावेरीसङ्गमं पुण्यं श्रीपर्वतमतः प्रदृशु ॥ ३ ॥

गौरी श्रीरूपिणी तेषु तपस्तामब्रवीद्धरिः(३) ।

अवाप्स्यसि त्वमधात्म्यं नाम्ना श्रीपर्वतस्तव ॥ ४ ॥

समन्ताद्योजनशतं महापुण्यं भविष्यति ।

अत्र दानन्तपो जप्यं(४) आहुं सर्वमथाक्षयं(५) ॥ ५ ॥

१ नर्मदापरमिति भ० ।

२ निर्धाम्बरकण्ठके इति भ० ।

३ तपस्तामब्रवीद्धर इति ग० ।

४ अत्र दानं तथा जप्यमिति भ० ।

५ सर्वमथाक्षरमिति च०, इ० च ।

मरणं शिवलोकाय सर्वदं तीर्थमुत्तमं ।
 हरोऽत्र क्रीडते देव्या हिरण्यकशिपुस्तया ॥ ६ ॥
 तपस्तप्त्वा बली चामूष्मन्तयः सिद्धिमाप्नुवन्(१) ।

इत्याग्नेये महापुराणे नर्मदाश्रीपर्वतादिमाहात्म्यं नाम त्रयो-
 दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

— ००० —

गयामाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच । गयामाहात्म्यमाख्यास्ये गयातीर्थोत्तमोत्तमं ।

गयासुरस्तपस्तेपे तत्तपस्तापिभिः(२) सुरैः ॥ १ ॥

उक्तः क्षीराब्धिगो विष्णुः पालयात्मान् गयासुरात् ।

तथेत्युक्त्वा हरिर्द्वैत्यं वरं ब्रूहेति चाब्रवीत् ॥ २ ॥

दैत्योऽब्रवीत्पवित्रोऽहं भवेयं सर्वतीर्थतः ।

तथेत्युक्त्वा गतो विष्णुर्द्वैत्यं दृष्ट्वा न वा हरिं ॥ ३ ॥

गताः शून्या मही स्वर्गे देवा ब्रह्मादयः सुराः(२) ।

१ सिद्धिमाप्नुयुरिति भा० ।

२ ब्रह्मादयः पुन इति ख०, ग०, घ०,

२ तत्तपस्तापितैरिति ग०, घ०, भा० च ।

ङ०, ङ०, ज०, झ० च ।

गता ऊचुर्हरिं देवाः शून्या भूस्त्रिदिवं हरे ॥ ४ ॥
 दैत्यस्य दर्शनादेव ब्रह्माब्रवीद्वरिः ।
 यागार्थं दैत्यदेहं त्वं प्रार्थय त्रिदशैः सह ॥ ५ ॥
 तच्छ्रुत्वा ससुरो ब्रह्मा^(१) गयासुरमथाब्रवीत् ।
 अतियिः प्रार्थयामि त्वान्देहं यागाय पावनं ॥ ६ ॥
 गयासुरस्तथेत्युक्त्वापतत्तस्य शिरस्यथ^(२) ।
 यागं चकार चक्षिते देहि पूर्वाञ्जतिं^(३) विभुः ॥ ७ ॥
 पुनर्ब्रह्माब्रवीद्विष्णुं पूर्वाकाशेऽसुरोऽचलत् ।
 विष्णुर्धर्ममथाह्वय प्राह देवमयीं शिवां ॥ ८ ॥
 धारयध्वं सुराः सर्वे यस्यामुपरि सन्तु ते ।
 गदाधरो मदीयाथ मूर्तिः स्थास्यति सामरैः ॥ ९ ॥
 धर्मः शिवां देवमयीं^(४) तच्छ्रुत्वाधारयत् परां ।
 या धर्माद्धर्मवत्याश्च आता धर्मव्रता सुता ॥ १० ॥
 मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्रस्तामुवाह तपोन्वितां^(५) ।
 यथा हरिः श्रिया रेमे गौर्यां शम्भुस्तथा तथा ॥ ११ ॥
 कुशपुत्र्याद्यरण्याश्च आनीयातिश्रमान्वितः^(६) ।
 भुक्त्वा धर्मव्रतां प्राह पादसंवाहनं कुब ॥ १२ ॥
 विश्रान्तस्य मुनेः पादौ तथेत्युक्त्वा प्रियाकरोत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनी सुते तथागतः^(७) ॥ १३ ॥
 धर्मव्रताचिन्तयच्च किं ब्रह्माद्यं समर्चये ।
 पादसंवाहनं कुर्वे ब्रह्मा पूज्यो गुरोर्गुहः^(८) ॥ १४ ॥

१ तच्छ्रुत्वा ससुरो ब्रह्मेति उ० ।

२ शिरस्तथेति भ० ।

३ देहे पूर्वाञ्जतिमिति ख०, इ०, ज० च ।

४ देवमयोमिति ग०, उ०, इ० च ।

५ तपश्चितामिति भ० ।

६ समानीय श्रमान्वितं इति ज० ।

७ सुप्ते समागत इति घ०, ङ०,

ज०, झ० च ।

८ धर्मव्रतेत्यादिः, गुरोर्गुहः इति खः

पाठः इ० पुस्तके नास्ति ।

विचिन्त्य पूजयामास ब्रह्मायं चार्चनादिभिः ।
 मरीचिस्तामपश्यत् स(१) शशापोक्तिर्व्यतिक्रमात् ॥ १५ ॥
 शिला भविष्यति क्रोधाद्दमंत्रताऽब्रवीच्च तं(२) ।
 पादाभ्यङ्गं परित्यज्य त्वद्गुरुः पूजितो मया ॥ १६ ॥
 अदोषाहं यतस्त्वं हि शापं प्राप्स्यसि शङ्करात् ।
 धर्मव्रता पृथक् शापं धारयित्वाग्निमध्यगाम् ॥ १७ ॥
 तपश्चचार वर्षाणां सहस्राण्ययुतानि च ।
 ततो विष्णादयो देवा वरं ब्रूहीति चाब्रुवन् ॥ १८ ॥
 धर्मव्रताऽब्रवीद्देवान् शापमिर्वर्त्तयन्तु मे ।
 देवा ऊचुः । दत्तो मरीचिना शापो भविष्यति नचान्यथा ॥ १९ ॥
 शिला पवित्रा देवाङ्घ्रिस्तक्षिता त्वं(३) भविष्यसि ।
 देवव्रता देवशिला सर्वदेवादिरूपिणी ॥ २० ॥
 सर्वदेवमयी(४) पुण्या निश्चलायारसुस्य हि ।
 देवव्रतोवाच । यदि तुष्टास्य मे सर्वं मयि तिष्ठन्तु सर्वदा ॥ २१ ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्राद्या गौरीलक्ष्मीमुखाः सुराः ।
 अग्निरवाच । देवव्रतावचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा दिवङ्गताः ॥ २२ ॥
 सा धर्मशासुरस्यास्य धृता देवमयो शिला ।
 सशिलश्चलितो दैत्यः स्थिता रुद्रादयस्ततः ॥ २३ ॥
 सदेवश्च लितो दैत्यस्ततो देवैः(५) प्रसादितः ।
 क्षीराब्धिगो हरिः प्रादात् स्वमूर्त्तिं श्रीगदाधरं ॥ २४ ॥
 गच्छन्तु भोः स्वयं यास्ये (६) मूर्त्या वै देवगम्यया(७) ।

१ मरीचिस्तामपश्यद् इति घ० ।

२ धर्मव्रताऽब्रवीद्द्वच इति ज० ।

३ पवित्रा देवानां वन्दिता त्वमिति घ० ।

४ सर्वतौर्यमयी इति घ०, भ० च ।

५ गच्छेत्युक्त्वा स्वयं गच्छेदिति भ० ।

६ गच्छन्तु मूर्त्या स्वयं यास्ये इति ख०, घ०

च ।

७ मूर्त्या देवैकगम्यया इति घ०, ङ०

च ।

स्थितो गदाधरो देवो यत्तावत्तोभयात्मकः ॥ २५ ॥
 निश्चलायं स्वयं देवः स्थित आदिगदाधरः ।
 गदो नामासुरो दैत्यः^(१) स हतो विष्णुना पुरा ॥ २६ ॥
 तदस्त्रिनिर्मिता^(२) चाद्या गदा या विन्धकर्मणा ।
 आद्यया गदया हेतिप्रमुखा राक्षसा हताः ॥ २७ ॥
 गदाधरेण विधिबत्^(३) तस्मादादिगदाधरः^(४) ।
 देवमय्यां शिक्षायां च^(५) स्थिते आदिगदाधरे ॥ २८ ॥
 गयासुरे निश्चलेय ब्रह्मा पूर्याङ्कतिं ददौ ।
 गयासुरोऽब्रवीद्देवान् किमर्थं वक्षितो ह्यहं^(६) ॥ २९ ॥
 विष्णोर्वचनमात्रेण किन्नस्याग्निश्चलो ह्यहं ।
 आक्रान्तो यद्यहं देवा दातुमर्हत^(७) मे वरं ॥ ३० ॥
 देवा ऊचुः । तीर्थस्य कारणे यत्^(८) त्वमस्माभिर्निश्चलीकृतः ।]
 विष्णोः शम्भोर्ब्रह्मणश्च क्षेमं तव भविष्यति ॥ ३१ ॥
 प्रसिद्धं सर्वतीर्थेभ्यः पिनादेर्ब्रह्मलोकदं ।
 इत्युक्त्वा ते स्थिता देवा देवस्त्रीर्यादयः स्थिताः ॥ ३२ ॥
 यागं कृत्वा ददौ ब्रह्मा ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां तदा ।
 पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं पश्चात् पञ्च चार्पयेत् ॥ ३३ ॥
 ग्रामान् स्वर्गगिरीन्^(९) कृत्वा नदीर्दुग्धमधुम्रवाः ।
 सरोवराणि दध्याद्यैर्वह्निनादिपर्वतान्^(१०) ॥ ३४ ॥

१ नामासुरो रौद्र इति घ०, भ० च ।	५ शिक्षायान्, इति ज० ।
२ तदस्त्रनिर्मिता इति भ० । तदथा निर्मिता इति घ० ।	६ वाञ्छितो ह्यहमिति घ०, भ० च ।
३ गदाधरेण देवेनेति भ० ।	७ दातुमर्हयेति घ० ।
४ गदो नामासुर इत्यादिः, तस्मादादि- गदाधर इत्यन्तः पाठो ज० पुस्तके नास्ति ।	८ तीर्थस्य कारणायेति घ०, भ० च ।
	९ ग्रामान् पुनर्गिरीमिति घ० ।
	१० दध्याद्यैर्वह्निनादिपर्वतानिति घ० ।

कामधेनुं कल्पतरुं स्वर्गं कल्प्यात्पुत्राणि च ।
 न याचयन्तु विप्रेन्द्रा अस्यामुक्ता(१) ददौ प्रभुः ॥ ३५ ॥
 धर्मयागे प्रसोभात्तु, प्रतिपृच्छ धनादिकं ।
 स्थिता यदा गयायान्ते घनास्ते ब्रह्मणा तदा ॥ ३६ ॥
 विद्याविवर्जिता(२) यूयं त्वष्टायुक्ता भविष्यथ ।
 दुग्धादिवर्जिता नद्यः शैलाः पाषाणरूपिणः ॥ ३७ ॥
 ब्रह्मायं ब्रह्मणाश्चोचुर्मृष्टं शापेन चाखिलं ।
 जीवनाय प्रसादन्नः कुरु विप्रांश्च सोऽब्रवीत् ॥ ३८ ॥
 तीर्थोपजीविका यूयं सचन्द्रार्क(३) भविष्यथ ।
 ये यद्यान् पूजयिष्यन्ति गयायामागता नराः ॥ ३९ ॥
 इत्यकथ्यैर्धर्मैः आदौस्तेषां कुलशतं व्रजेत्(४) ।
 नरकात् स्वर्गलोकाय(५) स्वर्गलोकात् पराङ्कति ॥ ४० ॥
 गयोपि चाकरोद्यागं बहुन्न(६) वज्रदक्षिणं ।
 गया पुरौ तेन नाम्ना पाण्डवा ईजिरे हरिं ॥ ४१ ॥

इत्यामेये महापुराणे गयामाहात्म्यं नाम
 चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

१ अन्यामयेति भ० । अपाहुक्ता इति च० । ४ कुलशतं नरदिति ज० ।
 २ नद्यादिवर्जिता इति च० । ५ स्वर्गलोकं चेति च०, ज०, भ० च ।
 ३ तीर्थोपजीविका यूयमाचन्द्रार्कमिति च० न०, ६ वज्रमिति च०, च० च । वज्र-
 च०, ७० च । सप्तमिति भ० ।

